

GLASNIK SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA
BULLETIN OF THE SLOVENE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

E·T·N·O·L·O·G

9 / 1999, št. 2

LJUBLJANA 1999

7436548

436548

Etnolog

Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja

Letnik 9 (60), leto 1999, št. 2

ISSN 0354-0316

UDK 39(497.4)(05)=163.6+-111U=133.1

1

E·T·N·O·L·O·G

Etnolog, I(1926/27), 1926 - XVII(1944), 1945 in
Slovenski etnograf, I(1948), 1948 - XXXIV(1988-90), 1991.

Od leta 1926 do leta 1999 je izšlo 60 letnikov
glasnika Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.
From 1926 to 1999 60 volumes of the bulletin
of the Slovene Ethnographic Museum have been published.

ISSN 0354-0316

UDK 39(497.4)(05)=163.6+-111U=133.1

ETNOLOG

Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja
Bulletin of the Slovene Ethnographic Museum

Izhaja enkrat do dvakrat letno. Izdaja ga Slovenski etnografski muzej.

Published annually or semiannually by the Slovene Ethnographic Museum.

2

Urednici / Editors in Chief: dr. Nena Židov, Bojana Rogelj Škafar

Uredniški odbor / Editorial Board: dr. Zmago Šmitek (Ljubljana),
dr. Mojca Ravnik (Ljubljana), mag. Inja Smerdel (Ljubljana), Aleš Gačnik (Ptuj).

Naročila in pojasnila na naslov / Information and Subscriptions:
Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana, Slovenija.

tel.: 386 61/130 62 60 241

fax: 386 61/132 53 77

E-mail: bojana.rogelj@etno-muzej.si

nevenka.zidov@etno-muzej.si

Revija je indeksirana v podatkovni zbirki Institut de l'information scientifique et technique pod šifro COTE INIST 25965 in v Anthropological Index Online (Anthropological Index of the Royal Anthropological Institute).

Redakcija te številke je bila končana oktobra 1999.

Za znanstveno vsebino svojega prispevka odgovarja vsak avtor sam. Ponatis člankov je mogoč z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Cena te številke je 2500 tolarjev. V ceno je vključen DDV.

Tiskano s subvencijo Ministrstva za kulturo in Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije.

VSEBINA

CONTENTS

5

RAZPRAVE

STUDIES

MIRA OMERZEL TERLEP
Arheoetnomuzikologija. Paleolitska
umetnost in filozofija prvega zvoka

11

Archaeoethnomusicology.
Paleolithic art and philosophy
of first sound

JANUSOV RAZDELEK

JANUS' DEPARTMENT

VERONICA APLENC
The history and current standing
of American folklore. From
the search for the origins of a nation
to the deconstruction of the field

41

Zgodovinski razvoj in sedanjost
ameriške etnologije.
Od iskanja narodnih prvin
do dekonstrukcije discipline

GRADIVO

ARTICLES

TITA PORENTA
Dobro orodje je pol dela.
Predstavitev zbirke čevljarkega
orodja v Trziškem muzeju

63

Proper tools, proper work -
presentation of the collection
of shoemaker's tools
in the Tržič Museum

VLADIMIR VILMAN
Tehniški muzej Slovenije, tehniški
muzeji v Sloveniji in etnološki zorni
kot predstavitve tehniške dediščine
v Tehniškem muzeju Slovenije

85

The Technical Museum of Slovenia,
technical museums in Slovenia
and the ethnological perspective
of the presentation of the technical
heritage in the Technical museum
of Slovenia

NET

NET

INJA SMERDEL
Mi in drugi

107

We and the others

TANJA ROŽENBERGAR ŠEGA
Kustos etnolog – kronist mesta

119

A curator-ethnologist as a town's chronicler

BOJANA ROGELJ ŠKAFAR
Vloga muzejskih knjižnic pri
izmenjavi informacij med
evropskimi etnografskimi
in socialnozgodovinskimi muzeji

126

The role of museum libraries in the exchange of information between European ethnographic and social history museums

IRENA KERŠIČ

Razvojna strategija zbirke
Slovenskega etnografskega muzeja

129

A development strategy for the collections of the Slovene Ethnographic Museum

TANJA TOMAŽIČ
Sodobni plakati kot etnološki vir.
O zbirki plakatov
v Slovenskem etnografskem muzeju

134

Contemporary posters as an ethnological source. On the collection of posters in the Slovene Ethnographic Museum

NINA ZDRAVIČ POLIČ

Komunikacija skozi kulture.
Razstave v Slovenskem
etnografskem muzeju in njihova
vloga pri izmenjavi informacij

141

Intercultural communication. Exhibitions in the Slovene Ethnographic Museum and their role in the exchange of information

TAJA ČEPIČ

Varovanje premične industrijske
dediščine v naslednjem
tisočletju – slovenski primer

146

The protection of the industrial heritage in the next millennium – The Slovene example

RAZSTAVE, DELAVNICE

ANDREJ DULAR
"Jungerski šomošter"
iz Tržiča 151

NOVE PRIDOBITVE

BARBARA SOSIČ
Novo v fototeki Slovenskega
etnografskega muzeja 153

Alenka Simikič
"Mašince za koruzo sjet" 171

POROČILA

INJA SMERDEL
Poročilo o delu Slovenskega
etnografskega muzeja v letu 1998 177

Poročilo o delu Slovenskega
etnografskega muzeja
od januarja do julija 1999 188

JUBILEJI

IRENA KERŠIČ
Ob življenjskem jubileju
prof. dr. Vilka Novaka 207

GORAZD MAKAROVIČ
Oj lepa moja Rezija.
80 let Milka Matičetovega 210

TANJA TOMAŽIČ
Dr. Boris Kuhar –
na srečni številki 70 213

V SPOMIN

TONE PETEK
Ob stoti obletnici
rojstva Franja Baša 216

EXHIBITIONS, WORKSHOPS

A master shoemaker
and technical teacher from Tržič

NEW ACQUISITIONS

Acquisitions of the picture library
of the Slovene Ethnographic
Museum

Maize sower

REPORTS

Report on the activities of the
Slovene Ethnographic Museum
in 1998

Report on the activities of the
Slovene Ethnographic Museum
from January to July 1999

ANNIVERSARIES

Dr. Vilko Novak's birthday

Oh my beautiful Resia.
Milko Matičetov's 80th birthday

Dr. Boris Kuhar and his
happy 70th birthday

IN MEMORIAM

The 100th anniversary
of the birth of Franjo Baš

OBVESTILA**CURRENT INFORMATION**

7. kongres SIEF-a leta 2001
v Budimpešti - prvo obvestilo 221

**KRITIČNA IN INFORMATIVNA
BIBLIOGRAFIJA****BIBLIOGRAPHY**

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE**BOOK REVIEWS**

8

Zmago Šmitek, *Kristalna gora* (M. MENCEJ) (225), Breda Čebulj Sajko, *Izseljenstvo* (D. HRIBAR) (227), *Cultural Processes and transformations of the Central and Eastern European Post-Communist Countries* (N. Vrečer) (230)

BIBLIOGRAFIJE**BIBLIOGRAPHIES**

Bibliografija delavcev
Slovenskega etnografskega
muzeja za leto 1998 233

Bibliographies of the Slovene
Ethnographic Museum's
staff in 1998

NAVODILA AVTORJEM245**INSTRUCTIONS
FOR THE AUTHORS****SODELAVCI**246**CONTRIBUTORS**

RAZPRAVE
STUDIES

9

MIRA OMERZEL TERLEP

Arheoetnomuzikologija. Paleolitska
umetnost in filozofija prvega zvoka

Archaeoethnomusicology.
Paleolithic art and philosophy
of first sound

ARHEOETNOMUZIKOLOGIJA

Paleolitska umetnost in filozofija prvega zvoka

Mira Omerzel Terlep

11

IZVLEČEK

Z ničemer ne moremo jasno dokazovati pračlovekove nematerialne oziroma duhovne kulture. Ostajajo le bolj ali manj sprejemljive razlage in domneve, ki temeljijo na materialnih ostankih teh oddaljenih kultur; tudi glasbil, ter dosedanjih arheoloških najdb. Le razmišljamo lahko o nevidnem svetu zvoka, o začetkih zvočne ustvarjalnosti in načinih tonske produkcije, o zvočnih pripravah, o namenskosti in vzgibih za tonsko ustvarjanje, o stopnjah zavesti fosilnega človeka in rabe zvočnega jezika ter znanja, o načinih razmišljanja in razumevanja pojavnega sveta ter iz tega izhajajočih kulturno-filozofskih in religioznih predstavah. Navkljub skepticizmu arheologov o smiselnosti tovrstnega razglabljanja ostaja razmišljanje o duhovni kulturi najoddaljenejše človekove preteklosti mikavno tudi za sodobno znanstveno misel.

ABSTRACT

There is no clear evidence of prehistoric man's immaterial or spiritual culture. All we have are more or less acceptable interpretations and assumptions, based on the material remains of these remote cultures, including musical instruments, and on past archaeological finds. We can only reflect on the invisible world of sound, on the beginnings of sound-related creativeness and on the ways tones were produced, on sound producing objects, on the purposes and motives for creating sound, on the levels of consciousness of fossil man, on the use of sound language, on his knowledge, ways of thinking and understanding of the phenomenal world, and on the cultural, philosophical and religious ideas which derived from them. Though archaeologists are sceptic whether such reflections are sensible at all, to contemplate the spiritual culture of the most remote past of mankind remains enticing to modern scientific thought.

Arheoetnomuzikologija

Arheomuzikologija ali glasbena arheologija naj bi bila veda, ki preučuje arheološke vire in načine ustvarjanja zvokov v preteklih družbah z muzikološkimi, arheološkimi, zgodovinskimi in tudi drugimi metodami znanstvenih disciplin. Glasbo – predvsem materialne preostanke glasbenega ustvarjanja, to je glasbil – prazgodovinskih obdobj razpozna tudi kot oblike materializacije duhovne kulture. Interdisciplinarni termin Musical Archaeology ali Archaeomusicology je sprejela Študijska skupina za glasbeno arheologijo pri International Council for Traditional Music na svojem mednarodnem srečanju v Stockholmu leta 1984.

Z interpretacijo prazgodovinskega glasbenega ustvarjanja se ukvarjata t. i. historična arheomuzikologija in etnomuzikologija; slednja raziskuje razvoj, izvor in nasledstvo kulturnih glasbenih elementov in se loteva tudi primerjalnega študija glasbenih fenomenov širom po svetu. Zato bi ji lahko rekli tudi arheoetnomuzikologija.

Pri razmišljanju o kulturah tako oddaljenih obdobjih, kot je npr. paleolitik, pa tudi mezolitik in neolitik, moramo poskusiti kolikor je mogoče izstopiti iz naših kulturno-civilizacijskih miselnih vzorcev, ki nas lahko pri razlaganjih in razumevanjih časovno in prostorsko oddaljenih kultur zavedejo ali celo speljejo v slepe ulice razmišljanja o načinu življenja in ustvarjanja davnih (fossilnih) prednikov. Tu lahko arheologiji priskoči na pomoč etnologija (in etnomuzikologija). Arheolog in etnolog Ivan Šprajc¹ pravi, da so nekatere predmete "prvič arheologi razložili, ko so med sodobnimi 'primitivi' našli podobna kamnita orodja" in da so te sklepe podprle "preproste, vsakdanje opredelitve, ki se jih često niti ne zavedamo"². Sklepamo po podobnostih. Funkcijo najdbe določimo s sklepanjem na podlagi analogij, sicer ostaja arheološko gradivo nepovedno. Vsa naša sklepanja temeljijo na zavednih in nezavednih informacijah, zasidranih v naši zavesti. Glasbila, na primer piščali iz kultur ljudstev, ki jih lahko vsaj delno primerjamo s prazgodovinskimi, nam pomagajo izstopiti iz evropskih miselnih vzorcev in ponujajo v premislek možne analogije s prazgodovinskimi kulturnimi elementi.

Številne arheološke najdbe koščenih, pa tudi glinenih in kovinskih glasbil iz starega in novega veka pričajo o človekovi kontinuiteti zavesti in njenih manifestiranih oblikah. Arheologi in etnologi ugotavljajo, da so prazgodovinski prežitki v sodobnosti evropskih kultur precej redki, pogostejši pa med zunajevropskimi etničnimi skupinami.³ Še danes živijo po svetu etnične skupine, ki jih lahko po načinu življenja in kulturnih dobrinah primerjamo s prazgodovinskimi, čeprav seveda tu ne gre za istovetenje. Lahko pa so zanimiv in koristen kažipot pri naših razmišljanjih o časovno oddaljenih človekovih združbah.

Že Rajko Ložar je opozarjal⁴, da narodopisje ne sme prezreti najstarejših poglavij "narodoslovja", s čimer naj se ukvarja paleoetnologija (tudi paleoetnografija) kot veda o načinu življenja v arheološki preteklosti.⁵

Tudi Curt Sachs se je pri svojih študijah opiral na arheoetnomuzikološki primerjalni študij glasbenih kultur današnjih ljudstev, primerljivih s prazgodovinskimi človeškimi združbami. Menil je, da lahko antropolog najde analogije orodij, naprav in celo duhovnih kultur iz prazgodovinskih jam Španije in Francije tudi npr. pri avstralskih Aboriginih⁶. Seveda pa ne smemo mimo opozoril pred preveliko zanesenostjo in povezovanjem vsevprek. Če nam omenjene analogije ponudijo vsaj nove in drugačne miselne

¹ Ivan Šprajc, 1982, str. 78.

² "Če za arheološko najdbo rečemo, da je npr. sekira, storimo to zato, ker so takšne ali podobne še današnje sekire, ki jih poznamo" (Ivan Šprajc, prav tam), ker so takšne naše izkušnje.

³ Ivan Šprajc 1982, str. 76.

⁴ 1943, str. 88.

⁵ Izraz naj bi se ustalil v deželah nekdanje Sovjetske zveze, pa tudi drugod v Evropi.

⁶ 1940, str. 61-62.

vzporednice, imamo več kot tehten razlog za primerjalni študij. Pogosto nam celo pokažejo možne rešitve, ki se jih sami ne bi domislili. Zato mislim, da je prevelik skepticizem nekaterih arheologov do tovrstnih primerjav povsem odveč in prav tako lahko vodi v slepoto.

Dokazovanje kontinuitete od prazgodovine do danes je seveda izredno težavno in sporno, pogosto celo nesmiselno. Kulturni elementi lahko tudi za stoletja izginejo, morda samo iz naše dokumentacije, in o njih za določena obdobja ni materialnih dokazov niti drugih virov. Sčasoma lahko tudi povsem spremenijo svojo funkcijo, čeprav ohranijo najzgodnejšo obliko. Če se prostorski razprostranjenosti etnoloških in arheoloških najdb ujemata, pa lahko potrjujeta večjo verjetnost za kontinuiran razvoj kulturnega prežitka. Kontinuiteta je tipološka. Govorimo pa tudi o podedovani zvočni izkušnji.

Zanimive so arheotnomuzikološke interpretacije najdb in virov o koščenih glasbilih v evropskem prostoru in analogije s koščenimi glasbili naravnih⁷ ljudstev na staroveški in prazgodovinski stopnji materialnega kulturnega razvoja. S tovrstnim vpogledom razjasnimo tudi osnovne dvome, ki obvladujejo raziskovalce prazgodovine, češ saj ni mogoče, da bi bile kosti, tako ali drugače obdelane, lahko glasbila. Arheotnomuzikološka raziskovanja jih v skoraj enakih oblikah potrjujejo skozi tisočletja človekove zgodovine na različnih koncih sveta in sledijo razvoju koščenega inštrumentarija od srednjega paleolitika do 20. stoletja.

Transcendentalnost in mitotvornost prvobitnega zvoka in zavesti

Pod pojmom prazgodovina razumemo desettisočletja staro, naši zavesti najbolj oddaljeno preteklost človekovega razvoja. Neandertalčeva zavest in znanje sta se razlikovala od kromanjončeve. Vedenje mezolitskega in neolitskega prednika se verjetno še očitneje razlikuje od zavesti obeh, čeprav sta se človekov um in telo od prazgodovine fiziološko prav malo spremenila. Z ničimer ne moremo jasno dokazovati pračlovekove nematerialne oziroma duhovne kulture. Ostajajo le bolj ali manj sprejemljive razlage in domneve, ki temeljijo na materialnih ostankih teh oddaljenih kultur, tudi glasbil, ter dosedanjih arheoloških najdb. Le razmišljamo lahko o nevidnem svetu zvoka, o začetkih zvočne ustvarjalnosti in načinih tonske produkcije, o zvočnih pripravah oziroma zvočilih, o namenskosti in vzgibih za tonsko ustvarjanje, o stopnjah zavesti fosilnega človeka in rabe zvočnega jezika ter znanja, o načinih razmišljanja in razumevanja pojavnega sveta ter iz tega izhajajočih kulturno-filozofskih in religioznih predstavah. Navkljub skepticizmu nekaterih arheologov o smiselnosti tovrstnega razglabljanja ostaja razmišljanje o duhovni kulturi najbolj oddaljene človekove preteklosti mikavno tudi za sodobno znanstveno misel. Od naše zavesti pa sta odvisni interpretacija kulturnih sestavin in raven razumevanja. Kar vemo o prvobitnih človeških vrstah, je verjetno le sled tistega,

⁷ Termin naravno ljudstvo razumem v smislu opredelitve etnične skupine, ki je v omenjenem načinu življenja še tesno povezana z naravnim okoljem. Izraz uporabljam tudi zato, ker se mi zdi ustrežnejši od izraza "primitivna ljudstva", ki pravzaprav kaže na naše nerazumevanje. T. i. naravna ljudstva so (bila) v mnogočem duhovno naprednejša od današnjih civilizacij, čeprav so "zaostajala"(?) za tehnološkim obiljem (?) sodobnikov.

kar je fosilni človek zares bil. Je bil mnogo popolnejši, kot si zamišljamo? Ali preprostejših in skromnejših miselnih sposobnosti in enostavnejših predstav?

Kako lahko razbiramo sporočila zglajenih ali obdelanih kamnov in kosti, zaznamovanih s preprostimi črticami in črtami, luknjami, pikami in spiralami? Ali arheološki predmeti svojevrstne lepote, ki so si s človekovimi posegi pridobili videz posebnosti med množico neobdelanih kamnov in kosti, pričajo o enako posebni in svojevrstni rabi, kakršna je npr. ceremonialni ritual?

14

Že homo erectus, neandertalčev predhodnik, čigar zavest nam je še povsem nejasna, je imel dovolj razvite možgane in vokalni aparat, kar mu je lahko omogočilo govorno izražanje, počasno artikuliranje ter tako rojstvo jezika.⁸ V tej temi časa našega prednika lahko iščemo tudi zibel prvotnega zvočnega jezika in dialoga, morda tudi prve tonske naslade.

So morala od kulture erectusa preteči še tisočletja do pračlovekove iznajdbe zvočnih pomagal, preprostih zvočil in glasbil? Z novimi najdbami iz časa neandertalske kulture – tako s piščaljo iz Divjih bab I kot z medvedjimi čeljustnicami, ki so naravno glasbilo, z odbitimi rogli ali z njimi, z luknjicami ali brez – pa se zagotovo pričinja obdobje razvoja glasbil. Zvočne priprave bi sicer lahko morda služile le za preprosto signaliziranje in opozarjanje pred nevarnostjo, za plašenje ali vabljenje živali, lahko pa tudi za večtonsko zvočno izražanje, kjer je bilo to mogoče. Je imel zvok tudi kakšno drugačno vlogo v življenju fosilnega prednika?

Paleolitski lovci, ki so pričeli razvijati tudi zvočni jezik sporazumevanja, z besednim artikuliranjem zagotovo niso bili tako gibčni kot mi, sodobni pripadniki vrste homo sapiens. Njihovo bivanje v naravnem okolju je bilo pogojeno z intenzivnim opazovanjem, prisluškovanjem in prilagajanjem naravnim pojavom in s tem z vsakodnevno in nenehno senzibilizacijo čutil. S senzibilizacijo čutil in z razvojem miselnih sposobnosti je moglo rasti tudi spontano praktično izkustvo ter analogno posnemanje vidnega, slišnega in čutenega, pa tudi glasovno posnemanje in analogno čaranje: vetra, dežja... (na primer z brnivkami).

Misteriji pa so običajno ritualizirani. In kot pravi B. Gavela, je življenjsko izkustvo izgradilo neizmerne in neizčrpne temelje podzavesti, v kateri je shranjeno vse umsko bogastvo človeškega dela: intuitivna, logična, ustvarjalna moč človekovega duha. O tej strani človeškega bitja in življenja znanost malo ve. Znanstvena misel o duhovnem življenju v človeški prazgodovini je šele v povojih.⁹ In kjer jezik ni dovolj gibčen ter zadosten za izražanje čustev in misli (um je običajno vedno korak pred praktičnim izkustvom in dejanji), se, kakor kažejo tudi analogije iz sodobnega sveta iz kultur ljudstev in plemen, ki živijo na kulturni stopnji paleolitskih lovcev, še posebej skrbno razvijajo komplementarni jeziki: tako zvočni (glasbeni) kot simbolni in likovni.

Zakričimo, če nas je groza ali strah, zastokamo, če nas kaj boli, tarnamo, če hočemo ublažiti bolečino... Izhaja iz teh primarnih ozvočenih emocij tudi nadaljnje kultiviranje zvočnega izraza, tonskih oblik in zvočnih formul, to je zvočnega jezika? Efekti krikov, posameznih zvokov in šumov, zvočnih obrazcev in ritmov, različnih tonskih višin in

⁸ Joseph Campbell 1983, str. 25.

⁹ Branko Gavela 1977, str. 23.

tonskih barv pa imajo t.i. ekstrazsenzorni vpliv na izvajalca in poslušalca. Zavedni ali nezavedni. Vodi od tod pot h glasbi v pravem pomenu besede, k zvočnemu izražanju in uživanju v zvočnem bivanju, torej k umetnosti? Glasba naj bi imela v mlajšem paleolitiku v kulturi homo sapiensa - mislečega bitja oziroma kromanjonca - že osrednjo bivanjsko (obredno?) vlogo. Homo sapiens je že samosvoj ustvarjalec: homo faber in tudi umetnik. Kromanjonec Potočke zijalke in Mokriške jame iz obdobja mlajšega paleolitika naj bi imel že visoke intelektualne in psihične kvalitiete.¹⁰

Homo sapiens je umetnik življenja in preživetja. Umetnost je najverjetneje izraz te borbe in odraz spoznavanja naravnih zakonov. Tudi mnenju večine raziskovalcev, ki preučujejo paleolitsko kulturo in umetnost, je umetnost ritualno magijsko delo. Prav tako je glasba po svojem poreklu in bistvu resno opravilo, ne zabava! Umetnost, ki jo ustvarja človek s petimi osnovnimi čutili, med katerimi imata sluh in vid in z njima zvok in slika primarno vlogo, vpliva na človekov um, zavedni in nezavedni, in mu omogoča doseganje višjih (transcendentalnih) stanj zavesti, kjer se združita zavedno in nezavedno, človek in kozmos, življenje in smrt, trenutnost in večnost v celoto. Z umetnostjo stopa človek v spiritualno središče svoje biti in sveta. Materialno in spiritualno se združita v celoto, v skupni obstoj. Piščal, igranje nanjo in piskavec z zvočno igro in zvokom samim ponujajo izkušnjo nedeljivosti, enovitosti brezčasje in nadčasovnosti, kjer tudi po predstavah naravnih ljudstev in plemen paleolitske kulturne stopnje še bivajo tako sodobniki kot njihovi predniki. In v transcendentalnem brezčassju in brezprostorju je zvok orožje in orodje. Orodje za obredno prehajanje (zopet zavedno ali nezavedno) iz enega stanja zavesti v drugega in drugačnega, iz trenutne realnosti v imaginarno. Zvok je tudi psihološko in magično orodje za doseganje željenega: nematerialnega (stik z duhovi, demoni predniki,...) in z ritualno osredotočenostjo tudi materialnega (npr. dober ulov). Z zvokom se prosi, roti ali plaši zveri. Zvok kot svojevrstna obredna molitev služi za aktiviranje duha ali za umirjanje glasne zavesti in misli, kar omogoča jasnejše zaznave in izostritev vseh čutil. Lovci s puščicami in ostmi so jih potrebovali. Z zvokom so imeli tudi orodje za transformacijo svoje psihofizične biti. Zopet: za zavedno ali nezavedno transformacijo. Zvok je transformacijski sam po sebi. To je njegova bit. Zvočne frekvence lahko povzročijo bolečino, zato so tudi orožje. S transformiranjem bolečine v neboleče stanje (novo rojstvo) zvok zdravi. Primer transformacijske bolečine so tudi iniciacijski obredi oziroma posvetitve v nova stanja (npr. v odraslost).

Zvočne frekvence razstavljajo in sestavljajo. Zato so glavno orodje obredij in tudi analogije življenja in smrti. Za občutenje zvoka ne potrebujemo intelektualnega naprežanja, temveč le prepustitev njegovemu delovanju. Intelpekt je prej ovira, kar spoznava tudi človek atomskega veka, ki zaradi intelektualne preobremenitve izgublja sposobnost spontanega odzivanja na naravno, nevidno, komaj slišno (ultra in infra zvok) in neslišno, na črno bit zvoka. In kot pravi J. Campbell o znamenitih kromanjončevih jamskih slikarijah iz mlajšega paleolitika (aurignacien) pa tudi o srednjepaleolitskih risbah svetovne neandertalske dediščine: kdor je gledal ta mojstrska dela, ki naj bi imela

¹⁰ Glej tudi delo Branka Cavele 1982, str. 60. Naša predstava o jamskem človeku je običajno precej napačna. Nek arheolog je nekoč v resnobni šali dejal, da bi lahko ledenodobnega Kromanjonca mirno poslali na pariške ulice, če bi ga ostrigli, obrili in oblekli v današnjo konfekcijo.

predvsem magijski značaj, in občutil ta nema sporočila, ve, da so jih lahko ustvarile le roke dovršenih umetnikov velike transcendentalne modrosti vseh časov.¹¹ Zlasti nas preseneti t.i. umetnostni stil X-žarčenja, ki naj bi pripadal mitologiji velikih lovcev od magdalénienca dalje vse do sodobnih lovcev paleolitske življenjske kulturne stopnje. Umetnost, ki kot plod rentgenskih oči transcendentalnega uma zre v notranjost bitij in izrisuje organe, notranje skelete in druge notranje strukture (npr. plod v materi). Je priča tovrstne pronicljive umetnosti tudi naša ribica iz jame Mala Triglavca? Samo sporočila transcendentalne vrednosti se lahko prenašajo skozi tisočletja in imajo kljub velikanskim spremembam stila življenja še vedno podobno čarno (izvenčasovno, izvenprostorsko, to je transcendentalno) moč, vsečno očesu in umu. Kaj pogojuje tovrstno vsečnost risbe in zvoka, je vprašanje, ki mora zanimati tudi sodobnega muzikologa in etnomuzikologa.

Paleolitskih slikarjev na Slovenskem res še niso našli, pač pa le orodje,¹² okrašeno s preprostimi vrezanimi črtami in črticami, ter koščene piščali.¹³ Človekova čutila (vid, sluh, tip, vonj, okus) se razvijajo bolj ali manj sinhrono in komplementarno. Če je bil homo sapiens sposoben tako dovršenih slikarjev oziroma vidnega izražanja, zakaj ne bi bil sposoben tudi slušnega, zvočnega? Zvok se seveda ni mogel ohraniti. Neme priče so ohranjena glasbila. Še posebej govorijo glasbi v prid večtonske piščali, to je piščali z več luknjami in torej z obsežnejšimi zvočnimi možnostmi. Tudi pri ljudstvih paleolitske kulturne stopnje, kjer ni velikih in poslikanih podzemnih jam (na primer pri Bušmanih in Pigmejcih), sta glasba in ples glavni izrazni ali sveti opravili.

Skozi ohranjeno umetnost poskušamo razpoznavati življenje in predstave pračloveka. Kamenodobni prednik je po mnenju raziskovalcev paleolitske mitologije in umetnosti verjetno poskušal na nek način – najpogosteje magičen – zagotoviti tudi ravnovesje kozmičnega in zemeljskega. Živalski in rastlinski svet sta mu morala govoriti s svojim lastnim simbolnim jezikom, ki mu je moral prisluhni, da je lahko po svojih močeh uravnaval ravnotežje med seboj in naravo, od katere je bil življenjsko odvisen. Moral je občutiti moči kozmičnih sil, od vremenskih do zverskih. Strah in bitka za preživetje sta pomočnika pri rojstvu ideje o superiorni sili in mitologiji, ki je prednica religioznih predstav. Po J. Campbellu je homo sapiens že živel svojevrstno religiozno (mitološko) življenje.¹⁴ Sporočila podzemskih jam potrjujejo lovsko ritualno magijo, ki se odvija globoko v trebuhu zemlje, v jamah, ki simbolizirajo maternico, kjer ni dneva in noči, kjer se čas ustavi, kjer je odsotno nebo in se v "kaosu" preporodnega ustvarjanja izgubi tudi smisel za vsakršno orientacijo.¹⁵ V sporočilih stenskih risb in slikarjev se je ohranilo zgodovinsko nezavedno naše vrste: v nesmrtni in brezčasni večnosti "jamskih templjev", iz katerih teme se poraja kot iz teme maternice novo življenje, so se mogli

¹¹ 1983, str. 79.

¹² Številno prav v Potočki zijalki in Mokriški jami; glej Srečko in Mitja Brodar 1983, str. 177.

¹³ Okraski na koščeni predmetih imajo lahko praktičen smisel ali simboličen pomen: domnevno gre tudi za nekakšen koledar. Je človek svoj prebujeni estetski čut obogatil z domnevnimi duhovi čutno dojemljivega sveta, ki naj bi mu pomagali vzpostavljati sožitje z naravo? Glej tudi Božo Škerlj 1962.

¹⁴ 1983, str. 157.

¹⁵ Glej Joseph Campbell 1983, str. 52, 63, 67.

odvijati iniciacijski obredi (v novo rojstvo) in druga spiritualna dejanja, ki pomenijo izkušnjo v psihološki dimenziji lovca in žrtve, človeka in živalskega sostanovalca pokrajine hkrati. Lovca, ki poskuša odpreti svoj um izkušnjam življenja in smrti t.i. mistični in mitološki logiki enovitosti človeškega in živalskega sveta, lovca ali častilca živalskega sveta, ki kot lovski ali obredni jemalec živalskega življenja za potrebe svojega življenja (meso, kosti, koža, salo...) žival zaznava kot del lastne biti.

Je poskušal paleolitski prednik v "svetih jamah" s slikarijami ali brez njih tudi s "svetim zvokom" v "svetem času" na "svet način" vplivati na lastno zavest, jo transformirati ali transformirati zavest posvečenih inicianov ali kolektivne človeške združbe, ki ji je pripadal, v nov status: v svet odraslih, v lovsko združbo, v svet živih ali v svet mrtvih...?

J. Campbell je prepričan, da se glavni elementi paleolitske umetnosti¹⁶ dedujejo iz paleolitskega obdobja do sodobnih mitologij velikih lovcev: tudi od Aztekov, severnoameriških Indijancev, zlasti Pueblo Indijancev in aleutskih Eskimov, avstralskih Aboriginov, plemen evroazijskih šamanskih ljudstev živečih od Sibirije do Skandinavije, do južnoameriških prebivalcev Tierra del Fuegians.¹⁷ V omenjenih kulturah paleolitske stopnje "velikih lovcev", ki žive v nekakšnih brezčasnih conah nemerljive preteklosti, še vedno poznajo obredja, v katerih imajo pomembno vlogo kosti, lobanje in kult totemskih živali, na severu predvsem medvedji kult. Zdi se, da imajo vse človeške združbe, od tistih najstarejših nam znanih, svojevrstne običaje in obredja vezana na preproste mitološko-religiozne predstave oziroma na predstave o življenju in smrti. In totemizem naj bi bil univerzalna prareligija prazgodovinskih človeških združb, ki predpisuje tabuje in narekuje rituale totemistične magije. Sledimo mu lahko, po mnenju nekaterih, že od mlajšega paleolitika dalje.

Skupna osnova človekove psihe pogojuje arhetipsko mišljenje kolektivno nezavednega, ki je mitotvorno in temelji na anatomiji naše vrste. Zato v primeru podobnosti posameznih kulturnih elementov v različnih delih sveta, ni nujen prenos, saj povsod znano kulturno invencijo, na primer koščene piščali ali brnivke (bull-roarer), lahko razumemo tudi kot produkt kolektivnega psihičnega substrata.

Šamanska magična praksa s slikarijami, zvoki, plesom oziroma gibom ima najverjetneje metafizične razloge. Obredi, vezani na življenje in smrt, so skozi vso človeško zgodovino tesno povezani in zlit v enovit sistem, zlasti pri čaščenju živali in pokopavanju mrtvih. Po mnenju velikega raziskovalca mitoloških predstav Josepha Campbella, zagovornika prazgodovinskega medvedjega čaščenja, paleolitska tradicija medvedjega kulta izvira že iz kulture neandertalca, v kateri naj bi medved užival ugled gospodarja živali.¹⁸ Medvedji kult naj bi se po njegovem razvil v obdobju "jamskih svetišč" (v srednjem in predvsem mlajšem paleolitiku), na mitološko difuzijo sorodnih predstav pa lahko še danes naletimo na obrobjih vseh kontinentov: najstarejši prazgodovinski kulturni

¹⁶ Paleolitsko dediščino velikih lovcev in metalcev kopij naj bi sestavljalo: obredje, ki temelji na čaščenju živali (medveda) ali čaščenju drugih totemskih živali (in šamanski magični in totemistični praksi), umetniški stil X-zarčenja, lov s puščicami in sulicami.

¹⁷ 1983, str. 130-135.

¹⁸ 1983, str. 133.

elementi centralnoevrazijskega in centralnoameriškega področja se ohranjajo na obrobnih področjih polarnih ali težko dostopnih polpuščavskih in pragozdnih predelih. Predvsem tam, kjer pripadniki človeške vrste še vedno živijo v odmaknjenih in izredno težkih življenjskih pogojih.¹⁹

Šamanizem,²⁰ ki potuje skozi čas in prostor od kulture neandrtalca in predvsem kromanjonca kot element življenjskega stila, je lahko z umetnostnim stilom X-žarčenja in z magično uporabo brnivk (bull-roarer) – predvsem koščenih, koščenih piščali, tolkal in drgal, družbeni in obredni regulator življenja. Le-ta temelji na mitoloških idejah totemizma, na idejah, ki postavljajo žival (na severnih in polarnih področjih predvsem medveda) v bratovsko-sestrski odnos in celo “krvno sorodstvo”, in narekujejo totemistično in magično prakso. Nakazovale in potrjevale naj bi ga že jamske slikarije kromanjonca.

18

Jesti, ali biti pojedena, je pravilo oziroma prvi naravni zakon v živalskem kraljestvu zveri prazgodovinskih lovcev. Neandertalec je moral živeti po zakonih zveri, ki so ga obkrožale in ogrožale ves čas. Živali, s katerimi je živel v istem okolju, so do neke mere narekemale njegov življenjski slog in zahtevale pozornost negovega uma: intelekta in občutij. S pozornostjo uma pa se rojevajo globlji uvidi in umetnost.

Homo sapiens neandertalensis je bil verjetno prvi med človeškimi vrstami, ki je pokopaval mrtve z darovanjem, s čimer se pričinja zgodovina mitologije²¹ in pojavi ideja o zagrobnem življenju oziroma ideja o nadaljevanju življenja po smrti.²² Je res le slučaj, da so v plasteh neandertalske kulture našli kosti z luknjami oziroma domnevna koščena glasbila? Je zgolj naključje, da koščena glasbila odkrivamo od paleolitika skozi desetisočletja zgodovine vse do 20. stoletja in atomskega veka? Je le slučaj, da koščena glasbila poznajo ljudstva in plemena, ki žive ponekod celo v podobnih klimatskih razmerah kot paleolitski predniki in imajo podoben način življenja, ki se izraža tudi v sorodnih (arhetipskih ali dedovanih?) iznajdbah uma in v podobnih kamnitih in koščenih pripomočkih, tudi glasbilih, morda porojenih iz sorodnih miselno – filozofskih – mitoloških in religioznih predstav? Naključja deloma zanikajo tudi sodobne piščali iz medvedjih kosti eskimskih in severnoameriških indijanskih ljudstev, ki na različne načine še vedno z zvoki iz koščenih cevi častijo Velikega medveda.

¹⁹ Po J. Campbellu (1983, str. 132) naj bi bili Bušmani, Pigmejci, Hotentoti poslednji dediči v kreativni verigi paleolitskih kulturnih elementov izpred 30.000 let. Pridružujejo se jim tudi severnosibirski ljudstva in severnoameriški Eskimi.

²⁰ Šamanizem, kot ga razumemo danes, je po Mircea Elijadaju (1985) sicer prednjeazijski in sibirski religiozni fenomen (str. 29). Svoje zametke ima v kulturi fosilnega človeka, ki naj bi bil že tudi homo religiosus.

²¹ Joseph Campbell 1983, str. 51-52.

²² Prav tam. Tudi načini neandertalskega pokopavanja kljub odsotnosti umetniških elementov kažejo na svojevrstne predstave: pokopavanje v spečem položaju na boku in na vzglavniku iz grmade prazgodovinskega orodja (Le Moustier, Francija, neandertalske kulture iz konca Riss - Würmskega obdobja; smrt je v številnih mlajših kulturah simbolizirana s spanjem), pokop v položaju koraka ali hoje, pokop v smeri vzhod - zahod (po gibanju sonca?), v grobiščih najdene dolge cevaste kosti vtaknjene v čeljusti živali (Monte Carmel, Izrael, 60.000 let pred sedanostjo), pokopavanje domnevnih “zakoncev” z glavo ob glavi nad trupli otrok (La Ferrassie, Francija, 40.000 let pred sedanostjo), pokopavanje ob kosteh in orodjih, pokopavanje s cvetjem oziroma zdravilnimi zeli (gorovje Zagros, Irak, 60.000 let pred sedanostjo; grobišče različnih časovnih obdobj, ki je do danes zatočišče oziroma zimsko bivališče nomadov).

Umetnost in zvok iz medvedjih kosti v obredih čaščenja medveda

Jamski medved (*Ursus spelaeus* Blum), tako imenovan zaradi pogostih obiskovanj podzemnih jam, je bil sodobnik neandertalca. Izumrl je pred 10.000 leti. Živel je na celotnem ozemlju Evrazije.²³ Klatil naj bi se po vsej srednji Evropi, Balkanu, po alpskem prostoru in na jugu daleč po Apeninskem polotoku.²⁴ Pračlovekov sodobnik je bil skoraj 100.000 let: od začetka Riss-würemskega Interglaciala in skoraj do konca Würma, ko je zaradi podnebnih sprememb vse redkejši, oziroma že bolnik, saj kažejo njegovi fosilni koščeni ostanki vrsto patoloških sprememb.²⁵ V jame naj bi hodil predvsem prezimovat, kotit in umirat. Piščali iz medvedjih kosti so torej številnejše iz obdobja, ko je medved kot vrsta že propadal. Je medved pomenil paleolitskemu lovcu dar, ki obvezuje k spoštovanju in hvaležnosti?

Čeprav ni zanesljivih dokazov o lovu nanj in še manj o kultu medveda, si vendar lahko zastavimo vprašanje, ali morda le niso koščene piščali iz medvedjih golenic, stegnenic in čeljustnic, prstnočlenske žvižgavke ter koščene brnivke in strgala služila kot zvočno-magičen pripomoček za boljši ulov te živali menda okusnega mesa, v obredih za zaščito pred to zverjo, ki je dosegala težo ene tone, ali preprosto v ritualih čaščenja in totemistične magije te mogočne živali?²⁶

Nekateri raziskovalci medvedji kult zanikajo, drugi ne. Podobno je z lovom nanj. R. Pavlovec piše, da "dejansko govore nekatera dejstva za jamskega medveda kot lovno žival, zopet druga govore proti temu. Ker pa so marsikje našli ožgane medvedove kosti ali razbite kosti prav na tistih delih, kjer je človek lahko prišel do mozga ali možganov, lahko verjamemo, da je imel pračlovek na nek način opraviti z jamskim medvedom. Manj verjetno je, da bi se lotil samo poginule živali..."²⁷ S. in M. Brodar pa pišeta, "da moramo poudariti, da je v Potočki zijalki razmeroma več argumentov, ki govorijo za lov, kakor tistih, ki govorijo proti..." in da v zapisnikih o izkopavanjih najdemo vrsto podatkov, ki bi jih lahko tolmačili v tem smislu (v smislu kulta medveda?),²⁸ misleč pri tem predvsem na dve skupini lobanj odraslih, a ne starih medvedov, najdenih v globeli ob jamski steni Potočke zijalke.²⁹ Med njimi so našli tudi spodnje čeljustnice, izolirane kanine in posamezne cevaste kosti. Te gomile kosti so obdajali (op. varovali?) kosi debelega grušča. Drobnih kosti medvedjih šap med njimi ni bilo, kar verjetno potrjuje človekov poseg.³⁰

²³ Ivan Turk 1988, str. 72.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Glej Rajko Pavlovec 1990.

²⁶ Medved menda naravnih sovražnikov ni imel, ogrožala ga je le skupina ljudi ali trop volkov. (Glej Ivan Turk 1988, str. 73.)

²⁷ Rajko Pavlovec 1990, str. 33.

²⁸ Srečko in Mitja Brodar 1983, str. 158.

²⁹ V skupini dvajsetih lobanj je osem nepoškodovanih in najdenih na majhnem prostoru približno pol kubičnega metra. Malo odmaknjena je druga skupina dvajsetih lobanj že odraslih jamskih medvedov na širih kubičnih metrih. Srečko in Mitja Brodar 1983, str. 158.

³⁰ Prav tam.

Ker tu niso našli človeških kosti, arheologi menijo, da jama ni bila stalno bivališče pračloveka, temveč lovska postojanka. Je bila morda lahko tudi ali le obredno mesto? Skupina arheologov piše, da neandertalci v Divjih babah I verjetno niso prebivali, pač pa so jamo stalno obiskovali iz nam neznanih razlogov.³¹ V publikaciji o Divjih babah beremo: "Nehote nas prevzame občutek, da so se neandertalci stopili z najdiščem v harmonično celoto in da v nobenem pogledu niso spremenili njegovega naravnega ritma dogodkov, to je zimovanja in poginjanja jamskega medveda ter nabiranje in prehajanje njegovih kostnih ostankov v fosilne ostanke. Če ne bi v jami pustili sledov svojih ognjev in svojih kamenih orodij, ne bi nikoli zvedeli zanje, pa čeprav bi prekopali vso jamo." Govori harmonija med medvedom in človekom čaščenju medveda v prid?

20

S. in M. Brodar se sprašujeta, zakaj so od časa do časa prihajali aurignacijski ljudje v hribe visokoalpskih jam. Po njunem je edina razlaga lov.³² V okolici Potočke zijalke je živelo tudi okoli 40 drugih živalskih vrst, vendar v jami najdemo več kot 99% kosti jamskega medveda, to je okoli 1500 živali. Torej je bila lovna žival predvsem medved, pristavljata, čeprav jih je večina tu tudi poginila. Zdi se, pišeta, da je človek medveda lovil predvsem zaradi kože in manj zaradi hrane (v Potočki zijalki je najden prototip igle).³³ Ali pa morda občasen obisk jame potrjuje obredno "sveto" mesto "jamskega svetišča" davnih prednikov, čaščenje in darovanje medveda ali darovanje medvedu? Ob kuriščih in ognjiščih v Divjih babah I so arheologi običajno odkrivali tudi skupke večjih kosti jamskih medvedov in medvedje lobanje z razbitim možganskim dnem. Za razbitine so raziskovalci prepričani, da so delo človeških rok. Analogije lahko najdemo tudi v Divjih babah I, v Mokriški jami in na Ljubljanskem barju.³⁴ Tudi v Potočki zijalki nas presenečajo najdbe, kakršne so medvedja lobanja z okroglo luknjo (dostop do možganov ali kultni predmet?), prstni členek z luknjo (žvižgavka?), rebro z luknjo (brnivka?), izjemno velika medvedja čeljustnica z luknjo v roglju (obesek ali brnivka?), pa vrsta medvedjih spodnjih čeljustnic z rogljem ali brez njega (koščene piščali?), nadalje pa medvedji čeljustnični roglj z luknjo (brnivka, amulet?) iz Divjih bab. Cevaste kosti jamskega medveda z luknjami (piščali?) pa najdemo v vseh naštetih najdiščih.³⁵ Morebitna zvočna kulisa medvedjega čaščenja obredje prej potrjuje kot izključuje! R. Pavlovec navaja, da kažejo na čaščenje medveda morda tudi najdbe iz Mornove zijalke pri Šoštanjju (arheologi so bolj skeptični), predvsem pa najdbe v bližnji Vetrnici na Hrvaškem.³⁶ Po mnenju akademika M. Maleza naj bi bilo čaščenje medveda razširjeno po vsem alpskem in predalpskem prostoru, vendar ni bilo vezano na neka splošna pravila, pač pa le na

³¹ Ivan Turk, Metka Culiberg, Janez Dirjec 1988, str. 30-32.

³² 1983, str. 158.

³³ Srečko in Mitja Brodar 1983, str. 158.

³⁴ Ivan Turk, Boris Kavur 1997, str. 156.

³⁵ Nam sporočajo kaj tudi zlomljene spolne kosti jamskega medveda, najdene v Potočki zijalki? Ali pogosti zlomi spodnjih čeljusti? Gre morda za kulturne predmete moči in plodnosti? (Glej Srečko in Mitja Brodar 1983 in Rajko Pavlovec 1990.)

³⁶ Mirko Malez (1959) je odkril v njej 6 lobanj jamskega medveda, ki so bile postavljene tako, da so z gobci gledale proč od jamskih sten oziroma proti jamskemu vhodu. Ena lobanja naj bi služila tudi kot kamen obzidanega ognjišča. (Glej Rajko Pavlovec 1990, str. 33-34.)

paleolitsko lovsko populacijo.³⁷ R. Pavlovec hkrati pritrjuje tistim, ki menijo, da je pračlovek jamskega medveda verjetno zelo dobro poznal in ga na nek način častil. O tem pričajo lobanje in predvsem dolge cevaste kosti, za katere se zdi, da niso naključno odvržene, ampak postavljene v nekem redu ali z nekim namenom. So tudi glashila iz čeljustnic in cevastih kosti izdelana s posebnim namenom in iz posebnih delov okostja?

Zdi se, da bi mogli pritrčiti tistim raziskovalcem, ki menijo, da se v umetnosti – torej tako v likovni kot zvočni (glasbeni) – pojavljajo jamske podobe, inštrumenti pa iz surovin (kosti) tistih bitij, ki so za pračloveka imela poseben pomen (in na primer magičen vpliv na plodnost, lov na živali), in da je religiozno (mitološko) in magično (totemistično) pojasnjevanje umetnosti v paleolitskem obdobju človekove zgodovine edino možno.³⁸ Tudi J. Campbell piše, da paleolitski umetniki verjetno niso portretirali nepomembnih živali, temveč le živali določene vrste, določene vrednosti in pomena v življenju.³⁹ Bi o podobnem pomenu lahko sodili tudi pri izdelavi koščениh glashil iz kosti pomembnega ali dragocenega jamskega medveda? Med darovanimi in čaščenimi živalmi so vedno imele velik ugled živali z dobrim, užitnim mesom.⁴⁰ “Če priznavamo nekakšno čaščenje medveda, potem lahko tudi domnevamo, da je pračlovek jamskega medveda morda le poznal kot okusno jed in ga torej lovil. Seveda ne moremo izključiti možnosti, da se je medveda bal in naj bi daritve ali drugačni kulturni običaji pomagali pri varovanju pred medvedovim napadom ali pri uspešnem boju z njim.”⁴¹

Po mnenju nekaterih naj bi sledovi kulturnih obredov segali še v srednji paleolitik.⁴² Če upoštevamo medvedovo spodnjo čeljustnico kot naravno glashilo in najdbo iz Divjih bab I kot piščal, lahko premik zvočno-kulturnega v srednji paleolitik le potrdimo.

J. Campbell je poskušal slediti medvedjemu čaščenju po srednjeevropskih in skandinavskih paleolitskih slikarijah podzemnih jam, po slikarijah in risbah, ki so nastale od moustériena in kulture neandrtalca do magdaléniena in kulture kromanjonca (najzanimivejše v jamah Montespan, Lascaux, Le Trois Frères...). Kromanjoncem pripadajo tudi v nekaterih jamah najdene medvedje figure in figurice, verjetno kulturne (npr. v jami Montespan). Piščali iz medvedjih kosti so v kulturi kromanjonca najpogostejše! Avtor meni, da lahko čaščenje medveda zasledimo tudi pri starih Grkih (boginja Artemida, medvedka, boginja plodnosti, lova, divjadi), pri evropskih poganskih in predkrščanskih ljudstvih, pri Keltih (boginja Artio), v rimsko-ilirski tradiciji in še v času elizabetinske Anglije.⁴³ Tudi Campbell ugotavlja, da svojevrsten odnos do medveda, poleg jamskih slikarij, potrjujejo tudi v nenavadnih legah uskladiščeni medvedji fosilni ostanki.⁴⁴ Najzanimivejše naj bi bilo najdišče Drachenloch, kjer so našli medvedje lobanje in kosti,

³⁷ Prav tam.

³⁸ Branko Gavala 1982, str. 62. Glej tudi Z. Horusitzky 1955, str. 137, 139.

³⁹ 1983, str. 62.

⁴⁰ Rajko Pavlovec 1990, str. 33.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Po navedbah Rajka Pavlovca 1990, str. 33.

⁴³ 1983, str. 62, 76, 147.

⁴⁴ Wildkirchli, Drachenloch in Wildenmannisloch v Švici, Peterhöhle v Nemčiji (glej 1983, str. 54-55).

naložene pod kamnitimi ploščami (zavarovane?). Odkrili so jih ob jamski steni ter obdane s kamni. Tu je bila najdena tudi medvedja lobanja z dolgo kostjo za ličnico, ki jo nekateri razlagajo kot človekov kulturni predmet. Kažejo najdbe na darovanje ali čaščenje medveda in na morebitno sodelovanje paleolitskih šamanov?

22

Campbell zatrjuje, da je v zgodovini mogoče najti vrsto etnoloških paralel z darovanjem (čaščenjem) kosti, posebno med lovci s severa. S čaščenjem in darovanjem kot priprošnjo in zahvalo. Podobnost s paleolitskim domnevnim obredjem s kostmi in pretikanjem cevastih kosti skozi lobanjo živali lahko še danes opazujemo pri ljudstvu Ajnu, ki še v 20. stoletju lovi, časti in daruje ulovljenega medveda. Ajnujci medvedu pred žrtvovanjem vtaknejo med čeljusti palice in ga zatem obredno, ob petju in igri na različna glasbila, le ob zvokih in brez besed pojedjo. Prepričani so, da je od tega obrednega dejanja odvisen dober ulov vseh živalskih vrst v gozdu. Medveda razumejo kot gospodarja živali, ki poseeblja moč, od katere je odvisna naklonjenost vseh živalskih vrst.⁴⁵ Medvedu naj bi bila bila po prepričanju J. Campbella tudi v najstarejši človekovi zgodovini, v neandertalski kulturi, morda dodeljena vloga gospodarja živali.⁴⁶ Kult medveda je sicer po Campbellu razprostranjen od vzhoda do zahoda in naj bi bil najstarejša religiozno-filozofska predstava oziroma verovanje. Najdemo pa ga, podobno kot koščene piščali, še v 20. stoletju pri evrazijskih in severnoameriških etničnih skupinah: čaščenje medveda poznajo Finci, Estonci, Danci, Laponci, Norvežani, Lamuti (ob morju Okhotks), ljudstvo Ajnu (na polotoku Hokkaido, Japonska), Voguli, Aleuti (Eskimi), Čukci, Mongoli in severnosibirski ljudstva Ostjaki, Votjaki, Korjaki, Kamčadalci, Giljaki, Jukagirgi, Tungujci, v severni Ameriki azijski Eskimi, severovzhodna indijanska plemena Naskapi, Abnaki, Malecite, Penobscot in severozahodna indijanska plemena Šasta, Carrier.⁴⁷ Naštete etnične skupine, ki žive še danes v kulturah, sorodnih paleolitskim, uporabljajo tudi koščene piščali pri obredih in kulturnem čaščenju "velikega" medveda.⁴⁸ Nekatera omenjena ljudstva in plemena še danes verjamejo, da se medved v času zimskega spanja (hibernacije), ko preživi mesece brez hrane, vzdržuje tako, da črpa moč in življenjski sok iz svojih šap, predvsem prednjih. Tu se ponovno spomnimo odkritij A. Ch. Bradove, ki nam v disertaciji⁴⁹ odkriva spoznanje, da se v vse piščali iz goleničnih kosti "piha" vedno od kolena navzdol, proti šapam simbolično iz telesa ven, torej v smeri odtekanja življenja. Si je fosilni človek s koščeno piščaljo poskušal zagotoviti medvedjo moč in njegovo "nenavadno" sposobnost preživetja brez hrane v času hibernacije? Medved je hkrati človeku najsorodnejše bitje, saj tudi on lahko hodi po dveh nogah. Po predstavah evrazijskih in severnoameriških etničnih skupin medved vse sliši, tudi na daleč, in dobro pomni, zato se o njem med lovom ne govori. Se pa sporazumeva z zvoki. Sicer pa se ga

⁴⁵ Beri Joseph Campbell 1983, str. 56.

⁴⁶ Joseph Campbell 1983, str. 54-55.

⁴⁷ Glej zemljevide razprostranjenosti čaščenja medveda v: Joseph Campbell 1983, str. 147.

⁴⁸ Približno v času od 6000 - 2500 pred našim štetjem, ko je prišlo do velikih klimatskih sprememb in klimatskega optimuma, naj bi se tudi čaščenje medveda razširilo iz centralnih evropskih in azijskih področij preko Aljaske na severna in vzhodna obrobna področja: od Finske do Labradorja in preko Beringove ožine na ameriška tla. O tej tezi še vedno tečejo burne razprave. (Joseph Campbell, str. 147).

⁴⁹ Die Kernspaltflöten von Haithabu verwendeten Formen in Mittel- und Nordeuropa. Göttingen 1971. (Glej Raymond Meylan 1975.)

omenja le s simboli: medved je Stari oče, Dober stric, Stari mož, Dober prijatelj, Gozdni oče ali Gozdni stric...⁵⁰ Pred lovom pripadniki večine omenjenih ljudstev izvajajo gibno-zvočne rituale: pojejo, plešejo, "čarajo" z mislijo in uroki, bobnajo in igrajo na piščali.⁵¹ Tudi našeta sodobna ljudstva uporabljajo v lovskih ritualih medvedje kosti.

Neposrednih podatkov o čaščenju medveda v slovanski davnini ni, posredno naj bi odnos do njega izpričevale podedovane šege in navade.⁵² Te ga prikazujejo kot totemističnega človekovega prednika in sveto žival, ki jo je potrebno častiti in ji darovati s pesmijo, plesom, maskiranjem (s kožami totemske živali medveda), hrano in simbolističnimi obredi plodnosti in spolnega akta in jo tako podkupiti. Sicer zna biti žival tudi neprijazna. Verovanja in šege slovanskih narodov, v katerih naj bi se po mnenju D. Ovsca izražalo čaščenje nekaterih živali, naj bi izhajale iz lovsko-nabiralniških kultur. V njih se zrcalijo tudi elementi kulta demoničnih živali, predvsem velikega orla, volka, (velikega ali belega) medveda, jelena, konja, bika, kače...⁵³ Z imitativno magijo naj bi poskušali ljudje vplivati na razmnoževanje živali in splošno plodnost. Istočasno pa se v šegah kaže tudi želja po istovetenju z določenimi živalmi: najočitneje v maskiranju z živalskimi kožami in z zvočnim posnemanjem čaščenih živali.⁵⁴ Slovani in tudi neslovanska ljudstva naj bi po mnenju D. Ovsca prevzeli iz starejših lovsko-nabiralniških kultur (kultno?) čaščenje gospodarjev gozda oziroma divjadi. Gozdni mož, lešij, gornik, hostnik, divji mož ali gozdna mati, šumska majka, muma Paduri... naj bi se prikazovali v obliki volka, orla, jelena, medveda ali še pogosteje medvedke,⁵⁵ ki so jo balkanski Slovani imenovali baba ali tetka.⁵⁶ Verovanje, da se je mogoče zaščititi pred živaljo (volkovi, medvedi) tako, da se

⁵⁰ Pri omenjenih ljudstvih je splošno razširjeno tudi prepričanje, da sta človek in žival eno telo (delo istega Tvorca) in da se človek vrne v podobi medveda, če želi, in si to z obredom zagotovi. Zato je ubijanje medveda ritualni akt (pridobivanja njegove moči?). Giljaki ga na primer ne ubijejo zahrbtno, temveč ga pozovejo na časten, enakovereden boj: v stoječi pozi. Severnoameriška in sibirski ljudstva ga priključijo iz bivališča z opravičilom, češ, ne bodi jezen name, moram te ubiti, ker potrebujem tvojo kožo, meso... Tako se mu opravičijo. (Joseph Campbell 1983, od str. 150)

⁵¹ Tudi zato, da bi zvoki ugajali medvedu. Azijatski Eskimi, ameriški Nascapi in ljudstvo Ajnu imajo posebne šege, ko pripeljejo medveda v vas: tako ob prihodu kot ob ritualnem uživanju medvedjega mesa ne izrečejo besede, temveč le pojo, šamani pa bobnajo. (Beri Joseph Campbell 1983, od str. 147.) Prav posebna sta lov in žrtvovanje medveda pri ljudstvu Ajnu, ki je menda prepričano, da je medved le obiskovalec iz sveta duhov, iz transcendentalnega sveta onkraj torej, v katerega se tudi vračajo iz trenutnega ujetništva "na tem svetu", kjer čakajo na vrnitev. Zato so hvaležni tistim, ki jim vrnitev v svet prednikov omogočijo. Tudi ptica (arhetipsko?) simbolizira duha, kar ponazarja že njen let. So morda iz podobnih simbolnih razlogov izdelovali tudi piščali iz perutnih kosti (uln)? Tudi ljudstvo Ajnu je prepričano, da je medved med živalmi najpomembnejši obiskovalec, zato ga s petjem, igranjem na glasbila (na piščali in bobne) pripeljejo v vas in ga ob zvokih in z besedami hvaležnosti in zahvale ter obrednim plesom žrtvujejo oziroma darujejo. Obredno vabljenje, ubijanje medveda ob glasbi in jemanje medvedjega življenja je opisano tudi v finskem epu Kalevala.

⁵² Damjan Ovsec 1991, str. 348-349; po Tokarevu.

⁵³ Damjan Ovsec 1991, od str. 335.

⁵⁴ Glej Damjan Ovsec 1991, str. 356-357. Šemljenje z medvedjimi maskami (kožami) je znano tudi v najstarejših koledarskih in pustnih šegah slovanskih narodov (glej Damjan Ovsec 1991, str. 349). Posebej za medveda ali medvedko so pripravljali tudi jedi oziroma obredno hrano, s katero so počastili medveda v hiši (Belorusi, Makedonci), verujoč pri tem, da je medved prednik človeškega rodu (verovanje v totemistično inkarnacijo).

⁵⁵ Glej Damjan Ovsec 1991, str. 335-349.

⁵⁶ Prav tam, str. 349. Tudi med Slovani je veljalo, da se čaščene živali omenja le s simbolnim, to je zaščitnim imenom. Ruski lešij naj bi imel najraje medveda, ki je, najmogočnejši med mogočnimi, čuval tudi gospodarja gozda, če je le-ta zaspal. Šege so se kasneje prenesle tudi na domače živali.

z njimi "pobratiti" ali stopiš z njimi v botrino, naj bi direktno kazalo na sledove totemističnih verovanj.⁵⁷

V slovanskih grobovih, sežigališčih in zavetiščih zasledimo ostanke žrtvovanih mladih ali odraslih živali: lobanje, lopatice, kosti, tudi jelenov in medvedov. Morebitno *žrtvovanje* pa potrjujejo tudi votivne figurice in majhna kulturna glinena plastika v podobi medvedov.⁵⁸ Tudi slovanski vrači, čarovniki, šamani in zdravilci, imenovani volhovi, bajalniki, varožci, žreci..., naj bi v različnih združbah imeli zelo pomembno vlogo z vedeževanjem iz živalskih kosti in vodenjem obrednih magičnih iger.

V indoevropski slovanski pradomovini naj bi iz kosti živali ali jelenovih rogov izdelovali amulete proti boleznim,⁵⁹ svinjski zobje pa naj bi bili čarovniško sredstvo proti škodljivim silam že iz nedoločljive preteklosti. Ljudsko zdravilstvo na Slovenskem pozna še v 20. stoletju stolčene kosti in kremplje različnih živali kot zdravilna sredstva.

24

Tudi po mnenju D. Ovseca je slovanski nakit (nanizane školjke, zobje) verjetno prav tako imel vlogo amuleta, zaščitnika pred škodljivimi silami kot magično obrambno sredstvo.⁶⁰ So imeli obešeni votli zobje in ogrlice iz nanizanih školjk ali preluknjanih kosti tudi obrambno-zvočni pomen? So imele morda šape, kremplji in čeljustnice in z njimi tudi piščali iz nožnih cevastih kosti, prstnih členkov in čeljustnic soroden pomen tudi v najoddaljenejši prazgodovini? Nas slovanska in staroslovanska dediščina spomnita na še eno, do sedaj morda prezrto, filozofijo življenjskih predstav in prvobitnega zvoka ali celo tipološko kontinuiteto?

Njihove šege in navade nas spomnijo, da je mogoče medveda razumeti na različne načine, ga "častiti" povsem svojstveno (tudi z zvokom glasbil iz medvedjih kosti) in da lov ni edino merilo za čaščenje. Iz spoštovanja, enakopravnosti in odvisnosti se je mogel razviti svojevrsten medvedji kult. V ospredju so lahko tudi čaščenja zaradi njegove moči, tako fizične kot navidezno nadnaravne (hibernacija), s katero lahko vlada živalskim vrstam, totemska povezava med človekom in živaljo, in varovanje pred njo, ter priprošnje, zahvale za darove, kot so kože, kosti, salo... Totemistična mitologija oziroma verovanje in simpatetična magija.

Sta bila prazgodovinski odnos do medveda in njegovo morebitno čaščenje v paleolitskem obdobju v čem podobna ritualom medvedjega kulta omenjenih ljudstev? Ne glede na to, ali so arheologi potrdili lov na jamskega medveda v paleolitik in t.i. čaščenje medveda ali ne, imamo lahko opraviti s šegami in verovanji oziroma mitologijo, vezano nanj iz različnih nelovskih razlogov. V njih je zvok morda imel pomembno vlogo, z njim pa tudi glasbila, kot so koščene brnivke, piščali, žvižgavke, drgala.

⁵⁷ Sled tega so dandanašnja vraževeerja o volkodlakih, vampirjih... Glej Damjan Ovsec 1991, str. 348. Zlasti na Balkanu se še dolgo v 20. stoletje obdržijo različna verovanja, šege in navade, povezane na primer z volkom, drugim najpogostejšim gospodarjem živali (tretji je jelen), kot totemističnim prednikom. Vučari odeti v volčje kože so koledovali zlasti pred pustom na dinarskem območju ter zbirali darove in vabili volka na svatbe: volka, totemskega prednika (Bosna). Novorojenčke so potegovali skozi "vučjo zev" oziroma volčjo čeljust, da bi ga tako obvarovali zla (beri Damjan Ovsec 1991, str. 346-348). Po arheoloških najdbah iz severne Rusije (10. in 11. stoletje) so imeli srebrni kremplji in iz srebra narejene volčje čeljusti očitno zaščitno vlogo (prav tam, str. 345). V teh primerih gre pač za čaščenje volka.

⁵⁸ Damjan Ovsec 1991, str. 198-200.

⁵⁹ Damjan Ovsec 1991, str. 212.

⁶⁰ 1991, str. 212.

Funkcionalnost glasbil določa tudi njihovo obliko in pogojuje njihov razvoj. Zdi se, da kljub arheološki skepsi še ni izrečena zadnja beseda o povezavi paleolitske umetnosti z odnosom do živali (na primer medveda). O duhovni kulturi in zvoku se intenzivneje preliha črnilo v zadnjih letih. Zdi se, da kulturni odnos do različnih živali (medveda, jelena...) v mezolitiku in neolitiku ni več problematičen in zatorej je povezava religioznih predstav z zvokom in glasbili jasnejša.

Zvok in glasba v paleolitski kulturi

Zdi se, da so podobno kot sekire, klini in druga kamenodobna orodja, tudi koščena glasbila v neprekinjeni rabi vsaj od mlajšega paleolitika ali celo od srednjega paleolitika dalje, kar vse bolj odkriva današnja znanost. Že paleolitski prednik je kot zvočila lahko uporabljal votle kosti (votle cevi), zobe, rogove, školjke... Vprašanje je, ali je znal tudi z lastnimi glasilkami ali brlitzanjem skozi nos oponašati živalske glasove. Praktično izkustvo in slučajno spoznanje, da se izvotljena kost pri srkanju mozga lahko oglasi, da podobno lahko votla cev in tudi kost, če ju potolčemo ob nek predmet ali ob podobno votlo cev, zazvenita, enako kot zazveni kamen, če potolčemo z njim ob drug kamen ali predmet, sta morala voditi tudi do namensko izdelanega zvočila. Z muzikološkega stališča je vseeno, ali je človek zavestno izvotlil kost in preluknjaj njeno steno ali pa je luknjo naravnega ali živalskega izvora le uporabil. Glasbilo je lahko tudi naravno oblikovan predmet, kot npr. votla cev, naravni odmevnik oziroma školjka... Kosti z luknjami, ki so delo človeških rok, so le bolj gotovo namensko izdelana glasbila.

M. Brodar piše, da je očitna razlika med paleolitskimi najdbami vzhodnega in zahodnega dela Alp. V vzhodnih Alpah so preluknjane kosti številne, v zahodnem delu jih ni. Pojavljajo se tudi v srednjem paleolitiku, najpogosteje pa ob začetku paleolitskega obdobja.⁶¹ Tako na primer v švicarskih visokoalpskih postajah ni lukenj v kosteh, čeprav so zveri, ki grizejo, ugotovljene tudi v teh jamah, piše M. Brodar. To dejstvo seveda govori namensko izdelanim luknjam in piščalim določene kulture in pokrajinske pripadnosti le v prid. Zdi se tudi, da je prazgodovinski (paleolitski) evropski vzhod poznal več koščenih glasbil, evropski zahod pa več jamskih slikarij. Na vzhodu bi utegnilo biti vidilno čutilo zaznav in kreacije uho, na zahodu pa oko.

Tudi C. Sachs pri razmišljanju o prazgodovinskih glasbilih opozarja na prvotno naključno rabo zvenceh predmetov, ki se razvijejo v namenska zvočila in glasbila.⁶² Mislím, da mu lahko pritrdimo. Nanizane školjke ali preluknjani zobje na vrvi so na primer tudi zvočila, ki ob hoji žvenketajo, pozvanjajo, ropotajo in prinašajo nosilcu tovrstnega zvočnega okrasja izkušnjo zvokotvornosti različnih predmetov. Sachs domneva, da so se preproste koščene piščali tako naključno razvile iz rabe votlih koščenih cevi.⁶³ Tudi današnji izraz "piščal" za golenico (lat. tibia) in v rimski antiki enako imenovana piščal, po njegovem označujeta podobno votlo cev oziroma kost: tako pri glasbilu kot tudi pri človeku. Vendar ni mogoče povsem zagotovo pojasniti omenjene etimologije.

Zanimivo je, da tudi najstarejše nam znane civilizacije pripisujejo piščali božansko

⁶¹ 1985, str. 45.

⁶² Curt Sachs 1962, str. 220-221.

⁶³ Prav tam.

poreklo nadnaravnega izvora. Zvok, ki prihaja iz glasbila, je zvok nevidnega duha, duha posrednika med materialnim in spiritualnim, torej tudi med živimi in mrtvimi. Zagotovo že v starem veku pa je božanskost pripisana tudi struni in bobnu. Šamani številnih ljudstev so za vzpostavitev domnevnega stika z duhovi in predniki uporabljali piščali, ropotulje, brnivke, bobne in trobila. Azteki so uporabljali drgala iz človeških kosti v obredjih preroditve in plodnosti, v kultih žrtvovanja in darovanja: da bi po smrti darovane žrtve (tudi človeške) zagotovili novo rojstvo žrtvovane vrste. Tako piščali kot tudi koščena drgala so falična. Zveza piščal – podolgovato drgalo – falos – plodnost – življenje – novo rojstvo je pogosto simbol en vzvod v obredjih in magiji naravnih ljudstev za vsesplošno plodnost človeka, narave in živali. Podolgovat predmet (piščal, drgalo iz kosti) služi kot amulet, ki zagotavlja novo rojstvo.⁶⁴ Zato jih polagajo v grobove pokojnikov. Po Sachs uimportirane piščali polagajo v grobove celo etnične skupine, ki ne poznajo igre nanje.⁶⁵ Celó v Evropi še v 20. stoletju dajejo pokojnikom k zadnjemu počitku in ob slovesu iz tostranstva v krste piščali: kot na primer v Halozah haloške žvegle.

P. Collaer je v Oceaniji zabeležil totemistični ritual s "svetimi piščalmi", dolgimi čez meter in pol, na katere igrajo pri darovanju totemske živali - svinje: glasbeniki pihajo skozi enotonske piščali, ne povsem enakih dolžin in tako različnih tonskih višin. S piščalmi se skoraj dotikajo žrtvovane živali, ki jo polože na obredni ogenj. Glasbila naj bi tako iz totemske živali prenesla življenjsko bit totema plemena na živeče.⁶⁶ Je morda podobno razmišljal tudi paleolitski prednik? Ali je določenim delom človeškega ali živalskega telesa pripisoval posebno vlogo, magičen ali totemistični pomen, simbol: na primer lobanji, čeljustnici, femurju, tibiji, falusu, prstnemu členku? Je podobno, kot je razmišljala Bradova v omenjeni disertaciji o koščenih piščalih, fosilni človek morda s piskanjem na golenično piščal po analogiji vdihava in izdihava, ki simbolizirata življenje in smrt, v smeri gibanja življenjske sile (vdihava/izdihava) v ali iz telesa (ali po kosti od kolena navzdol ali navzgor), sodeloval v obredjih mrtvih ali v obredjih žrtvovanja?

Od neolitika dalje, od zgodnje železne dobe, naj bi bile človeštvu povsem zagotovo znane tudi nosne piščali s svojevrstno simboliko, meni C. Sachs.⁶⁷ Nadaljnje raziskave bodo pokazale, če so bile znane tudi v paleolitiku. Nosne piščali naj bi se ohranile do 20. stoletja le še v Polineziji, z igro nanje pa se je ohranila svojstvena filozofija življenja in smrti, analogna staroindijskim predstavam. Pihanje oziroma igranje skozi levo nosnico je simboliziralo življenje, pihanje skozi desno pa smrt. Piščali življenja so zato pobarvali z rdečo barvo, piščali smrti pa s črno. Tudi številne piščali sodobnih naravnih ljudstev so obarvane s simboliko, lastno posameznim združbam, le rdeča in črna se zdita arhetipski barvi ne glede na čas in prostor: rdeča kot barva življenja (barva krvi oziroma življenjske sile) in črna kot barva smrti. So imele morda kakšno simboliko tudi rdeče obarvane piščali iz paleolitskega najdišča Geissenklösterle?⁶⁸ Morda pa je homo sapiens

⁶⁴ Glej tudi Curt Sachs 1940, str. 44-45. Pogosto so na mlajših paleolitskih slikarjih človeške figure upodobljene s podaljšanimi falusi, kar dokazuje vsaj nekakšno razumevanje njegove vloge, čeprav lahko povsem svojstveno.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ Paul Collaer 1974, str. 182-183.

⁶⁷ 1940, str. 46.

⁶⁸ Glej Joachim Hahn, Susanne Münzel 1995.

uporabljal glasbila le kot zvočno masko? Težko bomo tudi izvedeli, ali je bila raba zvočnega jezika in instrumentalna igra v najstarejših nam znanih kulturah privilegij moških, žensk ali obojih?

In ponovno se zastavlja vprašanje, zakaj je paleolitski homo sapiens uporabljal ali izdeloval piščali predvsem iz kosti mladega in odraslega medveda. So glasbila iz mladih in odraslih medvedov posebljala moč? So zato glasbila iz medvedjih kosti služila v obredih (čaščenja medveda?) kot pripomočki za pridobivanje (čaranje) medvedu analogne moči in novega rojstva ubite živali? Je jamska slika ali koščeni predmet lahko medvedji substitut – njegov nadomestek, ki simbolizira moč bitja, kateremu kost pripada ali ga risba upodablja, ki simbolizira enakost živalske in človeške moči, nadomestek, ki že sam po sebi izziva enake ali podobne posledice? Potrjuje rabo koščenih glasbil pri čaščenju medvedje moči tudi brnivka – amulet iz še posebno velike mandibule jamskega medveda z luknjo v roglju iz Potočke zijalke?

Vsak ton in vsak zvok sta podobno kot risba, slika, simbol ali črta, delček univerzalnega jezika. Vsaka tonska frekvenca ustvarja ritem, ki povzroči spremembo možganskih valovanj. Ritem povzroča resonance in disonance v našem slušnem, možganskem in biološkem polju.⁶⁹ S frekvencami lahko spreminjamo ritem možganskega valovanja, ritmični utrip telesnih celic in ciklično ritmično pulziranje celotnega organizma živega bitja. Živo bitje lahko spremembe zmedejo in žival na primer poženejo v beg ali jo za nekaj trenutkov paralizirajo. Delovanje visokih frekvenc koščenih piščali in žvižgavk na živa bitja bi morali natančno preučiti. Učinki izredno visokih frekvenc koščenih žvižgavk na zgornji meji človekovega slušnega polja bi lahko bili znani fosilnemu človeku (današnje razumevanje pa seveda ne). Konstantno delovanje zvoka oziroma določenih ponavljajočih se frekvenc na živa bitja povzroča pri teh spremembe ritma možganskih valovanj: iz beta aktivnega stanja v alfa (8 – 13 Hz), theta (4 – 7 Hz) in delta (5 – 3 Hz) stanja možganskih valovanj, ki so stanja večje umirjenosti ali povečane aktivnosti. Theta valovanje je valovanje t.i. šamanske aktivnosti in zavesti, ki jo doživljamo tudi v globokem spanju. Ali kot pravi J. Goldman v omenjeni študiji, visoko beta stanje (22 – 33 Hz) je ritmično stanje možganskega valovanja hiperaktivnosti. S hitrim ritmičnim bobnanjem, strganjem ali drgnjenjem lahko prisilimo možgane v ekvivalentno ritmično resonanco (sonihanje) možganskih valovanj in tako spreminjamo stanja človekove zavesti. Vendar tudi ton piščali ustvarja ritem. Čim višji je ton, tem hitrejši je utrip možganskih valovanj.⁷⁰ J. J. Moreno celo meni,⁷¹ da lahko štejemo šamanske tradicije petja, bobnanja, zvočne igre izpred najmanj 30.000 let, torej iz obdobja mlajšega paleolitika, med zametke glasbene terapije. Šamanske tradicije zdravljenja z zvokom so še danes v rabi med številnimi ljudstvi Azije, Afrike (podsaharska plemena), Avstralije (Aborigini), severne in južne Amerike (indijanska plemena in aljaški Eskimi), Oceanije, Indonezije in tudi sodobni človek jih v zadnjih desetletjih ponovno odkriva. Z zvokom, ritmom in gibom je mogoče doseči, da celotna človeška skupnost doživi psihosomatske spremembe in se uglaši na podoben nivo

⁶⁹ Glej Jonathan Goldman 1993, str. 217-233.

⁷⁰ Glej Joseph J. Moreno 1993, str. 167-185.

⁷¹ 1993, str. 167-185.

zavesti ter celo doživi t.i. šamanski trans.⁷²

Prazgodovinski glasbenik je torej lahko istočasno šaman, čarodej, zdravilec (glasbeni terapevt) ter svečenik človeške združbe, ki dramatizira plemenske mite, predstave in verovanja z zvokom, gibom in tudi masko.⁷³

28

V znamenitem neandertalskem jamskem grobnem najdišču v gorovju Zagros v Iraku, ki je znano tudi pod imenom Shanidar IV in datira v čas 60.000 let pred sedanjostjo, so raziskovalci našli okostje neandertalca, čigar truplo naj bi bilo položeno v "skupinsko družinsko grobnico" na zimzeleno vejo in zasuto s cvetjem. Cvetni prah so dokazale mikroskopske analize, ki so slučajnost njegove prisotnosti tudi izključile. Po ugotovitvah strokovnjakov naj bi bil "Shanidar IV" pomemben mož, morda celo zdravilec ali šaman. Med cvetnim prahom so namreč identificirali osem še danes znanih sicer redkih zdravilnih zelišč. Ta rastejo na področjih, precej oddaljenih od najdišča, in Iranci jih še vedno uporabljajo v ljudskem zdravilstvu kot diuretike, za obrambo pred insekti, proti kolikam in za stimulacijo srčnega utirpa in dihanja.⁷⁴ Torej je neandertalski prednik znal in zmogel mnogo več kot želimo priznati, kar morda potrjuje tudi okostje ženske iz istega najdišča, vendar iz plasti, ki je datirana v čas okoli 40.000 let pred sedanjostjo. Okostje naj bi po mnenju nekaterih raziskovalcev pričalo o patološki bolezni ženske z okrneno ramo in amputirano roko! Kljub deformacijam naj bi živela do 40. leta starosti. Amputacija naj bi izražala tudi skrb socializirane družbe za bolne ter izjemno znanje fosilnih prednikov.⁷⁵ V primerjavi z amputacijo je seveda izdelava preproste žvižgavke ali piščalke igrača. Če domneve o tovrstnem neandertalskem mojstrstvu držijo, se zagotovo krepijo drznejša sklepanja o pričetkih zvočne igre in zmetke glasbene ustvarjalnosti postavljajo v čas neandertalske kulture srednjega paleolitika.

Glasba pa je lahko že v mlajšem paleolitskem obdobju kolektivni spiritualni akt, simbolno – mitološko (versko) in zavedno ali nezavedno magično dejanje (morda zlasti v kultih plodnosti) ter zdravilno početje. Z zvoki je mogoče izvesti kolektivno ali posamezno (šamansko, vračevsko) transmisijo v transcendentalno izkušnjo (za zavedno ali nezavedno doseganje višjih stanj zavesti oziroma nadčutnih psihofizičnih stanj). Hkrati je mogoče izvesti tudi senzibilizacijo psihosomatike in čutil, ki omogočajo prestop v transcendentalno oziroma onkraj običajnih zaznavnih mej v iniciacijskih obredih ali obsmrtnih kulturnih šegah in drugih človekovih kultih, vezanih na primer na totemistične prednike (jamskega medveda). Neandertalski šaman, ki je za doseganje željenih ciljev uporabljal zvok in glasbila, je verjetno tudi najstarejši prednik službenega glasbenika – "glasbenika profesionalca".

Metafizičnost zvoka in njegova raba v vsakdanjem življenju in obredju mitološko-verskih predstav sta morali pogojevati tudi psihosomatsko zvočno izkušnjo, ta pa je

⁷² J. J. Moreno zanimivo razlaga prazgodovinsko bušmansko jamsko risbo starosti ok. 26.000 let pred sedanjostjo, na kateri lahko po njegovem vidimo plesalce v transu, sodelujoče, ki ploskajo in proizvajajo ritmično spremljavo plesa, ter posameznike v stanju hiperventilacije, ki vodi v transcendentalna stanja in jo je mogoče doseči z intenzivnim gibanjem in ustreznimi zvočnimi ritmi. Posredno z ritmi je mogoče doseči tudi različna stanja možganskih valovanj. Hiperventilacija je tudi način zdravljenja (glej prav tam, str. 169-171).

⁷³ Npr. z odevanjem v živalske kože, s posnemanjem zvokov in gibov živali, kar lahko razpoznavamo tudi na paleolitskih jamskih slikarjih. Najlepši prikaz zgoraj opisanega je iz jame Les Trois Frères v Franciji.

pogojevala nadaljnje iskanje novih zvočnih frekvenc in nadaljnji razvoj prvobitnih zvočil in glasbil. Na osnovi materialnih preostankov koščenih glasbil lahko o glasbi fosilnih prednikov bolj ali manj le ugibamo.

Kdaj se je človek začel izražati ne samo z zvokom, temveč tudi z glasbenim jezikom, zaradi glasbe same, zaradi samoizraznosti ali občutenja glasbenih parametrov in povezovanja zvokov v glasbene formule, pa še vedno ni mogoče zagotovo reči. Nadaljnje raziskave bodo morda jasneje dokazale, ali se "službeni zvok" (obredni) v mlajšem ali že v srednjem paleolitu prevesi v transmisijo emocij in zvočnih parametrov, s čimer se pričanja tudi zavestna glasbena umetnost. Po novih znanstvenih odkritjih sodeč, bi si mogel z zvoki obogatiti življenje že neandertalski prednik izpred 40.000 let pred sedanostjo. Kam postavljamo meje začetkov inštrumentalne glasbe in glasbe nasploh, pa je odvisno tako od bere arheoloških odkritij kot tudi od interpretovega razumevanja sporočil arheoloških najdb.

Natančno bi morali preučiti vse dosedanje arheološke najdbe človekove zgodovine in pretresti razpoložljive pisane vire in dokumentacijo o njih. Še posebej natančno bi morali preučiti koščena glasbila in nanje vezana obredja slovanske in predkrščanske kulturne dediščine, na katerih je rastlo tako srednjeveško kot novoveško inštrumentalno izročilo. Šele nato bomo lahko bolj gotovo razmišljali tudi o razvojni poti glasbil na Slovenskem. Utegnili bi najti še kakšno prezrto glasbilo ali zvočilo, ki je trenutno še izven našega spoznanja in zavesti.

Paleolitska umetnost in kulturno nasledstvo

Naša zavest težko sprejema teze o obstoju kontinuitete človeškega razvoja, miselnosti, umetnosti oziroma posplošeno – intelektualne evolucije od prazgodovine (vsaj paleolitske) do danes, kar na svojstven način sicer potrjujejo prežitki, ki se prenašajo iz neke zgodovinske in intelektualne epohe ali razvojne stopnje človekove zavesti. "Da tu ne gre za kontinuiteto v smislu stratigrafije, je jasno: tako kontinuiteto bi tudi zaman iskali. *Kontinuiteta je namreč tipološka...* Pojem tipološke kontinuitete pa prav tako predstavlja neko istovetnost, čeprav le v najmanjši meri," je že leta 1943 zapisal Rajko Ložar v sestavku o prazgodovinskih osnovah slovenskega narodopisja, ki se je med prvimi lotil razmišljanja o izvoru našega kulturnega nasledstva.⁷⁶ Seveda je vselej potrebno upoštevati tudi faktorje razvoja, prehajanja in preseljevanja kultur ter občečloveško arhetipsko tvornost našega uma in psihe.

Zahvaljujoč naravi pračloveka, strukturi ljudskega duha in intelekta... je mogel antični človek postaviti osnove za nove vzpone, do katerih je prispela sodobna družba.⁷⁷ "Zasledovanje elementov lovske nomadske kulture v naši etnografiji (misleč v smislu današnje etnologije – opomba avtorice) spada med njene težje probleme..."⁷⁸ V umetnostne

⁷⁴ Glej Joseph Campbell 1983, str. 57.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ 1942, str. 87.

⁷⁷ Branko Gavela 1977, str. 87.

⁷⁸ Rajko Ložar 1943, str. 79.

okvire sodi tudi glasbena umetnost ali umetnost zvoka, katere vsebina se ne more "otipljivo" in torej jasno dojemljivo ohraniti, ostaja pa nam posredno z našim kulturnim nasledstvom, védenjem, izkustvom ter predmetnostjo človekove materialne kulture, to je z glasbili.

30

Prav tako obstajajo živi odnosi med etnografsko (beri etnološko – opomba avtorice) in prazgodovinsko t. i. materialno kulturo. Sem spada predvsem v prvi vrsti hiša, nato po vrsti ostali elementi (orodje, orožje, noša, itd.)⁷⁹ Spomnimo se na primer samo jame (zijaške) – človeškega bivališča v rabi še nedavno, oblačil iz kože in rastlinja,⁸⁰ torej elementov, ki so se obdržali do atomske dobe. Svojtveni dokazi nadčasovnosti človeške ustvarjalnosti in intelektualne evolucije ter zavesti so (tudi) številne "sodobne paleolitske"⁸¹ in mlajše antropomorfne strukture, za katere lahko rečemo, da so v primerjavi s paleolitskimi manifestacija istega spiritualnega in intelektualnega fenomena, podobnega filozofskega in religioznega interesa za svet, da so funkcija podobnih opazovanj in emocij,⁸² čeprav jih glede na čas nastanka razdvajajo tisočletja. Določena so s človekovo bitjo in nravjo zavesti. Drzne in zanimive so primerjave današnje ali (pol)pretekle ljudske kulture s prazgodovinskimi preostanki, kar je nakazal že Rajko Ložar,⁸³ naprej pa jih je razvila delovna skupina Alpes Orientales.⁸⁴ Če pogledamo še koščene predmete, ugotovimo, da se je raba zverinskih kaninov kot orodje, okrasje, zvočilo ali amulet obdržala od prazgodovine do praga atomske dobe⁸⁵, da sta klin in sekira v neprekinjeni rabi od paleolitka do danes, da je koščeno piščal "izumil" kamenodobni lovec, poznajo pa jo številne etnične skupine in ljudstva na vseh kontinentih. Izvenevropske naravne civilizacije pa jo uporabljajo še danes. Umetnostni arhetipi in simbolika povezujejo ljudi ne glede na razdalje. Kromanjončeve slikarije živali na jamskih stenah so na primer razvrščene tako, kot "bi vsi prazgodovinski umetniki hodili na isto umetnostno akademijo", je v šali dejal nek arheolog. Zdi se, da je enako s koščeni glasbili: kot bi vsa paleolitska koščena glasbila izdelali v isti mojstrski delavnici.

Duhovno izročilo evropskih, pa tudi neevropskih narodov, pozna vrsto pravljic, pripovedk in pesmi o "pojočih kosteh", ki so lahko predkrščanskega ali arhetipskega izvora in govore človeku, ki jim zna prisluhniti (na Slovenskem balada o goslih iz kosti, ki izdajo umor).⁸⁶ Ves svet pa pozna številne pripovedke o tem, kako je nastala piščal: najpogosteje iz živega bitja (človeka ali živali), pa tudi iz bitja druge ravni (drevesa). Zanimivo je, da so mnoge svetovne pripovedke ali pesmi o koščeni piščalih in drugih

⁷⁹ Rajko Ložar 1943, str. 82.

⁸⁰ Še v našem stoletju se je alpski planšar oblekel v plašč iz rastlinskega ličja, se ogrnil z živalskim kožuhom ali si na glavo poveznil drevesno gobo.

⁸¹ Glej tudi misli Ivana Sedeja (1985, str. 9 in 79) o "nadčasovnem zvenu" ljudske plastike in navidezno prazgodovinski ornamentalni tradiciji.

⁸² Glej tudi Branko Gavela 1977, str. 156.

⁸³ 1942, str. 79.

⁸⁴ Glej istoimensko publikacijo V, 1969.

⁸⁵ Še Janez Vajkard Valvasor je pisal o kraševski bojevitosti. Kraševci kot orožje nosijo na popotovanjih s seboj - enako kot prazgodovinski človek - dolge čekane (Mirko Rupel 1969, str. 204.)

⁸⁶ SLP - I, št. 52.

glasbilih povezane s simbolom smrti ali posredno z novim rojstvom. Z zahvalo za dar (žival) in s svarilom živih pred izničenjem mrtvih. Tudi s priprošnjo, ki je lahko zvočna. To nas privede na misel o povezavi (po mnenju nekaterih) z morebitnim prazgodovinskim kultom mrtvih, preko katerega naj bi tekla simbolična nit življenja. Ob tem se moramo ponovno spomniti znamenite evropske in slovenske balade o "mrtvaški kosti" iz okolice Kamnika. Balada pripoveduje o umoru objestneža, ki se je nespoštljivo vedel do mrtvaške kosti,⁸⁷ torej do prednikov. Balada o mrtvaški kosti in balada o koščenih goslih, ki izdajo umor, sta razširjeni skoraj po vsej Evropi in se po ugotovitvah strokovnjakov opirata na preostanke verovanja o moči posameznih delov telesa⁸⁸ ter sodita med okamenine, ki so dosegle naš čas.⁸⁹ Vendar Evropejec v zgodbi, ki jo je še v začetku našega stoletja pripovedoval, pel in igral na koščeno piščal, ni več slišal in videl tega, kar je morda slišal, spoznaval ali učil tisti, od katerega jo je slišal in prevzel včeraj! Mrtvaške kosti in glasovi koščenih piščali so personificirani z duhovi prednikov, zato je treba z njimi ravnati tako kot z živimi. Na vseh kontinentih in skozi vso človekovo zgodovino - tudi še pri starih Grkih in ljudstvih predvojne Evrope - jim prisojajo izredno moč. Verujejo, da je v njih duh ali mogočno Božanstvo (modrost). Le-ta tistega, ki igra na koščeno glasbilo, in tistega, ki poslušča ali je v stiku z "mrtvaško kostjo", poveže z nadčutnim svetom ali mu daruje nadnaravno moč uvida v nevidno in neznano. Nespoštljivi kršilci koščenege tabuja so kaznovani!

⁸⁷ SLP - I, št. 39.

⁸⁸ Glej Milko Matičetov 1955 in 1961. Vsaj delno je ohranjeno izročilo o moči mrtvaških kosti, posebej še lopatic in lobanj, ki vsebujejo novo življenjsko silo (glej Milko Matičetov 1955). Z njimi je mogoče vedeževati in coprati (Janez Dolenc 1955, str. 157-163). Najbližji sorodniki, otroci ali dobrodelke so še v 20. stoletju na Slovenskem ob glasnem joku (obrambnega pomena?) umivali in v prt zavijali lobanje svojih prednikov. Položili so jih na večje kosti. Pod njimi navzkrižno položene stegenske kosti so v obliki križa gledale izpod lobanj (prav tam, str. 30). Izročilo o tovrstnem obrednem umivanju, čaščenju in shranjevanju lobanj je bilo še v 20. stoletju (ponovno!) vezano na alpski in deloma predalpski svet.

⁸⁹ Zanimivo je, da je balada o mrtvaški kosti omejena na zelo majhno območje pod kamniškimi planinami, belokranjska različica pa je svojevrsten in izjemen primer v ustnem izročilu.

BALADA O MRTVAŠKI KOSTI

Tribučje, Bela krajina (SLP - I, št. 39/3) Zapis 1906 - 1909

Poslušajte kristjani
kaj je storil nesrečni mladenič,
da je šal čez britof žegnani,
je tam našel mrtvaško kost.
Jo je sunil iz nogo.
"Kaj je tebi, mrtvačka kost,
da si tako (...)
Pridi k meni, boš večerjala!"
Ona mu je odgovorila:
"Kaj je tebi, mladenič,
da si tako žalosten?
Vavek si žvižgal ino pel,
zdaj pa si tako žalosten."
"Kaj mi nuca pripovedvat."
Tak dolgo ga je poprašvala,
da povedal ji je vse.
Šla je stara mati v farovž
k gospodu župniku.
Oni so jo prav lepo podučili:
"Tako jim gosti naredite,
ko tem živim ljudem!
Tako jih lepo spremljajte,
ko te žive ljudi!
On tako naj modro muči,
ko da govoriti ne zna."
Ko deveta ura je odbila,
kosti na vratih trkajo.
Ko v hišo pridejo,
se za mizo vsedejo.
Se sorte so mladenča poprašvale,
on jim odgovora ni dal.
Ko dvanajsta ura je odbila,
kosti se vzdigujejo.
"Hodi, ti mladenič z nami,
boš videl kje naš je dom!"
Ko na britof pridejo:
"Hodi zdaj, ti mladenič, doma,

*zdaj si videl, kje naš je dom!
Hodi v farovž gospodu se zahvalit,
da so te prav lepo podučili,
da si tako modro mučal,
ko da govoriti ne znaš.
Da si samo besedo dal
zdrobile bi te na sončni prah.
Kod boš rajžal ino hodil,
pust mrtvačke kosti stat!”*

Vodice, Gorenjska (SLP - I, št. 39/13) Zapis 1958.

33

*Fant^č je šu deleč v vas,
deleč ke v ta treko vas.*

*Čez travničke tri, čez b^čručke tri,
potočke tri, studence tri.*

*Srečava ga je mrtvaška kost,
mrtvaška kost, božja modrost.*

*Sunu jo je s ta levo nogo,
azgnaw jo je s ta desno roko.*

*Mrtvaška kost spregovori:
“Kaj me pa suješ, fant^č ti?”*

*Ko urca bije polnoči,
fant^č že bolan leži.*

*Ko urca bije dve al tri,
fant^č že mrtóv leži.
Poslušaj, mladi fantič ti,
de se kej tacga ne zgodi.*

BALADA O GOSLIH IZ KOSTI

Strmec pri Logeh pod Mangrtom, Primorsko (SLP - I, št. 52) Zapis 1910⁹⁰

*Dve sestr'e sta se po blazi skr'egale.
Ta starš tu mlajš u src'e ubodla je,
worgla ju je u no sivno jezero.
Peršu je ribič ribce l'ovit,
ujew je nu čudnu ribicu.
Z ročic je naredu l'okiče,
s perstu je naredu šravbiče,
z lešču je naredu strunice,
na b'eli grad je g'osti šel.
On je zač'ew milo g'osti,
an starši sestra milo jokati.*

34

Slovensko ljudsko izročilo v baladi o goslih iz kosti posredno govori o koščenih glasbilih v naši glasbeni dediščini. Pri ustnem prenosu in ob zbledem spominu na koščena glasbila so lahko nastale raznovrstne spremembe in napake. Omemba koščenih gosli bi se utegnila prvotno nanašati tudi na druga koščena glasbila, tako piščali kot drgala ali brnivke. Pa tudi izraza gosti in gosli označujeta v ljudski jezikovni rabi nasplošno pojem muzicirati in katerokoli glasbilo.

Imamo opraviti z arhetipsko ali s kulturno dediščino? Svoje biološko in psihično nasledstvo dolguje človeštvo prazgodovinskemu obdobju preteklosti, sodobna umetnost, ljudska in stilna, pa je tudi naslednica mlajšega in morda celo srednjega paleolitika: tako tipološko in oblikovno kot tudi v arhetipskem smislu in v dedovani zavestni zvočni izkušnji. In prav zato, ker sodobnih koščenih glasbil iz zadnjega stoletja nismo našli, bo morala sodobna arheotnomuzikološka znanost skrbno preučiti glasbila minulih stoletij in tisočletij ter razjasniti zastavljena vprašanja in trenutno nevedenje, ki se pojavljajo v raziskavah, razpetih med prazgodovino in sodobnostjo.

⁹⁰ V SLP - I lahko preberemo (str. 301), da je zgodba o umoru, ki ga izda glasbilo narejeno iz umorjenčevega telesa, znano kot prozno ali pesemsko izročilo po vsej Evropi, po mnenju nekaterih pa naj bi se balada izoblikovala v Skandinaviji (Norveška, Švedska).

LITERATURA IN VIRI

- BRODAR, Srečko in Mitja, 1983: Potočka zijalka visokogorska postaja aurignacijskih lovcev, Potočka zijalka eine hochalpine Aurignacjägerstation, Ljubljana.
- BRODAR, Mitja, 1985: Luknje v fosilnih kosteh, Zbornik Ivana Rakovca, SAZU XXVI, str. 29-47 in tabele, Ljubljana.
- CAMPBELL, Joseph, 1983: The Way of the Animal Powers, Historical Atlas of World Mythology, Vol. 1, London.
- COLLAER, Paul, 1974: Ozeanien, MGB I/1, Leipzig.
- DOLENC, Janez, 1955: Ljudsko izročilo o čarovništvu v naših krajih, Loški razgledi II, str. 157-163, Škofja Loka.
- ELIADE, Mircea, 1985: Šamanizam, Novi Sad.
- GALIN, Krešimir, 1988: Archeological Findings of Musical Instruments in Yugoslavia, Narodna umjetnost, S. I. 2, str. 123-148, Zagreb.
- GAVELA, Branko, 1982: Praistorijska arheologija, Beograd.
- GAVELA, Branko, 1977: Iz dubine vekova, Zagreb.
- GOLDMAN, Jonathan, 1993: Sonic Entrainment, Music Physician for Times to come, str. 217-233, Madras - London.
- HAHN, Joachim in MÜNZEL, Susanne, 1995: Eine Knochenflöte aus dem Aurignacien des Geifenklösterle bei Blaubeuren, Alb - Donau - Kreis, Fundberichte aus Baden - Württemberg, Band 20, str. 1-20, Stuttgart.
- HORSUTZKY, Z., 1955: Eine Knochenflöte aus der Höhle von Istállóskö, Acta Archaeologica V, str. 133-140, Budapest.
- LOŽAR, Rajko, 1943: Prazgodovinske osnove slovenskega narodopisja, Etnolog, Knjiga XV-1942, str. 70-88, Ljubljana.
- MALEZ, Mirko, 1959: Das Paläolithikum der Veternicahöhle und der Bärenkult, Quartär 10-11, str. 171-188, Bonn.
- MATIČETOV, Milko, 1955: Umita in v prt zavita lobanja pri Slovencih, Slovenski etnograf VIII, Ljubljana.
- MATIČETOV, Milko, 1961: Sežgani in prerojeni človek, Ljubljana.
- MORENO, Joseph, 1993: The Music Therapist: Creative Arts Therapist and Contemporary Shaman, Music Physician for times to come, str. 167-185, Madras - London.
- OMERZEL - TERLEP, Mira, 1997: Tipologija koščениh žvižgavk, piščali in flaut ter domnevna paleolitska pihala Slovenije / Typology of bone whistles, pipes and flutes and presumed paleolithic wind blowing instruments of Slovenia, Mousterienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I - Slovenija / Mousterian "Bone Flute" and other Finds from Divje babe I Cave Site - Slovenija, Opera Instituti archaeologici Sloveniae, vol. 2, ed. Ivan Turk, str. 199-218, Ljubljana.
- OVSEC, Damjan, 1991: Slovanska mitologija in verovanje, Ljubljana.
- OSREDKAR, Radko, 1996: Rokodelsko zdravljenje, Življenje in tehnika, (oktober), str. 11-18, Ljubljana.
- PAVLOVEC, Rajko, 1990: Jamski medved - bolnik ali čaščenec, Življenje in tehnika, marec, str. 31-36, Ljubljana.
- RUPEL, Mirko, 1969: Valvasorjevo berilo iz Slave Vojvodine Kranjske, knjiga VI, Ljubljana.
- SACHS, Curt, 1940: The History of Musical Instruments, New York.
- SACHS, Curt, 1962: Reallexikon der Musikinstrumenten, Hildesheim.
- SEDEJ, Ivan, 1985: Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana.
- SLP - I, 1970: Slovenske ljudske pesmi I, (Kumer, Zmaga, Matičetov, Milko, Merhar, Boris, Vodušek, Valens), Ljubljana.
- ŠKERLJ, Božo, 1962: Ljudstva brez kovin, Ljubljana.
- ŠPRAJC, Ivan, 1982: O razmerju med arheologijo in etnologijo, Ljubljana.
- TURK, Ivan, 1988: Razmišljanja o bližnjih srečanjih med neandrtalcem in jamskim medvedom v Divjih babah (I. del), Idrijski razgledi XXXIII/1, str. 7-80, Idrija.
- TURK, Ivan, CULIBERG, Metka, DIRJEC, Janez, 1989: Paleolitsko najdišče Divje babe I v dolini Idrije, Ljubljana.
- TURK, Ivan, KAVUR, Boris, 1997: Pregled in opis paleolitskih orodij in kurišč/Review and description of paleolithic tools and hearths; Moustérienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji/ Moustérian "bone Flute" and other Finds from Divje babe I Cave Site in Slovenia, Opera Instituti archaeologici Sloveniae, Vol. 2, str. 119-156, Ljubljana.
- MGB - Musikgeschichte in Bildern

BESEDA O AVTORICI

Mira Omerzel Terlep, dr., etnologinja in muzikologinja, deluje kot umetnica in raziskovalka slovenske kulturne dediščine. Njeno raziskovalno delo in razprave so posvečeni zlasti ljudskim glasbilom in pesmim, zvočni identiteti slovenstva (serija člankov v reviji *Etnolog*), vplivu zvoka na človeka in odnosu med človekom in živaljo (*Konji naše pravljice*, 1996). Njena doktorska disertacija (1998) nosi naslov *Zgodovinski razvoj "predklasičnega" ljudskega inštrumentarija od paleolitika do našega časa na slovenskem etničnem ozemlju*.

ABOUT THE AUTHOR

Mira Omerzel Terlep, Ph.D., ethnologist and musicologist is an artist and researcher of the Slovene cultural heritage. Her research work and treaties are primarily dedicated to folk instruments and songs, the sound identity of the Slovenes (a series of articles in the journal *Etnolog*), the influence of sound on man and the relation between man and animal (*Konji naše pravljice*, 1996). Her doctoral dissertation (1998) is entitled *Zgodovinski razvoj "predklasičnega" ljudskega inštrumentarija od paleolitika do našega časa na slovenskem etničnem ozemlju* ("The historical development of "preclassical" folk instruments from the Paleolithic to the present in the Slovene ethnical territory").

SUMMARY

ARCHAEOETHNOMUSICOLOGY. PALEOLITHIC ART AND PHILOSOPHY OF FIRST SOUND

The brain and vocal apparatus of *Homo erectus*, the predecessor of the Neanderthal man, were sufficiently developed to enable him to express himself through speech, to slowly articulate and to warrant the birth of language, the cradle of primeval sound language. The natural environment Palaeolithic hunters lived in required their senses to be highly developed. Complementary languages were developed: a sound (musical), a symbol, and a visual language. From man's primary sound-creating emotions (moaning, screaming) forms of tones and formulas of sound, rhythmical patterns and timbre, which have an extrasensory effect both on the maker of these sounds and on the listener: that of art and of a ritual magical performance. By its origin and essence music is a serious activity, not entertainment! Art (at first most probably a therapeutic activity), created by man with his five basic senses, among which hearing and sight and consequently sound and pictures play a primary role, influence man's conscious and unconscious mind, and enable him to achieve higher – the modern expression would be transcendental – stages of consciousness. Sound is a weapon and an instrument alike. An instrument to achieve a higher level of consciousness and a transformation of one's psychophysical being. Sound frequencies take apart and compose, lift and penetrate. What is born, is a hunter's sonorous ritual magic, witnessed by the messages in underground caves and by archaeological finds – including musical instruments – a magic performed deep down in earth's womb, requiring a mystical and mythological

logic about the unity of the human and the animal world (especially the bear cult, but also other wild animals, the cult of human survival and totemism: the universal prehistoric religion of prehistoric human communities). Some elements of Palaeolithic art were passed on from the Palaeolithic Age down to the modern mythologies of great hunters. The common basis of man's psyche is determined by archetypal reflections of the collective subconscious which create myths and is based on the anatomy of our species. The Palaeolithic tradition of the bear cult originated from the culture of Neanderthal man and even today traces of it can be found in fringe areas on all continents. Shamanism and its magical use of bull-roarers – especially bone ones, bone whistles, bone percussion instruments – was the social and ritual regulator of life, based on the mythological ideas of totemism which mark the beginnings of the history of mythology and that of music. It is reasonable then to wonder whether bone whistles made from bear shinbones, thighbones and mandibles, phalanx whistles, bone bull-roarers and scrapers were perhaps used as sound and magical aids to better hunt these animals, in rituals seeking protection from them, in ritual worship of the bear which was (according to Malez) common in the pre-alpine and Alpine regions. Especially where these sound-producing aids were made of the bones of animals which had a distinct meaning to prehistoric man. Is that the reason why whistles made of the bones of cave bears prevail? Do these finds and cave paintings refer to the activities of Palaeolithic "musicians" – Shamans? Was man seeking the respect of his animal companions or was he worshipping them? In prehistoric times in Slovenia too the bear was considered to be man's totemist predecessor. Imitation magic was to ensure either his fertility or protection from him. Conceivably, this giant animal was worshipped in an utterly specific way which included sound produced by instruments made of bear bones and hunting may not have been the only motive of ritual worship, but also respect, equality and dependence...

Bone musical instruments have been in use continuously at least since the late Palaeolithic age or even since the middle Palaeolithic age. It does not matter whether a bone was hollowed by man or whether the holes were of natural origin. A naturally shaped object which can produce sounds is a musical instrument too. In the Eastern Alps numerous perforated bones have been found. It appears that bone instruments were more common in the prehistoric (Palaeolithic) European East, while cave paintings are found in greater numbers in the West of Europe. Objects strung together like shells for instance provide the bearer of such "sonorous ornaments" with the experience of sound being produced.

Among the oldest civilisations known to us sound is considered to be a mediator between the material and the immaterial, and the whistle to be a divine attribute. The association whistle longitudinal scraper – phallus – fertility – life – new birth often is the symbolic lever in the rituals and magic of natural peoples, seeking the general fertility of man, nature and animals, the mediator between the living and the dead. In their role of sound amulets musical instruments, made from a totemist animal's bones, were thus to transfer the essence of life from a tribe's totem to the living. Was this perhaps the way the Palaeolithic hunter reflected? Or did he ascribe a special role, symbolic meanings to specific parts of the body: e.g. to the skull, mandible, femur,

tibia, phallus, or phalanx? Where musical instruments used to produced masking sounds? Did man fear the bear or did he want to win him over? Every tone frequency creates a rhythm which causes our brain waves to change, causes resonance and dissonance in our auditory and biological fields. The effects of high frequencies produced by phalanx whistles would require detailed study. Fast rhythmical drumming, scraping or rasping can change our brain (brain waves – EEG) into equivalent rhythmical resonance (consonance) and thus change man's consciousness (to alpha, theta and delta stages). Through sound, rhythm and movement we can achieve that the entire human community experiences psychosomatic changes and tunes in to a similar level of consciousness (experiencing) and even experiences so-called Shamanist (ritual) trance (theta).

38

The similarities in the musical creativeness (instruments) in different cultures from different historical ages can be attributed to the transfer and migration of cultural elements, but also be interpreted as a manifestation of the same spiritual and intellectual phenomena, attributed to akin philosophical and religious interest in the world, and to identical emotions, determined by man's essence and nature of consciousness. Are we dealing with archetypal or cultural heritage? Modern art, whether high or folk art, is certainly and in some way a successor of the Palaeolithic period: in typology and forms as well as in the archetypal sense and in the inherited conscious experience of sound (see also the ballad on the skeleton bone and the ballad on the bone fiddle).

JANUSOV RAZDELEK JANUS' DEPARTMENT

39

VERONICA APLENC

The history and current standing
of American folklore. From
the search for the origins of a nation
to the deconstruction of the field

Zgodovinski razvoj in sedanost
ameriške etnologije.
Od iskanja narodnih prvin
do dekonstrukcije discipline

THE HISTORY AND CURRENT STANDING OF AMERICAN FOLKLORE

From the search for the origins of a nation to the deconstruction of the field

Veronica Aplenc

41

IZVLEČEK

Članek, ki je bil predstavljen kot razprava v Slovenskem etnografskem muzeju maja 1999, je pregled razvoja etnologije v Združenih državah Ameriki in njenega trenutnega stanja. Korenine vede so v evropskih intelektualnih vzorcih, medtem ko njena zgodovina zrcali specifične ameriške pristope do področja. Pomembni razvojni koraki v dvajsetem stoletju so zgodnja delitev med antropologijo in literaturo, zgodovinsko-geografska metoda, teorija pripovednih formul, strukturalizem, "folkloristika", "študije izvajanja", "javna folklor" in sodobna vprašanja politike kulture, pristnosti in predstavitve. Članek zaključuje kratka obravnava študijskih programov in zaposlitvene možnosti, ki so posledice razvoja ameriške družbe in gospodarstva v zadnjem obdobju.

ABSTRACT

This article, presented as a talk at the Slovene Ethnographic Museum in May 1999, surveys the development of folklore ("etnologija") in the United States and its contemporary situation. The roots of the discipline lie in European intellectual models while its history has reflected specifically American approaches to the field. Significant developments of the twentieth century include the early anthropological/literary division, the historical-geographic method, the oral formulaic theory, structuralism, "folklife studies," "Performance Studies," public folklore, and current questions of the politics of culture, authenticity and representation. The article concludes with a brief discussion of programs of study and employment opportunities, both of which reflect recent developments in the American society and economy.

Introduction

As an academic discipline, folklore in the United States has a relatively short history of approximately 150 years, although during this time it has reflected as well as contributed to the major intellectual paradigms of North American scholarship. In this lecture, I would like to present a brief history of the discipline and outline the current status of the field in the United States. As in Europe, folklore in the United States has been closely involved with the formation of a national identity, although in a unique way. Today, folklore's standing as a profession and as an academic discipline reflect this history, as well as the contemporary socio-political situation that place it in an unusual position.

In both North America and Great Britain, etnologija is known as “folklore” or “folkloristics,” while the term “ethnology” is used exclusively for European studies of the same field. The term “folklore” refers to both the academic discipline as well as the cultural phenomena that it studies. In the 1970s, the word “folkloristics” was introduced as a new term for the study of folklore, in an attempt to clarify the distinction between the discipline and its subject matter. While this term has gained some popularity in academic circles, “folklore” remains the predominant name for the field and its subject matter. In this lecture, I will use the European terms “etnologija” and “etnologi” for clarity, although they are not used in the United States in reference to American work.

42 European roots

American folklore began to emerge as an independent discipline at the end of the nineteenth century on the basis of European intellectual models, particularly those of the *Enlightenment* and the *Romantic Movement*, although US scholars adopted these to the specific conditions of their context. The Enlightenment of the eighteenth century established rational empiricism as the accepted method of discovering the objective truth, and applied this approach to the study of newly discovered peoples. At the same time, in spite of its disdain of the non-rational, the Enlightenment viewed folklore with some fascination. This ambivalent attitude is captured in Jean-Jacques Rousseau’s notion of the “noble savage”. Together with Rousseau, Giambattista Vico applied the scientific approach of study to humankind and emphasized the importance of customs and language.

As European intellectual trends shifted towards Romanticism, the search for national literatures emerged which was also influential in the development of folklore. In England, this most notably included the work of James Macpherson, who “discovered” / falsified the ancient Scottish epic *Ossian*, and Thomas Percy, who published ancient English poetry. Both sought the voice of the “folk” while advancing the view that beauty is a matter of the national spirit.

The most influential thinker for folklore, however, was the German Johann Herder. His writings on the organic nature of the folk, on the continuity between historical periods, and on the national soul of the national people laid a foundation for all future folklore scholarship. As the initial proposal of an organic, national folk whose expressive culture and language embodies the non-modernized, national spirit, Herder’s work paved the way for the collection of cultural artifacts by folklorists. His ideas exerted an influence across all of Europe, and by extension reached into the New World as well. We should note that Herder wrote in the vein of Romantic Nationalism, which emphasized collective identity, while the North American folklorists adopted the French model of Liberal, or Enlightened, Nationalism, which emphasized individual rights and reason.

The drive to “collect” cultural artifacts combined with other scholarly trends to produce comparative mythology in continental Europe, as well as “popular antiquities”, or the study of oral tradition and customs, in England. Important early scholars include the brothers Grimm, who collected national folktales, first published as *Kinder- und Hausmärchen* in 1812, and Williams Thoms of the English Antiquarian movement, whose coining of the word “folklore” in 1846 established the field as a legitimate pursuit for gentlemen scholars.

By the last decades of the nineteenth century, folklore had clearly emerged as an independent discipline that applied scientific principles to the study of traditional cultural expressions. The discipline was divided along two lines – one branch focused on comparative mythology, or philological studies such as the Grimms', while the second branch was associated with anthropology. Influential representatives of the anthropological bent include Edward B. Tylor, who espoused an evolutionary view of cultures, as well as Frasier, Andrew Lang, and the teams of early British anthropologists who studied the colonized peoples of the Empire.

An American discipline

In parallel with European scholars' efforts in this vein from the mid-nineteenth century on, North American scholars began to search for an American "folk" during the late nineteenth century that could serve as the basis for a national identity. Like their European counterparts, early American folklorists were divided into two camps, were interested in cultural "survivals," sought a national literature, and experienced tensions between modern and anti-modern views of the world. In the New World, however, the collection of cultural expressions sought a national "folk" in a diverse body of people – the transposed Anglo-Saxon immigrants, the Native American population, and the individuals of African origin within US society. Additionally, in their search for a unique American identity, American folklorists were grounded in Liberal Nationalism, which emphasized the individual, and in the philosophy of the Transcendentalists. These thinkers, such as Ralph Waldo Emerson and Henry Thoreau, admired nature, the natural, self-sufficient man, and extreme individualism.

In 1888, folklorists of both the literary and anthropological bents founded in the American Folklore Society, the first national folklore organization, in support of the study of folklore. The charter of the Society captures their understanding of their field as well as of the American "folk" – the folklorists' interest lay in collecting the quickly disappearing traditional cultures of various peoples, including English immigrants, blacks in the South, Indians, French Canadians, and Mexicans. The Society founded the *Journal of American Folklore* for the publication of scientific studies, which today continues to figure as one of the main journals in the field.

Among the founders of the American Folklore Society, Williams Newell and Franz Boas were of the anthropological branch of folklore, while Francis James Child was of the literary branch. Although these two branches of folklore scholarship viewed their work as irreconcilably different, these two branches of folklore scholarship are today understood as engaged in highly similar activities, namely that of "collecting" cultural expressions. The two branches fought over control of the Society and the *Journal* until the mid-twentieth century, when the establishment of university departments of folklore lessened the division between the two branches. While the anthropological branch dominated in the Society up to the 1940s, both branches were active in promoting the professionalization of the field – meaning the study of folklore only by professional scholars, and not amateurs.

Important scholars of the literary branch include Francis James Child, who introduced German comparative philology to the United States, thanks to post-graduate

studies in Germany and contact with the Grimms' work. Child's collection of Scottish ballads, spanning volumes of comparative listings of "pure" ballads as found throughout written texts, offers an excellent example of the gentleman literary scholar pursuing oral expressions of the non-modernized folk without interacting with them. Other scholars in this vein include George Kitteridge, Child's student at Harvard University.

44

In parallel with the "literary" bent, the collection of cultural expressions through ethnographic research among the studied peoples figured prominently within this early paradigm. A founding figure of tremendous importance to both folklore and anthropology is Franz Boas. Boas trained as a physicist in his native Germany, and changed to focus on the study of human culture after immigrating to the US. Boas' work figures particularly importantly within anthropological and folklore scholarship thanks to his introduction of cultural relativism, the thought that every culture should be understood on its own terms. This theory has since served as the foundation for anthropology in the United States, and the students "Papa Franz" trained at Columbia University, such as Ruth Bunzell, Margaret Mead and Edward Sapir, have defined American anthropology.

Franz Boas' work, together with that of his students, provides an example of "anthropological" work among North American native populations that collected cultural artifacts as expressed in language, material objects and social organization. United with anthropology, folklore scholarship at the turn of the twentieth century reflected the political desire to conquer the frontier, as well as the scholarly desire to map out the cultures of the world in a scientific manner.

Dominant methodologies

Within both bents, the dominant methodology of work up to mid-century was the comparative approach, a notion linked to the mapping of cultures. This methodology has also been termed the historic-geographic method, or the "Finnish" method, as it was formally developed by the Finns J. Krohne and K. Krohne, and outlined in an article by the latter in 1910. In this methodology, scholars searched for original, or "Ur," forms of cultural expressions that "diffused" their way through contact among groups across the Indo-European nations. The approach posits a universal that is shared by all humankind, and implicitly rests on the notions of fixed genres, such as legend, myth, and folktale, that may be traced throughout all cultures as cultural products with an independent existence.

Borrowed by North American scholars, this approach found its greatest expression in the work of individuals such as Archer Taylor and Stith Thompson. Thompson's monumental endeavors include his *Motif Index* of the mid-1950s and his *Tale-Type Index* of the early 1960s, the latter of which was developed from the Finn Antti Aarne's prototype. While the comparative approach lost its dominant position in scholarship in mid-century, much folklore research is still based on the notion of fixed genres. Current representative work includes much of the publications in the journal *Western Folklore*, as well as the assumptions underlying the work of Alan Dundes.

The attempt to interpret cultural expressions within set academic paradigms continued throughout the twentieth century and, while these paradigms shifted from functionalism to structuralism, their emphasis remained on the cultural expression as

product that conforms to scholarly notions. Within the “anthropological” bent, functionalism figured particularly strongly following the work of Bronislaw Malinowski and has continued to represent a dominant paradigm in today’s anthropology and linguistic research.

During the first half of this century folklorists attempted to introduce new approaches to their material, including the oral-formulaic theory which was developed during the 1930s and 1950s by Albert Lord and Milman Parry on the basis of research in the south of Yugoslavia. In their book *The Singer of Tales*, Lord and Parry presented the thought that epoch poetry is composed during performance and that thus tradition lies in the mastery of a technique, not of the form. During the 1970s the oral-formulaic theory took on importance for young American folklorists.

A second approach that opposed the historic-geographic method was that of structuralism. Structuralism, one of the major theoretical concepts of the twentieth century, flourished in folklore as well as in other social sciences from the 1960s on, following its introduction from Saussurian linguistic analysis into anthropology by Claude Levi-Strauss. The first structuralist statement in folklore scholarship came in the 1930s, with the translation of the Russian Vladimir Propp’s morphological analysis of the folktale.

Although structuralism was no longer in its heyday when folklore adopted it, the structuralist search for an underlying grammar had a particularly strong influence in narrative analysis. In the 1950s structuralism introduced the distinction between categories of analysis established from inside, alternatively known as emic, ethnic or native categories, and between those imposed by outside scholars, termed etic or analytic. This distinction continues to remain important in folklore scholarship. In the 1960s, structuralist analysis was extended to material culture, most notably in Henry Glassie’s classic *Folk Housing in Middle Virginia*. Ultimately, folklorists found structuralism unproductive, as it shifted focus away from the creative artistic art; its influence, however, must not be overlooked.

Equally in the 1960s, folklore scholarship was broadened by the introduction of the term “folklife” into academic studies, which aimed to incorporate new subjects into the formal study of folklore. This move grew out of the European *Volkskunde* movement of the late nineteenth century and its application by amateur folklorists to the study of German immigrants in Pennsylvania in the 1940s. In the 1960s, “folklife” broadened folklore scholarship to include material culture, folk architecture, and the customary, spiritual aspects of culture such as folk costume, foodways, and religion. While today it is criticized for its lack of reflexivity and is no longer prominent, “folklife” has left an important imprint on folklore scholarship both as regards subject matter and the concept of “total ethnography” that it inspired.

The non-academic sphere

Thus far, I have discussed trends in the academic study of folklore. Before moving to an examination of the contemporary situation, I would like to turn briefly to the popularization of folklore, or the promotion of folklore activities outside the university sphere. In counterdistinction to European countries, folklore has very rarely been sponsored by the government in the United States, despite its concern with national

identity, a phenomenon related to the American desire for an absolute minimum of government involvement in daily life.

In the first three decades of this century, a number of individuals promoted folklore-related activities outside the university, including programs directed towards African-American populations, the rural poor, and the recent floods of immigrants and that aimed to americanize these segments of society. These activities were an example of the typically American activity of "volunteerism," which frequently doubles as the only legitimate form of social aid. In parallel, a boom in festivals occurred, particularly in "folk festivals" that featured traditional performances such as singing and dancing flourishing around the country. During the Second World War, the United States saw an unprecedented involvement of the government in folklore work, as the federal government employed folklorists for the first time to collect material. This work was part of the WPA program, intended to provide employment to the vast numbers of jobless workers.

Following the war, the field of folklore became professionalized as graduate programs were established at Indiana University in 1949 and the University of Pennsylvania in 1953, a reflection of folklore's gaining a greater foothold as an independent discipline at American universities. During the 1950s certain scholars, in particular Richard Dorson at Indiana University, fought strongly against popular, or amateur, work in folklore, termed "faklore" by Dorson. These efforts in turn helped to deepen the division between academic researchers and popularizers of folklore. The folk music revival of the 1960s gave "folkies", or its followers, and by extension folklorists, a bad name as being associated with life-wing hippies. This situation led to a lack of direct government funding for folklore education.

Equally during the 1960s, the United States experienced a general economic boom and a liberalization in society which led to the birth of a large number of cultural programs. Folklore research began to include Americans of color as well as ethnic minorities, such as Italian-Americans, on a more equal basis. Within these movements the field of "public folklore" emerged, or the employment of folklorists by state agencies as well as not-for-profit organizations. Important events included the establishment of a Folklife Center at the national Smithsonian Institution, a series of museums that are nationally managed but privately endowed, as well as a national folklife festival in Washington, D.C. Public folklore flourished up to 1980s, when the arrival of conservative governments heralded a decrease in public funding for folklore work.

Current trends

By the 1960s and 1970s, a new approach emerged in folklore that challenged previous definitions by emphasizing the interaction of the folklore object of study with its context. Known as the New Folkloristics, this movement shifted the focus from text, either written or physical, to context. In the attempt to study in context, scholars emphasized native understandings of folklore, versus imposed scholarly categorizations of it. Furthermore, research turned to focus on performance and communication as folklore came to be understood as a process, a communication, and a behavior, and not a fixed phenomenon. With its central focus on the event and not on the folklore item, this methodology gained

the name Performance Studies and continues to play a prominent role in folklore scholarship today. The major representatives of this approach exerted a strong influence in a number of fields, including sociolinguistics, literature, and the study of immigrant and ethnic cultures within the United States. With their strong social science orientation, they sought to create new definitions of existing terms, such as "genre."

The individuals proposing these revolutionary ideas were termed the "Young Turks", a term reserved for those who challenge the established order. Major scholars include Dell Hymes' *Ethnography of Speaking* that drew attention to the function of language within the context of social life. Together with work such as that of Erving Goffman in sociology, this approach understands all social structures as emergent and negotiated by the individuals involved. By extension, this approach also proposes that culture's structure is emergent in its performance. Other "Young Turks" included Dan Ben-Amos, Roger Abrahams, Richard Bauman and Barbara Kirshenblatt-Gimblett.

In 1969 Dan Ben-Amos proposed that tradition is not the defining element in folklore; rather, the defining element is the process of face-to-face artistic communication in small groups. Additionally, Ben-Amos challenged the definition of genres as fixed forms, or types, (such as the folktale, the legend, the ballad), arguing that they represent imposed scholarly categories. Rather, he proposed, genres should be seen as forms of discourse and should be studied from the native, or indigenous, point of view.

Following the shift from text to context, in the 1980s and 1990s folklore scholarship has broadened the understanding of context to include scholars themselves. Today scholars are concerned with reflexivity, representation of subject matter, and the cultural construction of reality.

This development has occurred under the influence of a movement in anthropology known as reflexivity, or the desire to consciously include the position of the scholar in his or her work. The beginning of reflexivity is generally traced to Paul Rabinow's 1977 *Reflections on Fieldwork in Morocco*, although similar discussions began in novels by anthropologists of the 1950s. Reflexivity draws scholars' attention to how they construct their disciplines - how do scholars choose their subject matter? How do they construct the theories through which they analyze their subject matter? In folklore, for example, scholars have begun to question the concept of "authenticity" that has guided folklore research for two hundred years; today, folklorists tend to see all cultural expressions as constructed, even those that were previously seen as "authentic".

In parallel, a significant interdisciplinary influence on folklore research came from the new understanding of the nation as an "imagined" phenomenon, that is, a constructed one, not a natural or a solely politically formulated one. This idea was proposed in 1983 by Benedict Anderson in *The Imagined Community*. A second significant influence came with the understanding of all tradition as invented - and by extension all other basic assumptions-, as expressed by Raymond Williams in his *Keywords* and Terrence Ranger and Eric Hobsbawm in their *The Invention of Tradition*.

Similarly, folklorists are questioning how they represent their subject matter. Does folklore give a voice to those who were previously voiceless, or does it construct a voice for these people? Works such as David Whisnant's 1989 *All That is Native and Fine* have

drawn attention to the “politics of culture” that necessarily plays a role in all folklore work and research. Here, “politics of culture” refers not to national political forces, but to the personal biases of the scholar that have a political bent – such as racism, or the desire to see a particular type of “folk” in a local community. In a typically American way, “politics of culture” additionally refers to the indirect link between the unexpressed political motivations of local actions and the broader socio-political situation of the country.

48

Lastly, attention has turned to the role of the ethnographer in post-modernity where cultures produce texts about themselves. This self-referentiality and the related ironic historical references displace the traditional role of the fieldworker as one who documents other cultures. Where is folklore in advanced consumer culture, or late capitalism that is based on a newly emerging service economy, versus a traditional or industrial-based one? In the post-modern age, where images flood our world and circulate as commodities, how does the community see itself and how should we represent it in folklore scholarship? And what is national identity in a transnational world of hybridizing cultures? Today these questions are significant for both folklorists in the university and those in the public sphere. The post-modern approach to folklore material has not erased other views, but rather represents one of many possible theoretical approaches for folklorists today. Representatives of all understandings of cultural expressions may be found in articles in the leading folklore journals, such as *Journal of American Folklore*, *Journal of Folklore Theory*, *Western Folklore* and *Southern Folklore*. Articles in these publications also reflect the interdisciplinary nature of the field, as folklorists today examine a diverse body of material that has moved beyond well-studied subjects, such as music, dance and foodways, to include new topics such as cults, the globalization of culture, and consumer culture.

Education and employment opportunities

I would like to devote the conclusion of my talk to a short description of the study and employment opportunities for folklorists. Folklore may be studied at the undergraduate level and the graduate level, although there are very few departments of folklore - a reflection of the fact that folklore has never become a mainstream discipline within the American academy, as have literature, history, and anthropology.

In the American educational system, an undergraduate degree is gained in four years, during which time usually approximately one third to one half of a student's courses lie in his or her primary subject of study, or major. While both state and private universities exist in the United States, no generalizations can be made regarding the quality of education they offer as it is dependent on the standing of an individual university or department. As with all undergraduate degrees in the humanities, a B.A. in folklore does not provide extensive training for any particular job. Many undergraduate folklore programs are contained within larger departments, such as English literature or American studies.

An individual may gain greater qualifications either through work experience, with a cultural institution, or through a graduate degree. Master's programs in folklore are generally in public folklore and emphasize theoretical as well as administrative issues. Particularly well-known programs in the United States include those at the

University of California at Berkely, Western Kentucky University and at the University of North Carolina at Chapel Hill. These programs generally last two years.

Folklorists find employment in a number of areas. In keeping with the American emphasis on the practical, individuals often do not work in the field they studied and often work in fields that they did not study. Individuals with training in public folklore frequently find employment with state agencies and cultural organizations - such as state arts councils, folk organizations, not-for-profits, heritage development corporations, not-for-profit historic sites and museums. The combination of conservative governments through the 1980s with greater competition for funds in all areas has brought about changes in the field of folklore that are similar to shifts throughout American society. As in other areas of the economy, folklorists have had to become highly adept at financial and managerial skills, as most cultural organizations rely on private donations of money, which must be solicited, and not governmental funds. Nevertheless, folklorists are adapting well to this new situation.

Doctoral studies in folklore may be pursued at four universities in North America, the University of Pennsylvania, Indiana University, the University of California at Berkeley and Memorial University, in Canada. Additionally, Ohio State University offers a PhD in English literature with a possible concentration on folklore. These programs generally last six to eight years. Increased exposure to market forces in a variety of sectors has recently led to changes in American universities under which unusual programs such as folklore have suffered. Thus, many departments of American Studies have closed, while UCLA has merged its Department of Folklore with its World Cultures program and the department of folklore at the University of Pennsylvania has been diminished into a program.

Only a few folklorists are able to teach folklore, given the limited number of departments, and they instead generally find teaching jobs in related departments. At this time, the US market for professorships is highly competitive and jobs are difficult to find. Folklore scholarship, however, remains active despite these recent changes.

Conclusion

Today folklore scholarship finds itself caught up in the search for the most "honest" portrayal of its subject matter, a pursuit shared by all the disciplines within the social sciences. Over the course of its two hundred years of development, the field has interrelated with other disciplines and political movements through its underlying assumptions and goals. It has been influenced by all the major theories of the nineteenth and twentieth centuries, from the historical-geographic to the post-modern. Today folklorists understand their subject matter from a variety of perspectives - some as continuing cultural expressions that adapt to new circumstances, and others as proof of the watershed of post-modernity. Throughout its history, the development of folklore in the American sphere has reflected uniquely North American interpretations of generally shared folklore concepts, while remaining within the Western, post-Enlightenment construction of understanding its world.

ZGODOVINSKI RAZVOJ IN SEDANJOST AMERIŠKE ETNOLOGIJE

Od iskanja narodnih prvin do dekonstrukcije discipline

Veronica Aplenc

51

Uvod

Kot akademska disciplina ima etnologija v Združenih državah relativno kratko zgodovino – dolgo približno 150 let -, ki pa je v tem času odsevala in prispevala k razvoju glavnih severnoameriških teorij in delu v družboslovju. To predavanje bom posvetila kratkemu pregledu zgodovine te vede in hkrati skušala orisati njen sedanji status v Združenih državah. Tako kot v Evropi je bila tudi v Združenih državah etnologija tesno povezana z nastajanjem narodne identitete, čeprav na svojstven način. Tako je njen sedanji status – kot vede in kot poklica – odsev tega zgodovinskega dogajanja in sodobnih družbenopolitičnih razmer, ki jo postavljajo v malce neobičajen položaj.

V Severni Ameriki, tako kot v Veliki Britaniji, poznajo etnologijo kot “folklore” ali “folkloristics” (narodopisje, narodoslovje), medtem ko je izraz “ethnology” (etnologija) rabljen samo v povezavi z narodopisnim proučevanjem Evrope. Izraz “folklore” se nanaša tako na akademsko disciplino kot tudi na kulturne pojave, ki jih le-ta proučuje. V sedemdesetih letih so za označevanje narodopisja kot vede uvedli izraz “folkloristics”, da bi z njim lažje osvetlili razliko med vedo in njenim predmetom proučevanja; čeprav se je v akademskih krogih ta izraz precej udomačil, pa ostaja “folklore” tisti, ki označuje tako vedo kot njen predmet proučevanja. V tem predavanju bom zaradi jasnosti uporabljala evropska izraza “etnologija” in “etnologi”, čeprav v Združenih državah z njima ne označujejo ameriškega narodopisnega proučevanja.

Evropske korenine

Ameriška etnologija se je pričela uveljavljati kot samostojna disciplina na koncu devetnajstega stoletja in je posnemala evropske intelektualne modele, še posebej tiste iz obdobja razsvetljenstva in romantike. Te so ameriški preučevalci prilagodili posebnostim svojega raziskovanja. Razsvetljenstvo osemnajstega stoletja je utemeljilo racionalni empirizem kot metodo odkrivanja objektivne resnice in ta nazor preneslo na proučevanje novo odkritih narodov. Kljub razvrednotenju neracionalnega pa je bila etnologija v očeh razsvetljenstva občudovana veda. To protislovje je ujeta v Rousseaujevem pojmu “le noble sauvage” oziroma “plemeniti divjak”. Tako kot Jean-Jacques Rousseau je tudi Giambattista Vico sprejel znanstveni pristop proučevanja človeštva in poudaril pomen običajev in jezika.

S premikom usmeritve evropskih intelektualnih gibanj k romantiki se je pričelo odkrivanje nacionalnih literatur, kar je vplivalo tudi na razvoj etnologije. V Angliji je to gibanje vključevalo delo Jamesa Macperhsona, ki je "odkril" oziroma ponaredil starodavni škotski ep Ossian, in Thomasa Percyja, ki je izdajal starodavno angleško poezijo. Oba sta si prizadevala odkriti glas "naroda", pri tem pa zagovarjala svoje načelo, da je lepota izraz narodove duše.

Za etnologijo najvplivnejši mislec je bil Nemeec Johann Herder. Njegovo pisanje o organski naravi naroda, o kontinuiteti zgodovinskih obdobij in o narodovi duši nekega ljudstva oz. naroda je postavilo temelje za vse prihodnje etnološko proučevanje. Kot začetni predlog organskega naroda je Herderjevo delo utrlo pot zbiranju etnološkega gradiva. Njegove ideje so vplivale na vso Evropo in dosegle tudi Novi svet. Treba je poudariti, da je Herder pisal v duhu romantičnega prebujanja narodne zavesti, ki je postavljalo v ospredje kolektivno identiteto, medtem ko so severnoameriški etnologi sprejeli francoski model liberalne oziroma prosvetljene narodne zavesti, ki je zagovarjal posameznikove pravice in razum.

Želja po "zbiranju" etnološkega gradiva se je združila z drugimi akademskimi usmeritvami in se na evropski celini oblikovala v komparativno mitologijo, v Angliji pa se je osredotočila na proučevanje ljudskega (ustnega) izročila in običajev, kar so imenovali "popular antiquities". Med pomembnimi zgodnjimi raziskovalci najdemo brata Grimm, ki sta zbirala ljudske pripovedke in jih izdala leta 1812 pod naslovom *Kinder- und Hausmärchen*. Pomemben predstavnik angleškega antikvarnega gibanja je bil Williams Thoms, ki je z lastno skovanko "folklore" leta 1846 pripomogel k uveljavitvi te discipline med ljubiteljskimi znanstvenimi krogi.

V zadnjih desetletjih devetnajstega stoletja se je etnologija nedvomno uveljavila kot samostojna smer, ki je uporabljala znanstvene pristope proučevanja kulturnega izročila in etnološkega gradiva. Disciplina je bila tedaj razklana med dvema smerema – ena se je opirala na komparativno mitologijo ali na filološko proučevanje, kot je značilno za brata Grimm, medtem ko se je druga smer navezovala na zgodnjo antropologijo oziroma njene zametke. Med vplivnimi predstavniki antropološke smeri so bili tako Edward B. Tylor, utemeljitelj evolucijskega razumevanja kultur, kot tudi Andrew Lang in skupine zgodnjebritanskih antropologov, ki so proučevali kolonizirana ljudstva britanskega imperija.

Ameriška stroka

Vzporedno s tovrstnimi prizadevanji evropskih raziskovalcev od srede devetnajstega stoletja naprej so proti koncu stoletja severnoameriški znanstveniki pričeli proučevati ameriški "narod", da bi odkrili osnovne prvine nacionalne identitete. Tako kot evropski so bili tudi zgodnjeameriški etnologi razdeljeni na dva tabora; zanimale so jih ohranjene prvine kulturnega izročila naroda, nacionalna literatura, občutili pa so tudi trenja med naprednimi in nenaprednimi pogledi na svet. Vendar je bilo v Novem svetu zbiranje etnološkega gradiva usmerjeno na različne populacije znotraj ameriške družbe – na anglosaške priseljence, ameriške domorodce in temnopolto prebivalstvo oziroma potomce nekdanjih sužnjev. Poleg tega so ameriški etnologi pri iskanju skupne ameriške identitete

izhajali iz liberalnega pojmovanja narodne zavesti, ki je poudarjalo posameznika, in iz transcendentalizma. Transcendentalisti, kot npr. Ralph Waldo Emerson in Henry Thoreau, so opevali naravo in naravnega, samozadostnega človeka ter skrajni individualizem.

Leta 1888 so etnologi, tako literarne kot antropološke smeri, ustanovili Ameriško etnološko društvo "American Folklore Society", to je prvo nacionalno etnološko organizacijo, ki naj bi podpirala etnološko proučevanje. Program društva je izhajal iz njihovega razumevanja te discipline in iz ameriškega "naroda" – etnologi so se zanimali za zbiranje prvin hitro izginjajočega kulturnega izročila različnih ljudstev, vključno z angleškimi priseljenci, črnci, Indijanci, francosko govorečimi Kanadčani in Mehičani. Društvo je tudi ustanovilo revijo "Journal of American Folklore", v kateri so objavljali znanstvene razprave in ki je še dandanes ena najpomembnejših strokovnih revij na tem področju.

Med ustanovitelji društva "American Folklore Society" so bili člani antropološke smeri, in sicer Williams Newell in Franz Boas, kakor tudi predstavniki literarne smeri, kot na primer Francis James Child. Čeprav sta bili gledišči teh dveh etnoloških smeri videti nezdržljivi, ju danes pojmujejo kot zelo podobni, saj sta se ukvarjali z "zbiranjem" etnološkega gradiva. Obe struji sta se borili za prevlado v društvu in pri reviji vse do srede dvajsetega stoletja, ko je ustanavljanje etnoloških oddelkov po univerzah zmanjšalo razkorak med njima. Antropološka smer je sicer imela prevlado v društvu vse do štiridesetih let tega stoletja, vendar sta se obe dejavno zavzemali za profesionalizacijo etnologije – kar pomeni, da se z etnološkim proučevanjem ukvarjajo samo etnologi strokovnjaki, ne pa etnologi amaterji.

Med vidnejšimi predstavniki literarne smeri je tudi Francis James Child, ki je v Združene države prvi prenesel prvine nemške komparativne filologije, saj je svoj podiplomski študij opravil v Nemčiji, kjer je spoznal delo bratov Grimm. Childova zbirka škotskih in angleških balad, obširnih primerjalnih zapisov "izvirnih" balad, ki jih je našel v pisanih virih, je odličen primer dela uglednega literarnega raziskovalca, ki je proučeval ustno izročilo starodavnega ljudstva, ne da bi bil z njim v pravem stiku. Drugi etnolog te smeri je bil George Kitteridge, Childov študent na harvardski univerzi.

Vzporedno z "literarno" smerjo pa je bilo beleženje kulturnega izročila prek antropološko-etnografskega proučevanja zelo razširjeno tudi med etnologi tega zgodnjega obdobja. Franz Boas je kot teoretik zelo pomemben tako za etnologijo kot za antropologijo. Kot fizik se je izobraževal v rodni Nemčiji, vendar se je po naselitvi v Združenih državah preusmeril na proučevanje človeške kulture. Njegovo delo je še posebej pomembno za antropologijo in etnologijo, predvsem zaradi utemeljitve kulturnega relativizma, nazora, da moramo vsako kulturo razumeti v njej lastnem okviru. Ta teorija od tedaj predstavlja temelj antropologije v Združenih državah, ameriško antropologijo pa so definirali Boasovi študentje na kolumbijski univerzi, kot so na primer Ruth Bunzell, Margaret Mead in Edward Sapir.

Delo Franza Boasa in njegovih študentov predstavlja primer "antropološkega" proučevanja severnoameriških avtohtonih populacij in zbiranja etnološkega gradiva, ki so ga iskali v jeziku, med predmeti in v družbenih skupinah. Tako kot antropologija je

etnologija na prelomu v dvajseto stoletje odsevala politično željo po razširitvi meja, kakor tudi željo, da bi na znanstveni način zarisali zemljevid svetovnih kultur.

Prevladujoče metodologije

54

Pri obeh smereh je veljal vse do srede stoletja kot prevladujoča metodologija dela komparativni pristop, ki se je navezoval na zemljevid kultur. To metodologijo imenujejo historično-geografska metoda ali pa "finska" metoda, ker sta jo razvila Finca J. Krohne in K. Krohne in jo opisala v svojem članku leta 1910. Ta metodologija je raziskovalcem narekovala iskati izvirne oziroma "Ur" oblike kulturnega izročila, ki se je "širilo" prek stikov med skupinami indoevropskih ljudstev; zagovarja stališče, da obstaja nekaj, kar je splošno razširjeno in velja za vse človeštvo. To stališče implicitno izhaja iz predpostavke, da obstajajo ustaljeni žanri, kot so na primer legende, miti, ljudske pripovedke ali bajke, ki jih lahko zasledimo pri vseh kulturah.

Ta pristop, ki so ga osvojili severnoameriški etnologi, je še posebej viden v delih Archerja Taylorja in Stitha Thompsona. Thompsonova prizadevanja vidimo v delu "*Motif Index*" (Zbirki motivov) iz srede petdesetih let in v delu "*Tale-Type Index*" (Zbirki pripovednih vrst) iz začetka šestdesetih let. Slednji izhaja iz prototipa, ki ga je razvil Finec Antti Aarne. Čeprav je sredi stoletja komparativni pristop pričel izgubljeni svojo prevladujočo vlogo v etnologiji, se še vedno mnoga etnološka proučevanja naslanjajo na idejo ustaljenih žanrov. Tovrstno proučevanje je mogoče zaslediti predvsem v strokovni reviji *Western Folklore*, kakor tudi v delu Alana Dundesa.

Poskusi razvrstiti oblike kulturnega izročila v okviru ustaljenih etnoloških modelov, se nadaljujejo skozi vse dvajseto stoletje; medtem ko so se ti modeli zasukali od funkcionalizma k strukturalizmu, ostaja poudarek na kulturnem izročilu kot produktu, ki ustreza akademskim okvirom. V "antropološki" smeri je funkcionalizem še posebej sledil delu Bronisawa Malinowskega in še vedno predstavlja enega izmed prevladujočih modelov v današnjem antropološkem in lingvističnem proučevanju.

Med prvo polovico tega stoletja so etnologi skušali uvesti druge pristope do svojega gradiva. Med njimi je tako imenovana ustna-formulaična teorija (oral formulaic theory), ki sta jo med tridesetimi in petdesetimi leti razvila Albert Lord in Milman Parry na podlagi raziskav na jugu Jugoslavije. V knjigi *The Singer of Tales (Pevec pripovedek)* sta Lord in Parry predstavila ugotovitev, da epski pevci skomponirajo epski napev med predstavo, oziroma da se tradicija nahaja v obvladanju tehnike ustnega izročila, ne v obliki. Ustna-formulaična teorija je v sedemdesetih letih postala zelo pomembna za mlade ameriške etnologue.

Drugi pristop, ki je nasprotoval zgodovinsko-geografski metodi, je bil strukturalizem. Strukturalizem, eden najpomembnejših teoretičnih konceptov dvajsetega stoletja, je od šestdesetih let naprej prevladoval tako v etnologiji kot tudi v drugih družboslovnih vedah. Iz Saussurove lingvistične analize ga je v antropologijo prenesel Claude Levi-Strauss. Prvič se je strukturalizem pojavil v etnologiji v tridesetih letih, in sicer v prevodu morfološke analize ljudske pripovedke Rusa Vladimirja Proppa.

Čeprav je v času, ko se je uveljavil v etnologiji, strukturalizem že izgubljal na

pomenu, je imelo strukturalistično iskanje podpomenske slovnice močan vpliv na analize ustnega izročila. V petdesetih letih so tako imenovani strukturalistični etnologi uvedli razliko med dvema kategorijama analiz: notranjimi, to so "emic", "etnične", "native", in zunanji, to so takoimenovane "etic" ali analitične. V šestdesetih letih se je strukturalistična analiza razširila na "materialno kulturo"; najboljši primer tega je delo Henryja Glassieja, *Folk Housing in Middle Virginia (Ljudska arhitektura v srednji Virginiji)*, ki je danes že klasika na tem področju. V zadnjih desetletjih je večina etnologov strukturalizem opustila, ker ni dopuščal dovolj prostora ustvarjalnosti, vendar pa njegovega vpliva ne smemo spregledati.

V šestdesetih letih je v akademsko obravnavo etnologije prodril izraz "folklife". To gibanje so v Ameriki prvi uvedli neakademski etnologi, in sicer v štiridesetih letih v predstavitvi kulture nemških priseljencev v Pennsylvaniji, tako imenovanih "Pennsylvania Dutch". V šestdesetih letih je gibanje "folklife" prodrlo v akademske obravnave, in sicer z razširitvijo etnološkega gradiva na materialno kulturo, ljudsko arhitekturo, običaje in duhovno kulturo, kot so naprimer noša, jedi in vera. Čeprav mu danes očitajo pomanjkanje refleksivnosti in je tudi kot metoda vedno manj prisoten, je pustil pomembno sled pri obravnavi etnološkega gradiva, predvsem v poskusu zajetja tako imenovane "kompletne etnografije".

Etnološke dejavnosti izven univerze

Do sedaj sem obravnavala smernice v akademskem študiju etnologije. Preden nadaljujem s sodobnim položajem, pa bi rada povedala nekaj stvari o popularizaciji etnologije oziroma o promociji etnoloških dejavnosti izven akademskega področja (univerze). Za razliko od evropskih držav je v ZDA etnologija le redko subvencionirana s strani vlade, neglede na to, da se ukvarja s pojmom narodne identitete; gre torej za pojav, ki je povezan s tipično ameriško željo po ne vključevanju vladnih institucij v vsakdanje življenje posameznika.

V prvih treh desetletjih tega stoletja so se pojavili posamezniki, ki so promovirali etnološke dejavnosti izven univerze, predvsem tako imenovane "folk festivals". To je potekalo vzporedno z drugimi kulturnimi dejavnostmi, ki so imele namen amerikanizirati revne črnce, neizobraženo, predvsem agrarno prebivalstvo in številne nove priseljence. Gre za tipično ameriško potrebo po prostovoljnem delovanju v dobro družbe, tako imenovan "volunteerism", ki je hkrati edina oblika legitimne socialne pomoči. Ti ljudski festivali, na katerih so izvajali tradicionalne predstave s petjem in plesom, so doživeli velik razcvet. Med drugo svetovno vojno se je vlada kot nikoli prej vključila v etnološke dejavnosti in v okviru javnih del prvič zaposlila etnologe za zbiranje gradiva. Ta dela so bila del programa WPA (Works Programs Administration) in so bila kmalu po vojni ukinjena.

Po vojni se je etnologija "profesionalizirala"; in sicer z ustanovitvijo podiplomskih študijskih programov: leta 1949 na Indiana University in leta 1953 na University of Pennsylvania. Tako je na ameriških univerzah dobila status samostojnega študijskega predmeta. V petdesetih letih so se nekateri etnologi - predvsem Richard Dorson na Indiana University - borili proti neakademskemu raziskovanju in delovanju v etnologiji,

kar je Dorson poimenoval kot "fakelore". To je pripomoglo k še večjemu razkolu med akademskim pristopom k etnologiji in "popularistično" dejavnostjo. Ko so se v šestdesetih letih tako imenovani "folkies" začeli zanimati za narodno glasbo, so jih nekateri povezovali z levičarskimi hipiji, kar jim je prineslo slab sloves, ki se je s tem prijel tudi etnologov. Posledica tega je bila, da etnologija ni bila uvrščena med prioritete in štipendijske programe.

Istočasno je prišlo do vsestranskega ekonomskega razcveta in liberalizacije družbe, kar je privedlo do velikega števila kulturnih programov. V etnološke obravnave so začeli vključevati temnopolto prebivalstvo in prebivalstvo etničnih manjšin (Italijane, Mehičane,...) na enakopravni ravni. V okviru teh se je rodila "public folklore" - etnološke dejavnosti pri državnih agencijah posameznih držav, kakor tudi pri neprofitnih organizacijah. Med pomembne dejavnosti v tem času lahko štejemo ustanovitev "Folklife Center" pri narodni ustanovi Smithsonian, ki zajema skupino muzejev pod vladnim upravljanjem, čeprav so financirane iz zasebnih sredstev, prav tako tudi narodni ljudski festival v Washingtonu, DC. "Public folklore" je bil v razcvetu do osemdesetih let, ko je nastop konservativnih vlad omejil sredstva iz vladnega proračuna za vse kulturne, s tem pa tudi etnološke dejavnosti.

56

Sodobne usmeritve

V šestdesetih in sedemdesetih letih se je v akademskem proučevanju etnologije pojavil nov pristop, ki je predhodne definicije izpodbijal s poudarjanjem povezave med predmetom etnološkega proučevanja in njegovim kontekstom. Za to gibanje, ki ga poznamo pod imenom "New Folkloristics" ("nova folkloristika"), je značilen premik od besedila na kontekst. Tako so znanstveniki poudarjali razumevanje izvirne ljudske kulture kot take nasproti vsiljeni znanstveni kategorizaciji. Še več, obrnili so se k izvajanju in komunikaciji, saj so ljudsko kulturo začeli razumevati kot proces, komunikacijo in vedenje, ne pa kot nekaj statičnega. Z osredotočenjem na dogajanje v razvoju si je ta metodologija pridobila naziv "Performance Studies" ("proučevanje izvajanja") in tako ostaja med vodilnimi metodologijami sodobne etnologije. Njeni vidnejši predstavniki so močno vplivali na različne discipline, vključno na sociolingvistiko, literaturo in na proučevanje priseljenštva in etničnih kultur v Združenih državah. S svojo močno znanstveno usmeritvijo so si prizadevali ustvariti nove definicije še obstoječih znanstvenih izrazov, kot je "žanr".

Posameznike, ki so predlagali te revolucionarne ideje, so imenovali "mladi turki"; to so bili tisti, ki so rušili že ustaljeni sistem. Med pomembnejšimi imeni je Dell Hymes z delom *Ethnography of Speaking (Etnografija govora)*, v katerem se je osredotočil na funkcijo jezika v kontekstu življenja v družbi. Gre za razumevanje vseh družbenih struktur kot porajajočih se v družbeni interakciji; kar so v sociologiji že spoznali v teoretičnem delu Ervinga Goffmana. To razumevanje lahko razširimo tudi na kulturo. Med druge "mlade turke" sodijo še Dan Ben-Amos, Roger Abrahams, Richard Bauman in Barbara Kirshenblatt-Gimblett.

Leta 1969 je Dan Ben-Amos izjavil, da tradicija ni določujoč element v etnologiji, temveč je to proces neposredne umetniške komunikacije v majhnih skupinah. V določenih

akademijskih krogih se je ta zamisel uveljavila kot nova definicija etnologije. Poleg tega je Ben-Amos izpodbijal definicijo žanrov kot ustaljenih oblik (kot so ljudska pripovedka, legenda, balada), ker je menil, da predstavljajo vsiljene znanstvene kategorije. Predlagal je pojmovanje žanrov kot diskurzivnih oblik, ki bi jih morali razumeti s stališča nosilca kulturnega izročila.

Z odmikom od besedila h kontekstu se je v etnologiji v osemdesetih in devetdesetih letih razširilo razumevanje konteksta in vključilo tudi same etnologe. Danes se etnologi ukvarjajo z reflektivnostjo, obravnavo in predstavljanjem predmeta ter pojmovanjem stvarnosti.

Sodobno stališče etnologije se je oblikovalo pod vplivom antropološkega gibanja, ki ga poznamo pod izrazom reflektivnost. Gre za to, da znanstvenik pri svojem delu upošteva svoje lastno stališče. Začetke reflektivnosti povezujemo s Paulom Rabinowom, ki je leta 1977 objavil *Reflections on Fieldwork in Morocco (Razmišljanja o terenskih raziskavah v Maroku)*, čeprav so podobne razprave že v romanih antropologov petdesetih let. Reflektivnost znanstvenika osredotoča na oblikovanje lastne discipline – na to, kako izbira svoj predmet proučevanja, kako oblikuje teorije, prek katerih ga analizira. V etnologiji so znanstveniki pričeli dvomiti v koncept “avtentičnosti”, ki je bil dvesto let vodilo etnoloških raziskav; danes se etnologi nagibajo k temu, da kulturno izročilo vidijo kot konstrukt, pa čeprav so ga prvotno pojmovali kot “avtentičnega”.

Vzporedno s tem pa pomeni pomemben interdisciplinarni vpliv tudi novo pojmovanje naroda kot “namišljenega” fenomena, ki je skonstruiran, ni naraven ali samo politično opredeljen. To idejo je leta 1983 predstavil Benedict Anderson v svojem delu *The Imagined Community (Namišljena skupnost)*. Drugi pomemben vpliv predstavlja razumevanje tradicije kot izmišljene – in posledično tudi vse druge osnovne predpostavke –, kar so menili Raymond Williams v svoji objavi *Keywords (Ključne besede)* ter Terrence Ranger in Eric Hobsbawm v njunem delu *The Invention of Tradition (Iznajdba tradicije)*.

Podobno se etnologi sprašujejo, kako predstaviti svoj predmet proučevanja. Ali etnologija daje besedo tistim, ki jim predhodno ni bila dana, ali pa jo zanje oblikuje? Dela, kot je knjiga *All That Is Native and Fine (Vse kar je izvirno in lepo)* avtorja Davida Whisnanta iz leta 1989, so opozarjala na “politiko kulture”, ki neobhodno igra svojo vlogo v vseh etnoloških raziskavah in delih. “Politika kulture” se tu značilno ameriško ne nanaša na nacionalne politične sile, temveč na osebno pristranskost raziskovalca, ki pripada določeni politični opredelitvi – kot je razizem ali želja, da bi v lokalni skupnosti videli določene vrste ljudi. “Politika kulture” se nanaša tudi na neposredno povezavo med neizraženimi političnimi hotenji na lokalnem področju in na splošne družbenopolitične razmere v državi.

Nenazadnje pa se je pozornost usmerila na vlogo etnografa v post-moderni dobi, kjer kulture ustvarjajo besedila o njih samih. Opisovanje samega sebe in s tem povezane ironične zgodovinske navedbe zanikajo tradicionalno vlogo terenskega raziskovalca. Kje je etnologija v razviti potrošniški kulturi ali poznem kapitalizmu, ki temelji na novo porajajočem se gospodarstvu uslug, nasproti tradicionalnemu ali industrijskemu gospodarstvu? Kako se skupnost vidi v post-moderni dobi, v kateri je naš svet preplavljen s predstavami, ki krožijo kot blago, in kako naj to predstavimo v etnologiji? In kako naj

pojmuje narodno identiteto v transnacionalnem svetu, kjer se kulture vedno bolj prepletajo? Danes so ta vprašanja pomembna za etnologe na univerzah, kakor tudi za tiste, zaposlene pri ustanovah. To post-modernistično gledanje na etnološko gradivo ni izbrisalo drugih pristopov in še danes velja le za eno izmed možnih teoretskih izhodišč. Med članki v vodilnih strokovnih revijah, kot so *Journal of American Folklore*, *Journal of Folklore Theory*, *Western Folklore* in *Southern Folklore*, lahko najdemo predstavnike vseh pristopov do kulturnega izročila. Veliko je tudi interdisciplinarnih obravnav. Etnologi se dandanes ukvarjajo z gradivom, ki ne zajema samo že dobro poznanih vsebin s področja na primer glasbe, plesa in prehrane, temveč tudi prej neobravnavane pojave, kot so verski kulturi, globalizacija kulture in potrošniška družba.

Študij in možnosti zaposlitve

Konec referata bi rada posvetila kratkemu orisu študija in možnosti zaposlitve za etnologe. Etnologija se lahko študira na dodiplomski in na podiplomski ravni, čeprav le na redkih univerzah, kar je odsev dejstva, da se nikoli ni uspela vključiti med v ZDA tako poimenovane "klasične discipline", kot so npr. književnost, zgodovina, antropologija itd.

V ameriškem izobraževalnem sistemu se dodiplomski študij konča v štirih letih, v katerih je približno tretjina do polovica predavanj posvečenih glavni študijski smeri. V ZDA poznamo državne in privatne univerze, vendar ni mogoče govoriti o neki splošni razliki v kakovosti izobrazbe; ta je odvisna od posamezne univerze oziroma oddelka. Kot velja za vse družboslovne smeri, tudi dodiplomski študij etnologije ne nudi poglobljene usposobljenosti za kasnejše delo. Veliko dodiplomskih programov etnologije je izbirnih predmetov v sklopu drugih študijskih programov, kot so književnost in "American studies".

Diplomanti se lahko po končanem študiju usposablajo praktično, na primer v določeni kulturni ustanovi, ali s podiplomskim študijem. Magistrski programi so običajno usmerjeni na "public folklore" in poudarjajo tako teoretične kot praktične plati. Zelo znani programi so na UC Berkely, Western Kentucky University in University of North Carolina at Chapel Hill in običajno trajajo dve leti.

Etnologi se lahko zaposlijo na več področjih. V skladu z ameriškim poudarjanjem praktičnosti se ljudje pogosto zaposlujejo na področjih, ki jih niso študirali. Tisti, ki so končali podiplomski študij iz "public folklore", velikokrat najdejo službo pri državnih agencijah posameznih zveznih držav in v kulturnih organizacijah, kot so na primer državni sveti za umetnost, neprofitne etnološke organizacije, organizacije za promocijo dediščine, neprofitne organizacije za upravljanje zgodovinskih zmanenitosti in muzeji. V osemdesetih letih so konservativne vlade in manjše možnosti za financiranje v vseh sektorjih družbe prinesle spremembe tudi v etnologijo. Tako kot v ekonomskih panogah so tudi etnologi morali pridobiti finančne in administrativne veščine, ker so skoraj vse kulturne ustanove odvisne od privatnih dotacij denarja, ki jih je treba znati pridobiti. Etnologi so relativno dobro kos temu izzivu.

Doktorski študij etnologije je možno opravljati na štirih univerzah - University of Pennsylvania, Indiana University, UC Berkeley in Memorial University v Kanadi. Poleg teh se lahko na Ohio State University v okviru doktorata iz angleške književnosti študira tudi etnologija. Doktorski študij običajno traja šest do osem let. Nedavne spremembe

na ameriških univerzah, do katerih je prišlo zaradi večjega tržnega pritiska na vsa področja, so postavile podrejene discipline, kot je etnologija, še v težji položaj. Prizadeti so bili tudi ostali podobni programi, npr. veliko oddelkov American studies so zaprli, etnološki oddelek na UCLA so združili s programom Kulture sveta, etnološki oddelek na University of Pennsylvania pa so preoblikovali v program.

Redki etnologi lahko predavajo etnologijo, ker je zelo malo etnoloških oddelkov, običajno se zaposlijo na sosednjih področjih, npr. književnosti ali jezikoslovja, pa tudi na teh je konkurenca za profesorska mesta izredno velika. Neglede na vse to pa se študij etnologije kljub vsemu ohranja.

Zaključek

Danes je etnologija ujeta v iskanju najbolj objektivnega opisa svojega predmeta proučevanja, kar je cilj vseh disciplin družboslovja. V toku dvesto let trajajočega razvoja se je povezala z drugimi vedami in političnimi gibanji prek osnovnih predpostavk in ciljev. Prešla je vse vodilne teorije devetnajstega in dvajsetega stoletja, od historično-geografskega do post-modernega. Dandanes se etnološko gradivo razume na različne načine – nekateri ga razumejo kot ljudsko izročilo, ki se prilagaja novim razmeram ob ohranjanju kontinuitete, drugi pa kot dokaz prelomnice post-moderne dobe. Zgodovinski razvoj etnologije na ameriških tleh odseva svojstveno ameriško interpretacijo običaj etnoloških konceptov, vendar ostaja v okvirih zahodnega porazsvetljenskega pojmovanja sveta.

BESEDA O AVTORICI

Veronica Aplenc, mag., je etnologinja in strokovnjakinja za varstvo kulturne dediščine in trenutno pripravlja doktorat iz etnologije na Univerzi Pennsylvania v Filadelfiji, ZDA. Njeno raziskovalno delo je osredotočeno na zgodovinsko zgrajeno okolje in na krajevno razumevanje te dediščine. Poleg znanstvenega raziskovanja je sodelovala v projektih varovanja in interpretacije dediščine v Pennsylvaniji (ZDA) in v Češki republiki. Diplomirala je iz zgodovine na Williams College, magisterij pa je opravila iz varstva zgodovinske in stavbarske kulturne dediščine na Univerzi Pennsylvaniji.

Objavila je raziskavo *Interpreting Through Restoration: Czech Practices at the Lednice-Valtice World Heritage Site* in magistrsko nalogo *The Conservation of Cultural Identity Through the Care of Monuments*. Napisala je tudi vrsto strokovnih člankov o zgodovinskih krajih v ZDA.

ABOUT THE AUTHOR

Veronica Aplenc, M.A., folklorist and preservationist, is currently a Ph.D. candidate in folklore at the University of Pennsylvania, in Philadelphia, Pennsylvania, USA. Her research interests focus on the historic built environment and local understanding of this heritage. In addition to academic research, she has worked on preservation and heritage interpretation projects in Pennsylvania, USA, and the Czech Republic. She received undergraduate training in history at Williams College, and graduate professional training in historic preservation and architectural conservation at the University of Pennsylvania.

Ms. Aplenc's research articles include *Interpreting Through Restoration: Czech Practices at the Lednice-Valtice World Heritage Site* and her master's thesis *The Conservation of Cultural Identity Through the Care of Monuments*. She has additionally authored a number of professional reports for US historic sites.

GRADIVO ARTICLES

61

TITA PORENTA

Dobro orodje je pol dela.
Predstavitev zbirke čevljarškega
orodja v Tržiškem muzeju

Proper tools, proper work -
presentation of the collection
of shoemaker's tools
in the Tržič Museum

VLADIMIR VILMAN

Tehniški muzej Slovenije, tehniški
muzeji v Sloveniji in etnološki zorni
kot predstavitev tehniške dediščine
v Tehniškem muzeju Slovenije

The Technical Museum of Slovenia,
technical museums in Slovenia
and the ethnological perspective
of the presentation of the technical
heritage in the Technical museum
of Slovenia.

DOBRO ORODJE JE POL DELA

Predstavitev zbirke čevljarkega orodja v Trziškem muzeju

Tita Porenta

63

IZVLEČEK

Prispevek je povzetek rezultatov inventarizacije čevljarkega orodja iz zbirke Trziškega muzeja s poudarkom na identifikaciji, poimenovanju, opisu in njegovi uporabi.

ABSTRACT

The article summarises the result of an inventory made of the shoemaker's tools in the collection of the Trzič Museum with special emphasis on identification, designation, description and use.

Uvod

Čeprav je Trziški muzej danes poznan kot čevljarke muzej, se naša čevljarke zbirka vključuje v precej širši muzejski fond le kot del tehniške dediščine Trziča. Pobude za ustanovitev osrednje čevljarke muzejske zbirke na Slovenskem so začele prihajati že pred dobrimi desetimi leti, vendar se večji centri s čevljarke tradicijo (Žiri, Trzič in Turnišče) še do danes niso sporazumeli o tem, kdo in kje naj bi "uradno" skrbel zanjo. Od leta 1990 v našem muzeju poleg trziške sistematično zbiramo tudi čevljarke dediščino iz ostalih predelov Slovenije in informacije o sorodnih muzejskih zbirkah drugod po svetu (navezali smo tudi že nekaj stikov z njimi). Naš muzejski fond je začel nastajati pred približno 45-timi leti na pobudo Turističnega društva, v okviru katerega je delovala "muzejska sekcija"¹. Iz Kronike Trziškega muzeja iz leta 1956² je razvidno, da je bil načrt tedanjih ustanoviteljev izredno ambiciozen in širok. Njihovo delo pa je bilo v tedanjih razmerah prav tako polovično, kot je naše danes: bili so strokovnjaki vsak za svoje področje, kar se je izkazalo v nabiralnih akcijah predmetov na terenu; ker pa niso poznali osnov muzejskega dela, danes nimamo ustrezne osnovne muzejske dokumentacije, kar od kustosov terja povsem drugačno interpretacijo eksponatov.

Zbirka čevljarkega orodja in pripomočkov v našem muzeju predstavlja zaključeno

¹ Josip Rakovec, Kronika Trziškega muzeja, rokopis, 1956 (Arhiv Trziškega muzeja).

² Kozma Ahacič, Naše turistično društvo, Trziški vestnik, št. 1/1952, str. 2.

enoto znotraj fonda eksponatov, ki so po vsebini večji del vezani na čevljarstvo dediščino Tržiča. Ta fond sestavljajo še druge enote oziroma podzbirke: obutev, oprema čevljarstev delavnic, čevljarstva kopita³, čevljarstev stroji, čevljarstev industrijska dediščina in dediščina čevljarstev združenj (cehov, zadrug, društev). Predmetno dediščino dopolnjujejo arhivsko, fotografsko, knjižno in audio-vizualno gradivo.

Osnova poznavanja določene zbirke je inventarizacija muzejskih predmetov, ki jo sestavljajo. V nadaljevanju prispevka bom predstavila povzetke dokumentiranja čevljarstevskega orodja, ki je dalo zanimive rezultate.

64

Inventarizacija tehniške dediščine, v našem primeru čevljarstevskega orodja, ima svoje posebnosti, saj moraš poleg bolj ali manj določenih podatkovnih standardov prepoznati in izbrati tudi tiste podatke, ki so značilni oziroma pomembni samo za določeno vrsto eksponatov. Pri tem gre za strokovno izrazoslovje, tehnične podatke, klasifikacijo in podobno, ki jih zbereš s pomočjo številnih strokovnjakov s tega področja. Proces izdelave obutve je namreč zelo težko deliti na posamezne elemente, saj so ti med seboj tako odvisni in prepleteni, da jih je moč razumeti le v celoti. Za razumevanje pomena, izvora in uporabe orodja je neobhodno potrebno malo širše znanje o čevljarstevskih tehnikah izdelovanja obutve in njihovem razvoju.

Identifikacija

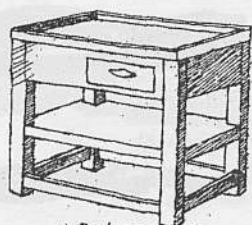
V naši zbirki trenutno hranimo 413 kosov čevljarstevskega rokodelskega orodja. Čevljarji rokodelci so pri svojem delu uporabljali zares veliko orodja, pripomočkov in priprav, med katerimi lahko izberemo takšne, ki so bili nujno potrebni za izdelavo vseh vrst čevljev, kot specialne, s katerimi so si pomagali pri določenih vrstah izdelav. Precej več orodja so imeli mojstri in pomočniki, ki so delali v delavnicah, samo najnujnejše pa je vzel s sabo šuštar, ki je opravljal delo "po šterah". Tržičani so čevljarstevskemu orodju v celoti rekli "verkzojk" (iz nemške besede das Werkzeug = delovno orodje), tudi "cvoje", v Žireh pa "šara" (kar pomeni tudi smeti, nepotrebne predmete) ali "rištnga (iz nemške besede die Rüstung = oprema). S tem izrazom so poimenovali pravzaprav vse, kar so prijeli v roke pri izdelavi čevlja⁴. Zato je težko opredeliti, kaj od številne opreme je bilo klasično orodje, kaj pa pripomočki, pomožni material in naprave. Različni avtorji štejejo pod orodje tudi delovno mizo, police, kopita in embalaže za številni pomožni material, vendar sem se odločila, da bom pod obravnavano zbirko našega muzeja uvrstila samo orodje, s katerim je čevljar samostojno rokoval.

Pri identifikaciji sem se opirala na redko tujo in domačo strokovno literaturo, ki pa mi je brez ilustracij in fotografij kaj malo koristila. Zato sem prosila za pomoč upokojenega čevljarja Jožeta Zaplotnika iz Kovorja in nekaj drugih njegovih stanovskih kolegov⁵, da smo skupaj pregledali in sortirali posamezne kose in jih poimenovali "po

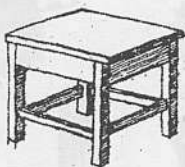
³ Tita Porenta, Vse gre po istem starem kopitu - predstavitev čevljarstevskih kopit v Tržiškem muzeju, Argo 42/1, 1999, str. 72.

⁴ Marija Stanonik, Razvoj čevljarstva v Žireh, 30 let tovarne obutve Žiri, 1977, str. 30.

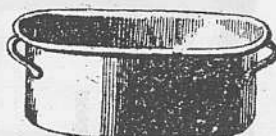
⁵ Jože Zaplotnik - Rajmundov (roj. 1931 v Tržiču), Srečnik Štefan (roj. 1920 v Tržiču), Jurkovič Jože (roj. 1931 v Tržiču), Šlibar Peter - Mojcnikov (roj. 1908 v Kovorju) in Zaplotnik Anton - Bedelnikov (roj. 1903 v Tržiču).

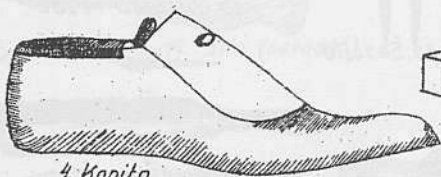
1. Delavna miza.

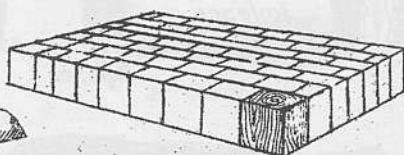
2. stol

3. Posoda za namakanje usnja

4. Kopito

5. Prirezovalna deska

6. Krivec

10. Ščipalke

7. Čevljarški nož

8. Prirezovalni nož

11. Ozke natezalke

9. Kladivo

12. Natezalke

30. Okrasno kolesce.

31. Rezilno kolesce

32. Šestilo kolesce

38. Obrezilnik za notranjke

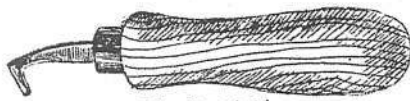
39. Obrezilnik

40. Glistasti rezac

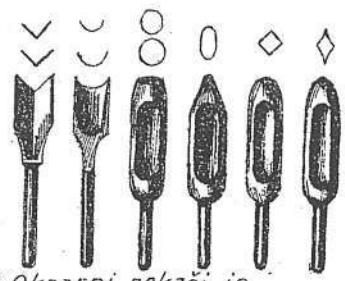
33. Odpirač

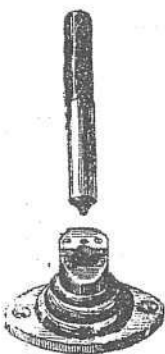
34. Dolbilec

41. Izdirač

42. Okrasni sekači in prebijači

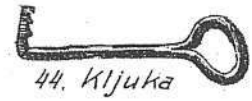
35. Zabijač za kljukice

36. Zabijač za obročke

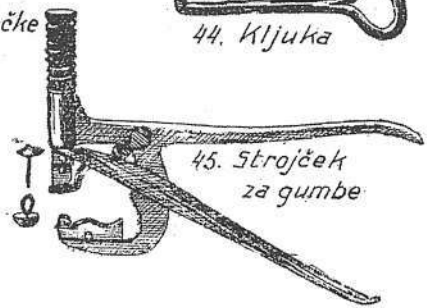
43. Prebijač

44. Kljuka

37. kamen za brušenje (Osla)

45. Strojček za gumbe

13. Ročaj za klinčar

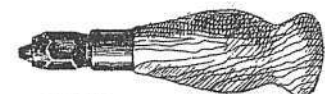
22. Gladilnik za robne ploskve

Klinčar (Parar)

23. Gladilnik za petni in zglobni rob

14. Šilo (navadno)

24. Gladilnik

15. Ubodno šilo

25. Lika

16. Prešivalno šilo

26. Gladilnica

17. Magnet za brušenje

27. Gladilna kost

18. Strugača (Rašpa)

28. Zabčar

19. Erioglata pila

20. Pila (za sekance.)

21. Postrglja

29. Nazobčar

domače". Tako je prvi "izbor" izločil naslednje orodje: "kvadu, conge, knajpe, rašple, gletarje, durhšloge, šila, obnemarje, porarje, radle, štuferje, krocjarje, štogline in šuprigle". Zanje je bilo delo zaključeno, zame pa se je šele začelo...⁶ Pri iskanju slovenskega strokovnega izrazoslovja za čevljarstvo orodje sem tako ugotovila, da so domača imena prevzeta iz nemščine in vse do prvih povojnih let popačeno preoblikovana s posebnostmi tržiške govorice. Tržič je bil zaradi svoje lege in prometne povezanosti s severom precej pod nemškim vplivom, zlasti glede obrti in industrije. Rokodelci so vse do propada Avstro-Ogrske hodili na neformalno izobraževanje v tujino ("u frent") na Koroško in naprej v nemško govoreče dežele, od tam so prinašali novo znanje, nove izraze, ki pa so jih uporabljali po svoje. Med sabo so se čevljarji najlažje sporazumevali samo s temi domačimi izrazi.

68

Prvo narisano in s slovenskimi izrazi poimenovano orodje sem našla v prvem slovenskem čevljarstvu učbeniku iz leta 1943, ki sta ga napisala Jože Steiman in Jože Zajc⁷; žal pa je poglavje brez dodatnih pojasnil o zgodovinskem razvoju in uporabi orodja.

Slovenska imena za vse dele čevljev in za okrog 120 kosov ročnega orodja za čevljarje je leta 1947 prvi sestavil strokovni učitelj za čevljarstvo Jože Steinmann iz Ljubljane⁸. Avtentičen rokopis slovarja čevljarstvih terminov s slovenskim in nemškim izhodiščem ter dodatnima seznamoma poimenovanj za čevlje in usnje, z žigom in zaznamkom na ovojni mapi, danes hrani Terminološka komisija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki ga je pred leti odkupila od vdove pokojnega gospoda Steinmanna⁹. V skromnih povojnih letih so po Steinmannovem navodilu strokovni učitelji po obrtnih šolah skušali uveljaviti slovenske izraze najprej pri vajencih, preko njih pa tudi v delavnicah, kjer so opravljali praktično delo, vendar brez večjega uspeha¹⁰.

Sodobna čevljarstva terminologija je pred represijo v čevljarstvu nastajala tudi v raziskovalnem oddelku tovarne Peko v Trziču. Projekt je vodil ing. Janez Ažman v okviru Ministrstva za znanost in tehnologijo¹¹. Iz koncepta predvidenih glavnih skupin izrazov, pa tudi po natančni preučitvi eksponatov v našem muzeju je razvidno, da je poimenovanje orodja marsikdaj razumljivo šele takrat, ko se poglobimo v njegovo uporabo. Projekt je bil po nekaj zaključenih nalogah prekinjen, tako da celotne uradne čevljarstva terminologije za orodje še nimamo.

Posamezna slovenska strokovna in domača imena za orodje predstavljam pri opisovanju posameznih kosov oziroma vrst orodja.

⁶ Tita Ovsenar, Terenski zapiski 1/92.

⁷ J. Steiman in J. Zajc, Strokovni nauk za čevljarstvo, Ljubljana 1943, str. 28-32.

⁸ Ime in priimek gospoda Steinmana se v literaturi pojavljata različno, največkrat kot Jože Steiman ali Josip Steinmann. V obdobju med obema svetovnjima vojnima je predstavljal avtoriteto na področju strokovnega izobraževanja čevljarjev (prirejal je strokovne tečaje za mojstre in pomočnike po vsej Sloveniji), že med drugo svetovno vojno in po njej pa je začel pisati tudi prve učbenike za čevljarstva vajence.

⁹ Dopis prof. dr. Varje Cvetko Orešnik, upravnice Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri SAZU, dne 17. 11. 1992, št. 21 - 279/92.

¹⁰ Andrej Tišler, Imena orodja in čevljev, v: Tradicija tržiškega čevljarstva, Glas 14. 6. 1969, str. 23.

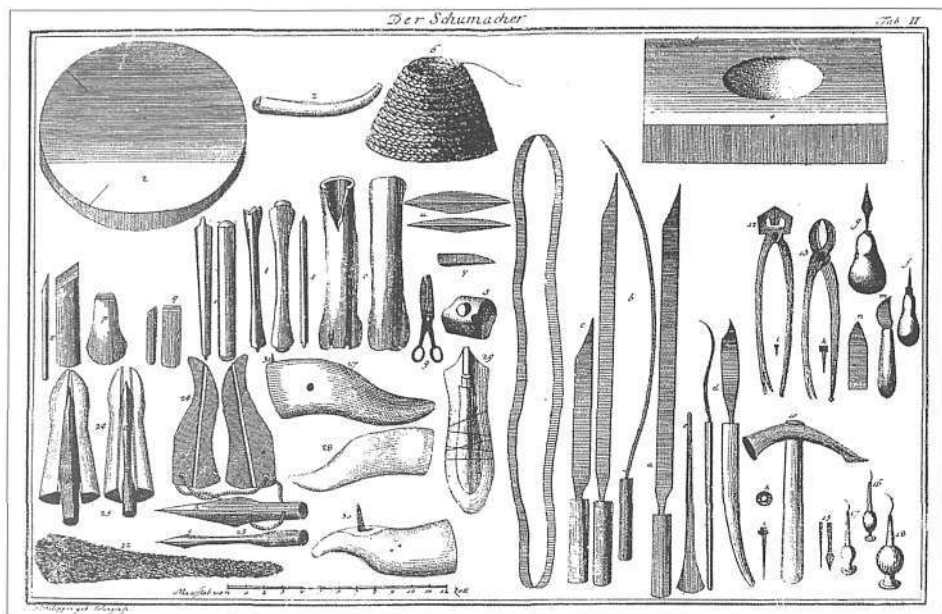
¹¹ Glavne skupine izrazov v obutveni industriji, Slovenska usnjarsko predelovalna terminologija, čevljarstvi večjezični obutveni slovar, osnutek projekta v Peku, ki ga je vodil ing. Janez Ažman.

F.

Fabrik	tvornica tovarna
Fabrikat	tvorniški izdelek tovarniški
Fabrikation	tovarniško izdelovanje
Fabrikmarken -bohienstempel	tovarniški podpiatni žig
Fabrikarbeiter	tovarniški delavec
Fadenschneider	odrezilnik za niti
Fadenziener	nitna vlakna ali <u>potezalnik</u>
Fason	kroj, fuzona
Falte	guba
Falzzangen	natezalne kieseče
Faltennahen	šivanje gub
Fellbürste	ščetka za snaženje pila
Felle	pila
" die dreieckige	" triroba
" die flache	" ploščata
" die halbrunde	" polokrogla
" die runde	" okrogla
" die viereckige	" štirobna
Feinmessermaschine	stroj za drobnost
Feinegalisier und Markiermaschine	stroj za fino posnemanje in markiranje
Fellenstifte	kožni zebji
Ferse	pete
Fersenleder	petno usnje
Fersenraspel -die Absatzraspel	petna raspa
Fersenteilbeschneidmaschine	stroj za obrezovanje podpiatne pete
Fersenteilspalmaschine	stroj za oblikovanje podpiatne pete
Fraskopf	glava rezkalnik
Fellhaumaschine	stroj za nasekovanje pila
Fichsenharz	sarekova smola
Fischbein	ribja kost
Fingerhut	naprtnik
Filzschuh	klobučevinasti čevlji
Filzstiefeln für Kristifiel	klobučevinasta obroba za smučarske čevlje
Flachnammaschine	vlaknišni šivalni stroj
Flachsteppmaschine	ploska prešivalni stroj
Fleischnaut	mezara, mesnata stran
Flickarbeit	krpanje
Flickklappen	ploščica za krpanje kupa
Former	oblikovalca
Formenstecher	kalupar
Formgebung	oblikovanje
Formwerkzeug	orodje za oblikovanje
Frosch /an der weisse/	žabica
Frontbescheidemesser	izbočni nož
Fuchsbalg	lisičja koža, <u>proti</u> za drobnost
Furnitüren für die Bodenbestimmung	pritičkine za <u>obdelavo</u> tal, <u>šlaka</u>
Furnitüren für die mechanische Zwickerrei	pritičkine za mehanično <u>obdelavo</u> tal
Führungseibe ?	rodilna ploščica ?
Fussbekleidung	obutva
Fussack	čevljev, čutve žen.
Fussbetrieb	meče <u>zavojnice</u>
Fussenemel	gorati za nož, <u>nosni</u> <u>poson</u> na nož
Fusssehmaschine ?	podnožnik m.
Fussblat	vodoravna cev ?
Fussklamm/beim Aorbflechter/ ?	podpiat
Fussteil /des Bettes/	mužilnik za nož
Fussmass	znojje
Fusssohle	mera čevlja
Fusspfette ? = Querbalke ? ?	podpiat
Fusswärter-abzeichner	znovna tleca ?
Fussplatte	črtalce za obris <u>nože</u>
Fussrücken	podnožna plošča ?
Fuss-schweisspulver	nart, narta
	prašek zoper potenje nog, smukec

Fotokopija strani tipkopisa - rokopisa slovarja čevljskih terminov s slovenskim in nemškim izhodiščem ter dodatnima seznamoma poimenovanj za čevlje in usnje, ki ga je leta 1947 sestavil strokovni učitelj Jože Steinmann iz Ljubljane, hrani Terminološka komisija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri SAZU. ♦

Photocopy of a page of a partially type-written and partially hand-written Slovene-German and German-Slovene dictionary of shoemaking terminology, including additional lists of names for shoes and leather, compiled in 1947 by technical teacher Jože Steinmann from Ljubljana. Terminological Section of the Fran Ramovš Slovene Language Institute, Slovene Academy of Sciences and Arts.

Čevlarsko orodje iz 18. stoletja, fotokopija priloge h knjigi *Der Schuster*, Reprint der Originalausgabe von 1769, Leipzig 1985. ♦ 18th-century shoemaker's tools, photocopy of a supplement to *Der Schuster*, Reprint der Originalausgabe von 1769, Leipzig 1985.

Opis čevlarskega orodja

Za razliko od orodja ostalih obrtnikov (predvsem kovačev, kolarjev, usnarjev...), ki so bili še poznani v Trzinu, je čevlarsko orodje najmanjše, najlažje in najbolj številno. Na prvo orodje, podobno današnjemu, naletimo v 14. stoletju. To so nož, kladivo in podobno.

Potrebe po sestavljanju posameznih delov obutve in obleke so človeka prisilile, da je uporabil orodje, npr. iglo, že v prazgodovini. Tudi za obdobje staroveške zgodovine se s pomočjo raznih ohranjenih eksponatov v muzejih, slik (številne upodobitve čevlarskih zavetnikov svetih Krišpina in Krišpinjana, kjer najdemo znani nož v obliki polmeseca) ter drugih virov poučimo o nekdanjem orodju, ki je bilo v uporabi dolga stoletja za šivane tehnološke postopke.

Slika orodja iz 18. stoletja, objavljena v faksimilu knjige pod naslovom *Der Schuster*, prikazuje že številčnejše orodje, poleg kladiva, klešč, gladil in šil, tudi pile, (kovinske) žebličke, navozo, kopitom podobne in druge pripomočke¹².

Naslednja stopnja je bila mehanizacija operacij. Počasi je posamezne dele težkega ročnega dela zamenjal stroj, poleg tega je delo tudi pospešil. Mehanizacija proizvodnje se je začela v sredini 18. stoletja, najprej na področju operacije šivanja zgornjih delov,

¹² *Der Schuster*, Reprint der Originalausgabe von 1769, Leipzig 1985.

¹³ Andrej Tišler, Ponošni, a kmalu nepotrební "cvikarji", v: *Zgodovina tržiškega čevljarstva*, Glas 24, 4. 1969, str. 23.

Upodobitev zavetnikov čevljarjev svetih Krišpina in Krišpinjana z značilnim prerezovalnim nožem v obliki polmeseца, hrani Tržiški muzej (ekspонат inv. št. TRŽ 473). ♦ A picture of the patron saints of shoemakers Crispin and Crispinian with a characteristic crescent-shaped shoemaker's knife, Tržič Museum (exhibit inventory no. TRŽ 473).

nato spodnjih in na koncu še spajanja obutve. Iz zgodovine tržiškega čevljarstva je znano¹³, da so se čevljarji najtežje sprijaznili s strojem za natezanje zgornjih delov na kopita, ker so bili menda "cvikarji" med vsemi čevljarji najbolj ponosni na svoje delo in so si privoščili največ zahtev (dosledno spoštovanje plavega ponedeljka – izostajanje od dela ob ponedeljkih, zahtevali višje plače). Orodje sicer uporabljajo tudi v obutveni industriji, vendar za mehaniziran način dela, le tu pa tam se najdeti še kakšni klasično kladivo in klešče, s katerima popravijo manjše lepotne napake na obutvi.

72

Materiali, iz katerih je bilo narejeno čevljarско orodje, so kovina, les, kamen, kost in usnje. Kovinsko orodje, predvsem jekleno (nože, klešče, škarje, kladiva, strugače, pile, šila, prebijače), so jim izdelovali domači kovači ali pa so jih sami predelovali iz orožja in drugih kovinskih orodij. Med leseno orodje spadajo gladila, deske in ročaji. Medtem, ko je bil les zaradi svoje mehkebe idealen za fino glajenje (lesene gladilnice) in podlaganje (deske), pa se je za ročaje manj obnesel, saj se je pod udarci kladiva hitro razklal. Zato so ročaje večkrat ovijali z usnjenimi trakovi in žicami.

Brusila in plošče za tanjšanje usnja so bila iz kamna, iz kosti pa nekatera gladila. Iz kosti in rogov so v prazgodovini izdelovali tudi prvo orodje – igle, s katerimi so napravili luknjo v material, skozi njo pa napeljali ličje in tako sestavljali dele obleke in obutve. Tudi raznovrstnega usnja Tržičanom ni manjkalo. Iz raznih koncev so si izdelali zaščitne rokavice, naprstnike, neuničljive ročaje za orodje in etuije za shranjevanje pil in nožev. Največ orodja je izdelanega v kombinaciji teh materialov, obdelovalne površine so iz trdnejših, držala po večini iz lesa.

Z izdelovanjem, popravili ter načini pridobivanja orodja posegamo že med druge mojstre (kovače, mizarje, orodjarje, trgovce...). Tako kot drugi poklici se je tudi čevljarški počasi specializiral za izdelovanje kopit, orodja in predelovanje kože, sprva pa je bil čevljar mojster za vse. Specializiranih trgovin s čevljarским orodjem v Tržiču ni bilo. Pred 1. svetovno vojno si je vsak mojster priskrbel svoje orodje glede na znanje, ki si ga je pridobil v tujini. Ostali so ga posnemali po svoje. V obdobju med obema vojnama so čevljarške potrebščine kupovali "Pri Markeljnu", "Pri Zaplotniku" in v trgovini tovarne usnja "Runo". Zelene artikle so lahko naročili, hitreje pa so jih dobili, če so jih sami kupili v Ljubljani ali Celovcu. Po 2. svetovni vojni se je število samostojnih čevljarjev zelo zmanjšalo, v tovarni Peko, kjer so se potem povečini zaposlovali, pa so razvili svojo orodjarno, predvsem za industrijske potrebe.

Čevljarско orodje je bilo potrošen material, zato se z njegovim popraviljanjem niso kaj dosti ukvarjali.

"Dobro orodje je pol dela", pravi že star pregovor, kar pomeni, da naj bi čevljar uporabljal čim več in čim boljše orodje, če želi zares dober izdelek. Pod pojmom "dobro orodje" se skriva ime proizvajalca pa tudi skrbno vzdrževano orodje. Po navadi čevljar ne zna povedati, zakaj je neko orodje dobro. Z leti se vsak pač navadi na svoje, če pa je kdaj uporabil drugo, je že ime "grif" za oceno njegove kvalitete. Od tega, kakšen odnos je imel čevljar do svojega orodja, je bila odvisna stopnja spoštovanja s strani njegovih stanovskih kolegov. Orodje je moralo biti čim bolj nabrušeno, predvsem pa čisto.

Vajenec je le počasi pridobival znanje o uporabi orodja in je uporabljal izključno mojstrovo orodje, pomočnik pa je že zaslužil za svoje. V večjih delavnicah so delavci

svoje orodje označevali, da se ni pogubilo ali zamenjalo.

Sobota popoldne je bil čas, ko so si smeli čevljarji oddahniti. Tako so očistili in pospravili svoje orodje: večje kose v predal pod delovno mizo, gladilnike, strgala in postrglje so obesili na žebličke ob robu "berštata" (delovne mizice). Shranjevanju pil je bil namenjen poseben prostor v predalu mize. Nad vso to množico drobnarij so pospravili še navozo ali "kneftro" – nepogrešljiv pripomoček pri ročnem izdelovanju čevljev, s katero so si čevljarji pritrdili čevljev bodisi na koleno (klinčana izdelava) bodisi v naročje (šivana izdelava) tako, da so imeli proste roke za delo. Imela pa je tudi vzgojni pomen: ker je bila narejena iz močnega govejega usnja, je bila kaj pripravna za učenje "kozjih molitvic".

Čevljarско orodje iz naše zbirke smo konservirali, postopke dokumentirali na konservatorskih kartonih in jih fotografirali za predmetno fototeko. Po opravljeni inventarizaciji sem leta 1993 pripravila razstavo z naslovom "Dobro orodje je pol dela", kjer sem predstavila postopke inventarizacije in konservacije ter pogloblitve vrste orodij. Ob tej priložnosti smo posneli tudi videokaseto, kjer smo prikazali del uporabe predstavljenega orodja. Izbrane kose sem potem uvrstila v stalno zbirko: v predstavljeno čevljarско delavnico na delovno mizico in posebej v vitrino, kjer si obiskovalci lahko sistematično ogledajo številno in raznovrstno orodje. Ko bomo pripravili pregled vrst izdelav obutve v Tržiču (šivanih, zbitih in lepljenih) po fazah, bom mednje lahko vključila tudi potrebno orodje. Sicer pa smo čevljarске rokodelske tehnološke postopke, ki bi jih lahko posneli na terenu, žal po večini že zamudili. Orodje, ki ni razstavljeno, je deponirano v škatlah v depozitu.

Predstavitev posameznih vrst čevljarskega orodja iz zbirke Tržiškega muzeja

Kladiva

Med najznačilnejše čevljarско orodje lahko štejemo kladivo, saj so ga čevljarji uporabljali skoraj pri vseh fazah izdelave čevlja. Čevljarско kladivo, tržiško "kvadu", je – podobno kot kladiva drugih obrtnikov – sestavljeno iz lesenega količka (ročaja) ter kovinskega (železnega ali jeklenega) dela. Kljub temu je s svojo značilno obliko prilagojeno samo za čevljarско ročno delo, kot pomožno orodje pa je nepogrešljivo tudi v industriji. Kovinski del kladiva se na eni strani končuje z okroglim vratom in udarno glavico ("talerjem"), na drugi s ploščatim kljunom ("repetnico")¹⁴.

Zaradi pravilnega udarjanja je bilo pomembno dvoje:

- da je bilo kladivo nasajeno pod pravilnim kotom in
- ustrezajoča dolžina ročaja.

Pravilno nasajeno kladivo je samo stalo na ravni površini, če si ga postavil z enim koncem na "taler", z drugim pa naslonil na rob ročaja. Kot, pod katerim je stal lesen ročaj, je že določala odprtina, izdolbena točno na sredini kovinskega dela, in je bil

¹⁴ Erich Lubig, Schuh-Lexikon mit 518 Bildern, Leipzig 1956, str. 177.

manjši od 90 stopinj. Če je bilo kladivo nasajeno drugače, je lahko povzročilo poškodbe na materialu izdelka.

Dolžina ročaja je bila odvisna od navade vsakega posameznika, vendar vsaj za ped dolga, les pa jesenov. Kladiva v našem muzeju so dolga do 25 cm. Vajence je mojster opozarjal na pravilno držo kladiva: če so ga držali preblizu kovinske glave, so jim rekli "da bodo kvadu zadav'l", prijem niže pa je omogočal večji zamah. Čevljarji so s kladivom tolkli od zgoraj navzdol.

Posebno skrbno je bilo potrebno paziti na "taler" kladiva, da je bil vedno gladek, čist in zaobljen. Prav zaradi tega so "pravi šuštarji" z njim udarjali le po materialih, mehkejših od kovine (po lesu in usnju), in to po celi površini. Tisti, ki so obdelovali zares fine čevlje (npr.: iz belega tankega usnja), so "taler" celo oblekli v isti material.

74

"Repetnica", ploščati del kladiva, je služila za pribijanje ženskih lesenih visokih pet (kajti te so na podplat pribijali z notranje strani čevlja, torej od zgoraj navzdol), za zapiranje zarez na podplatih, za pribijanje na težje dosegljivih delih znotraj čevlja in podobno. Tudi robovi "repetnice" niso smeli biti ostri.

Brez uporabe kladiva se ni dalo čevljariti, torej je vsak čevljar imel vsaj eno. Uporabljale so ga tudi "šeparice" (ženske, ki so na šivalnih strojih šivale zgornje dele čevljev in copate), vendar so bila njihova kladiva precej manjša od klasičnih. Za ročno likanje golenic so uporabljali jeklena zagibalna kladiva¹⁵ brez ročajev.

Izdelovalci so ponujali kladiva različnih velikosti in teže. Lažja so služila za pribijanje lesenih cvekov, posebno velika in težka pa za izdelavo okovane težke delovne in kmečke obutve.

Klešče

Povsem kovinsko (sprva železno, danes jekleno) čevljarsko orodje so klešče ali "conge" (iz nemščine die Zange, množ. die Zangen). Teh so tržiški čevljarji poznali več vrst, največkrat pa so uporabljali troje različnih:

- klešče natezalke - "folsconge" (iz nemščine die Falzzange) ali "topelt conge" (iz nemščine doppelt = dvojne) za natezanje zgornjih delov, izravnavo okvirja in stiskanje zgornjega usnja na podplat; glava teh klešč je široka 2 cm. Te navadne natezalke imajo ponavadi nad stičnim delom še tri luknjice v obliki križa ali triperesne deteljice, kar je tudi služilo svojemu namenu – puljenju kovinskih žebličkov "cvikarjev";

- koničaste klešče natezalke - "špicconge" (iz nemščine Spitzzange) ali "cvikconge" za natezanje zgornjega dela usnja v konici zelo koničastih čevljev s centimeter šitroko glavo. Za razliko od navadnih klešč so spredaj zakrivljene. Majhen kovinski izrastek, na katerega je čevljar naslonil cele klešče, je omogočal močnejše in natančnejše nategovanje usnja. Te klešče so včasih nadomestile tudi kladivo, v nemščini se namreč imenujejo tudi die Hammmer zwickzange;

- klešče ščipalke - "pajsconge" (iz nemščine die Beiszange) za puljenje žičnikov in za ščipanje raznih materialov, kot so žebli, leseni cveki in podobno.

¹⁵ Erich Lubig, Schuh-Lexikon mit 518 Bildern, Leipzig 1956, str. 39.

Rezanje karpona s krivcem (foto Tita Ovsenar, fototeka Tržiškega muzeja, inv. št. 727). ♦ Cutting sole-leather with a shoemaker's knife (photo Tita Ovsenar, picture library of the Tržič Museum, inv. no. 727).

Robovi vseh vrst klešč morajo biti topi, da ne poškodujejo usnja.

Čevljarji so poznali še mnogo vrst klešč, ki so se razvile iz teh osnovnih tipov, vendar so jih uporabljali le mojstri, ki so se specializirali za izdelovanje posebne vrste obuval.

Noži

Za prirezovanje, obrezovanje, tanjšanje in podobne obdelave usnja so čevljarji uporabljali celo paleto nožev, najbolj pogosto pa krivec, navaden čevljarjski nož, prirezovalne nože in obrezilnike. Zanje so poznali najrazličnejša imena od povsem slovenskega "noža" do iz nemščine izpeljanih nazivov, kot so "cušnajder" (iz der Zuschneider = prirojevalni nož) oziroma "gunga za pete odrezat", "knajp" (iz der Kneif) ali kriuc (nož krivec), tudi "švajser".

Noži so se med seboj razlikovali po obliki rezila in s tem po uporabi. Za rezanje in obdelavo spodnjega usnja so uporabljali močnejše in bolj čvrste, za zgornje usnje slabše in bolj elastične. Z vsemi se je rezalo vedno k sebi, nikdar od sebe. Rezilo je vsak čevljar oblikoval po svoje, glede na to, za kaj ga je želel uporabiti:

- nož za tanjšanje usnja je moral rezati čim bolj na široko, zato je bilo rezilo zbrušeno v obliki loka v dolžini 5 cm. Taki noži so bili praviloma lahki in elastični, da so se pri samem delu upogibali (tanjšali so vedno na steklu na "širfplati"), kar je bilo posebno pomembno pri obrezovanju visokih ženskih pet;

Uporaba noža za tanjšanje (foto Alenka Krašovec, fototeka Tržiškega muzeja, inv. št. 1520). ♦ How a skiving knife is used (photo Alenka Krašovec, picture library of the Tržič Museum, inv. no. 1520).

- za obrezovanje podplatov so služili noži dolžine okrog 25 cm, širine od 1 do 2 cm in debeline od 1 do 1,5 mm. Robovi noža niso smeli biti ostri, da se ne bi poškodovalo usnje ali čevljar sam;

- nož za krojenje in prikrojevanje usnja je imel strogo ravno poševno oblikovano rezilo, za natančno prikrojevanje so mu dodali ostro zakrivljeno konico. Tak nož so držali podobno kot svinčnik, zlasti pri prikrojevanju ostrih krivin. Z njim so krojili zgornje dele in podstave ter obrezovali viške usnja. Ti noži se niso smeli upogibati. Izdelovali so jih v različnih dimenzijah, čevljarji pa so jih brusili z zgornje in spodnje strani. Značilen nož za krojenje in razrez spodnjega usnja je bil nož krivec. Njegovo rezilo je razmeroma široko, v konici zakrivljeno in nasajeno na leseno držalo;

- majhni nožiči za obrezovanje ali posnemavanje podplatnih robov, po domače "obnemarji" (iz nem. besede abnehmen = posnemati). V naši zbirki hranimo štiri različne vrste obrezilnikov: navadne, obrezilnike za notranjke, glistaste rezače ("birstenšnajder") in industrijske obrezilnike;

- noži za izsekavanje pet (domače ime "aushokar", iz nemščine aushacken = izkopati) so podobni širokim žlicam. Z njimi so čevljarji oblikovali notranji rob pet že izdelanih moških čevljev. Pri tem delu je moral imeti čevljar že precejšnjo mero občutka za izsekavanje, da pri udarcu s kladivom ni poškodoval ali celo razklal podplata. Starejši noži za izsekavanje pet so še v celoti izdelani iz kovine, vendar so na njihovih ročajih vidni sledovi udarcev s kladivom. Novejši so že opremljeni z močnimi lesenimi ročaji. Razlikujejo se po velikosti glede na širino moških pet.

Ročno izsekavanje petnih delov
(foto Alenka Krašovec, fototeka Tržiškega muzeja,
inv. št. 1530). ♦ Manual cutting of heel parts
(photo Alenka Krašovec, picture library of the Tržič
Museum, inv. no. 1530)

Čevljarški noži so bili povečini narejeni iz jekla, predelani iz žag in celo iz vojaških bajonetov. Po vojni so jeklu dodali trde kovine, kot so volfram, nikelj in krom. Nože so nato opremili z lesenimi ročaji ali držali iz odpadnega usnja, "futra", ki so jih izdelali čevljarji sami.

Čevljarji so vestno pazili na ostrino rezil. Da se niso skrhalo, so nože ponavadi po uporabi pospravili v usnjene ročno izdelane etuije. Nabrusili so jih s pomočjo osle, pile in brusnega papirja. Pravilno se brusijo od hrbtno strani proti rezilu. Pred malico so spihali smeti iz usnjene nožnice, rezilo obrisali v predpasnik in se z njim veselo lotili rezanja kruha, čebule ali slanine...

Ostrino noža so preizkušali kar na nohtu; če je "gladko letel", je bil nož top, če se je na noht zatikal, je bil oster. Nož je bil izredno ostro nabrušen tudi, kadar so po nablakti "kocine kar po luft letele". Spet drugi ga je brusil toliko časa, da je "ostrina preč padla".

Šila

Orodje za prebadanje luknjic na spodnjem usnju se imenuje šilo. Skozi te luknjice so potegnili šivanko z dreto. Pri izdelovanju "zbite" ali "gojzer" šivane obutve (z lesenimi cveki) so čevljarji uporabili navadno šilo (tržiško "navad'n šiu"), in sicer tanjše in daljše od dimenzije lesenega cveka, ubodno ali angleško šilo (tržiško "anglešk' šiu") pa je prebodlo luknjice pri "na okvir" šivanih čevljih.

Razlika med navadnim in angleškim šilom je v njuni obliki:

- navadno je štirioglato (vsi štirje robovi so ostri),
- ubodno je okroglo in brušeno samo v konici.

Za različno šivanje (velikost krpe usnja, vrste usnja...) so bila na voljo šila različnih velikosti. Šilo je moralo biti gladko, da se je z njim lahko bodlo in izvleklo iz usnja.

Zaradi lažje uporabe so šila vselej nabili na lesen ročaj ali heft (iz nemščine das Heft = ročaj) in sicer tako, da je bila špica konice točno v središču roča. Te so lahko naredili sami za različne velikosti šila, oziroma so velikost hefta prilagodili čevljarjevi roki. Kadar je bil heft prevelik za šilo, so poleg tega v usnje zatakneli še kakšen "šteft" (žebliček). Kasneje so hefte raje kupovali. Industrijsko narejeni hefti so bili sicer univerzalne velikosti, vendar opremljeni s kovinskimi prijemalkami, med katere so šilo privili s kleščami. Tak heft je bil brez kovinskih prijemalk neuporaben in čeprav so to čevljarji dobro vedeli, so jih večkrat v množici drobnarij izgubili.

Gladilniki

Kar nekaj časa se je čevljar rokodelec posvetil vsakovrstnemu glajenju in profiliranju podplatnih in petnih robov. To delo je sicer spadalo že k zaključnim opravilom pri zunanji izdelavi čevlja, toda teh faz je bilo kar precej. Za vsako posebej je bil potreben drugačen gladilnik:

- gladilnik za robne ploskve ali "lauf" (iz nemščine der Lauf = tek, v prenesenem pomenu), tudi "fincele";
- gladilnik za petni in zgibni rob, tudi "lauf";
- kovinski likalnik ali "ampos";
- lesena gladilnica ali "gledštekl", "gletar", "fondrum";
- gladilna kost ali "rajnpandl";
- lesena gladilna kost ali "pučna".

Gladilnik "lauf" sestavljajo kovinski zgornji del iz litega železa in lesen ročaj, na katerega je nasajen. Dolg je okrog 6, širok 2,5 in debel 1 cm. Na funkcionalnem kovinskem delu so vtisnjeni žlebovi, ki dajejo obliko podplatnemu robu na čevlju. Glede na debelino podplatnega roba so bili gladilniki označeni po velikosti od 3 do 24 (enota razlike je širina pol mm). Pred uporabo jih je bilo potrebno segreti na priročnem špiritnem gorilniku in ker so se zaradi toplote pogosto razsajali, so jih na stičnem mestu nekajkrat ovili z žico. Segrete kovinske dele z različnimi profili so močno pritisnili na povoskan podplatni rob, tako da so se le-ti profilirali. Z "laufi" so obdelovali predvsem barvane podplatne robove.

Podobno kot "laufi" so iz kovinske glave in lesenega ročaja narejeni tudi kovinski likalniki ali "amposi". Tudi te so uporabljali za vroče glajenje povoskanih podplatnih robov, največ za pete. Ime "ampos" verjetno izhaja iz nemške besede der Ambos, ki sicer pomeni nakovati, toda oblika orodja spominja na kovaško nakovalo.

Mesto "laufov" in "amposov" je bilo ob čevljarski mizici. Njihovi ročaji so bili opremljeni z usnjenimi obeškankami, ki so jih obesili na žebelj ob robu mizice. Po uporabi je bilo potrebno kovinske gladilnike takoj očistiti in obvarovati pred vlago, saj jim je rja močno škodila.

Ob kovinskih gladilnikih so bile v rabi tudi lesene gladilnice oziroma "gledštekli" (iz nemščine glatt = gladek, das Stuck = kos, torej kos za glajenje) ali "gletarji" (iz

nemščine der Galtter = gladivec). Te so uporabljali za glajenje nebarvanih podplatov in podplatnih robov. Lesenih gladilnic zaradi razumljivega razloga niso greli na "prenlampi" (špiritnem gorilniku). Les, iz katerega so izdelovali gladilnice, je moral biti trd (češnja, gaber ali jablana).

Dolga lesena gladilnica, imenovana tudi "pučna", je bila skupaj z gladilno kostjo iz goveje golenice pripomoček za glajenje podplatov. Majhna gladilna kost, narejena iz govejega rebra, je služila za dvigovanje okvirja, za popravilo in glajenje raznih gub.

Pile

Med kovinsko (jekleno) čevljarsko orodje z lesenim ročajem ali brez prištevamo tudi pile. Odlikuje jih trdnost. Tudi te lahko razdelimo na več vrst, in sicer na:

- strugačo ali "rašpo" (iz nemščine die Raspel);
- ploščato pilo ali tržiško "flohfajlo" (iz nemščine flach = ploščat, die Feile = pila);
- trioglato pilo;
- razne postrglje ali "ausrošple" (iz nemščine aus = iz);
- strgalo ali "auskrocar" (iz nemščine der Kratzer);
- kose stekla.

Pile so v glavnem uporabljali za ostrgovanje lesenih cvekov. S strgalom so pribite cveke na podplatu najprej porezali, nato pa jih s postrgljami še "porošpali", torej postrgali, zgladili.

Znotraj čevlja so pilili po podplatu s podolgovatim ukrivljenim konce, peto pa so ostrgali z okroglo postrgljo (kombinirana postrglja). Tiste, s katerimi so postrgali lesene cveke v škornjih, so nasadili tudi na do meter dolge ročaje (take "ausrošple" so bile mimogrede kaj pripravne še za praskanje po hrbtu ali kot popotna palica za v "štero"). S ploščato in trioglato pilo so brusili ostalo orodje (nože, šila in porarje).

Tudi na pile je bilo potrebno paziti, zlasti na nove, kajti zobčki so se med kovinskim orodjem lahko kaj hitro skrhal. Ko je čevljar pospravil "berštat" (iz nemščine die Werkstatt = delavnica), je pile po navadi pospravil v lesene predale ali usnjene etuije, tiste z dolgimi ročaji, ki so bile prenerodne, pa so podobno kot gladilnike obesili ob rob mizice.

Prebijači

Najštevilčneje in najbolj raznotero orodje so prebijači, navadni in okrasni, po tržiško "duršlogi" (iz nemščine durch schlagen = prebiti, der Durchschlager = prebijač). S pomočjo navadnih prebijačev so prebijali luknjice ter zabijali rinčice in zakovice. Z okrasnim (tržiško "za cir", iz nemščine die Zier = okras) pa so prebijali razne luknjičaste okraske na zgornjem usnju, zlasti pri sandalih. Prebijači so izrazito kovinsko orodje, delo kovačev in kasneje industrije. Vsak čevljar jih je imel toliko, kolikor je premogel domišljije.

Ostrgovanje lesenih cvekov v čevlju, uporaba strgala – auskrocjarja (foto Alenka Krašovec, fototeka Tržiškega muzeja, inv. št. 1521). ♦ Scraping off wooden nails in a shoe, how a scraper is used (photo Alenka Krašovec, picture library of the Tržič Museum, inv. no. 1521).

Klinčarji

Domače ime je “porar” (iz nem. besede bohren = vrtati). Delujejo na principu vrtalk, le da z njimi ne vrtajo, ampak podplate luknjajo z zabijanjem konice, v nastale luknjice pa zabijejo lesene žebličke – cveke (klinčana izdelava). Pri tem orodju je zanimivo opazovati ročaje. Ti so zaradi udarcev s kladivom hitro počili, če jih čevljarji niso pred uporabo zaščitili s kovinskimi obroči ali usnjenimi podložki. Neuničljivi so bili seveda tisti, ki so bili v celoti sestavljeni iz okroglih usnjenih naložkov.

Okrasna in rezilna kolesca

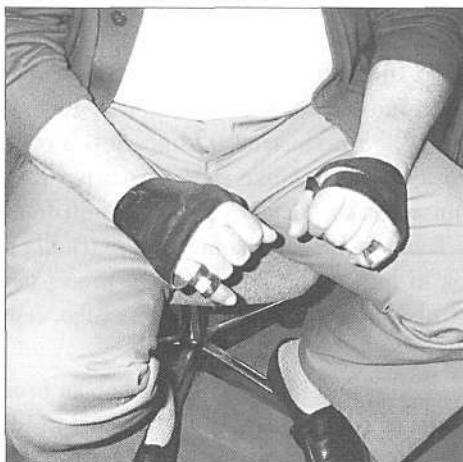
Domače ime je “radl” (iz nem. besede das Rad = kolo). Med seboj se ločujejo po funkciji in načinu rokovanja z njimi. Z okrasnimi kolesci spodnje robove podplate reliefirajo in s tem zakrijejo razne zareze skritih šivov, lahko pa tudi poudarijo lego členkov v podplatu. Z nabrušenimi rezilnimi kolesci pa je mogoče okrasno nazobčati robove zgornjega usnja (npr. pri derby čevljih).

Nazobčarji

Domače ime za nazobčar je “štupfer”. Je debelejšemu šilu podobno orodje z lesenim ročajem, le da se kovinska konica konča na dva zobčka, s katerima so ročno (s pritiskanjem) okrasno nazobčali zgornje robove podplatov. Pritiskati je bilo treba zelo natančno in enakomerno, drugače so se vmes takoj naredili “mladiči”.

Način uporabe okrasnega kolesca (foto Tita Ovsenar, fototeka Tržiškega muzeja, inv. št. 153).
♦ The use of a decorating wheel (photo Tita Ovsenar, picture library of the Tržič Museum, inv. no. 153).

Način uporabe zaščitnih rokavic in naprstnikov (foto Tita Ovsenar, fototeka Tržiškega muzeja, inv. št. 158). ♦ The use of protective gloves and finger naprstnikov (photo Tita Ovsenar, picture library of the Tržič Museum, inv. 158).

Drugo

Med številno orodje, ki so ga še uporabljali tržiški čevljarji, štejemo zobčarje, dolbilce (po domače "auskrocarje"), izdirače (po domače "austeksarje"), odpiracle, šestila, ostrgovalnike (domače ime "krocar") in druge priložnostno narejene lesene pripomočke ("štogle", "šuprigle"...).

Zaščita

Pri delu s čevljarskim orodjem je večkrat prišlo do kakšne nezgode. Poškodbe sicer niso bile nevarne, največkrat so se čevljarji urezali, vbodli, opekli ali udarili s kladivom. Pri tem so trpele zlasti roke (prsti, členki, rob dlani) in naročje. Preventivno zaščito pred temi poškodbami so igrali usnjeni naročniki (polrokavice) in naprstni obročki, ki si jih je izdelal vsak sam zase iz ostankov debelega usnja. Pri šivanju z eno šivanko, pri "obmetavanju", so potrebovali le en naročnik, pri zategovanju drete in pri delu z dvema šivankama pa so si naredili rokavice in naprstnike na obe roki.

Sredstva ljudske prve pomoči številka ena so bili žganje, slina in špirit iz gorilnika. Kasneje so uporabljali tudi jod in arniko¹⁶.

¹⁶ Tita Ovsenar, Dobro orodje je pol dela, zloženska ob razstavi, Tržič 1992; Dobro orodje je pol dela - 2. del, zloženska ob razstavi, Tržič 1993.

Sklep

Inventarizacija čevljarkega orodja je pokazala, da šteje zbirka Tržiškega muzeja trenutno 413 kosov orodja, od tega 10 kladiv, 19 klešč, 92 nožev, 27 šil, 79 gladilnikov, 70 pil, 35 prebijačev, 9 klinčarjev, 9 rezilnih in okrasnih kolesc, 20 nazobčarjev, 22 ročajev, 4 naročnike in 2 navozi ter 15 posameznih kosov drugega orodja, v tekstu opisanega kot "drugo". Poleg številnih domačih lokalnih izrazov zanje, ki sem jih zapisala v Trziču in njegovi okolici, sem se trudila poiskati tudi ustrezne slovenske termine, kar pa ni bilo vedno lahko, ker se precej navezujejo na uporabo. Žal uradna slovenska strokovna terminologija še ni na voljo, čeprav jo je prvi predlagal strokovni učitelj Jože Steiman že leta 1947.

82

Številno in raznoliko čevljarke orodje je precej lahko in okretno za rokovanje, osnovno orodje (kladivo, klešče, noži in šila) se skozi stoletja niso kaj dosti spreminjali. Z novimi tehnologijami se je orodje le dopolnjevalo. Materiali, iz katerih je narejeno čevljarke orodje, so kovina, les, kamen, kost in usnje. "Dobro orodje je pol dela", pravi eden najbolj znanih ljudskih pregovorov, kar naj bi pomenilo, da je moral vsak čevljar uporabljati čim boljše orodje, če je želel res dober izdelek.

Naša zbiralna politika bo sledila zbiranju čevljarkega orodja za posebne izdelave čevljev in primerjavam z orodjem po ostalih predelih Slovenije.

VIRI

Informatorji

Jurkovič Jože (roj. 1931 v Trziču), Srečnik Štefan (roj. 1920 v Trziču), Šlibar Peter – Mojcnkov (roj. 1908 v Kovorju), Zaplotnik Anton – Bedelnikov (roj. 1903 v Trziču), Zaplotnik Jože – Rajmundov (roj. 1931 v Trziču).

Drugi viri

Dopis prof. dr. Varje Cvetko Orešnik, upravnice Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri SAZU, dne 17. 11. 1992, št. 21 – 279/92.

Evidenčni kartoni Tržiškega muzeja.

Glavne skupine izrazov v obutveni industriji, Slovenska usnjarskopredelovalna terminologija, čevljarke večjezični obutveni slovar, osnutek projekta v Peku, ki ga je vodil ing. Janez Ažman.

Ovsenar, Tita: Terenski zapiski 1/92.

Rakovec, Josip: Kronika Tržiškega muzeja, rokopis, 1956 (Arhiv Tržiškega muzeja).

Stare inventarne knjige Tržiškega muzeja.

Steinmann, Jože: Rokopis slovarja čevljarke terminov s slovenskim in nemškim izhodiščem ter dodatnima seznamoma poimenovanj za čevlje in usnje (last Terminološke komisije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša).

LITERATURA

AHAČIČ, Kozma: Naše turistično društvo, Tržiški vestnik, št. 1/1952, str. 2.

ALEKSANDROV, G.: Mehanička proizvodnja obuće, Zagreb 1954.

DER SCHUSTER, Reprint der Originalausgabe von 1769, Leipzig 1985.

GJURČJAN, Stjepan: Mladi postolar, Zagreb 1954.

GJURČJAN, Stjepan: Stručni priručnik za postolarstvo, Zagreb 1951.

- LUBIG, Erich: Schuh-Lexikon mit 518 Bildern, Leipzig 1956.
- OVSEENAR, Tita: Dobro orodje je pol dela, Zloženka ob razstavi, Tržič, 1992.
- OVSEENAR, Tita: Dobro orodje je pol dela - 2. del, Zloženka ob razstavi, Tržič 1993.
- PORENTA, Tita: Vse gre po istem starem kopitu - predstavitev čevljarških kopit v Tržiškem muzeju, Argo 42/1, 1999, str. 72.
- STANONIK, Marija: Razvoj čevljarstva v Žireh, 30 let tovarne obutve Žiri, 1977, str. 23.
- STEIMAN, J. in Zajc, J.: Strokovni nauk za čevljarstvo, Ljubljana 1943.
- TIŠLER, Andrej: Imena orodja in čevljev, v: Tradicija tržiškega čevljarstva, Glas 14. 6. 1969, str. 23.
- TIŠLER, Andrej: Ponosni, a kmalu nepotrebni "cvikarji", v: Zgodovina tržiškega čevljarstva, Glas 24. 4. 1969, str. 23.
-

BESEDA O AVTORICI

Tita Porenta, profesorica zgodovine in diplomirana etnologinja, kustodinja Tržiškega muzeja za čevljarstvo dediščino in dokumentalistka. Njeno predvsem muzejsko-dokumentacijsko delo v skromnih razmerah lokalnega muzeja je posvečeno slovenski čevljarški in tržiški gospodarski in etnološki dediščini. Objavlja različne članke na omenjeno temo po slovenskem strokovnem časopisju in zbornikih, pripravila pa je tudi nekaj razstav v domačem muzeju.

ABOUT THE AUTHOR

Tita Porenta has a degree in history and ethnology and is employed as curator of the shoemaking heritage and documentalist at the Tržič Museum. Her museum documentation activities in the modest conditions of the local museum are dedicated to the shoemaking heritage in Slovenia and to the Tržič economic and ethnological heritage. Mrs. Porenta has published articles on these subjects in Slovene specialist journals and collections of articles, and she has also prepared several exhibitions in the museum.

SUMMARY

PROPER TOOLS, PROPER WORK – PRESENTATION OF THE COLLECTION OF SHOEMAKER'S TOOLS IN THE TRŽIČ MUSEUM

Although the Tržič Museum is nowadays known as a shoemaking museum the shoemaking collection is only one part of the much wider holdings of the museum and a part of the technical heritage of Tržič. Initiatives for the foundation of a central shoemaking collection in Slovenia were proposed already some ten years ago, but the major traditional shoemaking centres (Žiri, Tržič and Turnišče) have yet to reach an agreement on who is to manage the collection "officially" and where. From 1990 our museum has been collecting beside locally also shoemaking heritage from other areas of Slovenia as well as information on related museum collections abroad (some contacts have already been established). The museum's holdings started to be collected some 45 years ago, following an initiative of the Tourist Society which had a museum section. But the activities in the then circumstances were as much inadequate as they are today:

the people who collected material were experts each in his own field as is demonstrated by their collecting actions in the field, but since they had no knowledge of museum work, what we have today is a more or less deficient basic museum documentation and this requires entirely different interpretation of the exhibits.

This article presents a summary of the documentation on shoemaker's tools with special emphasis on identification, designation, description and use. Making an inventory of technical heritage, in this case of shoemaker's tools, has its own particularities. They are connected with the specialist terminology, technical data and classification that were gradually collected. To understand the significance, origin and use of tools, it is necessary to have some deeper knowledge of a shoemaker's techniques for making footwear and of the development of these techniques.

84

The collection of shoemaker's tools and accessories in our museum is a quite complete unit within the total of exhibits which are by their basic nature connected with the shoemaking heritage of Tržič. The museum's holdings further consists of other units and sub-collections: footwear, equipment of a shoemaker's workshop, shoemaker's lasts, shoemaking machines, shoemaking industrial heritage and the heritage of shoemakers' associations (guilds, co-operatives, societies). The heritage in the form of objects is completed by archives of photographic, printed and audio-visual material.

The present collection consists of 413 pieces of an artisan shoemaker's tools. Artisan shoemakers indeed used a great range of tools, accessories and implements. They can be divided into tools necessary for making all kinds of shoes and special tools which were used only for certain production methods.

The basic tools of an artisan shoemaker for making sewn and pressed leather footwear used by Tržič shoemakers in the 19th and 20th centuries are divided into main groups of hammers, pliers, knives, awls, irons, rasps, punches, knives, wooden nails, decorating and cutting wheels, serrating tools and some other individual items.

TEHNIŠKI MUZEJ SLOVENIJE, TEHNIŠKI MUZEJI V SLOVENIJI IN ETNOLOŠKI ZORNI KOT PREDSTAVITVE TEHNIŠKE DEDIŠČINE V TEHNIŠKEM MUZEJU SLOVENIJE

Vladimir Vilman

85

IZVLEČEK

Članek podaja avtorjevo videnje razlike med tehniško in etnološko dediščino, navaja tiste slovenske muzeje, ki sodijo v tehniško interesno sfero, razliko pri metodološkem pristopu raziskovanja tehniške in druge dediščine, etnološki zorni kot pri konceptualnih izhodiščih posameznih stalnih postavitev, pomen in vlogo Tehniškega muzeja Slovenije v našem muzejskem prostoru, Tehniški muzej Slovenije kot matični muzej tehniške dediščine v Sloveniji kot tudi avtorjevo mnenje o možnostih vključevanja pomembnih in zanimivih etnoloških tematskih sklopov v stalne zbirke muzeja, konkretnije v gozdarskem in lesarskem oddelku.

ABSTRACT

The article presents the author's views on the differences between the technical and ethnological heritage, lists all the Slovene museums which belong to the sphere of interest of technical sciences, differentiates between the methodological approaches in the research of technical heritage and in other heritage, deals with the ethnological perspective of conceptual premises of individual permanent exhibitions, the significance and role of the Technical Museum of Slovenia (TMS) in Slovenia's world of museums, the Technical Museum of Slovenia as the parent museum of Slovenia's technical heritage and also reflects his opinion about the options for incorporating significant and interesting ethnological thematic units into the permanent collections of the TMS, specifically in the Department of Forestry and Woodworking.

Ob vsakodnevni pestri in raznoliki strokovni problematiki, ki se nanaša na naše redno strokovno delo v muzejih, se številni strokovni delavci v slovenskih muzejih kot tudi zasebni zbiralci premične kulturne dediščine na Slovenskem pogosto srečujemo z vprašanjem njenega ustreznega razvrščanja glede na področja, za katera smo zadolženi. Zakonsko in strokovno so področja delovanja oziroma strokovne pristojnosti med muzeji, zlasti med posebnimi, določena. Če upoštevamo, da so etnološki, prirodoslovni in tehniški muzej najpomembnejši posebni muzeji, potem ne bo težko opredeliti razlike med področjem delovanja npr. tehniškega in prirodoslovnega ali etnološkega in prirodoslovnega. Nekoliko zahtevnejše pa je potegniti ločnico med področjema delovanja etnološkega in tehniškega muzeja, ki imata bližji oziroma podobnejši področji dejavnosti.

Kljub vsakdanji praksi si muzealci in zbiralci tehniške in etnološke premične dediščine pogosto zastavljamo preprosta vprašanja. Kaj nesporno sodi v tehniško in kaj v etnološko dediščino, oziroma kateri predmeti nesporno sodijo v tehniški oziroma etnološki muzej? Kateri predmeti sodijo istočasno v oba muzeja? Ali meja med tehniško in etnološko dediščino sploh obstaja in če, kje jo z gotovostjo lahko označimo?

Tehniška in etnološka dediščina

86

Osnovni predpogoj diskusije o vprašanih tehniške dediščine v slovenskih muzejih je definiranje izrazov "tehniška dediščina" in "etnološka dediščina". Zakon o naravni in kulturni dediščini (Ur.l. RS, št.1-3/81) preprosto opredeljuje tehniško dediščino kot sestavni del kulturne dediščine, ki jo predstavljajo stara orodja, naprave in stroji. Ta definicija se v bistvu ujema z obrazložitvijo besede "tehnika", torej dejavnosti, ki se ukvarja s konstruiranjem in izdelovanjem strojev, delovnih priprav in materialnih dobrin, kot nam pojasnjuje Slovar slovenskega knjižnega jezika. Navedeno delo definira tudi izraz "tehnologija" kot vedo o pridobivanju surovin, obdelavi in predelavi materiala v izdelke. Isti zakon opredeljuje kot etnološko dediščino oziroma etnološke spomenike območja, stavbe, skupine stavb in premične predmete vskadanje rabe in oblikovane izdelke, ki izpričujejo način življenja in ustvarjalnosti našega naroda. Glede na Slovar slovenskega knjižnega jezika in ustaljeno definicijo etnologije pa govorimo o vedi, ki raziskuje materialno, družbeno in duhovno kulturo nekega naroda ali ljudstva ali še krajše, način življenja nekega naroda ali manjše grupacije ljudi.

Glede na Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur.l. RS št.7/99) je dediščina opredeljena kot arheološka najdišča in predmeti; naselbinska območja, zlasti stara mestna in vaška jedra, oblikovana narava in kulturna krajina, stavbe, njihovi deli ali skupine stavb umetnostne, zgodovinske ali tehnične pričevalnosti; stavbe in drugi predmeti, ki so v zvezi s pomembnimi osebami in dogodki naše politične, gospodarske in kulturne zgodovine; arhivsko gradivo; knjižnično gradivo; predmeti ali skupine predmetov zgodovinskega, umetnostnozgodovinskega, arheološkega, umetnostnega, sociološkega, antropološkega, etnološkega ali naravoslovnega pomena, ki izpričujejo zgodovinska dogajanja na Slovenskem. Dediščina kontinuirane stopnje kulturnega in civilizacijskega razvoja visoke ustvarjalne kakovosti lahko pridobi status kulturnega spomenika. Kot etnološke spomenike smatra zakon območja, stavbe, skupine stavb, predmete vskadanje rabe in oblikovane izdelke, ki izpričujejo način življenja in dela Slovencev, pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti ter drugih ljudstev na območju Slovenije. Isti zakon smatra kot tehniške spomenike območja, stavbe in skupine stavb, orodja, naprave in stroje ter druge predmete, ki pričajo o razvoju proizvodjalnih sredstev, tehnologije in tehnične kulture v Sloveniji.

V grobem lahko zaključimo, da se tehniška in etnološka dediščina vendarle razlikujeta, čeprav sta si istočasno tudi precej blizu, saj lahko tehniško dediščino smatramo za "podmnožico" etnološke dediščine, tehnologijo kot vedo pa za "specialistično vedo" etnologije kot vede. Tehniško dediščino lahko merimo z etnološkimi parametri, vse etnološke dediščine pa ne moremo vedno meriti s tehniškimi, kar pomeni, da ima etnolog pri svojem delu neprimerno širši maneverski prostor in področje delovanja od npr. kustosa

tehniškega muzeja. Če pojmuje etnologijo kot vedo o načinu življenja, pa je povsem jasno, da interesno področje etnologije nekajkrat presega interesno področje tehnologije. Povedano nekoliko drugače, vsaka tehnika dela ali tehnološki postopek ima vsekakor tudi svojo humanistično nadgradnjo, ki pojasnjuje vzroke in posledice človekovega proizvodnega dela.

Dilem in dvomov, ali določen predmet sodi bolj med tehniške ali etnološke eksponate, je nešteto. Kot na primer kozolec, ki ga lahko uvrstimo med tehniške, etnološke ali celo umetnostnozgodovinske eksponate. Za tehnika je lahko kozolec izjemen tesarski izdelek, ki združuje večstoletne izkušnje tesarske obrti. Za etnologa je lahko imeniten eksponat, sestavni del kmečke domačije, ki nam priča o načinu življenja na njej. Za umetnostnega zgodovinarja pa je lahko tudi enkratno umetnostno-zgodovinski izdelek, ki v mnogih arhitekturnih prvinah nosi pečat monumentalnosti. Podobnih primerov je nešteto, njihova skupna lastnost je možnost uvrščanja v to ali ono kategorijo dediščine. Diskusija o smislu ali nesmislu istočasnega zbiranja eksponatov v tehniškem, etnološkem in umetnostnozgodovinskem muzeju bi zanesljivo bila dolga in polemična, saj je povsem logično, da lahko marsikateri predmet opazujemo iz povsem različnih zornih kotov. To dejstvo lahko smatramo kot določeno problematiko vsakodnevne muzeološke determinacije, predvsem pa ga kaže sprejemati kot pomembno in izjemno dragoceno možnost obravnavanja marsikaterega predmeta iz različnih zornih kotov, ki podajajo kulturni, torej tudi tehniški dediščini izjemno pestrost.

Ko govorimo o opredeljevanju nekega predmeta kot eksponata tehniške dediščine, torej velja smiselna oz. pomenska istovetnost ali vsaj povezanost z izrazoma tehnika ali tehnologija. Tehniška dediščina torej zajema vsa proizvodna sredstva, vse predmete v zvezi z načini pridobivanja surovin in energije, predelavo in obdelave surovin v izdelke, transformacijo energije ter distribucijo ali transport surovin, energije, informacij in ljudi v prostoru. Jasno je, da imamo opravka z izjemno velikim številom predmetov, ki ob vstopu v muzej pridobijo status tehniškega eksponata. Ob upoštevanju predhodnih definicij tehniške dediščine naletimo pri kategorizaciji predmetov takoj na logično vprašanje, ali sploh moremo govoriti o katerihkoli fizičnih predmetih, ki jih ne bi mogli uvrščati med tehniške. To ekstremno stališče bi lahko zaključili z vprašanjem, ali so glede na navedeno smiselni oz. upravičeni le tehniški in naravoslovni muzeji, izjemoma tudi umetnostnozgodovinski. Iz predhodno navedenih dilem glede kategorizacije posameznih eksponatov in muzejev izhaja tudi vprašanje, v katero skupino moremo prišteti splošne mestne, krajevne in pokrajinske muzeje, ki hranijo najpogosteje celo paleta najbolj raznolikih eksponatov. Tudi ob zagovarjanju ekstremnega stališča, da je prav vsak izdelek človeške roke dejansko tehniški eksponat, pa je vsekakor smiselna kategorizacija določenih muzejev kot posebnih muzejev, saj nam tovrstna razvrstitev omogoča natančnejšo in bolj poglobljeno predstavitev dediščine iz različnih zornih kotov, ki je v današnjem svetu specializacije neizogibna. Celotno med tehniškimi muzeji je vedno bolj potrebna in tudi smiselna razvrstitev glede na raznovrstna tehnična področja, ki jih obravnavajo, saj je tehniškega znanja in vedenja vedno več, vedno bolj je poglobljeno in za razumevanje novih dosežkov je potrebno vedno več predznanja. Splošni muzeji lahko sočasnost pogledov iz zgodovinskega, gospodarskega, socialnega, umetnostnega,

tehniškega, etnološkega, antropološkega in še kakšnega zornega kota podajo takoj in na istem mestu, zato imajo lahko v primerjavi s posebnimi muzeji tudi določeno prednost.

Tehniški muzeji v Sloveniji

Kljub temu pa obstajajo številni razlogi, ki vsaj v primeru tehniških muzejev opravičujejo njihovo tesnejše sodelovanje. Kateri muzeji in zbirke torej nesporno sodijo v "tehniško interesno sfero"? Uradne razvrstitve muzejev v imenovano grupacijo sicer ni, zato jo Tehniški muzej Slovenije (TMS) lahko opredeli sam. Kot matična ustanova to pristojnost nesporno ima. V grobem lahko uvrstimo med tehniške muzeje tiste, katerih:

88

1. konceptualna in vsebinska zasnova stalne postavitve v prvi vrsti prikazuje določena delovna orodja in delovne postopke pridobivanja surovin in energije, transporta surovin, ljudi, informacij in energije ter obdelavo in predelavo surovin v polizdelke in končne izdelke;

2. metodološki pristopi pri raziskovanju dediščine prvenstveno temeljijo na tehniški dokumentaciji, ki jo je mogoče najti v arhivih, patentnih uradih, strokovni in znanstveni literaturi, poslovnih poročilih in drugih preverljivih in primerljivih virih:

a) uporaba ustnih virov in pričevanj za razlago in spoznavanje določenih tehnoloških postopkov in tehnik dela starejšega datuma ima ravno zaradi vprašanja verodostojnosti vira nekoliko manjšo težo od tehniške dokumentacije;

b) metoda terenskega dela pri raziskovanju tehniške dediščine je seveda izjemno pomembna, zlasti če tehnika dela ali določen tehnološki postopek še živi ali pa ga je na podlagi materialnih ostankov možno prepoznati in rekonstruirati.

Na osnovi predhodne definicije lahko nesporno uvrstimo med tehniške muzeje in zbirke sledeče muzeje:

- Tehniški muzej Slovenije,
- Mestni muzej Idrija,
- Muzej Jesenice,
- Koroški muzej Ravne,
- Rudniški muzej Mežica,
- Kovaški muzej Kropa,
- Muzej Železniki,
- Železniški muzej v Ljubljani,
- Premogovniški muzej v Trbovljah,
- Rudarski muzej v Črni na Koroškem,
- Rudarsko zbirko v Kisovcu,
- Plinarniški muzej v Ljubljani,
- Tramvajsko zbirko v Ljubljani,
- Muzejsko zbirko v Muti in
- Muzej motociklov na Vranskem.

Med tehniške ali vsaj delno tehniške muzeje in zbirke lahko uvrstimo tudi "tovarniške" in "obrtne" muzeje ter muzeje posameznih ožjih vendar zelo pomembnih

tehniških zvrsti. Pogosto je v njih prikazani določen tehnološki postopek podlaga za določen širši zgodovinski in gospodarski prikaz razvoja, stagnacije, zamiranja ali preusmeritve dejavnosti določenega kraja ali regije. V to skupino lahko uvrstimo vrsto muzejev po Sloveniji, kot npr.:

Pivovarski muzej v Ljubljani,
 Tobačni muzej v Ljubljani,
 Poštni in telekomunikacijski v Škofji Loki,
 Muzej Tomaža Godca (usnjarska in vojaška zbirka) v Bohinjski Bistrici,
 Geodetsko in grafično zbirko na Bogenšperku,
 Gasilski muzej v Metliki,
 Čevljarski muzej v Tržiču,
 Kamniški muzej (upognjeno pohišstvo),
 Pomorski muzej Sergej Mašera v Piranu,
 Lavičkov farmaceutsko zbirko v Ljubljani,
 Muzejsko zbirko RTV v Ljubljani,
 Filmski in gledališki muzej v Ljubljani,
 Muzej ministrstva za notranje zadeve v Tacnu,
 Fotografsko zbirko Josipa Pelikana v Celju,
 Slovensko zobozdravstveno zbirko v Celju,
 Medicinski muzej v Ljubljani (v nastajanju),
 Arhitekturni muzej v Ljubljani,
 Hmeljarski muzej v Žalcu in
 Kobariški muzej.

Vsekakor pa lahko za marsikaterega od naštetih muzejev in zbirk z gotovostjo zatrdimo, da v njih ni uporabljen ali zadosti izrabljen "etnološki zorni kot" pri konceptualnih izhodiščih stalne postavitve. To je po svoje tudi razumljivo saj:

1. so mnogi muzeji in zbirke zasnovane pred časom, ko se interdisciplinarnost v muzeologiji še ni toliko uveljavila, vsaj pri tehniških muzejih ne;

2. številna tehniška področja še danes niso v zadovoljivi meri muzeološko obdelana (npr. najpomembnejša: gradbeništvo, energetika, barvna metalurgija, kemična industrija, aviatika, prehrabena industrija, informatika), kaj šele da bi bila vsa tehniška področja osvetljena tudi iz etnološkega zornega kota;

3. mnogi muzeji pogosto ljubosumno ščitijo strokovni teritorij, ki jim je dodeljen ali za katerega sodijo, da so zadolženi, in ne čutijo potrebe, da bi v svoje strokovne temelje vgrajevali etnološke prvine;

4. nekateri muzeji pogosto ne izvajajo v zadovoljivem obsegu in na ustreznih kakovostni ravni niti tistih nalog, ki so vezane na obdelavo zaupane dediščine, kaj šele da bi uveljavljali tim. etnološki zorni kot.

1. Mlačev žita z mlatilnico, ki jo poganja obnovljena parna lokomotiva (foto I. Marušič, 1997). ♦ Threshing with a threshing-machine, powered by a working steam locomotive (photo I. Marušič, 1997).

Ko govorimo o “etnološkem zornem kotu”, je potrebno ta izraz tudi definirati. V bistvu gre za količino etnoloških spoznanj, ki jih vključimo v razstavo. Ta količina je odvisna od:

- a) želje po večji ali manjši poudarjenosti etnološkega ozadja tehniške teme,
- b) narave oziroma zahtevnosti tehniškega področja,
- c) ciljne publike obiskovalcev.

Pri vsakem vključevanju etnoloških vsebin v razstave tehniških področij se bomo soočali z vprašanjem, kako podrobno je potrebno in smiselno določeno temo etnološko osvetliti. Natančnega navodila ni, lahko obvelja le priporočilo, da osnovna tehniška tema ne sme biti etnološko “presvetljena”, temveč toliko osvetljena, da bo pridobila na širini, razumljivosti in privlačnosti.

Določene tehniške teme oziroma področja so glede razumljivosti precej zahtevne, ker terjajo veliko pedhodnega tehniškega znanja. V teh primerih imajo kustosi pedagogi pomembno nalogo, da omogočijo obiskovalcem razumljivost gradiva. Etnologija lahko v takih primerih posredno pripomore k razumljivosti o pomenu določenih tehniških in tehnoloških rešitev, ki so bistveno vplivale na način našega vsakdanjega življenja.

Natančnejših evalvacijskih raziskav, katera grupacija obiskovalcev bi v tehniških muzejih želela več etnoloških vsebin, trenutno še ni, vsaj v TMS ne. Iz izkušenj pa vemo, da so etnološkim vsebinam praviloma bolj naklonjeni nekoliko starejši obiskovalci, zlasti

2. Mletje zrnja v mlinu na vodni pogon (foto Seljak, 1994). ♦ Milling grain in a water-powered mill (photo Seljak, 1994).

če se določene demonstracije nanašajo na aktivnosti, ki so jih tudi sami izvajali v svoji mladosti. Po drugi starani pa niti mladi obiskovalci ne zavračajo etnološke vsebine, če je pedagoško dobro pripravljena.

Pomen in vloga TMS v našem muzejskem prostoru

Tehniški muzej Slovenije je definiran kot klasična muzejska hiša, ki opravlja vse standardne muzeološke zadolžitve, kot so zbiranje, ohranjenje, restavriranje, konserviranje, dokumentiranje, raziskovanje in predvsem razstavljanje premične tehniške dediščine. Kot vsak muzej opredeljuje naše delo in pojavnost vrsta posebnosti, od katerih velja omeniti tista strokovna izhodišča in pristope, ki pri vsakodnevem delu v zadnjem času vedno izraziteje stopajo v ospredje:

- A. demonstracija kot temeljno konceptualno izhodišče;
- B. naravovarstvena misel kot sopotnica tehnike;
- C. TMS – muzej slovenske znanstvene misli;
- Č. etnološka in sociološka misel kot sopotnica tehnike.

Kronična bolezen mnogih slovenskih muzejev so toge in statične muzejske postavitve, ki praviloma dolgočasijo naše obiskovalce, zlasti mlajše. Podobne simptome zasledimo tudi v našem muzeju, predvsem pri najstarejših postavitvah. Najverjetneje je to neposredna posledica neustreznega upoštevanja oziroma priznavanja muzejske pedagogike kot enakovredne strokovne discipline, ki ji kaže posvetiti vso pozornost.

3. Starejša kovača izdelujeta podkve v kovačiji kmetijskega oddelka TMS (foto V. Vilman, 1998). ♦ Two veteran smiths making horse-shoes in the smithy of the museum's agricultural department (photo V. Vilman, 1998).

Zaradi tega TMS vedno bolj prisega na demonstracijo kot eno izmed temeljnih konceptualnih izhodišč. Vsak tehniški muzej bi moral biti v svojem bistvu muzej dela, kjer bi obiskovalec mogel spoznati načine in metode različnih delovnih postopkov, ki so bili pomembni za preživetje. Razpon zahtevnosti prikazovanja tehnologij npr. izdelave suhorobarskih izdelkov ali proizvodnje surovega železa v visoki peči je izredno velik, pa čeprav obe sodita v tehniško sfero. Osnovna izhodišča pri izboru prikazanih tehnoloških postopkov v naših zbirkah so:

- a) zagotavljanje avtentičnosti,
- b) izkoriščanje danosti naravnega okolja in povezanost z obstoječimi zbirkami ter
- c) razpoložljivo znanje delavcev muzeja ali dosegljivih zunanjih sodelavcev.

Trenutno lahko obiskovalci spoznajo ročno delo v stari mizarški in kolarski delavnici, razrez hlodovine v žagi venecijanki, žaganje furnirja v furnirnici, mlačev žita s pomočjo parne lokomotive (sl. 1), mletje zrnja v mlinu na vodni pogon (sl. 2), izdelavo podkev in podkovanje konja (sl. 3), tkanje tkanin v statvah, peko kruha v krušni peči (sl. 4), delovanje telegrafa in telefona in delo v stari mehnični delavnici. Na ta način pridobiva naš muzej določene elemente tehniškega skansa, kar prispeva k atraktivnosti. Navedenim demonstracijam bomo dodali še vse tiste, ki smiselno sodijo v vsebinski okvir naših oddelkov in za katere imamo verodostojne in ustrezne eksponate.

Naravovarstvena misel kot sopotnica tehnike je v TMS prisotna že od samega začetka v letu 1953, ko je bil muzej prvič odprt za javnost. Razlog za to ni v neki premišljeni vizionarski konceptualni usmeritvi muzeja, ki bi že tedaj povečeval naravovarstveno

4. Peka kruha v krušni peči v kmetijskem oddelku TMS (foto I. Marušič, 1998). ♦ Baking bread in the bread oven of the museum's agricultural department (photo I. Marušič, 1998).

misel. Njegova prva zbirka je nosila naziv gozdarsko-lesarsko-lovska, kar ga je nehote obarvalo z določenim naravovarstvenim odtenkom, ki ga je v manjši meri ohranil tudi do danes. Omenjene panoge so v tistem času preprosto edine imele denar za postavitev zbirke. S poglobljanjem in širjenjem znanj in spoznanj širše družbe glede problemov varovanja našega naravnega okolja se praktično vsem tehniškim muzejem odpirajo povsem novi horizonti njihovega dela pri snovanju novih vsebinsko-konceptualnih izhodišč. Težko bi zasledili določeno tehnologijo dela, pri kateri ne bi mogli v naravovarstvenem smislu členiti vse njene poti in stranpoti. Tovrstna problematika vedno izraziteje stopa v ospredje in predstavlja eno temeljnih civilizacijskih kategorij vsake družbe. Naravovarstveni zorni kot v vsakdanjem življenju, torej tudi v muzeju, ni današnja modna muha, temveč zanesljiva stalnica sedanjih in bodočih dni. Verjetno imajo ravno tehniški muzeji ta trenutek izjemno priložnost pri popularizaciji sonaravnih tehnik dela, ki jih lahko s pomočjo fizičnega gradiva in starih znanj posredujejo današnjim generacijam. Če že ne v poduk, pa vsaj v premislek. Prikazovanje razcveta industrijske revolucije brez cele palete njenih stranskih učinkov je pomanjkljivo, prikazovanje hiperindustrijskega razvoja zadnjih desetletij brez prikaza grozljive perspektive efekta tople grede in njemu sorodnih efektov pa je naravnost nehumano dejanje. Raziskovanje in spoznavanje naše tehniške dediščine in pripadajočega izročila ni zgolj zanimanje zanesenjakov, temveč delo z izrazito zgodovinsko perspektivo. Tehniški muzeji bi vsekakor morali prevzeti določeno nalogo pri oblikovanju objektivnega javnega mnenja glede tehniškega razvoja družbe kot celote in zavzeti kritično stališče do njegovega brezrezervnega povečevanja.

Vedno bolj se približujemo fizičnim mejam rasti v našem prostoru. Morda bo ravno znanost ob podpori izjemnega kulturnega izročila našla poti iz ožine, v kateri smo sedaj, in iz zastrašujočega prepada, v katerega že danes pehamo naše zanamce. Ne samo futuristični muzeji, temveč sodobni tehniški muzeji nasploh bi morali podati svojim obiskovalcem vsaj približno vizijo načina življenja v bodočnosti, ki je in bo vedno bolj odvisno ravno od napredka tehnike in tehnologije. Če sodobni tehniški muzeji ne bi zmogli ustrezno odgovoriti na zahtevna vprašanja glede načina življenja v bodočnosti, pa bi morali vsaj vzbuditi pri obiskovalcih radovednost in interes za vprašanja naše tehniške in tehnološke bodočnosti, ki bo glavni oblikovalec načina življenja.

Razen predhodno omenjene statične postavitve večine zbirk v našem muzeju lahko precej samokritično omenimo, da bo TMS moral zapolniti dve izjemno pomembni vrzeli v svoji ponudbi.

Po ogledu naših zbirk obiskovalec ne dobi celovitega vpogleda v zgodovinski razvoj tistih tehniških panog na Slovenskem, ki so bile za gospodarski razvoj našega naroda najpomembnejše. To pomanjkljivost bomo odpravili s postopno postavitvijo novih oddelkov in zbirk s prikazom posameznih bazičnih oziroma predelovalnih gospodarskih panog, kot npr. kmetijstva in prehranske industrije, črne in barvne metalurgije, gradbeništva, strojogradnje, avtomobilske industrije, energetike, elektrifikacije in elektroindustrije ter kemične industrije. Kljub temu še vedno ne bodo v TMS prikazane vse tehniške panoge, ki so kadarkoli obstajale na Slovenskem, saj je to zaradi prostorskih omejitev neizvedljivo. Celoten proces bo izjemno dolgotrajen in zahteven v strokovnem, organizacijskem in finančnem smislu. Kljub temu pa bo nujen zaradi izjemno bogate tehniške dediščine pri nas, ki smo jo dolžni ohraniti in predstaviti sedanjim in bodočim generacijam.

TMS bo moral posvetiti ustrezno pozornost obči in zlasti slovenski tehniški znanosti ter tehničkim inovacijam in patentom. V mislih imamo npr.:

- matematika, astronoma in kartografa Florjančiča,
- jamomerca in graditelja Mraka,
- gradbenika in arhitekta Gruberja,
- matematika Vego,
- gozdarja in izumitelja Resslera,
- metalurga in konstruktorja Lamberta von Pantza,
- fotografa Puharja,
- geografa Kozlerja,
- inženirja Živica,
- fizika Štefana,
- gradbenika Štruklja,
- seizmologa Belarja,
- kirurga Šlajmerja,
- zoofiziologa Regna,

- kemika in Nobelovega nagrajenca Pregla,
- letalske pionirje Welsa, Slokarja in Rusjana,
- matematika Plemlja,
- izumitelja Codellija,
- izumitelja in tovarnarja Puha,
- fizika Nardina,
- elektrotehnika Vidmarja,
- konstruktorja Bloudka,
- pionirja raketne tehnike Potočnika,
- strojnika Lobeta in druge.

Predstaviti in pojasniti zgolj tehnične inovacije navedenih oseb, brez prikaza vsakodnevne uporabe in vpliva njihovih inovacij na način dela in življenja ljudi, bi bilo vsekakor pomankljivo, za širši krog obiskovalcev pa vsekakor tudi manj privlačno in zanimivo.

Sorodni tehniški muzeji v Evropi in v svetu so zelo pogosto tudi muzeji z močnim poudarkom na praktičnih prikazih zgodovinskega razvoja znanstvene misli in dosežkov in ne samo njihovih obrtnoindustrijskih aplikacij. Znanost kot najizrazitejša internacionalna intelektualna kategorija je tudi v našem prostoru zapustila številne sledi, ki pa so žal marsikomu povsem neznane in zaradi tega še posebej vredne naše pozornosti. Razen tega ponujajo prikazi in demonstracije raznih fizikalno-kemičnih zakonitosti izjemen strokovni izziv za kustosa, oblikovalca, pedagoga, fizika in tehnika glede načinov muzeološke prezentacije. Za naše vsakdanje delo bo to izjemno trd oreh, saj večina naših muzejskih strokovnih delavcev nima veliko izkušenj s timskim delom ali pa ga doživlja kot določeno omejevanje lastne strokovne kompetence in ne kot njeno dopolnjevanje. Praviloma pa le timsko delo omogoča atraktivne demonstracije in postavitve, za katere ni nujno, da so pretirano drage.

Tehniški muzej Slovenije bo nesporno večino svojih bodočih razstavnih projektov konceptualno zastavil tako, da bosta v njih razpoznavni in prisotni etnološka in sociološka misel. Kot je bilo že predhodno poudarjeno, ta usmeritev lahko tehniške in tehnološke teme bistveno bolj približa obiskovalcem, ker jih naredi bolj razumljive in privlačne. Predsvem pa lahko le etnološko in sociološko ozadje tehniških izboljšav, patentov in inovacij najusrezoneje odgovori na dve bistveni vprašanji:

1. Kakšno izboljšavo je neko odkritje prineslo v vsakdanje življenje in kateri so bili pozitivni vplivi na družbo?

2. Kakšni so bili stranski negativni vplivi nekega tehniškega izuma na naše vsakdanje življenje in na razvoj celotne družbe?

Tovrstni pristopi v TMS doslej niso bili prisotni, pa tudi v drugih slovenskih tehniških muzejih jih zaenkrat ni bilo zaslediti, vsaj v večji meri ne. Dejansko so redki tudi v drugih evropskih ali svetovnih tehniških muzejih. Kjer obstajajo, se v prvi vrsti nanašajo na razčlenitev pozitivnih vplivov, prikazi negativnih pa so zelo redki. Temeljna

premissa tehniških muzejev doslej, kot tudi vsake civilizacije nasploh, je bila vendarle usmerjena v povzdigovanje tehnološkega napredka naše družbe.

TMS - matični muzej tehniške dediščine v Sloveniji

Funkcijo matičnega muzeja za premično tehniško dediščino je TMS dejansko prevzel že takoj po svoji ustanovitvi leta 1951. Njegova tedanja naloga je bila vzpostavitev mreže lokalnih muzejev, ki so prevzeli zadolžitev ohraniti pred propadom čim več gradiva. Na ta način so nastali npr. muzeji v Idriji, na Jesenicah, v Kropi, v Železnikih in v Ravnah. S sprejetjem Zakona o kulturni dediščini (1999) je Tehniški muzej Slovenije zavezan tudi vsem zadolžitvam, ki jih je kot matična ustanova za ohranjanje in varovanje premične tehniške dediščine na Slovenskem tudi pridobil:

1. določanje nacionalne strategije ohranjanja tehniške dediščine,
2. določanje enotnih izhodišč pri dokumentiranju tehniške dediščine,
3. določanje enotnih izhodišč pri restavratorskih in konservatorskih posegih,
4. izvajanje mentorske službe za opravljanje strokovnih izpitov,
5. ustanovitev sekcije tehniških muzejev Slovenije,
6. poudarjena publicistična dejavnost s področja tehniške dediščine.

Nacionalna strategija ohranjanja tehniške dediščine

Temeljna in obenem najtežja naloga TMS bo dogovor glede določitev nacionalne strategije prikaza tehniške dediščine na Slovenskem. Pri tem bodo zanesljivo nastopila določena nesoglasja in nasprotujoča si stališča, saj se bo nacionalna strategija ohranjanja tehniške dediščine nanašala na vse tehniške muzeje v Sloveniji, ti pa jo bodo zavezani upoštevati. Vsi muzeji niso konceptualno enako zasnovani, imajo različne kadrovske zasedbe, različne ustanovitelje in pokrovitelje, različno število in sestavo obiskovalcev, različne prostorske in finančne danosti, različno tehnično opremljenost, različne geografske lokacije, različno dostopnost do medijev ter različno vpetost in odzivnost v prostoru. Zaradi navedene barvitosti naše muzejske ponudbe podaja TMS kot osrednji tehniški muzej v razmislek sledeča izhodišča, ki bi lahko predstavljala skupni imenovalec bodočega dela:

- a) vso tehniško dediščino našega naroda ni ustrezno prikazovati v TMS, temveč disperzno, torej tam, kjer se dejansko nahaja;
- b) tehniški muzeji naj bodo muzeji dela, kjer bo ob eksponatu prikaz tehnike in tehnologije dela v žarišču našega zanimanja;
- c) tehniško dediščino je smiselno in koristno prikazati razen zgolj v tehniško-tehnološkem kontekstu tudi v etnološkem in socialnem;
- č) med strokovnimi muzejskimi delavci tehniških muzejev naj bodo ob odgovornarjih in tehnikih zastopani tudi etnologi in sociologi;
- d) zasebni tehniški muzeji in zbirke so lahko bogato alternativno dopolnilo državnim, občinskim ali tovarniškim in jih je potrebno enakovredno obravnavati;

e) liberalizacija sponzorstva kot dopolnilne oblike izvajanja muzejskih programov ne more biti neomejena.

Slovenija še dolgo ne bo imela tako bogatega in raznovrstnega tehniškega muzeja, ki bi lahko podal obiskovalcem celosten in poglobljen vpogled v tiste gospodarske panoge, ki so bile za razvoj našega naroda odločilne in najpomembnejše. Zaradi tega je smiselna razpršenost tehniških muzejev po Sloveniji "in situ". Kazalo bi dodatno izpostaviti pomemben dejavnik istovetenja lokalne skupnosti s svojo zbirko ali muzejem, ki je lahko v obdobju denarnega pomanjkanja eksistenčnega pomena. Še pomembnejša pa je naveza posameznih strok na pripadajoče oddelke ali zbirke, ki so najpogosteje tudi omogočile njegovo postavitve oziroma prenovo. Zelo problematične so seveda tiste gospodarske panoge, ki so že zamrle ali so v zamiranju in ni mogoče računati na njihovo finančno podporo, z zgodovinskega in muzeološkega stališča pa so pomembne.

97

Tehnološke demonstracije je smiselno vključiti v muzeološko ponudbo le, če so dovolj avtentične, če jih prikazujemo v ustreznem okolju in z izurjenimi demonstratorji. V kolikor je mogoče, naj bodo praviloma osredotočene na bistvo tehnološkega postopka, torej na najpomembnejšo delovno fazo. Soudeležba obiskovalcev pri tehniških demonstracijah je zaradi njihove varnosti zelo vprašljiva in povsem odvisna od posamičnega primera.

Tehniško dediščino moramo prikazovati v tehniško-tehnološkem kontekstu, sicer bi bili obiskovalci prikrajšani za informacijo o bistvenem zgodovinskem pomenu te dediščine v razvoju človeške družbe. Tovrstni prikazi pa pogosto zaradi številnih razlogov niso izjemno privlačni, in jih je smiselno popestriti z etnološkimi in sociološkimi prvinami. Pravzaprav gre za veliko več kot zgolj popestritev, v bistvu gre za nadgradnjo tehniško-tehnološke zgodbe s spoznanji in rezultati raziskovalnega dela etnologije in sociologije kot pomembnih humanističnih ved. V tej točki se tehniški muzeji v določenem smislu konceptualno približujejo etnološkim prvinam razumevanja in obravnavanja življenja in zgodovine, kar pa je vsekakor lahko zelo hvaležna in ustrezna nadgradnja elementarne tehnike. Pojasniti obiskovalcu npr. izume Nikola Tesle, prikazati njihove industrijske aplikacije ter razložiti sproženo revolucijo vsakodnevnega življenja milijonov ljudi je izjemen izziv za vsak muzejski tim.

Kadrovska zasedba strokovnih delavcev tehniških muzejev naj bo glede zgodovinarjev in tehniško izobraženih profilov številčno uravnotežena. Vkolikor tega ravnovesja ni mogoče doseči z redno zaposlenimi, si lahko pomagamo z zunanjimi sodelavci. Najustreznejša izobrazba posameznega kustosa pa bi bila kombinacija poznavanja tehnike in humanistike ali obratno, ker pri svojem delu potrebuje oboje.

Glede na predhodne ugotovitve o pomenu in nujnosti etnoloških in socioloških prvin v tehniških muzejih je povsem jasno, da bodo le-te ustrezno obdelane, če se jih bodo lotili etnologi oziroma sociologi. Redkokateri tehniški muzej si bo lahko privoščil

kadrovsko zasedbo kustosov, v kateri bodo zgodovinarji, tehniki, etnologi in sociologi, skoraj vsak pa si pri snovanju konceptov novih stalnih razstav pomaga z nasveti ali sodelovanjem tistih strokovnih profilov, ki jih v svojih vrstah nima.

Zasebne tehniške zbirke in muzeji morajo imeti zadovoljiv strokovni nivo glede na ustrezne strokovne standarde in merila ter ICOM-ov kodeks poklicne etike. Ti pristopi so pomembni zlasti pri tistih zasebnih zbirkah in muzejih, ki ohranjanjo unikatno tehniško dediščino, ki je ni v nobenem drugem muzeju. Prav vseh tehniških področij ne bo mogoče predstaviti v obstoječih državnih, pokrajinskih, mestnih, občinskih ali tovarniških muzejih, zato jih bo potrebno nekaj zaupati tudi zasebnim zbirkam ali muzejem.

98

Pri liberalizaciji pokroviteljstva obstaja objektivna nevarnost prevelikega vpliva pokroviteljev na konceptualne, vsebinske in oblikovne prvine muzejske postavitve, zlasti če je pokrovitelj edini financer določene razstave. Edina rešitev je ustrezen kompromis, ki mu ni moč predpisati vzorca. Vsekakor pa vsebinsko sporočilo postavitve ne sme biti v podrejeni vlogi glede na marketinško sporočilo pokrovitelja, ki je lahko zgolj diskretna paralela ali izpeljanka temeljne ideje.

Dokumentacija

Večina tehniških in drugih muzejev v Sloveniji ima različne načine in pristope dokumentiranja gradiva. Zaradi lažjega vpogleda v podatkovne baze posameznih muzejev, lažje primerljivosti in predvsem uporabe istih meril in standardov pri katalogizaciji gradiva bi bilo smiselno, da so te baze podatkov zasnovane v istem ali vsaj primerljivem sistemu. Pri vzpostavitvi novega dokumentacijskega sistema je smiselno zasnovati takšnega, ki bo omogočal obdelavo baze podatkov v mednarodno primerljivem in berljivem okolju. Razumljivo je, da bo sistem računalniško podprt in tako hitro dostopen in uporaben za uporabnike.

Restavratorska in konservatorska dela

Uspesnost ali neuspešnost, natančneje strokovnost ali nestrokovnost pri delu vsakega muzeja se vedno bolj meri tudi s kakovostjo restavratorskih in konservatorskih del na ekspanatnem gradivu. Restavratorsko in konservatorsko gledano ni preprostih ekspanatov, obstajajo le manj in bolj zahtevni. Mnogi muzeji so se zelo resno lotili teh nalog, drugi površno, nekateri pa to področje precej zanemarjajo. TMS nima kustosa restavratorja, zato tudi nima strokovno zadovoljivo pokritega tega pomembnega področja. Restavratorski tehniki in manipulantje se sicer trudijo po svojih najboljših močeh, vendar to ne zadostuje. Pri mnogih tehniških ekspanatih želimo namreč doseči dvoje, da bodo delovali in da bodo ustrezno obnovljeni, da bodo sploh lahko delovali. Sedanja zasedba naših restavratorskih delavnic povsem solidno rešuje problematiko obnove ekspanata, ki omogoča ponovno delovanje ali vsaj demonstracijo delovanja. Povsem drug problem pa je vprašanje, kako ta obnova poteka. Ekspanati terjajo obnovo s starimi materiali, ki

pa praviloma niso na voljo v vsaki trgovini, in po starih postopkih, ki pa jih ni mogoče tako preprosto ponovno izvesti. Torej bi bilo potrebno tudi študijsko in razikovno delo, kar pa presega domet restavratorskih tehnikov. Osrednja državna muzejska ustanova za tehniško dediščino absolutno potrebuje nadpovprečne restavratorske in konservatorske pristope in postopke, da bo s svojim delom lahko zgled drugim muzejem. Trenutno ni tako in tudi ne bo moglo biti toliko časa, dokler celotnega področja ne bo prevzela oseba s potrebnim strokovnim znanjem.

Dober primer strokovnega restavratorskega dela vidimo v zasebnem muzeju motornih koles na Vranskem, kot tudi pri številnih zasebnih lastnikih manjših zbirk posameznih motornih koles in vozil. Ti so svoja restavratorska prizadevanja, pristope in izvedbo zastavili izjemno strokovno, natančno in kakovostno. Priznati moramo, da pojem lastnine kot izjemno pomembne socialne kategorije lahko izjemno pozitivno vpliva na lastnikov odnos do eksponatov, ki jih hrani.

Mentorstvo

TMS je formalno in moralno zadolžen za svetovalno oziroma mentorsko poslanstvo med ostalimi slovenskimi tehniškimi muzeji; nikakor ne v hierarhično organizacijskem smislu, temveč v strokovno-vsebinskem. Povsem logično bi bilo, da se lokalni muzeji pri svojem vsakodnevnem delu obračajo po nasvete in strokovno pomoč na TMS kot tisto muzejsko hišo, ki je najbolj poklicana, da ustrezno odgovori na njihova strokovna vprašanja. Žal te naloge nismo nikoli doslej izvajali v zadovoljivem obsegu in željeni kakovosti. Resnici na ljubo, pretiranega interesa za podajanje oziroma povzemanje informacij ne z ene ne z druge strani niti ni bilo.

Sekcija tehniških muzejev

Pri kar najbolj celovitem prikazu premične slovenske tehniške dediščine imajo drugi tehniški muzeji in zbirke izjemno pomembno vlogo vsaj zaradi dveh razlogov. Podobno kot splošni muzeji so seveda tudi tehniški neločljivo povezani z zgodovinskimi, socialnimi, političnimi in predvsem gospodarskimi dogodki krajev, v katerih se nahajajo. Prikazujejo tehniško dediščino "in situ" in na ta način zrcalijo obliko in stopnjo razvitosti tehniških proizvodnih sil skozi čas na posameznem delu našega ozemlja. Že ob bežnem ogledu teh muzejev pa ugotovimo, da med njimi obstajajo razen tematike precejšnje razlike v konceptualnih zasnovah, oblikovnih rešitvah in tehničnih pripomočkih. Večini je žal skupna le podobna starost. Samohodništvo in samozadostnost sta poudarjeni značilnosti velike večine slovenskih muzejev, med katerimi tudi tehniški nismo izjeme. Očitno je večina naših muzejev tako preobremenjena z lastnimi eksistenčnimi, kadrovske in organizacijskimi problemi, da žal izpade ukvarjanje s skupnimi projekti ali zgolj kolegialno posvetovanje o posameznih istovrstnih strokovnih dilemah le "luksuzno zapravljanje časa". Kar pa ni res. Nasprotno. Skupnih akcij in projektov je bistveno premalo. Predpogoj zanje pa je medsebojno sodelovanje, ki bi bilo lahko najučinkovitejše v sekciji tehniških muzejev znotraj Zveze muzejev Slovenije. Osnovno načelo združevanja bi bil prostovoljni interes zaradi:

- a) formiranja celovitejše baze podatkov o najpomembnejših tehniških muzejih, zbirkah in eksponatih na Slovenskem;
- b) izdaje skupnega kataloga;
- c) prenosa informacij mednarodnega značaja;
- d) večje možnosti za finančno podporo akcij.

100

Muzealci, ki se ukvarjamo s tehniško dediščino, nimamo na enem mestu zbranih podatkov o vseh ali vsaj večini tehniških eksponatov v slovenskih muzejih. Najverjetneje tudi noben muzej ne razpolaga s povsem natančnimi podatki o številu lastnih eksponatov in njihovih opisih. Tehniška dediščina je po svojih dimenzijah, namembnosti in materialih izjemno pestra in raznolika, zato bi jo v celoti zelo težko univerzalno inventarizirali. Razvrstiti bi jo bilo potrebno v določene vsebinske sklope glede na dogovorjene kriterije. Ker je danes najdostopnejša računalniška inventarizacija, bi bilo prav tako smiselno razviti ustrezen računalniški program s potrebnim številom izpeljank, odvisno od števila vsebinskih sklopov. Vsekakor bi bila ta vprašanja znotraj sekcije tehniških muzejev prioriteta.

Med obiskovalci TMS pogosto slišimo vprašanje, kje v Sloveniji se še nahajajo podobni muzeji in zbirke. Ustni odgovor je lahko povsem zadovoljiv, popolnejšo, predvsem pa trajnejšo informacijo bi zanesljivo podal skupni večjezični vodnik po naših tehniških muzejih, katerega izdaja bi bila predvsem denarni problem. Praviloma so tehniki manj pišoči od humanistov, kar je vidno tudi pri muzejskih edicijah. Zato bi bil skupni vodnik toliko bolj dobrodošel. Razen osnovne informacije bi posredno pomenil tudi popularizacijsko sredstvo, saj bi navajal npr. obiskovalca muzeja v Bistri, da obišče tudi tiste v Idriji, na Jesenicah, v Železnikih, Kropi, Ravnah na Koroškem, na Vranskem, v Mežici, Trbovljah, Piranu, Metliki, Črno, Žaleu, Tacnu in Ljubljani.

Noben slovenski muzej ne bo mogel vzbujati interesa med domačimi in tujimi obiskovalci, vkolikor ne bo lovil koraka z evropskimi muzeji. Pivovarski muzej v Ljubljani, Mestni muzej Idrija, Kobariški muzej I. svetovne vojne in Pokrajinski muzej Murska Sobota so ga že ujeli, saj so vsi dobitniki nagrade ali priznanja z uglednega vsakoletnega evropskega tekmovanja za najboljši muzej leta. Ta korak lahko ujamejo tudi drugi slovenski muzeji, potrebne so predvsem dobre in izvirne muzeološke ideje in izvedbe, uigrani in homogeni muzejski kolektivi ter ustrezna podpora krajevnih in republiških dejavnikov. Vsi naši kolegi niso in tudi nikoli ne bodo mogli navezati potrebnih stikov in zaslediti ustrezne literature, zato bi bila izjemno pomembna naloga sekcije, da pomaga ravno pri teh dveh strokovnih segmentih vsakodnevnega dela. Izjemno dobrodošla bi bila tudi predavanja in delavnice kolegov iz tujih tehniških muzejev, ki bi lahko podali odgovore na številna konkretna vprašanja. TMS je član srednjeevropskega združenja tehniških muzejev (MUT) in ICOM-ove sekcije tehniških muzejev (CIMUSET), zato lahko posreduje ostalim številne teoretične in praktične informacije in muzejske novitete.

Možnost za odobritev načrtovane akcije posameznega muzeja pri Ministrstvu za kulturo je v sedanjem času relativno majhna. Odvisna je od vrste objektivnih in verjetno tudi subjektivnih dejavnikov. Najpomembnejši omejevalni faktor števila akcij je pomankanje denarja oziroma nesorazmerje med potrebami muzejev in plačilno

sposobnostjo Ministrstva za kulturo, kar pomeni njihovo redukcijo. To dejstvo terja od kustosov in vodstev muzejev občutno selekcioniranje lastnih strokovnih ambicij in posredno povzroča usihanje delovnega elana.

Publicistična dejavnost

Tehniški muzej Slovenije vsekakor mora postati nosilec in vzornik publicistične dejavnosti med tehniškimi muzeji na Slovenskem. To načelo velja za izdajo spremljajočih katalogov k razstavam, samostojnih vodnikov po zbirkah, samostojnih tematskih izdaj oziroma monografij kot tudi strokovne periodike o premični in nepremični tehniški dediščini. V obdobju zadnjih štirih let je TMS ponovno pričel izdajati kataloge k razstavam (7 katalogov) in sodeloval v dveh obsežnih zbornikih, ob 100-letnici poštnega poslopja v Ljubljani in v monografiji o izumitelju in tovarnarju Janezu Puhu, kot tudi pri posameznih geslih enciklopedije Slovenije. Vsekakor bo nujen tudi stalen zbornik muzeja, s pomočjo katerega bodo lahko kustosi TMS in zunanji avtorji objavljali svoje strokovne prispevke s področja muzeologije, tehniške arheologije, restavratorstva, konservatorstva, arhivistike, dokumentacije, mentorstva, sponzorstva, razglaševanja spomenikov in vseh preostalih področij, ki so kakorkoli vezana na ohranjanje tehniške dediščine v celoti.

101

Možnosti vključevanja etnologije v TMS

Razumljivo je, da lahko TMS v okviru svoje raziskovalne dejavnosti obdela zelo veliko število izredno zanimivih strokovnih tem s področja prav vseh obstoječih oddelkov. Pomembnejše je spoznanje, da je mogoče posamezne dele obstoječih oddelkov delno prenoviti ali konceptualno na novo zasnovati tako, da bo "etnološki zorni kot" bolj prisoten. Lahko navedemo najmanj štiri globalna zgodovinsko-družbena obdobja, ki so neposredno vplivala na vsa področja življenja naše družbe, in sicer:

1. obdobje avstro-ogrske monarhije,
2. obdobje kraljevine Jugoslavije,
3. obdobje SFRJ,
4. obdobje samostojne države Slovenije.

Vsako področje našega življenja je bilo oziroma je vpeto v zakonitosti posameznega družbenega reda, torej je moč poiskati nešteto etnološko zanimivih življenjskih tem, jih raziskati in obdelati ter jih tudi v muzeološki obliki predstaviti javnosti.

Znotraj teh štirih temeljnih in medsebojno različnih družbenih redov pa bomo verjetno poiskali tista ožja področja, ki po svojem pomenu nesporno sodijo v osnovni koncept posameznega oddelka. Naj navedem le nekatera za gozdarsko in lesarsko stroko, za kateri sem v TMS zadolžen:

Gozdarski oddelok:

1. Lambert von Pantz in delavci KID v obdobju avstro-ogrske monarhije,
2. Furmani "jamborne ceste" pred I. svetovno vojno,

3. Življenje in delo gozdnih delavcev v obdobju socialističnega družbenega reda,
4. Kmetje Temeljnih obratov kooperantov Vransko-Žalec v gozdni proizvodnji,
5. Sekači – invalidi gozdnega gospodarstva Postojna,
6. Žičničarji na Idrijskem in Tolminskem med obema vojnama,
7. Zasebni prevozniki lesnih sortimentov po osamosvojitvi,
8. Ženske v gozdni proizvodnji v obdobju po II. svetovni vojni,
9. Pedagoški in raziskovalni delavci gozdarske fakultete BF v Ljubljani,
10. Gozdarski inženirji GG Kočevje v obdobju pred osamosvojitvijo.

102 Lesarski oddelek:

1. Gozdni in tesarski delavci rudnika Idrija pred I. svetovno vojno,
2. Življenje in delo solkanskih mizarjev med obema vojnama,
3. Sodarska zadruga v Češnjici pri Železnikih,
4. Elektrifikacija žagarsko predelovalne industrije na Slovenskem,
5. Delavci lesnopredelovalnega kompleksa GLIN Nazarje,
6. Delavke v koncernu Javor – Pivka,
7. Suhorobarji v socializmu,
8. Zasebna mizarsko pohištvna družba Šenk trade d.o.o.,
9. Delavci inštituta za lesno gospodarstvo Slovenije.

Razen omenjenih oddelkov se nahajajo v TMS še lovski, ribiški, tekstilni, elektro, prometni, poštni in telekomunikacijski in oddelek kmetijske mehanizacije. Vsak ima v svojem obsegu delovanja veliko tematskih področij, ki jih je moč etnološko izjemno zanimivo obdelati.

Naj zaključim svoj sestavek s sledečim citatom:

“Pri gradnji naše nacionalne kulture je poznavanje našega izročila tako nujno, kakor so geološka raziskovanja potrebna pri zidavi velikih poslopij.” (F. Bezljaj, Stiska narodopisja, 1967).

Če velja podmena, da je tehniška dediščina sestavni del kulturne dediščine, torej tudi sestavni del našega izročila, potem lahko z zanesljivostjo trdimo, da ima raziskovanje tehniške dediščine svojo zgodovinsko perspektivo. Prav tako pa lahko zatrdimo, da bo razumevanje tehnike, razumevanje posameznih zvrsti tehnologij in razumevanje splošnega pomena tehniške dediščine za pretekli in bodoči razvoj naše družbe znatno razumljivejše in nazornejše, vkolikor bomo pri teh pojasnitvah uporabljali tudi metode, dognanja in pristope etnologije.

BESEDA O AVTORJU

Vladimir Vilman, dipl. ing. gozdarstva, je kustos gozdarskega in lesarskega oddelka Tehniškega muzeja Slovenije. Po vpisu na podiplomski študij na Filozofski fakulteti, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, se je njegovo dosedanje biotehniško polje strokovnega dela razširilo tudi na področje humanistike, natančneje etnologije.

ABOUT THE AUTHOR

Vladimir Vilman, B.A. in forestry, is curator of the Forestry and Woodworking Department of the Technical Museum of Slovenia. After entering post-graduate studies at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology of the Faculty of Arts, he has widened the scope of his professional field of work from biotechnology to the human sciences, in particular to ethnology.

SUMMARY

THE TECHNICAL MUSEUM OF SLOVENIA, TECHNICAL MUSEUMS IN SLOVENIA AND THE ETHNOLOGICAL PERSPECTIVE OF THE PRESENTATION OF THE TECHNICAL HERITAGE IN THE TECHNICAL MUSEUM OF SLOVENIA

Many professional people working in technical and ethnographic museums or collections are often confronted with the question which exhibits belong in a technical museum and which in an ethnological museum, which belong to both and where is the borderline between the technical and ethnographic heritage. In spite of the definition given in the Law on the Protection of the Cultural Heritage an enormous number of exhibits can be classified professionally and entirely correctly as technical as well as ethnological heritage, subject to the perspective of the presentation, and this imparts a special charm and diversity on the cultural heritage.

Classified as technical museums and collections are such whose concepts and contents are based on the presentation of tools and work procedures used in the production of raw materials and energy, transportation of raw materials, people, energy and information as well as in processing of raw materials into semi-finished products and final products. It is further important for technical museums that their methodological approaches in the research of the heritage are based in the first place on technical documentation that can be found in archives, patent offices, specialist and scientific literature, business reports and other verifiable and in quantity comparable sources.

The Technical Museum of Slovenia (TMS) uses in its activities certain approaches that are increasingly prevailing. Demonstrations of old techniques or becoming a basic conceptual premise of the museum. What is important is the authenticity of the presentation, the possibility to use water power - the most important available natural feature in Bistra - and another major source is the technical knowledge of the museum's staff and external collaborators. Environmental consciousness has been a companion

of technology in the TMS from its very foundation in 1951, when the first department to be opened to the public was the Forestry, Woodworking and Hunting Department. At that time the main reason was the available holdings of exhibits and the financial background of the branches presented; today, however, it is possible, sensible and even necessary to present every technological procedure from its positive or negative environmental aspect. As yet the TMS does not provide its visitors with an integral insight into the world's and Slovenia's technical creativeness and industrial practice which have been instrumental to the economic development of society and civilisation as a whole. Individual important areas like metallurgy, construction/civil engineering, mechanical engineering, energy production, electrification and the chemical industry will have to find a place in our museum. An inevitable conceptual element of all future permanent and temporary exhibitions will have to be ethnological and social approaches which will have to provide answers primarily to the question, how certain technical innovations influenced the everyday life and work of people.

The TMS is the parent museum of the technical heritage in Slovenia. Its basic tasks are to define a national strategy for the preservation of the ethnical heritage in our country, define uniform basic concepts and standards for the documentation of the technical heritage, define basic concepts and standards for the restoration and conservation of the most commonly used materials, provide mentors to prepare candidates for qualifying examinations, promote publishing activities in the field of the technical heritage, and to found and manage a section of technical museums in Slovenia.

Many technical museums in Slovenia can build their permanent or temporary exhibitions on the heritage they preserve from at least four important historical periods during which among other things the different social systems had a completely different impact on the way of living of people in Slovenia. The life and work of e.g. forestry, metallurgical and textile workers differed during the existence of the Austro-Hungarian monarchy, the Kingdom of Yugoslavia, the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and the present independent state of Slovenia. Every technical museum and every department of the TMS can list a range of thematic researches, in which precisely ethnological and sociological approaches may contribute considerably to the attractiveness and understanding of a certain technical theme.

ETNO MUZEJSKE STRANI MUSEUM NEWS

MI IN DRUGI

Kdo so "drugi" v Sloveniji?

Kakšen odnos ima do njih okolje in kulturno država?

Kako so bili, kako so in kako bi lahko bili prisotni v delu SEM?

Inja Šušteršič

105

NET

NET

RAZSTAVE, DELAVNICE

EXHIBITIONS, WORKSHOPS

NOVE PRIDOBITVE

NEW ACQUISITIONS

POROČILA

REPORTS

JUBILEJI

ANNIVERSARIES

V SPOMIN

IN MEMORIAM

OBVESTILA

CURRENT INFORMATION

IN KAKO SO PRISOTNI "DRUGI"?

Dokaj uveljavljeno je mnenje, da je Slovenija primanjlo za vodno mejo, namičevati pa čisto relativno enovito državo, kljub temu, da je vsaj po drugi strani v njej v 1990 opazno naraščala etnična pluralnost. Preživela je in da se Slovenci in pripadniki ostalih avtonomnih etničnih skupnosti v celotnem slovenskem prebivalstvu združijo desetletnih vztrajno manjšine (Zagreb, 1990, str. 21; Koutek, 1999, str. 2). Če bi bil pogled na tabele o porastu o "prebivalstvu po narodni pripadnosti" ob popisih leta leta 1953 in 1991 (Statistični letopis, 1996, str. 70) naša razkrje precej pestro etnično strukturo prebivalstva Slovenije. Ta zgodovinska etnična in posledično tudi kulturna pestrost slovenskega ozemlja pa vsekakor niso ravnoji posebnosti združnih državljanov.

MI IN DRUGI

Kdo so "drugi" v Sloveniji?

Kakšen odnos ima do njih okolje in kakšnega država?

Kako so bili, kako so in kako bi lahko bili prisotni v delu SEM?

Inja Smerdel

107

Besedilo prinaša poskus oblikovanja odgovorov na vsa tri v podnaslovu nanizana vprašanja. Odgovori temeljijo na posameznih študijah in dostopnih gradivih, na statističnih podatkih, na ustnih pričevanjih, na lastnem opazanju in premišljanju.

Sintagma "mi in drugi", ki sem jo izbrala za naslov tega besedila, je zelo podobna besedni zvezi "mi in oni"; in vendar med njima obstaja razlika. Ta je za ene slovnična, za druge pomenska. Razlika je v niansi. Pomenski odtonek v primeru "drugih" določa drugačne; etnično, kulturno, versko ali še kako drugače različne. Med "nami" in "drugimi" na osnovi vseh mogočih drugačnosti predpostavlja razlikovanje, razločevanje ali celo, kot so v prvem stavku uvoda v zbornik besedil ob razstavi z naslovom *La différence* pred nekaj leti zapisali njegovi trije uredniki Gonseth, Hainard in Kaehr (1995, str. 9), "Faire la différence, c'est se démarquer des autres et, si possible, l'emporter sur eux./ Delati razliko pomeni razmejiti, ločiti se od drugih in jih, če je le mogoče, nadvladati, podrediti."

V primeru še posebej etnično in kulturno "drugih" pa na osnovi ugotavljanja razlik vendarle ne kaže predpostavljati zgolj razlikovanja in ločevanja, temveč tudi sobivanje različnosti ter medsebojno kulturno oplajanje in bogatenje. V Sloveniji in v primeru, ko so "mi" Slovenci, je mogoče v razmerju do "drugih" zaznavati oba omenjena odnosa.

In kdo so pri nas ti "drugi"?

Dokaj uveljavljeno je mnenje, da je Slovenijo primerjalno še vedno mogoče označevati kot etnično relativno enovito državo; kljub temu, da je zlasti po drugi svetovni vojni v njej opazno naraščala etnična pluralnost prebivalstva in da se število Slovencev in pripadnikov ostalih avtohtonih etničnih skupnosti v celotnem seštevku prebivalstva v zadnjih desetletjih vztrajno zmanjšuje (Žagar, 1998, str. 2; Osnutek, 1999, str. 2). Že bežen pogled na tabelo s podatki o "prebivalstvu po narodni pripadnosti" ob popisih med letoma 1953 in 1991 (Statistični letopis, 1996, str. 78) nam razkrije precej pestro etnično strukturo prebivalstva Slovenije. Ta ugotovljena etnična in posledično tudi kulturna pestrost slovenskega ozemlja pa nikakor nista razvojni posebnosti zadnjih desetletij,

temveč veljata celo za “pomembni tradicionalni značilnosti” našega okolja (Žagar, 1998, str. 3). Z multikulturalizmom smo se Slovenci, stoletja živeli v takšnih ali drugačnih večnacionalnih združbah, soočali in oplajali skozi vso svojo zgodovino (Žabot, 1998, str. 1, 3). V svoji večnacionalni in mnogokulturni preteklosti, ki je bila najdaljša v okviru Habsburške monarhije, smo povečini igrali vlogo manjšinskega, podložnega naroda; bili smo oni “drugi”. Družbeni položaj “drugih” je v mnogih primerih še vedno zelo domač pripadnikom avtohtonih slovenskih etničnih manjšin, živeli v sosednjih državah – zamejcem v Italiji (100 – 120.000), v Avstriji (50 – 60.000) in na Madžarskem (okr. 5.000) – tistim Slovencem, ki bivajo na Hrvaškem (okr. 25.000) in na drugih ozemljih nekdanje Jugoslavije (15 – 20.000), ter našim zdomcem in izseljencem, razseljenim po mnogih evropskih državah (kakšnih 100.000) in po skoraj vseh celinah (v ZDA okr. 300.000, v Kanadi 30.000, v Argentini 30.000, v Avstraliji okr. 25.000) (Osnutek, 1999, str. 9; Žugel, 1987, str. 58-62; Prešeren, Drnovšek, Mislej, Genorio, 1990, str. 220-227). Med “druge” jih kljub akulturaciji umešča ohranjanje etnične in kulturne identitete.

V slovenski migracijski zgodovini je mogoče v zadnjih sto petdesetih letih razmeroma jasno označiti desetletja oziroma obdobja, v katerih so emigrirali Slovenci, in ona, v katerih so v Slovenijo prihajali in še prihajajo imigranti od drugod. Dokaj množično izseljevanje je sredi 19. stoletja povzročila zemljiška odveza z vsemi svojimi posledicami, ko je emigriranje za precejšen del slovenskega kmečkega prebivalstva postalo gospodarska in življenjska nuja. V drugi polovici 19. stoletja in tja do prve svetovne vojne so se Slovenci izseljevali v druge dežele avstroogrške monarhije (zlasti v večja mesta, na Dunaj, v Gradec), v srednje in gornještajerske industrijske kraje, v letih od 1880 do 1906 v Nemčijo, v Porurje oziroma v Vestfalijo, v zadnji četrtini 19. stoletja v Argentino, v Brazilijo in v Kanado in v vsem tem času v vso Severno Ameriko (Prešeren, Drnovšek, Mislej, Genorio, 1990, str. 220-227). Pomembna mejnika v spreminjanju etnične strukture prebivalstva na ozemlju Slovenije pa pomenita še posebej obe svetovni vojni. Po prvi svetovni vojni (ko je po razpadu avstroogrške države ozemlje današnje Slovenije zapustilo zlasti precejšnje število pripadnikov nemške manjšine), po letu 1924 (ko so se zaradi fašizma v Italiji začeli množično izseljevati Slovenci iz primorskih krajev in priseljevati Italijani, obenem pa so v tem letu ZDA omejile imigracije) in v času gospodarske krize so se slovenski emigrantski tokovi opazneje usmerili proti Avstraliji in proti posameznim evropskim deželam: v Francijo, v Belgijo, v Luksemburg in na Nizozemsko (Osnutek, 1999, str. 2; Prešeren, Drnovšek, Mislej, Genorio, 1990, str. 220-227). Druga svetovna vojna pa je kot mejnik kombinacija dokaj specifičnih dejavnikov, ki so vplivali na spremembe v številu in etnični strukturi prebivalstva na ozemlju Slovenije, vendar jih v okviru tega besedila ne kaže v celoti razčlenjati.

Bistvena je ugotovitev, da pomeni pet desetletij po drugi svetovni vojni za Slovenijo zgoščen čas priseljevanj, ne izseljevanj; le-ta so opaznejša le v šestdesetih in v začetku sedemdesetih let (ko so zlasti v letih med 1967 in 1971 ter drugače kot v prejšnjih obdobjih kar tretjino slovenskih emigrantov sestavljali šolani posamezniki). Ta čas priseljevanj je obdobje, v katerem so migracijska gibanja v povojni Jugoslaviji še posebej zaradi industrializacije dežele dobila “do tedaj nevidene razsežnosti”, ko je naprimer v letih med 1948 in 1953 ter med 1953 in 1961 letno spremenilo bivališče po 250.000 do

okrog 500.000 ljudi, zlasti delavcev iz ruralnih okolij (Mežnarič, 1986, str. 36-38, 26). Konec petdesetih let je Slovenija prehajala v kategorijo "priseljenske" republike in od šestdesetih let naprej je zanjo značilen opazen dotok imigrantov iz drugih jugoslovanskih republik in pokrajin. Imigracije v Slovenijo so postale še številnejše po letu 1974, ko je mnogim nadomestila zaprta zahodnoevropska tržišča delovne sile (Mežnarič, 1986, str. 60).

V devetdesetih letih je še vedno opazno naraščanje števila populacije priseljencev, pripadnikov narodov in narodnosti nekdanje jugoslovanske federacije, morda tudi kot ena izmed posledic begunskih valov (leta 1995 jih je bilo v Sloveniji 18.870 in leta 1998 še 3.488); število tujcev z začasnimi in s stalnim prebivališčem v Sloveniji, med katerimi je mogoče predvidevati tudi posamezne begunce, je v prvem primeru naraslo od 26.146 leta 1995 na 30.988 leta 1998 in v drugem primeru v istem obdobju od 3.186 na 4.914 (Statistične inf. št. 161/96 in št. 281/98). V tem zadnjem desetletju pa postaja vse bolj številna tudi populacija tako imenovanih "tipičnih" imigrantov iz drugih okolij, iz vzhodnoevropskih in iz zunajevropskih držav.

Poleg že omenjenega opaznega trenda naraščanja etnične pluralnosti prebivalstva Slovenije, povečevanja deleža tako imenovanih "novih" etničnih skupnosti, med katerimi še posebej narašča število pripadnikov narodov in narodnosti nekdanje jugoslovanske federacije, in trenda upadanja števila Slovencev in pripadnikov ostalih avtohtonih etničnih skupnosti v celotnem seštevku prebivalstva, razkriva tabela s podatki o "prebivalstvu po narodni pripadnosti" ob popisih v letih 1953, 1961, 1971, 1981 in 1991 naslednjo etnično strukturo prebivalstva Slovenije: njen življenjski prostor si deli 1.727.018 Slovencev (po podatkih iz leta 1991), 3.064 Italijanov, 8.503 Madžari, 2.293 Romov, 3.629 Albancev, 199 Avstrijcev, 169 Bolgarov, 323 Čehov, 4.396 Črnogorcev, 23 Grkov, 54.212 Hrvatov, 37 Judov, 4.432 Makedoncev, 26.842 Muslimanov oziroma Bošnjakov, 546 Nemcev, 204 Poljaki, 116 Romunov, 170 Rusov, 57 Rusinov, 141 Slovakov, 47.911 Srbov, 155 Turkov, 213 Ukrajincev, 38 Vlahov in še nekaj tisoč nedoločenih drugih ter narodnostno neopredeljenih. Kdo so torej "drugi" v Sloveniji je na osnovi njihove etnične pripadnosti, kakršno razkrivajo popisi prebivalstva, povsem razvidno.

V nedoločenih kategorijah "tujcev s stalnim" in "tujcev z začasnim prebivališčem v Sloveniji" iz statističnih informacij za leta 1995, 1996, 1997 in 1998 pa ostajajo skriti novodobni "tipični" imigranti; tudi tisti iz zunajevropskih držav. V radijskih, televizijskih in časopisnih kronikah je mogoče dnevno poslušati ali prebirati poročila o novih prišlekih. Za mnoge izmed njih nismo več le prehodna, temveč ciljna dežela. Ti "drugi" prihajajo legalno ali ilegalno povečini s Kitajske, iz Bangladeša, iz različnih arabskih in afriških držav, s Filipinov. Zaenkrat so še maloštevilni in razpršeno naseljeni, a pri po pročeljih restavracij vidno najbolj prepoznavnih Kitajcev, ki so verjetno tudi najštevilnejši, je morda že mogoče sklepati o zametku prve zunajevropske priseljenske skupnosti v Sloveniji.

Kakšen odnos ima do "drugih" družbeno okolje in kakšnega država?

110

Zdi se, da je do etnično in kulturno "drugih" v Sloveniji mogoče zaznavati dva osnovna, diametralno različna odnosa: pozitivnega in negativnega. Prvi temelji na sobivanju različnosti, ki so kulturno mikavne; posebnosti, ki vzbujajo kulturno radovednost; na neogrožajoči maloštevilnosti pripadnikov posamezne tuje etnije in na "oddaljenosti" njihove kulture. Drugi temelji na različnosti kot osnovi za razlikovanje, za nerazumevanje, odklanjanje in nestrpnost; na mnogoštevilnosti pripadnikov posamezne tuje etnične skupnosti, ki vzbuja občutek ogroženosti, in na kulturni "bližini" ter na negativnem zgodovinskem spominu. Prvi je še posebej opazen v stikih z med nami živečimi zunajevropejci, naprimer s Kitajci (v srečevanjih z njihovo hrano, duhovnostjo, umetnostjo, oblačilno kulturo...); drugi je prevladujoč zlasti v stikih s tako imenovanimi jugoviči, s pripadniki narodov in narodnosti nekdanje jugoslovanske federacije.

V slovenskem družbenem okolju drugi odnos prevladuje; podobno kot v posameznih drugih evropskih državah s številno imigrantsko populacijo. Netolerantno, neenako razmerje do takšnih ali drugačnih manjšinskih skupnosti in njihovih pripadnikov je del naše vsakdanje stvarnosti in življenjske kulture.

Z razmeroma objektivnim pogledom na Slovence "od zunaj" se ugotavlja (Spahić, 1998, str. 1, 2), da je bila "maloštevilna slovenska populacija skozi stoletja izpostavljena ponemčevanju, madžarizaciji, italijanizaciji ter jugoslovanizaciji. Vodena ali spontana kontraakcija je stoletja razvijala pri Slovencih strah za obstoj (zaradi izginotja) in vrsto zaščitnih mehanizmov. Logičen produkt teh samozaščitnih interesov je posamezna, skupna in družbena zaprtost in nezaupljivost (animoziteta, ksenofobija pa tudi sovraštvo) do pripadnikov teh narodov, posebej še na slovenskem ozemlju." Podobne občutke naj bi potem razvili tudi do drugih tujcev, prišlekov, še posebej do tistih, ki se niso mogli ali želeli vključiti v slovenski kulturni prostor. Taki občutki oziroma predsodki naj bi pri velikem delu slovenskega prebivalstva prevladujoče označevali odnos do "drugih".

In kako se takšen odnos odslikuje na ravni vsakdanjega življenja? Najbolj prepoznaven, najbolj ekscesen in najbolj nevreden je – kot je bilo že omenjeno – v razmerju med Slovenci in pripadniki narodov in narodnosti nekdanje jugoslovanske federacije. Slabšalen odnos razkrivajo že sama poimenovanja zanje: jugiči, jugoviči, cigani, boskurji, za vse povprek bosanci ter v zadnjih nekaj letih še čefurji in (povečini publicistično) Neslovinci; slednje tako diskriminatorsko označuje povečini le "bivše jugoslovanske tujce".

Življenjski odsevi so še zgovornejši. Pričevalna je naprimer pripoved bosanskega delavca, kako v primeru kakšne škode v podjetju najprej iščejo krivce med Bosanci (Mežnarič, 1986, str. 175). Ali pa naslednja izpoved neke matere: "V sredo je bla (hčerka) v šoli in prau: 'Veš mami, kaj so mi rekli (drugi otroci)? Vsi Bosanci, ki so na -i-ć, ne, marš svi iz Slovenije!'" In še spomin bosanskega delavca na zmerjanje v gostilni: "Poslušou sm ga gde je enga zmerjou tam: ti proklet Bosanc; pa sm reku: dej dej, pusti človeka; pravi: vas bomo pregnal dol." (Mežnarič, 1986, str. 66)

Konfliktnih odnosov med Slovenci in med pripadniki narodov in narodnosti bivše federacije pa vendarle ne kaže umeščati zgolj v simbolni prostor jezika, kulture in "narodnih običajev"; v medetnični prostor, napolnjen z "občutki ogroženosti" Slovencev, z "agresivnostjo" jugovičev, z asimilacijskimi procesi itd. Izsledki posameznih socioloških študij namreč opozarjajo tudi na socialno diferenciacijo; na izrazito razredne razsežnosti obstoječih navzkrižij (Mežnarič, 1986, str. 20, 21, 206).

Večkulturna, večetnična in socialno ne neproblematična slovenska stvarnost tako še ni prav blizu v nekaterih intelektualnih krogih in na ravni državne kulturne politike sanjanemu multikulturalizmu: sožitju različnosti, medsebojni toleranci, grajenju enotnosti na razlikah, tvorne integracije ob spoštovanju vsake, tudi najmanjše posebnosti. Skupno uresničevanje konkretne utopije, imenovane "la Babele possibile", možni Babilon (po Ulderico Bernardiju; Košuta, 1998, str. 3), je – vsaj za zdaj – še "impossibile". Dobra, prepotrebna osnova zanj pa je nedvomno do "drugih", do vseh drugačnih korektna kulturna politika.

V času po drugi svetovni vojni so uradna slovenska politika, ustava in zakonodaja priznale obstoj etnične pluralnosti. Posledica je bilo oblikovanje specifičnega sistema zaščite (avtohtonih) narodnih manjšin. Zavest o obstoju etničnega pluralizma se je postopoma oblikovala zlasti od šestdesetih let dalje. Skupaj z omenjenimi formalnimi oblikami pomeni osnovo za snovanje slovenske etnične in še posebej kulturne politike, ki zlasti v devetdesetih letih poudarja kot svoje izhodišče multikulturalizem oziroma interkulturalizem (Osnutek, 1999, str. 4). Izhajajoč iz tega koncepta "želi slovenska kulturna politika ohraniti in razviti kulturno in etnično raznolikost in bogastvo v Sloveniji" (Žagar, 1998, str. 1). Udejanjanje njenih želja pa povečini pomeni le zagotavljanje finančnih sredstev za "(so)financiranje in spodbujanje tistih kulturnih dejavnosti, katerih namen je ohranjanje in razvoj specifične kulture ter kulturne in etnične identitete specifičnih (etničnih, kulturnih) skupnosti in njihovih pripadnikov, ki živijo na ozemlju slovenske države" (Žagar, 1998, str. 1). In te so naslednje:

1. Kulturne dejavnosti *italijanske in madžarske narodne skupnosti* – dveh ustavno opredeljenih narodnih skupnosti v Sloveniji.
2. Kulturne dejavnosti *Romske skupnosti* v Sloveniji; njene posebne pravice in položaj naj bi uredila zakonodaja na podlagi splošnega ustavnega pooblastila (Slovenija je ena redkih držav, ki Rome kot avtohtono etnično skupnost obravnava v svoji ustavi).
3. Kulturne dejavnosti drugih manjšinskih etničnih skupnosti v Sloveniji, katerih pripadniki so sicer državljani Republike Slovenije, vendar njihove etnične skupnosti v ustavi in zakonski ureditvi niso opredeljene kot narodne skupnosti (narodne manjšine), ki uživajo posebno zaščito. Te je mogoče razdeliti na dve podskupini: a - kulturne dejavnosti (*zelo*) *majhnih avtohtonih etničnih skupnosti oziroma ostankov avtohtonih manjšinskih etničnih skupnosti in njihovih pripadnikov* (Avstrijcev in Nemcev, Judov, Hrvatov ob slovensko hrvaški meji in Srbov v Beli krajini) in b - kulturne dejavnosti pripadnikov "*priseljenskih*" (*relativno nedavno priseljenih*) *neavtohtonih manjšinskih etničnih skupnosti* v Sloveniji, katerih pripadniki imajo slovensko državljanstvo; slednje se včasih označuje tudi kot "nove" oziroma "novodobne etnične manjšine".
4. Kulturne dejavnosti *priseljencev*, ki niso državljani Republike Slovenije, a imajo na njenem ozemlju stalno ali začasno bivališče.

Pogled na zadevno proračunsko postavko Ministrstva za kulturo iz zadnjih dveh desetletij razkrije sofinanciranje številnih kulturnih dejavnosti navedenih etničnih skupnosti. Italijanska in madžarska narodna skupnost tako dobivata sredstva za knjižnično, izdajateljsko in založniško dejavnost, za dejavnost kulturnih skupin (pevskih zborov, folklornih skupin ipd.), za kulturne stike z matičnim narodom, za gostovanja po Sloveniji, za razne prireditve (likovne in druge razstave, etnografske tabore, recitale ipd.). Romska skupnost pridobiva zlasti sredstva za svojo Zvezo romskih društev Slovenije. Posamezna društva z njimi izvajajo gledališko dejavnost, dejavnost folklornih skupin, izdajajo svoj časopis, organizirajo večere romske poezije, festivale glasbe, prireditve ob Svetovnem dnevu Romov ipd. In potem je tu še kulturna dejavnost priseljencev, v okviru katere dobivajo sredstva povečini njihova številna kulturna društva: Zveza hrvatskih društev v Sloveniji, Hrvatski kulturni dom, Bošnjaška kulturna zveza Slovenije, Zveza makedonskih kulturnih društev Slovenije, Društvo srbska skupnost in Arabski klub. Njihova dejavnost so zlasti likovne razstave, folklorne in glasbene prireditve, predavanja in založništvo (Predlog, 1997, str. 82-90; Pregled, 1998, str. 135-145).

Vsa ta pisana paleta kulturne ustvarjalnosti, podprta z naklonjeno kulturno politiko, pa z vsemi svojimi bogatimi kulturnimi sporočili povečini ostaja le "znotraj" krogov posameznih etničnih skupnosti. Je to problem njihove ekskluzivnosti ali prevladujoče slovenske nezainteresiranosti? Verjetno obojega.

Spoznanja, do kakršnih so prišli v zadnjem času snovalci kulturne politike, so naslednja: da ljudje še vedno sorazmerno slabo poznajo etnično in kulturno različnost Slovenije, značilnosti, specifičnosti in podobnosti različnih kultur; da se ne zavedajo bogastva kulturne raznolikosti in da v Sloveniji – tako kot še v mnogih drugih državah – ne znamo oblikovati in razviti *družbene kulture sodelovanja* (Žagar, 1998, str. 20). Na osnovi teh spoznanj je bilo ugotovljeno, da bi kazalo posvetiti več pozornosti "razvijanju tolerantnosti in okrepiti pri tem vlogo šol, medijev in državnih inštitucij" (Čurin Radovič, 1999, str. 2).

Je pri omembi teh slednjih kulturna politika morda imela v mislih tudi posamezne muzeje? Še posebej Slovenski etnografski muzej, ki je z vsemi svojimi slovenskimi in tujimi zbirkami, z vsem dokumentacijskim in knjižničnim gradivom ter s svojo razstavno dejavnostjo ena sama "multikulturna učilnica"? O etnologiji, matični vedi v tej nacionalni ustanovi oziroma o etnološki misli je pač znano, da naj bi bila že od antičnih časov rasla prav iz preprostega zanimanja za tuje, posebno, drugačno.

Kako so bili, kako so in kako bi “drugi” lahko bili prisotni v delu SEM?

Stik in srečevanje z drugačnostjo nam pomagata pri izoblikovanju samorefleksije. Istovetnosti se nedvomno dodobra zavemo šele ob soočenju, ob primerjavi z drugimi in drugačnimi kulturami (Terčelj, 1997, str. 2). Ko je naravoslovec Hohenwart, prvi upravitelj Kranjskega deželnega muzeja – ki je bil ustanovljen leta 1821 in naj bi “zajel prvenstveno vse s področja nacionalnega slovstva in narodne ustvarjalnosti”, združil “vse, kar je ustvarila narava in človeška pridnost”, in shranil “vse spomine na usodo dežele in zasluge njenih prebivalcev” – v tridesetih letih 19. stoletja zaprosil slovenskega misijonarja Barago za etnografske predmete “divjakov” iz Severne Amerike, verjetno še ni premišljal na tak način. Njegova zamisel o zbirki indijanskih predmetov je bila bolj v duhu evropskih naravoslovnih “kabinetov čudes”. (Njihov pridih je na začetku prepoznavno zaznamoval tudi nastajajoče antropološke muzeje, ki so bili pod imeni etnološki ali folklorni muzeji sredi 19. stoletja omejeni na zunajevropske kulture; Smerdel, 1996, str. 27, po Rivieru, 1989). A Hohenwartovo dejanje je imelo nedvomno zgodovinske posledice. Slovenski etnografski muzej, ki je bil pod imenom Kraljevi etnografski muzej ustanovljen sicer šele leta 1923, vendar kot nadaljevanje stoletnega “etnografskega oddelka” in etnografskih zbirk Kranjskega deželnega muzeja, je tako vse od svojih začetkov združeval ukvarjanje z lastno dediščino in spoznavanje tujih kultur.

To zadnje je bilo najprej dolga desetletja obdobja, ki bi ga lahko označili kot “dobo kabineta čudes”, omejeno le na nastajanje zbirk. Njihovi darovalci oziroma prodajalci so bili na začetku zlasti misijonarji in potem skozi vsa obdobja še pomorščaki, trgovci, raziskovalci, svetovni popotniki, diplomati... Nekatero pomembnejše kolekcije iz tega prvega obdobja so predmeti plemen Očipva in Otava v že omenjeni zbirki misijonarja Friderika Barage iz leta 1837; zbirka egipčanskih predmetov, ki jih je muzeju v štiridesetih letih 19. stoletja daroval konzul Lavrin; iz leta 1850 kolekcija predmetov vzhodnosudanškega plemena Bari misijonarja Ignacija Knobleharja ter iz let 1912 – 1914 še Codellijeva zbirka iz Toga, Nigerije, Kameruna in “izredno kvalitetna” kitajska zbirka misijonarja Petra Turka (Smerdel, 1996, str. 28). Za začetek 20. stoletja pa kaže omeniti še “prve odkupe posameznih kosov južnoslovanske noše” (Makarovič, 1983, str. 69).

Pridobljeni predmeti zgovorno pričajo o odnosu do “drugih”, do drugačnih, s katerimi so se srečavali njihovi zbiralci. Lovsko in drugo orožje, nakit in drugi oblačilni dodatki (pipe, torbe, glavniki...), ženska in moška oblačila ter obuvala, maske in glasbila so jih pritegovali zlasti s svojo nenavadnostjo, drugačnostjo, eksotičnostjo (Smerdel, 1996, str. 28). Vzbujali so čudenje.

V drugem obdobju, v dobrih dveh desetletjih obstoja Kraljevega etnografskega muzeja, glede tega ni bilo bistvenih sprememb. Poveden zapis v muzejski kroniki iz leta 1926/27 sporoča: “Eksotični oddelek (Amerika, Afrika, Azija) bi se dal primerno urediti, če bi bil prostor. Tako so razne kitajske, egipčanske in indijanske *kurijozitete natrpne v treh omarah*. Etnografski muzej je dokupil novih predmetov in bo uredil lasten *izvenevropski narodopisni kot...*” (Vurnik, 1926/27, str. 142). Poleg pridobivanja novih

predmetov in treh "omar čudes", v katerih so bili razstavljeni muzejskim obiskovalcem, pa so v tem drugem obdobju v muzeju začeli tudi z raziskavami; vendar ne zunajevropskih etničnih skupnosti in njihovih kultur, kot bi se dalo sklepati po zadevnih zbirkah, temveč bližjih "drugih". Tedanjega muzejskega ravnatelja Nika Zupaniča, "prvega slovenskega antropologa", so znanstveno privlačili "Jugoslovani" – narodi prve Jugoslavije in še nekatere druge, povečini balkanske etnije. V muzejski znanstveni reviji *Etnolog* je do začetka druge svetovne vojne nizal razprave: o antropologiji osmanskih Turkov, o Harimatih – o problemu prvobitnih Hrvatov (1926/27); o srbski naselitvi v makedonskem mestu Srbčiče v 7. stoletju, o prvih nosilcih etničnih imen Srb, Hrvat, Čeh, Ant (1928); o pomenu nekaterih starih geografskih in etničnih imen na balkanskem polotoku, o etnološkem značaju kosovskih Čerkezov, o fizično-etnični metamorfozi narodov s posebnim ozirom na "Jugoslovane" (1933); o rasni estetiki ljudstva pri "Jugoslovanih" (1936) in o problemu etnične pripadnosti zlatega zaklada iz Banata (1940).

Do pravega izbruha vse mogoče muzejske dejavnosti, posvečene "drugim" – in tokrat ponovno skoraj samo zunajevropskim "drugim" – pa je prišlo v dveh desetletjih po letu 1964. To obdobje je mogoče poimenovati kar kot "dobo neuvrščenosti" v muzeju (čeprav se je ta dobesedno začela leta 1976, s konferenco neuvrščenih v Kolombu). V dvorcu Goričane blizu Ljubljane, kamor so v tem času preselili zunajevropske kolekcije, je muzej leto za letom organiziral razna predavanja o posameznih zunajevropskih deželah in njihovih kulturah ter pripravljal in gostil številne razstave, najsibo gradiva iz lastnih zbirk najsibo razstave, ki so jih posredovale ambasade in muzeji posameznih neuvrščenih držav. Začelo se je leta 1964 s tedaj pridobljeno kitajsko zbirko Marije Skušek. Istega leta so še v ljubljanskih prostorih odprli razstavo zbirke indonezijske ljudske umetnosti, diplomatskega para Vere in Aleša Beblerja, od leta 1965 pa že v Goričanah: Črno umetnost simbola in magije – zbirke ambasad Malija, Gvineje, Senegala; leta 1967 so začeli s ciklusom razstav "Naši popotniki in zbiralci na tujem" ter v njem nanizali naprimer Oceanijo iz zbirke pisateljice Alme Karlin, Sodobno japonsko keramiko iz zbirke diplomatskega para Klare in Frančka Kosa, njuno zbirko japonskega slikarstva (1968), Kulturo črnkih plemen ob Belem Nilu v 19. stoletju oziroma Knobleharjevo zbirko (1968); leta 1969 so se zvrstile razstave o indonezijski ljudski umetnosti, o ljudski umetnosti in obrti indijanskih plemen Čila in o indijski ljudski umetnosti kot "prispevek Slovenskega etnografskega muzeja k počastitvi obletnice rojstva velikega indijskega voditelja, misleca in borca za svobodo človeštva Mahatme Gandhija"; v letu 1970 je muzej "ob tednu solidarnosti z bojem vietnamskega ljudstva" odprl razstavo o Vietnamu; za leto 1976 kaže omeniti Mehiške maske iz mehiškega antropološkega muzeja in razstavo grafik kanadskih Eskimov; leta 1977 je z razstavo Predkolumbovska umetnost Peruja Slovenski etnografski muzej "pri nas nadaljeval s svojim načrtnim prizadevanjem, da nam kar najboljše predstavi kulture prijateljskih 'nerazvitih' držav neuvrščenih"; leta 1979 je poleg Umetnosti Aztekov v svoj "hvalevredni cikel Kultura neuvrščenih" uvrstil še razstavo Tkanje in nakit Peruja; v letu 1981 so si sledile razstave El dorado, Umetnost Aboriginov in Maorov, Mehiška ljudska umetnost... Leta 1984 so ugotavljali, da se je v preteklih dvajsetih letih v Goričanah zvrstilo nekaj nad 80 občasnih razstav, s katerimi je muzej v ciklu "neuvrščeni" predstavil kulture kar 36 neuvrščenih držav (Hemeroteka SEM, 1964-1984).

V osemdesetih letih, ko je ta posebni politični čas postopoma zamiral, je skupaj z njim – vendar tudi zaradi nekaterih drugih objektivnih in subjektivnih razlogov – zamrla skoraj vsa muzejska dejavnost v Goričanah. Čeprav je danes o njej mogoče premišljati kot o dokaj izrazitem političnem produktu, je bil le-ta vsaj v nečem pozitiven: številni muzejski obiskovalci so si v dobrih dveh desetletjih “dobe neuvrščenosti” v muzeju v njem pogosto širili védenje o azijskih, afriških, južnoameriških in drugih zunajevropskih kulturah ter o prebivalcih teh oddaljenih dežel. A le posamezne izmed njih so tu in tam kot “druge”, kot drugačne, srečavali v svojem okolju; najbolj pogosto kot študente iz “prijateljskih neuvrščenih držav”.

Dobo neuvrščenosti v muzeju je poleg posameznih stalno razstavljenih kolekcij zaznamovalo zlasti izmenjevanje občasnih razstav. Nekaj je bilo tudi tehtnejših pridobitev v muzejskih zbirkah (naprimer leta 1970 podarjena indonezijska zbirka zakoncev Bebler in leta 1978 mehiška zbirka Vere in Ignaca Goloba), a zelo malo je bilo raziskav. Osamljena kustosinja za zunajevropske kulture Pavla Štrukelj je sicer preučevala posamezne muzejske kolekcije (Baragovo, Knobleharjevo in nekatere druge), večino svojega študijskega dela pa je posvetila raziskavi Romov na Slovenskem. Sklenila jo je z obsežno etnološko razpravo o tej etnični skupnosti (1980), o zunajevropskih “drugih”, ki že stoletja živijo med nami.

In potem so prišla devetdeseta leta. Že od njihovega začetka, z državno samostojnostjo, intenzivneje pa od srede tega desetletja so se Slovenskemu etnografskemu muzeju postopoma odpirale možnosti odpravljanja nekaterih temeljnih eksistencialnih travm, še posebej prostorskih. Leta 1994 in 1995 sta Vlada in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije dodelila muzeju dve hiši v stavbnem sestavu nekdanje vojašnice v Ljubljani, ki so ga opredelili kot nastajajoče urbano multikulturno središče. Od leta 1997 v manjši muzejski hiši – namenjeni upravni, informacijski, raziskovalni, avdiovizualni, založniški, konservatorsko-restavratorski in drugim dejavnostim (knjižnici z javno čitalnico, predavalnico, manjšim razstaviščem) – že živimo. Večja razstavna stavba pa bo po prenovi pod eno streho združila vse muzejske zbirke: tako tiste, ki pričajo o delu slovenske kulturne istovetnosti, o tradicijski kulturi na Slovenskem in o vsakdanjem življenju zlasti kmečkega prebivalstva, kot one, ki sporočajo posamezne kulturne sestavine nekaterih “ljudstev sveta” in razkrivajo slovenski odnos do njih. Scenarij stalne razstave smo snovali na osnovi gradiva, kakršnega hranimo. Umestitev zunajevropskih zbirk je načrtovana v okviru obeh temeljnih razstavnih oblik: tako imenovane kulturne oblike, namenjene najširši javnosti, z delovnim naslovom Podobe neke kulture (tradicijske kulture na Slovenskem) ali predmet o ljudeh, in v okviru znanstvene razstave z delovnim naslovom Študijske zbirke ali predmet o sebi. V prvem primeru, v katerem bo razstavna zgodba sledila ideji cikličnosti življenja pa tudi širjenju – od mikro-nivoja doma do odhajanj v svet, celo v prostranstva tujih svetov, bodo srečevanja z nekaterimi zunajevropskimi kulturami prikazana skozi upodobitev slovenskih predstav o prebivalcih tujih dežel in o njihovem življenju, soočenih s predmetnim gradivom, pričevalnem o izsekih stvarnega življenja v nekaterih izmed teh dežel. V drugem primeru, v “urejenem svetu predmetov”, bodo študijsko prikazane muzejske zunajevropske kolekcije z vseh celin.

A naš sanjani prenovljeni Slovenski etnografski muzej, “muzej o ljudeh za ljudi”,

ne bo omejen le na pripoved relativno stalne razstave. Tu so še neizčrpne tematske in izrazne možnosti občasnih razstav: lastnih, gostujočih domačih in tujih; slovenskih, evropskih, zunajevropskih. Tu je – poleg izpopolnjevanja obstoječih – nuja oblikovanja nekaterih novih zbirk in vzporednih raziskav (naprimer zbirke predmetnih prič o vsakdanjem življenju slovenskih izseljencev; dopolnjevanje zamejskega gradiva; zbiranje predmetov, pričevalnih o življenju pripadnikov drugih etnij v Sloveniji in osnovanje oziroma dopolnjevanje zbirk predmetov, povednih o sodobni množični kulturi). V dobo, v kateri je multikulturalizem “vsesplošen evropski in svetovni megatrend” (Spahić, 1998, str. 3) ter obenem imperativ domače slovenske kulturne politike, muzej vstopa v vizijo, ki je zrasla na osnovi tistega, kar je pravzaprav vedno bil – kar je hranil in s čemer se je ukvarjal – pa tudi na osnovi subjektivnejših, prepričano humanih pogledov. Cilj je sodoben evropski muzej kulturnih identitet, ki je z vso svojo vsebino del nacionalne kulturne istovetnosti. Poleg drugih osnovnih družbenih vlog so njegova bistvena sporočila: ponosna, dostojanstvena ljubezen do lastne tradicijske kulture, do izročene dediščine; razkrite kulturne raznoterosti, sožitje z drugačnostjo, strpnost do tujih narodov, tujih etnij in modrost življenja v sobivanju z naravo. O prenovljenem Slovenskem etnografskem muzeju, kulturni, znanstveni in pedagoški ustanovi, tako premišljam kot o celostnem etnološkem, antropološkem muzeju, ki bo za svoje obiskovalce vez med preteklim in sedanjim, med tradicijsko in sodobno kulturo, med naravo in civilizacijo, med svojo in tujimi kulturami; med človekom in med podobo, ki jo homo o njem umetno ustvarili – s predmeti, ki so resnični (Smerdel, 1996, str. 31, 32).

Svojo vizijo udejanjamo, kadar, kakor in kolikor je to le mogoče. V duhu razkrivanja kulturne raznoterosti in vezi med svojo in tujimi kulturami to počnemo s poglobljenim študijem zbranega zunajevropskega gradiva, z njegovim primerjalnim ovrednotenjem ter s knjižnimi in razstavnimi prezentacijami (naprimer Baragove indijanske leta 1997 in Beblerjeve indonezijske zbirke leta 1998) pa tudi s prirejanjem predavanj in z razmeroma živahnim nizom gostujočih razstav. Mednje poskušamo vsako leto umestiti vsaj po eno razstavo iz katere izmed drugih evropskih dežel, saj smo etnografski muzeji nedvomno čudoviti mediji tako za sporočanje tistega, kar nas ločuje, kot onega, kar nas vse povezuje. Obiskovalci Slovenskega etnografskega muzeja so se od pomladi 1996 do danes srečali že s hrvaškimi paškimi čipkami, z belgijskimi svetniki zaščitniki, z makedonsko ruralno arhitekturo, z židovskimi izrezankami in z apokalipso po poljsko oziroma s poljskimi angeli in demoni.

Muzej se je sicer skozi vso svojo zgodovino ukvarjal z zbiranjem eksotičnih raznoterosti in z občasnim razkrivanjem kultur oddaljenih, odmaknjenih “drugih”, s katerimi se (razen izjemnih posameznikov) večina Slovencev v vsakdanjem življenju ni nikoli srečala. Iz dneva v dan pa se srečujemo z “drugimi”, ki so nam bližji; ki – čeprav morda različni in drugačni – živijo med nami, vendar – pogosto zavračani, nepriljubljeni, celo osovraženi – ne z nami. Muzej zato postopoma oblikuje tudi program predavanj in občasnih razstav, s katerimi poskuša (in bo poskušal) najširši javnosti predstavljati tudi kulturno dediščino in način življenja tujih etničnih skupnosti, katerih pripadniki so naseljeni v Sloveniji. Poleg pomembnega vidika zadevnega osveščanja Slovencev pa ni morda nič manj pomemben vidik vzbujanje kulturne samozavesti in samospoštovanja

med nami živečih tujcev. O tem na svoj način povedno pričajo slovesna odprtja razstav Paška čipka in Kitajski papirnati zmaji leta 1996, Makedonija – podobe podeželske arhitekture leta 1997 in Hommage Svetovnemu dnevu Romov, Židovske izrezanke ter Angeli in demoni leta 1998. Vsa so bila kulturne prireditve, ki so se jih ponosno udeležili mnogi (tu in tam se je zdelo, da kar vsi) v Sloveniji živeči Hrvati, Kitajci, Makedonci, Romi, Judje in Poljaki; in to ne le pripadniki njihovih družbenih in kulturnih elit. Nepozaben je spomin na Roma, ljubljanskega taksista, ki je pred odprtjem fotografske razstave ob romskem prazniku pokončno sede zbrano poldrugo uro poslušal predavanje o romski glasbi.

Slovenski etnografski muzej torej nedvomno je javna ustanova, ki je vez med svojo in tujimi kulturami; tudi med kulturami starih in novih prišlekov na slovenska tla. Poleg gostujočih razstav, predavanj in drugih prireditev z njihovim kulturnim in izobraževalnim poslanstvom pa bi morali v muzeju začeti tudi z raziskavami posameznih kulturnih sestavin in življenjskih stilov pripadnikov tujih etničnih skupnosti v Sloveniji: naprimer z raziskavo čefurske subkulture, ki jo poleg etnične pripadnosti označujejo še način obnašanja, govora, oblačenja, obuvanja, poseben stil pričesk, poslušanje določene glasbe, posebna zbirališča...; ali morda s preučevanjem načina življenja albanskih slaščičarjev ipd. Take in podobne raziskave bi bile nedvomno doprinos k vedenju o "drugih" med nami in k demistifikaciji oziroma k razumevanju njihove drugačnosti.

Vrata naše nacionalne muzejske ustanove, ki je tudi njihova, so odprta. Vabijo pod skupno streho, pod katero lahko pripadniki tujih etničnih skupnosti spoznavajo del slovenske kulturne istovetnosti in pod katero lahko Slovencem razkrivamo in jim približujemo povedne delce njihovih kultur.

VIRI IN SLOVSTVO

- ČURIN RADOVIČ, Suzana, 1999: Poročilo s področne razprave o kulturni politiki na področju kulturnih dejavnosti italijanske in madžarske avtohtone narodne skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v RS. Tipkopis, str. 1-12.
- GONSETH, Marc-Olivier, HAINARD, Jacques, KAEHR, Roland, 1995: Faire la différence. V: *La différence*. GHK, éds., Neuchâtel (Suisse): Musée d'ethnographie, str. 9-11.
- KOŠUTA, Miran, 1997: *Deset bežnih izpovedi o slovenski kulturni identiteti, multikulturalizmu in zamejstvu*. (Nacionalna razprava o slovenski kulturni politiki, Cankarjev dom v Ljubljani 24. in 25. oktober) Tipkopis, str. 1-5.
- MEŽNARIČ, Silva, 1986: "Bosanci". *A kuda idu Slovenci nedeljom?* Ljubljana: Krt.
- OSNUTEK, 1999: *Manjšine v prostoru Alpe Jadran in čezmejno sodelovanje*. (Več avtorjev) Tipkopis, str. 1-9.
- PREDLOG, 1997: *Predlog (so)financiranja kulturnih programov in projektov v letu 1997*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo RS.
- PREGLED, 1998: *Pregled (so)financiranja kulturnih programov in projektov v letu 1998*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo RS.
- PREŠEREN, Jože, DRNOVŠEK, Marjan, MISLEJ, Irene, GENORIO, Rado, 1990: Izseljenci v Avstraliji, Izseljenci v Evropi, Izseljenci v Južni Ameriki, Izseljenci v Kanadi. V: *Enciklopedija Slovenije 4*. Ljubljana, str. 220-227.
- SMERDEL, Inja, 1996: Projekt, imenovan Slovenski etnografski muzej. V: *Etnolog 6(LVII)*. Ljubljana, str. 17-58.

- SPAHIĆ, Besim, 1997: *Senca preteklosti in poti slovenske kulture v prihodnosti (slovenska kulturna posebnost in nujnost multikulturalizacije)*. (Nacionalna razprava o slovenski kulturni politiki, Cankarjev dom v Ljubljani 24. in 25. oktober) Tipkopis, str. 1-5.
- STATISTIČNE INF. ŠT. 161/96, 281/98: Statistični urad Republike Slovenije.
- STATISTIČNI LETOPIS, 1996: Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- (VURNIK, Stanko), 1926/27: Kr. etnografski muzej v Ljubljani, njega zgodovina, delo, načrti in potrebe. V: *Etnolog I*. Ljubljana, str. 139-144.
- ŽAGAR, Mitja, 1998: *Uvodni referat za razpravo o kulturni politiki do italijanske in madžarske avtohtone narodne skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v Republiki Sloveniji*. (3.11.1998, Cankarjev dom, Ljubljana) Tipkopis, str. 1-29.
- ŽUGEL, Franc, 1987: Ameriški Slovenci. V: *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana, str. 58-62.

KUSTOS ETNOLOG – KRONIST MESTA

Tanja Roženberger Šega

119

Uvod: Kaj ni muzejski predmet?

Več kot dve desetletji je že minilo od prvih začetkov organizirane in načrtno vodene muzejske dokumentacije sodobnosti. Vprašanje, ali predmeti potrošniške družbe sodijo v muzej, je torej že zdavnaj preseženo, aktualno vprašanje pa je, kako in na kakšen način lahko sodobnost ujamemo v muzejske prostore. Zbirajmo danes za jutri je prijazen slogan, ki je pred sabo rušil mnoge debele in zaprašene zidove, saj so stereotipne podobe o muzejih le stežka dobivale drugačne oblike. Nekaterim ljudem, na žalost tudi muzejskim delavcem, sta se zdela pojma muzej in sodobnost diametralno nasprotna. Potrebna sta bila čas in vztrajnost.

Spoznanje hitre spremenljivosti, nenehnega razvoja družbe in ne nazadnje tudi nagle minljivosti sodobne materialne kulture je prodrlo v svet muzejev in zbiranje sodobnih predmetov je danes nujna, enakopravna in enakovredna muzejska politika. Ustvarjeni so bili različni projekti, ki so rodili bogate sadove in še uspeli drvečemu vlaklu iztrgati pomembne fragmente sodobnosti. Ustanovljene so bile mnoge zbirke, tudi muzeji, tako v Evropi, kot tudi v Ameriki.

Eden izmed najpopolnejših programov muzejskega dokumentiranja sedanosti je prav gotovo švedski projekt imenovan SAMDOK, ki je leta 1977 nastal kot plod globalne analize zbirk in predmetov švedskih muzejev. Vzpostavili so organizirano in sistemsko zbiranje in dokumentiranje sodobnosti na podlagi izbranih in določenih kriterijev.

In kako se teh nalog lotevamo v Sloveniji?

Sodobnost na depoju

V Sloveniji deluje okoli 80 večjih in manjših muzejev in samostojnih muzejskih zbirk, kar pomeni dokaj gosto muzejsko mrežo. Umeščenost slovenskih muzejev v mednarodne tokove ter njihovo kvalitetno ponudbo nam dokazuje tudi skorajda vsakoletna udeležba na izboru za najboljše evropske muzeje leta EMYA, ki jo vsako leto organizira evropski muzejski forum. Prav prihodnje leto, ob deseti obletnici prvega slovenskega nagrajenega muzeja (Tobačni muzej), bo Ljubljana gostitelj te eminentne prireditve.

Kljub dokaj kakovostni slovenski muzejski ponudbi pa na področju dokumentiranja sodobnosti še vedno nismo vzpostavili kontinuiranega in širše, sistemsko organiziranega dela. Prva stalna postavitev, ki je prikazovala tudi obdobje osemdesetih let tega stoletja, je bila odprta leta 1987 v takratnem Muzeju revolucije Celje, oz. v sedanjem Muzeju novejšje zgodovine Celje. Razstava, ki jo je pripravila skupina zgodovinarjev, je prikazovala razvoj mesta Celja in način življenja v njem. Problematika onesnaževanja, razvoj industrije, tipična moda sedemdesetih let ter način življenja na ravni vsakdanjosti so bile teme, ki niso bile vajene muzejskih prostorov. S to razstavo so bili postavljeni temelji zbiranja in dokumentiranja sodobnosti, ne samo v Muzeju novejšje zgodovine Celje, temveč tudi v slovenskem muzejskem prostoru nasploh. Zgledu je sledilo nekaj občasnih razstav s sodobno problematiko, toda kljub dobri odmevnosti je preteklo še kar nekaj let, preden so se omenjeni stalni razstavi pridružile še nekatere stalne muzejske postavitve s takšno vsebino. Leta 1996 odprta stalna razstava nacionalnega Muzeja novejšje zgodovine iz Ljubljane (naslednik Muzeja revolucije Slovenije), z naslovom Slovenci v XX. stoletju, je zamenjala stalno razstavo o revoluciji v Sloveniji. Razstava, ki gradi prikaz na ravni vsakdanjega življenja popolnoma apolitično, je doživela in doživlja mnoge pozitivne, pa tudi negativne kritike. Prav to je tudi dokaz o "spolzkiem" terenu sodobnosti in zaradi pomanjkanja zgodovinske distance težavni objektivni oceni. Prav tako se sodobnosti dotika najnovejša stalna postavitev v muzeju pokrajinskega tipa. Razstava, ki je bila odprta pred dvema letoma, predstavlja življenje ob reki Muri vse od obdobjih, o katerih pričajo arheološke najdbe, do prikaza konglomerata smeti, ki jih proizvaja sodoben človek.

V Sloveniji se torej z muzejskim dokumentiranjem sodobnosti še vedno ukvarjajo zelo redki muzeji, pravzaprav le redki kustosi, ki si poleg že klasično zastavljenih nalog naložijo na pleča še tovrstno raziskovanje in dokumentiranje. Prav tu lahko iščemo enega izmed odgovorov, zakaj je stanje takšno. V slovenskem muzejskem prostoru namreč le redko najdemo kustosa, ki bi bil zaposlen prav za to področje.

Še toliko bolj presenetljivo pa je dejstvo, da se teh tem v prvih vrstah sploh ne lotevamo etnologi in to kljub temu, da ima proučevanje sodobnosti in urbanega prostora v slovenski etnologiji že tridesetletno tradicijo.

Začetki preučevanja urbane problematike so povezani z Oddelkom za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani in še danes ima oddelek vodilno vlogo pri obravnavi teh tem. Po besedah dolgoletnega profesorja dr. Slavka Kremenška je preučevanje mest in sodobnosti veljalo celo za eno od značilnosti ljubljanskega študija etnologije. Odsevi teh znanj se pojavljajo bolj kot samoiniciativne pobude posameznih kustosov etnologov; so torej posledica subjektivnih odločitev in ne neke širše programske organizirane oblike dela.

Slovenski etnografski muzej je leta 1976 z razstavo Življenje idrijskega rudarja muzejski publikli prvič predstavil industrijsko dediščino mestnega prostora. Avtorji razstave so prikazali način življenja dotlej neobravnavane poklicne skupine in njena razmerja z drugimi socialnimi skupinami. Prav tako je segment urbanega okolja predstavila razstava z naslovom Ljubljana po predzadnji modi, ki je bila leta 1983 na ogled v Slovenskem etnografskem muzeju. V drugih slovenskih muzejih pa najčesče

predstavljene urbane etnološke teme posegajo na področje socialnih in profesionalnih skupin. Na tem mestu bi omenila še razstavo o "malih gospodinjstkih aparatih", ki jo je pred letom dni pripravil kustos etnolog in lansko leto odprto obširnejšo občasno razstavo Spomini naše mladosti – etnološki pregled povojnih dogodkov na Goriškem. Avtorica razstave uvod v katalogu prične z besedami "etnologija nekoliko drugače...", kar nam enostavno in nazorno pokaže na položaj slovenske etnologije v sferah muzejskih raziskovanj sodobnosti.

Obširnejši projekt, ki podaja določen sistem za etnološko preučevanje tudi sodobnega življenja, pa je Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Izdaje nekaterih zvezkov etnološke topografije, še posebej tistih, ki so izšli izpod peres etnologov zaposlenih v muzeju, so spremljale tudi razstave, ki so tako kot zvezki sami predstavljale tudi sodobnost. Ne morem pozabiti dogodka, ko smo kot nadebudni študenti obiskali eno takšnih razstav in strmeli v nov električni likalnik, pri tem pa so se v nas sproti rušile stereotipne podobe o etnologiji.

Zakaj je razkorak med teorijo in prakso tolikšen? Kako to, da se ta znanja in vedenja niso prelila tudi v muzejsko prakso?

Po železnem pravilu v Sloveniji muzeji ponujajo po eno delovno mesto posamezni znanosti. Tako ima etnologija v muzejih pokrajinskega tipa ponavadi po enega predstavnika oz. nosilca znanosti, katerega vloga je že desetletja utečena in predvsem mnogo preobširna. Teren, ki ga zamejujejo meje posameznih pokrajinskih muzejev, je tako velik, da je že klasičen repertoar dela in nalog težko izpolniti, kaj šele, da bi kustosi začeli posegati in uvajati popolnoma nove teme izrazito urbanih prostorov, urbane kulture in njenih nosilcev, mikro raziskave vsebine posameznih izbranih arhitektur, kontinuiranega dokumentiranja sodobnosti in podobno. Prav tako so le redki muzeji tisti, ki načrtno gojijo in na novo uvajajo etnologijo v svoje hrame in so prepričani vanjo. Vzrok za takšno stanje pa je prav gotovo tudi v premajhni angažiranosti etnologije same. Menim, da etnologi muzealci prereditko izkoriščamo razstavni jezik muzeja za udarne razstave, ki bi pomagale razbliniti dvome, ugibanja ter včasih tudi negativna stališča do etnologije v muzejih sploh, tako v strokovnih krogih, kot tudi širše. Tudi s pomočjo odmevnih razstav bi si naša znanost lažje utirala pot.

Kustos etnolog je prav gotovo nepogrešljiv pri raziskovanju in postavljanju razstav, ki prikazujejo t.i. novejšo zgodovino na ravni vsakdanjosti. Zato je ena izmed možnosti novih etnoloških muzejskih zaposlitev vsekakor v sklopu muzejev, ki so se v zadnjem času "levili" in širili svoja raziskovalna polja. Muzej novejše zgodovine Celje je edini muzej, ki se je sočasno s širitvijo muzejskega raziskovalnega polja tudi kadrovsko dopolnil. Glede na premike v delovanju muzeja, tako časovno, predvsem pa tematsko, je v strokovnem kolektivu samodejno vzkliła potreba po etnologu. Ponovno bi rada poudarila lucidnost, pa tudi osamljenost te odločitve.

Menim, da nujno potrebujemo posebna delovna mesta, ki bi jih zasedli kustosi za urbano etnologijo. Prav ti so lahko kronisti dogajanja v nekem mestnem okolju na eni strani in ažurni raziskovalci vsega, kar izhaja iz kategorije urbanosti in sodobnosti.

Tako so bili in so še vedno raziskovalci in dokumentaristi sodobnosti v slovenskih muzejih kustosi zgodovinarji, ki delujejo na področju t.i. novejše zgodovine. Leta 1991

so pripravili odmevno razstavo z naslovom *Življenje na listkih*. Akcija zbiranja različnih listin, dokumentov, etiket, vstopnic, nalepk ter drugih drobnih listkov, s katerimi se srečujemo vsak dan, je stekla po vsej Sloveniji. Razstava je prvič v širšem obsegu opozorila na nujnost in pomembnost zbiranja predmetov iz našega vsakdanjika. Bila je pravi mali bum – tako med samimi kustosi in širšo publiko. Toda, ali nismo mi etnologi že zdavnaj govorili prav o tem? Očitno so predstavniki drugih strok pričeli reševati naloge, ki smo si jih, očitno pretiho, včasih celo edini zastavljali.

Kaj izgubljam in za kakšno ceno?

122

Gleda na osnovne funkcije muzeja, kot so zbiranje, hranjenje, dokumentiranje, bi si slovenska etnologija sodobnosti z muzejsko prakso lahko pridobila zanimive fonde različnih predmetov, fotografij, videodokumentacije ter drugih dokumentov časa, katerih izpovedna in dokumentarna moč sega še daleč izven meja muzejskih ustanov.

Seveda pa je zbiranje predmetov potrošniške družbe zaradi množine materiala nujno omejeno in izbrano s pomočjo določenih kriterijev, kot so (po SAMDOKU): pogostnost pojavljanja predmeta v družbi (frequency criterion), kriterij razvoja (step-ladder cr.), reprezentativnosti, privlačnosti (appeal cr.), predmeti domene (domain cr.) - to so predmeti splošne in osebne uporabe in kriterij oblike (form cr.). Poleg upoštevanja ustreznih kriterijev pa je pri dokumentiranju in samem izboru predmetov nujno upoštevanje socialnega, kulturnega in zgodovinskega konteksta, iz katerega je predmet prevzet. Prav uvid v ta kontekst je prednost pri zbiranju predmetov sodobnosti. Predmet sam lahko namreč opazujemo in dokumentiramo v njegovem resničnem in prvobitnem življenju, njegovi ustvaritvi, njegovem delovanju ter zatonu. Spremljamo lahko celoten spekter informacij, ki nam jih nudi. Morda sama pridobitev predmeta sploh še ni mogoča, zato je še toliko nujnejša dokumentacija konteksta, iz katerega izhaja. Zato je pomemben poudarek tudi na vsestranski dokumentaciji sodobnega življenja na ravni vsakdanjosti in ne le na materialnih predmetih. Koledarsko leto, praznično leto, različni dogodki, spremembe se odvijajo skupaj z nami, pred našimi očmi. Ravno zaradi te sočasnosti pa delujejo določene službe, ki že opravljajo, sicer za svoje lastne potrebe, določen segment dokumentacije, zato je sodelovanje med muzejem in njimi nujno. Dnevno časopisje, predvsem lokalni časopisi, novice in objavljene fotografije, dnevno informativne televizijske oddaje – vse to so dokumenti minulega dne. V dogovoru s fotografom določene časopisne hiše oz. uredništvom časopisa lahko s prevzemom njihovih (že posnetih) fotografij obogatimo muzejsko fototeko, brez bojazni, da bi se nam "izmuznil" kakšen pomemben dogodek. Prav tako je pomembno in koristno sodelovanje z ustrežno televizijsko hišo. Dnevne regijske novice s komentarji novinarjev so kot sestavni del muzejske videoteke nenadomestljiv vizualni dokument o življenju v mestu ter hkrati bogat vir za nadaljnja raziskovanja.

Kot konkreten primer dokumentacije sodobnosti pa naj osvetlim delo v našem muzeju.

Muzej novejše zgodovine Celje je bil ustanovljen leta 1963 kot Muzej revolucije – tip muzeja, ki je bil značilen za socialistične države. V drugi polovici osemdesetih let se je raziskovalno polje razširilo na celotno 20. stoletje, zaradi česar je muzej spremenil

Steklenica "ondina" (Vedrog Ljubljana), sredstvo za hladno ondulacijo (foto T. Roženberger).

Izdelek Tovarne tehtnic Ivan Rebek (fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje).

tudi ime. Kakor sem že omenila, je bil to tudi prvi muzej v Sloveniji, ki je na stalni razstavi predstavil sodobnost. Skladno s temi spremembami pa se je muzej tudi kadrovske dopolnil s kustosom etnologom, katerega poudarek dela je na preučevanju sodobnosti ter polpreteklega obdobja, predvsem na področju urbanih središč.

Delo je zasnovano na dveh nivojih. Prvi nivo je splošna in kontinuirana dokumentacija sodobnega utripa v mestu. V ta okvir spada sprotno pisanje kronike dogodkov, ažurna foto- in video dokumentacija vsakodnevnega dogajanja ter sprememb v mestu. Muzej sodeluje z lokalnim časopisom, celjskim fotoklubom ter celjskim dopisništvom slovenske nacionalne televizije. Na ta način so v naših fundosih zabeležena vsa dogajanja, spremembe, otvoritve, novogradnje, vzponi in padci gospodarstva, koledarsko in praznično leto Celjanov. Te drobne kronike trenutka so viri za naša nadaljnja raziskovanja. S sprotnimi in tekočimi odkupi videoposnetkov regijskih novic imamo sodobnost dokumentirano tudi z živo sliko. Pri zbiranju predmetov že utečeno sodelujemo z večino predstavnikov celjske industrije, ki nam sproti dajejo nekatere reprezentativnejše proizvodne produkte. Tako smo v primerih stečajev (na žalost jih ni bilo malo) oziroma ob njihovem preoblikovanju pridobili vse pomembne kose njihove opreme, pomembnejše proizvode ter različno dokumentacijo. V primeru stečaja Zlatarne – tovarne za izdelavo nakita smo npr. pridobili celoten zaklad Zlatarne. Posamezne zbirke našega muzeja izhajajo in rastejo prav iz te dediščine. Zbirka tehtnic je npr. posledica več kot stoletne tradicije izdelovanja tehtnic v našem mestu, prav tako zbirka emajlirane posode, zbirka zlatarstva se navezuje na že omenjeno tovarno nakita, zbirka obrti pa izhaja iz tradicije Celja kot obrtnega mesta.

Posrečeno akcijo smo izpeljali kar med delavci muzeja. Vsi zaposleni smo v obdobju enega leta v muzejski depo prinašali prazno embalažo, s katero smo doma kakorkoli

rokovali. Namesto v smeti – v muzej, bi lahko poimenovali slogan te akcije. Tako so vsi ti predmeti vir za preučevanje standarda slovenske družine, za določanje razmerij med prisotnostjo domačih in tujih izdelkov na tržišču, za prisotnost proizvodov celjske industrije...

Drugi nivo dokumentacije pa obsega zaokrožene in poglobljene tematsko usmerjene projekte. Prednost pri izbiri tem namenjamo predvsem tistim sestavinam, ki izginjajo pred našimi očmi. Tako je bil predmet dvoletne raziskave delavsko predmestje Celja imenovano Gaberje. Gaberje, ki se je kot delavsko predmestje Celja izoblikovalo pred dobrimi sto leti, v sodobnem času izgublja svoj specifičen značaj in preprosto izginja izpred naših oči. V času naše raziskave smo bili postavljeni pred odgovorno nalogo, da hitremu časovnemu stroju izpulimo še zadnje ostanke, da dokumentiramo še zadnje segmente industrijske dediščine, preden ga popolnoma ne zamenja nov videz z novo vsebino. Pri tem projektu bi poudarila metodologijo in metodiko našega dela. Raziskava je bila namreč izvedena v sklopu dveh poletnih enotedenskih raziskovalnih delavnic, kjer so poleg izkušenih mentorjev sodelovali tudi mladi raziskovalci, študenti etnologije in zgodovine ter dijaki srednjih šol. Prav združevanje znanja mentorjev z entuziazmom študentov in vedoželjnostjo dijakov vedno znova vsem udeležencem prinaša bogate izkušnje, zanimiva odkritja in jasna spoznanja. Naše raziskovalno delo je bilo razdeljeno v različne raziskovalne skupine, z izborom tem pa smo poskušali zaobseči vsa poglobljena področja materialne, socialne in duhovne kulture, preko katerih smo prišli do strjene podobe o delavski kulturi v Gaberjah. Teme so bile naslednje: razvoj industrijskih podjetij, položaj delavcev, kultura bivanja, oblačilna kultura, prehranjevalna kultura, položaj delavske družine in otrok, društveno življenje prebivalcev naselja ter posebno narečje, ki se govori v tem predelu. Poudarek dela je bil na ustnih virih, saj so prav slednji še najbolj minljivi. V času raziskave smo se pogovarjali s 50-imi informatorji, tako tistimi, ki so bili v Gaberjah rojeni in so tam preživeli svojo mladost, danes pa živijo drugje, s tamkajšnjimi sedanjimi prebivalci, kot tudi z nekaterimi meščani, ki naselje Gaberje in njegovo specifikko spremljajo kot zunanji opazovalci. Pogovore smo snemali na magnetofonski trak, prav tako pa smo poskrbeli tudi za videodokumentacijo.

Takšna oblika dela se je izkazala za zelo uspešno z več vidikov. Celodnevna enotedenska prisotnost na terenu omogoča, da v sorazmerno kratkem času pridobimo veliko količino materiala, tako različnih informacij, dokumentov pa tudi predmetov. Takšna intenzivna prisotnost pomeni tudi neke vrste promocijo muzeja in njegovega dela. "Muzej" stopa izza svojih zidov in deluje na ulici, v delavskem revnem stanovanju, v lokalnem "bifeju" ... In ne nazadnje, je naša oblika dela pomembna tudi zaradi uvajanja mladih v raziskovalno delo. Poleg tega pa na ta način zasnovano delo z mladimi omogoča muzeju kritje projekta iz dodatnih virov – kar je v naših razmerah zelo pomemben podatek. S to obliko dela bomo še nadaljevali, tematsko pa se selili tudi na druga področja našega mesta.

Projektno delo poteka tudi na področju dokumentiranja mestnih obrti. Dejstvo je, da določene obrtne panoge počasi in vztrajno liže čas s svojimi zakonitostmi. Propad so v zadnjem obdobju pospešile še raznovrstne spremembe, ki so posledično sledile osamosvojitvi Slovenije (leta 1991) ter spremembi družbenopolitične ureditve. Z denacionalizacijo hiš v mestnem jedru, v katerih imajo nekateri obrtniki najete svoje

Udeleženci muzejske poletne delavnice Gaberje, julij 1996 (fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje).

lokale, novi lastniki svoje prostore prodajajo ali postavljajo nove najemne pogoje. Nekateri obrtniki tudi zato za vedno zapirajo svoja vrata. Prihaja do popolne spremembe tako v vsebini kot tudi podobi teh delavnic. Zato je ažurna vsestranska dokumentacija določenih obrtnih panog še toliko bolj pomembna. Kot primer dokumentacije, hkrati pa že tudi prezentacije te vsebine, bi vam rada predstavila kratek dokumentaren film modistovske obrti. Film je bil sestavni del razstave z naslovom *Kaj se skriva pod klobukom – predstavitev modistovske obrti*, ki je bila na ogled lansko leto v našem muzeju.

Ob misli na to, kaj vse smo že zamudili, je še toliko bolj aktualen apel za institucionaliziranje polja urbane etnologije sodobnosti, tudi v muzejskem prostoru, za koordiniranje in programsko organiziranje dela, za skupne projekte in promoviranje preko razstav. Vzorov za to imamo v Evropi že več kot dovolj.

VLOGA MUZEJSKIH KNJIŽNIC PRI IZMENJAVI INFORMACIJ MED EVROPSKIMI ETNOGRAFSKIMI IN SOCIALNOZGODOVINSKIMI MUZEJI

Bojana Rogelj Škafar

126

Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja (SEM) v Ljubljani je specialna knjižnica, ki je po organizacijski plati ob kustodiatih oddelek osrednjega slovenskega etnološkega muzeja s statusom nacionalnega muzeja. Skupaj z njim je bila ustanovljena leta 1923, ko so bile zbirke predmetov etnografskega pomena prenešene iz Narodnega muzeja v novoustanovljeni Kraljevi etnografski muzej, knjižnično gradivo, nanašajoče se na te zbirke, ter tisto z etnološko in antropološko tematiko pa v knjižnico muzeja. Precejšen del knjižničnega fonda se je vseskozi in se še povečuje na račun izmenjave publikacij, ki jih izdaja muzej, s sorodnimi domačimi in tujimi ustanovami (etnografski in drugi muzeji, akademije, specialne knjižnice). Danes obsega knjižnični fond 25.000 zvezkov, od tega tri četrtine periodičnih publikacij. Od šestdesetih let naprej se v knjižnici oblikuje zbirka časopisnih izrezkov iz slovenskega časopisja, ki so klasificirani po etnološki sistematiki. Slikovno gradivo, audio zapisi, fototeka in diateka se hranijo in dokumentirajo v dokumentacijskem oddelku muzeja.

V knjižnici SEM sta zaposlena dva strokovna delavca: kustodinja bibliotekarka, ki je etnologinja, in bibliotekar, ki skrbi za vnos podatkov o knjižničnem gradivu v standardizirani slovenski medknjižnični sistem COBISS. Ta sistem predstavlja enega redkih na nivoju države uspešno delujočih sistemov v evropskem merilu, saj so vanj z redkimi izjemami vključene vse slovenske knjižnice od šolskih, splošnoizobraževalnih, specialnih do Narodne in univerzitetne knjižnice.

Naloge knjižnice SEM so v poglavitnem naslednje: v knjižnici nabavljamo, hranimo, dokumentiramo in posredujemo gradivo, ki služi kot vir za študij in raziskovanje zbirk muzejskih predmetov, ki jih hrani muzej, in ki jih upravljajo, dokumentirajo in raziskujejo muzejski kustosi. To so zbirke s področij ruralnega gospodarstva, ljudskega stavbarstva z notranjo opremo, noše in tekstila, zbirke ljudske obrti in prometa, predmeti družbene kulture, zbirke ljudske umetnosti in neevropskih kultur. Knjižnično gradivo pa ni le ozko vezano na zbirke muzejskih predmetov, ampak stremimo k nabavi literature, ki je rezultat raziskovanja načina življenja in ljudske kulture (gre za definicijo predmeta etnologije, ki se je v šestdesetih letih 20. stoletja uveljavila v slovenski etnologiji), ali ki bi po svoji vsebini lahko bila vir za študij etnološke tematike. V ta sklop sodijo različne krajevne monografije in takoimenovana domoznanska literatura. Načrtno zbiramo gradivo, ki priča o zgodovini etnologije na Slovenskem. Hkrati pa skušamo pridobiti

čimveč primerjalnega gradiva zlasti iz Evrope tako z vidika etnološke teorije kot tudi konkretnih tematskih študij. Prav tako skušamo pridobiti čimveč literature s področja muzeologije. Pri tem naj poudarimo, da muzejska knjižnica ni namenjena zgolj kustosom, ampak jo obiskujejo tudi strokovnjaki drugih ustanov, ob njih pa še študentje, arhitekti, oblikovalci in laiki.

Iz zgoraj navedenega sledi, da skušamo glede na vsebino knjižničnega gradiva slediti dvema smerema: poskrbeti za literaturo, ki je v neposredni zvezi s predmeti, ki jih hrani muzej, ter literaturo, v kateri so zajeta spoznanja kot posledica študija odnosov med nosilci načina življenja in predmeti, ki dobivajo v muzejih funkcijo muzealije in ki v končni fazi zopet zaživijo v življenskem kontekstu, tokrat izraženem z jezikom razstave. Ali če povzamemo: končni cilj specialne muzejske knjižnice je, da zbere in pripravi za uporabo informacije, ki jih kustos potrebuje pri študiju muzealij, kar vse prinaša nova spoznanja v obliki strokovnih besedil in razstav, kjer se poudari, kaj je (bilo) pomembno in kako naj se pomni.

Dostopnost do primarnih dokumentov oziroma publikacij je bistvenega pomena za uspešno raziskovalno delo in prezentacijo le tega v muzeju. Informacije o tem lahko v SEM že dve leti poišče vsak kustos sam preko računalnika v svoji sobi. Naloga knjižnice je, da mu publikacije preskrbi. Načini so nakup, medknjižnična izposoja ali zamenjava za publikacije, ki jih izdaja SEM. Le-ta ima bogato publicistično dejavnost. Letno izdajamo revijo *Etnolog*, ki obsega približno 500 strani in prinaša znanstvene in strokovne članke s področja etnologije, antropologije in muzeologije. V prvem sklopu imamo navado objaviti članke, ki so ubrani na določeno temo (npr. urbana etnologija, raziskave s področja življenja zamejskih Slovencev v Italiji, aktualni koncepti stalnih razstav...), v Janusovem razdelku objavimo pomembne članke ponavadi tujih strokovnjakov (dvojezično), ob tem pa še vrsto člankov, ki spremljajo dogajanje v stroki (ocene razstav, knjižne recenzije...). Ob *Etnologu* izdajamo serijo *Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja*, ki prinaša študije posameznih zbirk muzeja. Doslej so izšli *Votivi*, *Pasovi* in *sklepanci*, *Oselniki* ter zunajevropske zbirke slovenskih misijonarjev *Barage*, *Čebulja* in *Pirca*. V pripravi so *Otroške igrače* in *Svetila*. Tu je še nova serija *Likovne sledi*, v kateri bomo objavljali pomembno slikovno gradivo, ki ga hrani muzej, in ki ga etnologi muzealci uporabljamo kot vir za študij. SEM ima bogato razstavno dejavnost in s tem tudi bogato produkcijo razstavnih katalogov. Skratka, v zamenjavo lahko ponudimo res kvalitetne znanstvene študije, ki lahko služijo kot študijski vir ali primerjalno gradivo etnologom, zgodovinarjem in muzealcem doma in v tujini. Za naše kustose pa so seveda zanimive sorodne publikacije, ki nastajajo v tujih, zlasti evropskih muzejih. Tu pa se srečujemo s problemi. Z nekaterimi muzeji nas povezuje večletna tradicija zamenjave tako revij kot katalogov razstav. Ugotavljamo pa, da dobivamo v konkretno zamenjavo zelo izbrano število publikacij. Poleg tega nimamo tekočega pregleda nad celotno publicistično dejavnostjo v evropskih etnografskih in socilanozgodovinskih muzejih. Ena od možnosti za obveščanje o tem se je pokazala z izdajanjem revije *Net*. Vendar pa so na njegove strani prišle informacije le iz tistih muzejev, kjer se jim je o tem zdelo vredno poročati. Ob tem ne gre spregledati, da so za objavo v tiskanem mediju potrebna določena finančna sredstva in določen čas, ki preteče med zapisom informacije do objave v mediju (priprava besedila, tisk, distribucija).

Možna rešitev je vsekakor spletna stran na Internetu. V ta namen bi morali ugotoviti, kateri muzeji, ki delujejo v okviru NET-a, imajo možnost bodisi v okviru knjižnic ali kakih drugih oddelkov, da postanejo centri za zbiranje informacij o publicistični dejavnosti posameznih muzejev. Od tod bi te informacije tekoče vnašali na spletno stran in s tem bistveno povečali vedenje o tematskih in raziskovalnih dosežkih tako v obliki razstav kot publikacij, ki jih producirajo evropski etnografski in socialnozgodovinski muzeji (1. faza). Spletne strani NET-a bi nam v 2. fazi omogočile tudi neposredno medbibliotečno izposajo publikacij. Dejstvo je, da hranijo muzejske knjižnice tematsko specifično literaturo, ki je za muzealce najbolj zanimiva, in ki je v drugačnih knjižnicah ni. V SEM smo se doslej v ta namen obračali na Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani, kjer deluje specializirani oddelek za medbibliotečno izposajo. Tu so za nas poiskali konkretne iskane publikacije v evropskih knjižnicah ali centrih, s katerimi imajo povezave. Spletna stran NET-a pa bi ponudila neposreden dostop in spoznavanje knjižničnih fondov, ki bi jih na ta način sami odkrivali in se nato dogovarjali za izposajo.

Če naj povzamem: v spletni strani NET-a na Internetu vidim možnost za popolno prisotnost informacij o celostni dejavnosti evropskih etnografskih in socialnozgodovinskih muzejev. Z vidika knjižnic in uporabnosti fondov, s katerimi le te upravljajo, pa nam spletne strani ponujajo enkratno možnost povezovanja knjižnic in neposrednega stika z znanjem, ki ga knjižnice ponujajo uskladiščenega v knjigah, revijah, na audio in video kasetah ter na CD-ROM-ih.

RAZVOJNA STRATEGIJA ZBIRK SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA

Irena Keršič

129

Da bi lahko spoznali kvantitativno in predvsem kvalitativno rast zbirk Slovenskega etnografskega muzeja, ki dokumentirajo način življenja Slovencev v 20. stoletju, je za uvod potrebno analizirati strategijo nastajanja zbirk v posameznih časovnih obdobjih.

Predhodnica zbirk prvega in dolgo obdobje tudi edinega etnografskega muzeja v Sloveniji je bila etnografska zbirka v okviru Kranjskega deželnega muzeja. Ta je obsegala predvsem zbirke noš, vezenin, pohištva in t. im. narodne umetnosti.

V zgodovini zbiranja etnoloških predmetov sta takrat odločali tipološko in estetsko merilo. O izdelovalcih in uporabnikih teh predmetov v starih inventarnih knjigah ne izvemo veliko. Tudi o njihovi funkciji ali o eventualni spremembi namembnosti največkrat ni podatkov; tudi njihov socialni status največkrat ni bil določen. Merilo zbiranja so bili nekdam bolj posebni predmeti in ne tisti, ki so rabili za vsakdanjo rabo.

Od ustanovitve Kraljevega etnografskega muzeja l. 1923 dalje so zbirali tudi predmete ljudske obrti, ljudske glasbe, ljudskih običajev ter predmete "eksotičnih" narodov. Sploh se je v obdobju do druge svetovne vojne tudi pri nas pri opredelitvi predmeta etnologije uveljavil novoromantični duh, čeprav naj bi slovenska etnološka misel ob izteku 19. stol. krenila na bolj realistična pota (Kremenšek 1978: 10).

Matija Murko je leta 1896 v "Naukih", neke vrste etnološkem in muzeološkem programu za Slovence, zapisal: "Po mojem mnenju je sedaj naša glavna naloga, da povsod zbiramo in študiramo, kar imamo za narodopisje važnega..." (Murko 1896: 133). Vendar je bila politika zbiranja v muzeju še dolgo usmerjena v zbiranje čim starejših predmetov, ki naj bi dokazovali predvsem avtentičnost in starost slovenskega naroda. Predmeti so prihajali v muzej večinoma le z Gorenjske in iz Bele krajine.

Kmetje so po mnenju raziskovalcev predstavljali jedro naroda. Zbrani predmeti so bili sicer iz kmečkega socialnega okolja, znotraj katerega še vedno ni bilo upoštevano socialno razlikovanje.

Leta 1940 je s kadrovskimi spremembami v vodstvu muzeja prišlo tudi do drugačnih pogledov na predmet etnologije. Materialno, socialno in duhovno kulturo so pojmovali kot starosvetne ostaline v sodobnosti. Do šestdesetih let tega stoletja je v etnološki teoriji in praksi prevladoval še predvojni vzorec. V zbiralni politiki muzeja pa to obdobje lahko

opredelimo kot zbiranje in ohranjanje "starih narodovih dragotin". Ob koncu petdesetih let je Vilko Novak sicer opozoril slovenske etnologe (pod vplivom Richarda Weissa in Sigurda Erixona), da predmet etnologije ni le preteklost, ampak tudi sedanjost in ne samo kmečko prebivalstvo, temveč so njen predmet vse plasti prebivalstva (Novak 1956: 7-15). Vendar v muzejski praksi to vodilo še dolgo ni našlo plodnih tal.

Povojni čas, ki je v družbenem in gospodarskem življenju prinašal velike spremembe, se je odražal tudi v muzejskem delu. Izgradnja socializma je napovedovala, da bodo izničena nasprotja med mestom in deželo. Zato so etnografi in folkloristi hiteli s sistematičnim zbiranjem gradiva na terenu. Za zbiranje predmetov materialne, socialne in duhovne kulture so muzealci organizirali terenske ekipe, ki so predmetno gradivo natančno dokumentirale z opisom, fotografijo in risbo. Metodični pripomoček za poenotenost dela so bili predhodno sestavljeni vprašalniki. Do leta 1962 se je pod vodstvom takratnega direktorja Etnografskega muzeja Borisa Orla zvrstilo osemnajst ekip, po njegovi smrti pa še petnajst (Rogelj - Škafar 1993: 13).

Ker so bile do konca 2. svetovne vojne v muzejskih zbirkah zastopane le nekatere zvrsti kmečke kulture, predvsem tekstil in ljudska umetnost, so delavci muzeja začeli izpolnjevati zbirke tudi z drugih področij, kot so poljedelstvo, obrti, transportna sredstva itd. Prostor zbiranja se je z Gorenjske in Bele krajine razširil tudi na druga območja: na Dolenjsko, v Prekmurje, na Notranjsko in Primorsko. Zbrano gradivo s tega obdobja je bilo zelo obširno in pomeni temeljni fond Slovenskega etnografskega muzeja. Raziskovanja in zbiranje s povojnega obdobja so bila torej usmerjena v ljudsko kulturo, ki so jo pojmovali razvojno in jo enačili s kmečko kulturo. Pomanjkljivost takratnega pristopa pa je bila, da ljudskokulturni pojavi niso bili vpeti v družbeno-zgodovinska dogajanja. Etnologi so izražali strah, da bodo civilizacijski procesi in urbanizacija zamajali temelje kmečke kulture. Etnologija je tako pri nas, kakor tudi drugod, v drugi polovici tega stoletja začela izgubljati svoj predmet (Rihtman - Auguštin 1988: 3). Prebivalstvo se je začelo množično seliti iz vasi v mesta.

Šele šestdeseta leta so prinesla pomembne premike v razvoju etnoloških teoretičnih pogledov na Slovenskem. Etnologija je bila definirana kot specializirana disciplina historiografskega značaja, ki se posveča raziskovanju vsakokratnih, vsakdanjih, običajnih, tipičnih kulturnih oblik in vsebine vsakdanjega življenja tistih družbenih slojev in skupin, ki dajejo neki etnični skupini in nacionalni enoti specifičen značaj (Kremešček 1960/61: 7). Etnologijo odslej zanima odnos nosilcev načina življenja do teh prvin. Poudarjena je bila potreba po preučevanju sedanjosti, v praksi naj bi se začel uveljavljati genetično strukturalni vidik.

Slovenski etnografski muzej je leta 1964 odprl tudi posebni oddelek Muzeja zunajevropskih kultur z vrsto zgodovinskih etnoloških zbirk z vseh celin in tudi z zbirkami, ki so dokumentirale sodobno kulturo ljudstev iz drugih dežel sveta (Štrukelj 1983: 125). Te zbirke so bile ob jugoslovanski politiki neuvrščenen v šestdesetih in sedemdesetih letih med obiskovalci deležne velikega zanimanja. Simptomatično je, da je muzej v tem obdobju veliko energije vlagal v to svojo dislocirano enoto in ji dajal v marsikaterem pogledu prednost pred zbirkami domače kulture.

V muzeju so ob pripravah občasnih monotematskih razstav začeli proučevati in

zbirati material, ki naj bi opredmetil prikaz življenja ne samo kmetov, temveč tudi drugih poklicnih skupin, npr. rudarjev, splavarjev, gozdnih delavcev itd. Začeli so z zbiranjem celotnih inventarjev, kar do takrat ni bila praksa. Leta 1977 je muzej prvič načrtno pridobil pomembno zbirko celotnega inventarja malega kmeta iz Bistrice ob Sotli. S svojim zbiranjem je v poznih sedemdesetih muzej posegel tudi na urbano območje. V metodičnem pogledu so bile takrat novost Vprašalnice, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, ki jih je v več zvezkih izdalo Slovensko etnološko društvo. Vprašalnice so razširile klasično etnološko sistematiko na trinpetdeset tematskih področij. Tako vsebinsko kot metodično so še danes priročnik za različne raziskovalne namene in tudi za zbiralno politiko muzeja. V raziskovalni praksi so Vprašalnice predstavljale smerokaz za skupni projekt slovenskih etnologov Način življenja Slovencev v 20. stoletju.

Sledile so topografske obravnave območij na slovenskem etničnem območju (prostor raziskovanja se je razširil tudi na območja izven meja države, kjer bivajo Slovenci). Po enotni shemi smo proučevali posamezne slovenske občine in izdali več publikacij. Namen projekta je bil, da bi prišli do sinteze načina življenja Slovencev v 20. stoletju, žal pa projekt ni bil izpeljan do konca.

V sedemdesetih letih je veljalo, da so za etnologijo, kot tudi za muzejsko predstavitev pomembne vse plasti prebivalstva v preteklosti in sedanjosti ter da ni zanimiv le razvoj kulturnih prvin, temveč so predvsem pomembni odnosi, ki jih nosilci načina življenja oblikujejo do kulturnih prvin. V osemdesetih letih je bil viden napredek pri pojmovanju muzejskega predmeta, le-ta naj ne bi imel le zgodovinskega, socialnega in krajevnega ozadja in funkcije, temveč je njegova govorica še mnogo širša. Etnologi v muzeju so se začeli zanimati za sodobne tokove družbe in kulture. Nastajale so povsem na novo zasnovane zbirke mode, delovnih oblačil, zbirke z gostilniškim inventarjem itd. Zanimanje za urbane teme so v muzej pripeljale prve zbirke iz urbanih območij. Usmeritev na podeželsko (kmečko) in urbano etnološko preučevanje je veljalo preseči in danes je predmet etnološkega proučevanja kultura v najširšem smislu.

Muzejski predmet sicer sodi v primarno muzejsko gradivo. Vsega pa se vendarle ne da ohraniti v obliki materialnega spomina z zbirkami predmetov. Predmet po Van Menschu (1995) šele v povezavi z drugimi in predvsem z uporabnikom tvori vsebino muzeološkega razmišljanja. Nova slovenska etnološka muzeologija je razvila svojo smer pristopa do informacijske vsebine predmetov, ki se kaže na občasnih razstavah od osemdesetih let naprej. Najpomembnejši projekt glede zbirke pa je v zadnjem času gotovo sistematično izdajanje zbirke Slovenskega etnografskega muzeja, t. j. katalogov zbirke s spremnimi študijami. Tega projekta se je muzej lotil v začetku devetdesetih let zaradi zadrege s prostorom za razstavljanje. Večina predmetov, ki so shranjeni v depojskih prostorih, je bila le redko na ogled, ker je muzej več kot sedemdeset let imel le dve razstavni dvorani. Zato smo se odločili za izdajanje zbirke v knjižni obliki, da bi približali shranjene dragocenosti tudi drugim. Za takšen cilj je bilo potrebno dodelati koncept, ki je zahteval reinventariziranje zbirke, poglobljen študij predmetnega gradiva in dopolnjevanje posameznih zbirke. Odločili smo se tudi, da bomo izdajali knjižne predstavitve zbirke dvojezično, prevedene tudi v angleščino, kar omogoča komparacije in povezave z drugimi kulturami.

Slovenski etnografski muzej je po dolgih desetletjih le dobil najprej svojo upravno stavbo, sledi še prenova razstavne palače, za katero upamo, da bo v bližnji prihodnosti tudi gotova. V tej slednji bomo med drugim lahko razstavili študijske muzejske zbirke. Kljub temu pa bomo nadaljevali z izdajanjem naših zbirk. Doslej je muzej izdal naslednje publikacije: *Votivi* (1991), *Pasovi in sklepanci* (1993), *Oselniki* (1994), *Misijonarji, darovalci indijanskih predmetov* (1997) in *Igrače* (1999). V pripravi sta zbirki svetil in modelov za modrotisk (Dular 1997: 444).

132

Ob koncu osemdesetih in v devetdesetih letih je Slovenski etnografski muzej strokovno moč in tudi svojo finančno strategijo usmeril v bodočo postavitev stalne zbirke v nanovo pridobljeni razstavni palači. To je še dolg iz preteklosti, ki ga je potrebno čim prej realizirati, potem pa sile usmeriti k proučevanju načina življenja Slovencev tudi v drugi polovici 20. stoletja. Pri tem smo v zaostanku, kar je velika škoda. V tej polovici stoletja se je zgodilo več sprememb, kot prej v več stoletjih skupaj. Pri sočasnem zbiranju je namreč kontekst predmeta mnogo bolj jasen in ga je moč tudi bolj dosledno in večnivojsko dokumentirati. V procesu transformacije predmetov v muzealije je pomembno, da naš cilj ni samo zbiranje predmetov, temveč predvsem tudi zbiranje informacij o vsakem od njih, o vsem, kar ustvarja zgodbo o predmetu in njegovem kontekstu. Če je časovni odmik zbiranja prevelik, se izgublja vrsta navidez obrobni informacij, ki pa lahko veliko pripomorejo h "govoric predmeta". Hkrati tudi ugotavljamo, da je glede na vsak dan večjo goro konzumnega blaga, ki ga ljudje danes rabijo v vsakodnevnem življenju, nujno potrebno izdelati metodologijo sistematičnega zbiranja, ki bo zmogla zadosti kritiške refleksije.

Naš cilj ni le zbiranje predmetov kot nosilcev informacij in znanja, temveč tudi formiranje zbirk. Pri formiranju novih in dopolnjevanju starih zbirk imamo v mislih štiri kategorije:

- **reprezentativne kolekcije** za posamezna desetletja, za posamezne strukture prebivalstva;
- **sistematične kolekcije**, ki so odvisne od stopnje raziskanosti že obstoječih zbirk in dopolnjevanje le-teh;
- **pridružene kolekcije** (Associative collections), pri katerih samo omejeno število predmetov dosega kriterij za zbiranje, njihova prava vrednost se bo pokazala šele čez čas (teh predmetov zato tudi še ne inventariziramo, da jih kasneje iz zbirke lahko izločimo);
- **priložnostne kolekcije**, torej tiste, za katere se odločimo na osnovi ponudbe darovalcev in ne po lastni presoji, če seveda imamo zanje fizične kapacitete (prostor, police...).

Sklep

Različni pristopi in nazeri o predmetu etnologije so pogojevali nastajanje različnih zbirk Slovenskega etnografskega muzeja tako v kvantitativnem kot predvsem v kvalitativnem smislu. V vsakokratnem zgodovinskem obdobju so se z določenim časovnim zamikom teoretična vodila stroke reflektirala tudi v zbiralni politiki muzeja, torej tudi pri odločitvi, kateri kulturni fenomen bomo v muzeju ohranjali zanamcem.

Zgodovinska analiza zbiranja predmetov, tvarnih pomnikov določene kulture v Slovenskem etnografskem muzeju, nam nazorno kaže, kako je bilo to stoletje polno sprememb v orientaciji predmeta etnologije. Med našim časom in pregledanimi razdobji je vidna kvalitativna razlika. Pomemben premik se kaže v današnjem zajemanju širše kulturne problematike in ne le posameznih kulturnih sestavin. Večji poudarek je danes na proučevanju socialnega zornega kota kulturnega fenomena. Etnologa danes zanima predvsem odnos med človekom in njegovim kulturnim okoljem (Kremenšek 1978: 57).

VIRI IN LITERATURA

- DULAR, Andrej, Knjižna zbirka Slovenskega etnografskega muzeja - od začetkov do leta 1997 (Urednikov zapis ob predstavitvi petega zvezka Knjižnice SEM 21. maja 1997 v Slovenskem etnografskem muzeju). V: Etnolog 7, Ljubljana 1997.
- KERŠIČ, Irena, Pota in razpotja Slovenskega etnografskega muzeja. V: Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov 2, Rogaška slatina 1983, 477-483.
- KREMENŠEK, Slavko, Družbeni temelji razvoja slovenske etnološke misli. V: Pogledi na etnologijo, Ljubljana 1978.
- KREMENŠEK, Slavko, Nekaj pripomb. V: Glasnik SED, III, 1960/61, št. 2.
- VAN MENSCH, Peter, K metodologiji muzeologije. V: Muzeoforum. Zbornik muzeoloških predavanj 1993/1994. Ljubljana 1995, 7-19.
- MURKO, Matija, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi leta 1895. V: LMS, Ljubljana 1896.
- NOVAK, Vilko, O bistvu etnografije in njeni metodi. V: Slovenski etnograf 9, Ljubljana 1956, 7-15.
- RAZVOJ slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj. Ljubljana 1995.
- RIHTMAN - AUGUŠTIN, Dunja, Etnologija naše svakodnevnice, Zagreb 1988.
- ROGELJ - ŠKAFAR, Bojana, Slovenski etnografski muzej - sprehod skozi čas in le delno skozi prostor, Ljubljana 1993.
- SLAVEC, Ingrid, Težnje v povojni slovenski etnologiji. V: Zbornik 1. kongresa jugoslovanski etnologov in folkloristov I. Rogaška slatina 1983, 148-173.
- ŠTRUKELJ, Pavla, Neevropske zbirke v muzeju Goričane. V: Slovenski etnograf 32, Ljubljana 1983, 126-158.
- THE MANUAL of museum planing. Museum of Science and Industry, Manchester, London 1991.

SODOBNI PLAKATI KOT ETNOLOŠKI VIR

O zbirki plakatov v Slovenskem etnografskem muzeju

Uvod

Danes je plakat del našega vsakdana. Spremlja nas tako rekoč na vsakem koraku, pa naj bo to zunaj prostora, ob cestah, v parkih; na vasi ali v mestu. Lahko nas pozdravlja s sten v javnih ustanovah ali pa ga opazujemo, če želimo, celo na stenah lastnega stanovanja.

Ker je tako zelo prisoten in po svoji dolžnosti vsiljiv, se nanj kmalu navadimo. Seveda to ni namen njegovih oblikovalcev, a je že tako: če ima plakat še kakšne zlasti opazne posebnosti, ostane v spominu, če ne, postane samo ozadje brez sporočila. Odnos gledalca do plakata, do njegovega sporočila, je tisto, kar bi moralo zanimati etnologa.

V Slovenskem etnografskem muzeju se nam je v zadnjih letih nabralo nekaj stotov plakatov in letakov, ki so nastajali sočasno in pomenijo tako rekoč ilustracijo političnega življenja v novi državi. Imeli smo pravzaprav srečo, da smo soustvarjali zbirko in bili tako poučeni tudi o vzrokih, ki so plakate rodili. Pričujoče poročilo je namreč prvo, ki pravzaprav išče potrditev, da je prav obdelava te zbirke v Slovenskem etnografskem muzeju pomembna za etnološki prikaz, za pojem o preučevanju "vsakdanjega življenja". Kakršnakoli predstavitev življenja Slovencev v tem stoletju ne bo mogla mimo plakata oziroma mimo propagandnega gradiva vsakršne vrste.

Začetki evropskega plakata

Za boljšo predstavitev naj bo navedenih nekaj zgodovinskih podatkov:

Prvi začetki segajo v 16. stoletje, ko so v Nemčiji začeli razmnoževati plakat kot gledališki oglas in agitacijski lepak. Tega lahko imenujemo "plakat" le pogojno, saj se moramo zavedati, da je po današnjih merilih plakat tiskan prototip, ki je lahko množično ponovljen v zelo velikih formatih in primeren za lepljenje. Pravi format pa so dosegli šele s primerno tiskarsko in grafično tehnologijo.

V 17. in 18. stoletju njihovo obliko, še vedno v manjšem formatu, izrabijo za politično-propagandna sporočila ali karikaturu. Še močnejša je postala njegova moč v 19. stoletju. To so spoznali najprej politiki v najbolj razvitih družbah in revolucijska in post-revolucijska leta okrog 1848 so prinesla veliko pisanih obvestil v obliki plakata.

Pruski vladi so takšna obvestila postala nevarna, in kot izvemo iz Engelsovega članka *Debata o zakonu o plakatu* (1849), so bili plakati za nekaj časa prepovedani. Marksističen zagovor plakatov ni ostal brez odmeva niti sto let za tem v Sovjetski zvezi.

Šele v drugi polovici 19. stoletja (1864) je iznajdba kromolitografije omogočila izdelavo velikega črno-belega plakata, kar se prav zaradi večjega formata šteje za začetek pravega plakata.

Iz zadnjega desetletja preteklega stoletja vsi poznamo plakate slikarja in grafika Henrija de Toulouse-Lautreca. To so umetnine, ki segajo bolj na področje likovne umetnosti kot na področje propagande. Izdelal jih je v tehniki barvne litografije, ki je bila izumljena 1874. Vsekakor so bili občutki prvih gledalcev zagotovo drugačni od današnjih. Od tedaj naprej gresta zgodovina in razvoj plakatne umetnosti svojo pot in slednja sodi vedno bolj v likovno oz. grafično umetnost.

Plakat na Slovenskem: 19. in začetek 20. stoletja

Na slovenskem ozemlju so z v manjših količinah natisnjenimi plakati obveščali državljane že in predvsem v času Ilirskih provinc, to je v kratkem obdobju tukajšnje Napoleonove prisotnosti (od 1809 – 1812). Seveda ti niso bili niti najmanj podobni današnjim plakatom, a šlo je vendar za neke vrste javnih obvestil, javnih razglasov, namenjenih javnemu mestu. Seveda je bil tudi to predvsem politični razglas, s katerim je bila obveščena javnost, čestokrat na več krajih na enak in predvsem verodostojen način. Tako so še pred uporabo plakatnih oglasov o pomembnih rečeh obveščali svoje župljane župniki s prižnice domače cerkve.

Tudi avstro-ogrska monarhija je ohranjala politične razglase, tako v časopisju kot na plakatih. Iz 2. polovice 19. stoletja je ohranjenih razmeroma malo plakatov, čeprav je šla tudi pri nas tiskarska tehnika s časom naprej. Ena največjih, če ne celo največja tiskarna na Kranjskem je bila v prejšnjem stoletju Blasnikova tiskarna v Ljubljani. Že od leta 1847 je imela litografsko delavnico, šele od leta 1908 pa so imeli stroj za kamenotisk, ki je bil dovolj velik, da je omogočal tiske, ne manjše od 50 x 70. To naj bi bila nekakšna osnova za format lepljenega plakata.

Vsi razglasi in sporočila, ki so bili namenjeni množičnemu prebiranju, so bili torej v 19. stoletju še manjšega formata in so vsebovali le na različne načine oblikovan tekst. Po maloštevilnih ohranjenih primerih lahko vidimo, da so jih uporabljali predvsem za vabila na najrazličnejše prireditve. Ko se je po zadnji četrtini 19. stoletja razmahnilo društveno in s tem tudi družabno življenje, so se namnožila tudi tiskana obvestila. Seveda ne moremo šteti vseh za plakatno formo. Toda za prireditve, ki so nastajale kot odsev političnih struj in valovanj, so bili plakati več kot naročeni. Sem lahko prištejemo vabila na bèsede, na tabore in kasneje na sokolske zlete in podobno.

Karakteristiko plakata, to je kombinacijo likovne in grafične obdelave v večbarvnem tisku, pa je osvojil slovenski plakat šele po letu 1908. Kot prva močnejša skupina oblikovalcev plakatov pri nas je v tem času nastopila skupina vesnanov. To so bili večinoma na Dunaju, oziroma zunaj Slovenije šolani slikarji, njihovi izdelki pa bolj slikarsko oz. risarsko obdelano sporočilo. Vsebinsko so se naslanjali na slovensko narodno izročilo,

oblikovno pa je v njihovih delih pustila veliko sledi secesija. Iz leta 1914 je ohranjen plakat (I. Vavpotič) z vabilom na planinski ples.

Tudi v tem obdobju, ko se končuje v ognju prve svetovne vojne stara avstro-ogrška monarhija, politična volja in parole vzpodbujajo največje število plakatov (Plebiscit na Koroškem).

Obdobje od konca prve svetovne vojne in do konca 60-ih let 20. stoletja

136

Po koncu prve svetovne vojne in bolj ali manj srečnem združenju Slovencev v kraljevino Jugoslavijo se je večji naval političnih plakatov zaustavil. Ljudem so začeli krojiti usodo oz. okus plakati s t. im. komercialno, turistično in kulturno vsebino.

Vendar ni bilo videti nobenega pretiravanja. Po ohranjenih izvodih je bilo tiskano od 30 do 40 plakatov na leto, kar se nam za današnje razmere zdi nenavadno malo.

V obdobju med obema vojnama se je prebivalstvo stare Jugoslavije pospešeno razslojevalo in iz kompaktne kmečke družbe prebujalo v proletariat in polproletariat. Industrija v nastanku je počasi spoznavala moč reklame, ki se je v večji meri kot na samostojnem plakatu pojavljala v časopisju. V Ljubljani se je edino Ljubljanski velesojem, podjetje, ki je organiziralo sejme, pojavljalo tudi kot nekakšen "mecen" pri oblikovanju plakatov; ob natečajih tega podjetja so se učili oblikovalci slovenskih reklamnih sporočil.

V teh časih se po mestih že pojavljajo stalno določeni prostori za postavljanje (lepljenje) plakatov, vendar so v primeri z današnjimi tako rekoč minimalni in ne vzbujajo vtisa nadležnosti. To se da vsekakor sklepati po tem, da v časnikih praktično ni nobenih pritožb čez reklamna sporočila, ki naj bi onesnaževala mestni prostor. Vendar lahko prav tako zatrdimo, da prav zaradi svoje maloštevilnosti ta sporočila niso bila tisto, kar so danes, pa naj to jemljemo pozitivno ali negativno.

V tem obdobju so se nekako vzporedno z domačim plakatom pojavljali nekakšni "vrinjenci", ki pa so imeli kar precej občudovalcev – to so bili plakati za filmske predstave: lastniki kinodvoran oziroma uvozniki filmov so jih distribuiral skupaj s filmi, kar je bilo zelo pogosto in tudi zelo odmevno v tistem času. Plakati so bili najpogosteje opremljeni s fotografijami iz filma in s slovenskimi napisi. Kot umetniški izdelek niso bili pomembni, vendar so gotovo imeli velik odmev med vsakodnevnimi občudovalci. Vsekakor so v občutju časa pustili veliko večji pečat, kot bi lahko rekli za sočasne plakate, ki jih danes preučujejo s stališča umetniške vrednosti in jih je poznalo le maloštevilno občinstvo. Še več, s pomočjo respondentov postane slika 40-ih let 20. stoletja več kot čista: stari filmi s plakati ostajajo v spominu mnogo bolj od podobnih sporočil za industrijske izdelke.

Posebne vrste sporočilnost rodijo leta med drugo svetovno vojno. Politični propagandisti na obeh straneh so izrabljali plakat v najboljši veri, da bi s tem vplivali na ljudi. Množično, vsaj glede na težke razmere dela, so plakati nastajali med ilegalno partizansko vojsko. Kot ideološko sredstvo propagande in kot umetniški izdelki so doživeli po vojni zelo izčrpano obdelavo.

Tudi prva leta po koncu druge vojne so bila sprva naklonjena te vrste politični

Predvolilni plakat na oglašnem stebru v Ljubljani, november 1996 (foto T. Tomažič).

potrditvi. Plakat je hodil z roko v roki s spremembami, ki jih je narekovala državna politika. V začetku kar številni so plakati tvorili samo eno od ploščic v zapovedanem mozaiku časa. Ne da bi se jih ljudje zavedali, so jim bili za ozadje tistih dni.

Razen nekaj redkih izjem v sferi turističnih sporočil so se šele ob koncu 50-ih let začeli spet množiti plakati z ekonomsko vsebino. Nekaterim od njih (npr. za sejme na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani, za Cockto in podobno) je uspelo, da so ostali v spominu. Politični plakat pa se je počasi začel umikati v višje "sfere", postajal je nekakšen znanilec elitizma: z objavami za partijske kongrese in redke politične shode je povzdignil udeležence v posebno privilegirano kasto. Sporočilo ni bilo več propaganda, niti reklama, ampak samo potrditev in obvestilo, ki je bilo dano v vednost "širokim ljudskim množicam".

138

Razvet ekonomskih in "razprodaja" političnih plakatov

V tem času so bili ekonomski plakati že tudi pri nas sami po sebi umevni in so soustvarjali podobo mesta pa tudi že podeželja. Z mestnimi odloki so občasno skušali disciplinirati distributerje "pisanih pripovedk", da ne mažejo okolja bolj, kot je potrebno. Pogostnost pritožb in odlokov pa je dala vedeti, da je bil boj z njimi težak. Ljudje, ki so se navadili reklamnih sporočil z "gnilega Zahoda", kamor so hodili po nakupih, se podobnih plakatov ob cestah niso branili, še več, bili so jim v razvedrilo in dokaz napredka. Osveščenost posameznikov je bila množici pogosto odveč. Tudi navaden komercialni plakat je dobil politični imprimatur in domovinsko pravico.

Takšno je bilo stanje v Sloveniji, takrat še v okviru Jugoslavije, do konca 80-ih let 20. stoletja. Znane politične spremembe na vzhodu so odmevale tudi pri nas in bilo je, kot da bi politika spet hodila z roko v roki s plakatno industrijo.

Tukaj se začne glavna zbirka Slovenskega etnografskega muzeja. Referendum o odcepitvi Slovenije od Jugoslavije in prve volitve v samostojni državi so vzbudili nezaslišano navdušenje, enako tistemu v letih 1945 in 1918. Ljudstvu je bilo dano, da je na več načinov izražalo svojo voljo, skratka živelo je v prepričanju, da posameznikov pri tem izražanju nihče ne omejuje. Ko so se rodile stranke, je bilo nujno njihovo populariziranje.

V Slovenskem etnografskem muzeju smo sledili plakatni industriji, ali bolje rečeno propagandni vojni, od prvih skromnih začetkov, ko je v letu 1988 na novo nastala Kmečka zveza po vaseh organizirala bojkot oddaje mleka. Obvestila sicer niso bila politična, vendar so jih kot taka jemali celo sami avtorji. Pisana so bila na roke in nalepljena na drevesa. Skrivnostno so pozivala na nekaj, kar je bilo pravzaprav še do pred kratkim prepovedano. Tukaj bi zaman iskali kakšne posebne umetniške stvaritve. V določenih časih pač ni pomembna oblika, ampak le sporočilo.

Ko je čez dve ali tri leta prišlo do resničnega razcveta plakatov, so bili ljudje nanje bolj ali manj pripravljeni. Razpostavljeni so bili na vseh mogočih krajih, mesta so zgedala z njimi dobesedno oblepljena. Enaka slika je bila po podeželju. Politične stranke so za svoje predstavljanje skušale izrabiti vsak prazen prostor.

Predvolilni plakat na oglasnem stebri v Ljubljani, november 1996 (foto T. Tomažič).

Podrobnejša analiza teh plakatov, ki so nastajali ob prvih letih slovenske samostojnosti, bo nedvoumno pokazala, da je bilo za dober plakat potrebno veliko denarja, ne samo za tisk, ampak predvsem za njegovo pripravo. Plakati strank, ki so razpolagale z več denarja, so bili neprimerno boljši od tistih, ki so ga imele manj. To je pomenilo boljše sporočilnost in predvsem močnejšo umetniško moč.

Plakati so v tistih časih postali običajen atribut mestnih ulic, cest, podhodov, dreves, tudi zidov hiš, postavljali so jih v izložbe trgovin. To velja za tako imenovani politični plakat, ki je podobne čase že preživel. Vendar je bil tokratni "dèjà vu" vseeno malo drugačen. Izložbeni plakati so v tem času izgubili svoj ritual že s tem, ker niso ob njih postavljali še slik voditeljev ali vaz s šopki cvetja. Poleg tega so bili plakati v 90-ih letih mnogo številnejši in razprostranjeni tako rekoč povsod. Če so ob komunističnih kongresih opravljali bolj ali manj le slavnostno vlogo, so sedaj razpolagali vsak s svojim sporočilom.

S podrobnejšo analizo različnih plakatov bi znali ugotoviti tudi kaj bolj zanimivega od golega predstavljanja. Že površen pregled nam daje vtis, da so avtorji marsikje segli po humorju, ironiji, da ne rečemo še česa hujšega. Nekaj plakatov je bilo takšnih, kot bi z njimi želeli sprožiti kakšno t. im. "plakatno afero". Na splošno pa so med običajnimi prebivalci vzbujali radovednost, bolj nenavadna in izzivalna sporočila tudi že znano in privajeno nelagodnost in ogorčenost: Ali se to sme? Ali je to sploh dovoljeno?

V zbirki imamo prve plakate vseh mogočih političnih strank, ki smo jih nabirali direktno pri "proizvajalcih", lahko pa so bili tudi odtrgani ali odlepljeni. Pri katalogizaciji bo pomemben podatek o najdišču. Začetni časi plakatne evforije so bili zlati časi za tiste, ki so jih distribuirali. Znašli so se tako rekoč povsod. Komplikacije so nastale takrat, ko jih je bilo treba spraviti spet nazaj v za to odmerjene prostore. To traja še danes.

Plakat "Gradani Slovenije..." v Radovljici, julij 1991 (foto T. Tomažič).

Posebno zanimivi so plakati, ki poleg svojega sporočila nosijo še kakšno "sposojeno", naknadno dopisano, tudi dorisano. Menimo, da je prav tukaj posebno pomembno, da vemo, kje se je plakat nahajal. Avtorji teh sporočil najpogosteje protestirajo proti tistemu, kar je napisano ali pokazano na plakatu, včasih bolj nedolžno, včasih pa tudi s političnim protisporočilom.

Ob plakatih so se občasno pojavljali še različni letaki, lepaki, nalepke in priponke. Značilno za takratne letake je bilo, da so bili večinoma anonimni. Priponke so se uveljavile kot posebna vrsta sporočila. Najbolj popularne so bile tiste, ki so uporabljale duhovito ironijo. Bilo je, kot da avtorjem kratke jedrnate stavke narekuje črni humor, ki narodu pomaga v kriznih časih.

Na vsak način bo podrobnejša raziskava zbirke plakatov v Slovenskem etnografskem muzeju (poleg političnih obsega še istodobne plakate o kulturnih prireditvah na podeželju, ki pa so v manjšini) pokazala na neko dobo, ki nam je zdaj še zelo blizu. Pomeni nam ilustracijo dogajanj, o katerih govorijo zgodovinske knjige.

LITERATURA

BERNIK, Stane, Plakat & znak, Ljubljana 1989.

DARIŠ, Virgilij, Slovenski plakat, diplomska naloga na ALU, Ljubljana 1975 (rokopis).

DOMJAN, Jože, Kulturni plakat, Zavod za kulturne prireditve, Celje 1992.

ENGELS, Friedrich, Debata o zakonu o plakatih, v: K. Marx, F. Engels, Cenzura – svoboda tiska, Ljubljana 1985.

KOBE PREGI, Tatjana, Upodobljene besede, Grosuplje 1998.

KOMUNIKACIJA SKOZI KULTURE

Razstave v Slovenskem etnografskem muzeju in njihova vloga pri izmenjavi informacij

Nina Zdravič Polič

141

Uvod

V preteklem desetletju smo bili priče brezprimerne povečanja števila muzejev z vedno več različnih aktivnosti po svetu in neznanskega širjenja tehnologije in komunikacij. Komunikacija je pomemben del našega življenja in je ena temeljnih nalog muzejev.

Za sodobne muzeje je namreč značilen vpliv, ki naj bi ga s komuniciranjem o svojih zbirkah imeli na globalno družbo.

Zbirke so naš kulturni spomin, ker države in ljudje z njimi ohranjamo svojo identiteto. So medij, ki je sposoben komunicirati z vedno več ljudmi na vedno več krajih. Zaradi tega bo tehnologija v muzejih 21. stoletja igrala ključno vlogo, tako kot jo že danes igra v obliki številnih spletnih strani na internetu, pri upravljanju podatkovnih baz in pri izobraževanju. Svoj delež bo imela tudi pri spodbujanju zanimanja pri obiskovalcih, pri oglaševanju za prodajo in pri pospeševanju sodelovanja. Razvoj komunikacijskih tehnik in medijskih mrež omogoča hitrejše, bolj obsežne, medsebojno odvisne oblike izmenjave in komuniciranja na svetovni ravni.

Ta neprekinjeni proces omogoča našo raziskavo – z osredotočenjem na NET – Evropsko mrežo etnografskih in socialnozgodovinskih muzejev – in z analiziranjem načinov komuniciranja in izmenjave informacij ter vidikov, ki jih muzeji, včlanjeni v NET, lahko razvijajo v bodočnosti.

Za sedanje obdobje oblikovanja združene Evrope je značilno vse večje zanimanje državljanov Evrope za svojo kulturno dediščino. Ta bo odigrala ključno vlogo v našem iskanju identitete in pri potrjevanju ali zanikanju skupnega spomina, omogočala pa naj bi nam tudi odpiranje drugim. Zaradi tega (in kot dopolnilo drugim muzejskim nalogam – zbiranju, razvrščanju, razstavljanju) so muzeji zasnovani tako, da bi obiskovalce osveščali o medsebojni povezanosti Evrope v kulturi, v idejah in v izročilih, ki so skupna evropski civilizaciji. To naj bi dosegli z uporabo mrež, z vzpostavitvijo skupnega foruma, z uporabo različnih oblik komunikacije (s projekti posvečenimi dediščini, z izmenjavo razstav, s skupnimi razstavami itd.).

V tem članku predstavljam razstavi, ki ju je Slovenski etnografski muzej pripravil na osnovni aktivnosti NET-a – koordinacijskega telesa za različne etnografske muzeje in muzeje družbene zgodovine po vsej Evropi.

NET je od ustanovitve leta 1993 izvedel številne pobude evropskih razsežnosti. Osredotoča se na raziskovanje podobnosti med družbami in skuša spodbujati sodelovanje med muzeji, ki so njegovi člani.

142

Leta 1994 je objavil svoj prvi informacijski bilten (ničelno številko), ki med drugim zagovarja tudi potujoče razstave. Bilten NET se je kmalu izkazal kot koristno sredstvo za izmenjavo informacij in je 1995 navdihnil Slovenski etnografski muzej, da v Ljubljano, Slovenijo, povabi razstavi, omenjeni v naslednjem poglavju, predvsem zato, ker “SEM verjame, da so etnografski muzeji odlično sredstvo za odkrivanje podobnosti in razlik med narodnostmi”.

Zaključni del članka obravnava predlagani model za izboljšanje komunikacij med muzeji v NET-u in za izboljšanje dostopa do informacij.

Razstave v Slovenskem etnografskem muzeju in njihova vloga pri izmenjavi informacij

Slovenski etnografski muzej igra pomembno vlogo znotraj NET-a že od njegovih začetkov. V preteklih letih je naredil nekaj večjih korakov – kot prispevek k njegovim pobudam – in je že večkrat izražal svoje zanimanje za sodelovanje pri dogodkih, ki obravnavajo varstvo in promocijo evropske etnološke dediščine.

Slovenski etnografski muzej in drugi muzeji po Sloveniji si prizadevajo prilagajati se vedno hitrejšim socialnim, političnim in gospodarskim spremembam na prelomu stoletja. Lotili so se ponovne presoje svojega položaja, iščejo nova partnerstva in jih odkrivajo v kontekstu Evrope.

Naslednja primera razstave - *V zavetju svetnikov, Svetniki zavetniki v belgijski provinci Luksemburg in Makedonija – Podobe podeželske arhitekture*, ki ju je pripravil Slovenski etnografski muzej, potrjujeta, kako pomemben in koristen vir informacij so take razstave za sprotno komunikacijo in za nadaljnji dialog med muzeji.

Razstava Musée en Piconrue, Bastogne, je v Slovenskem etnografskem muzeju gostovala oktobra 1997, decembra istega leta ji je sledila razstava Makedonskega muzeja iz Skopja.

Za belgijski Musée en Piconrue je bila ta razstava izziv in priložnost, ker svojih zbirk doslej še ni razstavil v tujini. (Musée en Piconrue je muzej za varstvo in ohranitev cerkvene kulturne dediščine v Luksemburgu in v Ardenih). Razstava je bila privlačna pripoved o ljudskem verovanju in o izročilih, povezanih s svetniki zavetniki kot zaščitniki ljudi v štirih letnih časih, predstavljenimi z lesenimi kipi ljudskih svetnikov, z dokumentacijskim fotografskim gradivom in z drobnimi predmeti.

Na drugi strani je razstava Makedonija – *Podobe podeželske arhitekture z izvornimi risbami podeželskih hiš arhitekta Petra Namičeva* predstavila materialno (stavbarsko) kulturno dediščino.

Cilji

V muzejskem kontekstu sta bili obe razstavi s svojima specifičnima temama dobro dokumentirani, bili sta zelo poučni in sta navdušili obiskovalce.

V smislu učinkovite komunikacije pa sta opravili naslednje naloge:

- ustvarili sta nove stike in spodbudili sodelovanje na evropski ravni,
- kulturno dediščino sta približali širši javnosti,
- poudarjali sta skupne kulturne poteze,
- izboljšali sta védenje ljudi o drugih kulturah in državah,
- promovirali sta muzeja in njune posebne zbirke,
- razvijali sta bodočo komunikacijo s partnerskima muzejema,
- prispevali sta k bodoči izmenjavi razstav.

143

Vse te cilje so na različne načine podpirale promocijske aktivnosti (kot motor za izmenjavo informacij):

- tiskanje vabil v visoki nakladi in razpošiljanje po obeh v razstavo vključenih državah,
- izdaja razstavnih katalogov, zloženk in plakatov,
- organizacija uradnih otvoritev z mednarodno udeležbo,
- tiskovne konference, obvestila različnim medijem (časopisom, radiu, televiziji v obeh državah), redne muzejske tematske delavnice in predavanja.

Na podlagi tega lahko zaključimo, da so take razstave izjemna izkušnja in doživetje. Same po sebi delujejo v različnih smereh in so pomembno sredstvo za izmenjavo informacij.

NET in uporaba interneta

Poleg izmenjave informacij, ki je izhajala iz izmenjave razstav (kar ni vsakdanja praksa), in poleg biltena NET (ki je izšel šele petkrat, zadnjič leta 1996) danes ne moremo več mimo prednosti, ki jih ima zbiranje in izmenjava informacij z elektronskimi komunikacijskimi sredstvi. Elektronski dostop do informacij, ki se lahko preko interneta pošiljajo eni osebi ali milijonu ljudi, nam ponuja številne nove priložnosti.

Uporaba interneta in vzpostavitev spletne strani NET-a kot bodočega orodja komuniciranja med muzeji, zastavljata vprašanje oziroma nalogo, kako razviti primeren model ali sistem za prvo fazo zbiranja in selekcioniranja informacij na nacionalni ravni, ki bi ga kasneje lahko prilagodili uporabi znotraj NET-a.

Ta namreč deluje prek nacionalnih korespondentov iz različnih muzejev in držav.

Vključenost nacionalnih korespondentov v NET temelji bolj ali manj na njihovi lastni pobudi in na podpori in razumevanju matičnega muzeja ali ustanove. V mnogih primerih aktivno deluje samo en korespondent NET-a za celo državo.

Predlagani sistem timskega informiranja – model za izboljšanje komunikacij med muzeji – državna raven

Za hitro in natančno pošiljanje informacij vsem evropskim muzejem partnerjem NET-a po internetu je treba na nacionalni ravni razviti organiziran sistem timskega informiranja.

Glavna izhodišča in koraki, ki jih mora narediti vodja, t.j. glavni nacionalni korespondent:

144

- določiti smernice delovanja, cilje in aktivnosti za zbiranje informacij, na primer: informacije o potujočih razstavah, o posebnih dogodkih, o novem razvoju, novice o sodelovanju pri projektih EU za kulturno dediščino, izmenjava literature itd.,

- vzpostaviti tim predstavnikov (informatorjev) iz zainteresiranih etnografskih muzejev (v primeru Slovenije so to pokrajinski, občinski muzeji...), z drugimi besedami tim nacionalnih korespondentov, ki bi zbirali in selekcionirali informacije, preden bi jih posredovali glavnemu nacionalnemu korespondentu,

- določiti urnik za pošiljanje informacij (po elektronski pošti ali po faksu) vodji, glavnemu nacionalnemu korespondentu, ki jih obdela in na spletno stran NET-a posreduje samo izbrane,

- organizirati vsaj dvakrat letno sestanek s timom – s skupino nacionalnih informatorjev iz vključenih muzejev s ciljem ocenjevanja postopkov, njihove učinkovitosti in zagotavljanja delovanja sistema.

Vzpostavljanje takšnega sistema timskega informiranja nedvomno zahteva na prvem mestu veliko angažiranost trenutno aktivnega nacionalnega korespondenta NET-a in novih informatorjev, imenovanih s strani drugih pokrajinskih muzejev in drugih etnoloških ustanov v posameznih državah.

Tak sistem bi predstavljal učinkovito komunikacijsko orodje za posredovanje na spletno stran NET-a (ko bo postavljena) vseh aktualnih informacij, ki jih je "glavni" nacionalni korespondent (v posamezni državi) tekom procesa sistema timskega informiranja izbral.

Vsak partnerski muzej NET-a, uvrščen z naslovom in povezavo na svojo domačo stran na bodoči spletni strani NET-a, bi torej poleg teh osnovnih podatkov imel na skupnem imenovalcu še te druge izbrane aktualne oziroma zanimive informacije (razvrščene po državah partnerskih muzejev NET-a).

Po drugi strani pa bi takšen sistem vseboval tudi vrsto prednosti:

- Timsko informiranje in selekcioniranje informacij ter sestanki so učinkovito komunikacijsko sredstvo za sporočanje o tem, kaj se dogaja na različnih nivojih.

Prvič: Na nacionalni ravni med etnografskimi muzeji v eni državi. V primeru

Slovenije so številni pokrajinski in občinski muzeji z etnografskimi zbirkami šele začeli s postavljanjem spletnih strani na internetu in še niso povezani v enotno mrežo. Komunikacija med njimi je zaradi pomanjkanja časa, sredstev in tudi elektronske opreme pogosto prepuščena pobudam posameznikov ali pa je omejena na stike ob posebnih dogodkih in razstavah.

Drugič: Na evropski ravni, to je znotraj NET-a, bi vzpostavitev takšnega sistema timskega informiranja za pospeševanje komunikacije (sistem bi morala razviti vsaka država članica NET-a) omogočala posamezni državi hiter vpogled v muzeje NET-a in bi lahko pripeljala do večje angažiranosti, do novih priložnosti in do novih predlogov za sodelovanje.

VIRI

O' SULLIVAN, Tim - FISKE, John: *Key Concepts in Communication and Cultural Studies*, 1995.

FISKE, John: *Introduction to Communication Studies*, 1993.

GAMBLE, Teri & GAMBLE, Michael: *Communication Works*, 1993.

HURST, Bernice: *A Handbook of Communication Skills*, 1991.

NASH, Christopher John: *Interactive Media in Museums*. V: *Journal of Museum Management and Curatorship* 1992 št. 11, str. 171–184.

GREENHILL, E.H.: *Communication in Theory and Practice and their Visitors*. V: *Journal of Museum Management and Curatorship* 1996, str. 35–53.

FARNELL, Graeme: *Team Briefing: A Means of Improving Communication within the Museum*. V: *Journal of Museum Management and Curatorship* 1984, št. 3, str. 153–157.

VAROVANJE PREMIČNE INDUSTRIJSKE DEDIŠČINE V NASLEDNJEM TISOČLETJU – SLOVENSKI PRIMER

Taja Čepič

146

Varovanje dediščine, vprašanje kriterijev in opredelitev zbiralne politike, problem zaščite so stalni spremljevalci muzejskega strokovnega dela. Zatorej današnje vsesplošno samospraševanje in aktualiziranje teh tem lahko opredeljujemo s hitrimi spremembami načina življenja, hiperprodukcijo sodobne potrošniške družbe in možnostjo uporabe novih tehnologij, ki učinkovito razrešujejo večna vprašanja, do kod lahko posegamo pri širjenju prostorskih možnosti – depojev, obenem pa sprožajo niz novih dilem o ohranjanju predmetov kot temelju muzejske dejavnosti.

V današnjem kratkem prispevku se omejujem na izkušnjo varovanja industrijske dediščine v Sloveniji in opredeljujem osebni pogled na njeno reševanje v naslednjih letih.

Preden se dotaknem bistvenih premis, nastalih sprememb, ki opredeljujejo naše delo v Sloveniji v zadnjih letih, menim, da jih lahko povežem tudi z osebnimi izkušnjami, ki so v veliki meri opredelile moje strokovno delo v Mestnem muzeju Ljubljana in s tem tudi moje poglede na obravnavano problematiko. Moj prihod v muzej leta 1979 namreč ni bilo mogoče vključiti v utečen tok dela, s kolegom sva bila začetnika novonastalega oddelka za sodobno zgodovino (to je zgodovino 20. stoletja), privilegirana in odgovorna oblikovati zbiralno politiko in zbirke, ki bodo opredeljevale način življenja v Ljubljani v 20. stoletju. Vsak, ki se je znašel v podobni situaciji, mi verjetno lahko potrdi, da se v takšnih primerih, ko na začetku sicer po svoje zaorješ ledino, pozneje nujno soočiš s precejšnjimi spremembami, saj se kriteriji, pogledi in znanje bistveno spreminjajo, dopolnjujejo in poglobljajo.

V drugi polovici osemdesetih, ko se je novonastali oddelek tudi kadrovsko okrepil in opredelil osnovne kriterije zbiralne politike, se je pojavila tudi potreba po povečani pozornosti do ohranjanja industrijske dediščine.

Bogastvo industrijske in tehniške dediščine je predvsem po drugi svetovni vojni pripeljalo tako do ustanovitve osrednjega nacionalnega tehniškega muzeja, kakor tudi do ustanovitve niza muzejev v industrijskih središčih, od katerih je nato marsikateri prerasel v splošni lokalni muzej. Tovrstne zbirke so zatorej bogate in prisotne v velikem številu slovenskih muzejev. V osemdesetih letih se je posebej pokazal interes za ustanavljanje tovarniških muzejev oziroma muzejskih zbirk različnih tovarn in podjetij.

Namen ustanavljanja tovrstnih zbirk je sodil v sklop sprememb v menedžmentu, zgledujoč se po tovrstnih zbirkah v zahodnoevropskih državah, ko se imidž tradicije vključuje v poslovno strategijo. Muzejske zbirke so nastajale na različne načine, bodisi z donacijami, odkupi posameznih zbirk ali zbiranjem ljubiteljskih zanesenjakov, zaposlenih v podjetjih, v nekaj primerih pa so se podjetja povezala s pristojnimi muzejskimi hišami. Četudi namen današnje predstavitve ni problematika tako imenovanih tovarniških muzejev, pa velja omeniti, da je razprava na to temo v okviru CIMUSET-a na Generalni konferenci ICOM-a v Melbournu v oktobru 1998 pokazala, da je tovrstna problematika pereča in aktualna tako v Sloveniji kot v Veliki Britaniji, Madžarski in Avstraliji, povsod in vsakič, ko se poslovni interes sooči z interesom varovanja kulturne dediščine.

Ljubljana, glavno mesto republike Slovenije, je bila skozi zgodovinska obdobja politično, kulturno, prometno, izobraževalno središče, nikoli pa ni bila izrazit industrijski center. Razvita predelovalna industrija, s staro tradicijo in posebnostmi, ohranjenimi starimi industrijskim obrati, pa je bila zanimiva tudi z vidika proučevanja načina življenja delavcev, ki je odražalo nekatere izrazite ljubljanske značilnosti.

Iz zgoraj navedenega se je porodil projekt z naslovom Stari ljubljanski industrijski obrati, katerega osnovna značilnost je bilo ohranjanje premične industrijske dediščine, povezano z zbiranjem najrazličnejših vrst gradiva in dokumentacije in angažiranjem zaposlenih v obravnavanih industrijskih obratih.

Pri tem pa je potrebno izpostaviti dve stvari. V Sloveniji imamo skrb za varovanje premične in nepremične dediščine razdeljeno v dveh vrstah institucij. Nepremično dediščino (stavbe, spomenike ...) kot javne službe varujejo posebni zavodi (trenutno jih je v državi sedem, po sprejetju novega zakona o kulturni dediščini, ki je bil v parlamentu sprejet 21. januarja 1999, pa bodo kot enovita institucija javne službe delovali pod okriljem države oziroma Ministrstva za kulturo). Premično kulturno dediščino varujejo muzeji kot del javne službe, ki pa poleg tega opravljajo še niz ostalih funkcij, od raziskovalnih, izobraževalnih in kulturnih. Ta delitev narekuje tesno sodelovanje obeh vrst zavodov.

Druga pomembna stvar, ki se je pokazala v tem obdobju, torej v osemdesetih, pa je bil zelo značilen pojav, da so se odpravljale v pokoj generacije delavcev, ki so prišle v določene tovarne in podjetja po drugi svetovni vojni in zaradi majhne fluktuacije razvile specifično pripadnost svojemu podjetju. To se je nemalokrat odražalo v ljubiteljskem zbirateljstvu in nostalgicnem ohranjanju drobnih zanimivosti, značilnih za delovne procese, medsebojne odnose, različne družabne aktivnosti itd.

Projekt, ki smo ga torej zasnovali v našem muzeju, to je Mestnem muzeju Ljubljana, je bil usmerjen predvsem v reševanje potencialne industrijske dediščine, v čemer je zajeto tudi gradivo, ki ne opredeljuje samo delovnega procesa, ampak celotno sociološko komunikacijo v določenem podjetju oziroma tovarni. Želeni cilj je bil, da se v tovrstnih podjetjih osnuje ali samo evidentira, dokumentira in dopolni že obstoječe zbirke ter nudi strokovno pomoč tovrstnim poskusom, da se torej ohranja dediščina tam, kjer je nastala in da se le v nujnih primerih shrani v muzejske depoje.

Tovarna, kjer se je projekt v prvi fazi začel, je bila Tobačna tovarna v Ljubljani.

Tovarna z dolgo zgodovino, v veličastnem kompleksu spomeniško zaščitenih stavb, se je zdela primerna zaradi več stvari. Od ustanovitve leta 1871 je delovala neprekinjeno,

glede na število zaposlenih je bila več desetletij največja tovarna v Ljubljani. V začetku 20. stoletja je zaposlovala skoraj 2500 ljudi, od tega 86% žensk. To je predstavljalo kar 7% vsega ljubljanskega prebivalstva. Ker je bila del državnega monopola, je bil status varovanja delavskih pravic in zaščite v primerjavi z ostalimi industrijskimi delavci na precej višji ravni (pokojninsko in zdravstveno zavarovanje, otroški vrtec, notranja zdravniška služba, knjižnica itd.). Raziskave so pokazale, da je bila skozi desetletja Tobačna tovarna t.i. družinska tovarna, v kateri so bile zaposlene generacije žensk posameznih družin. V povprečju je bila tretjina od tobačnih delavk neporočena. Te ženske so predstavljale ustrezen vir družinskega dohodka za poplačilo davkov, šolanje nečakov itd., predstavljale so skratka konstanten finančni priliv družinskemu proračunu, zaradi pokojninskega zavarovanja pa po upokojitvi niso bile v breme družini. Ekonomska neodvisnost se je kazala na različne načine, eden od njih je bil, da ženske kljub porodom niso zapuščale službe. V oblačenju in obnašanju so se zgledovale po nižjem meščanstvu, bile so sindikalno organizirane. Kljub zgoraj omenjenim podatkom življenje ni bilo rožnato, o čemer pričajo tudi iz njega vzeti številni motivi v slovenski književnosti, ki govorijo o tragičnih zgodbah nezakonskih otrok, samomorih in pogostih boleznih, med katerimi so bile na prvem mestu bolezni dihal.

Tobačna tovarna je predstavljala posebej zanimiv izziv, ki se je ujel s težnjo in pripravljenostjo vodstva tovarne, financirati projekt, ki je bil leta 1992 realiziran z ustanovitvijo posebnega Tobačnega muzeja, katerega lastnika sta tovarna in Mestni muzej. V treh letih, kolikor je trajalo delo na projektu, je bilo zbranih več kot 1000 predmetov, od tega večina na terenu, z angažiranostjo zasebnih zbiralcev, zaposlenih v tovarni, upokojeincev itd. Mreža sodelavcev je bila angažirana na celotnem slovenskem ozemlju, posamezne predmete, izdelke ljubljanske Tobačne tovarne pa smo dobili tudi z območij takratne skupne države. V sami tovarni namreč razen določenih malenkosti ni bilo ohranjenega ničesar. Ob projektu je bilo opravljeno raziskovalno delo, zbrano veliko ustnih virov, kakor tudi fotografij, arhivskega gradiva ter osebnih predmetov.

Projekt se je nadaljeval s podobnim dogovorom s tovarno, ustanovljeno leta 1921, edino v Sloveniji, ki je izdelovala, oziroma še izdeluje pločevinasto embalažo, ter Ljubljanskim sejmom, prav tako ustanovljenim v zgodnjih dvajsetih, ki s svojo mednarodno sejmsko dejavnostjo ni le v veliki meri opredeljeval mestnega gospodarstva, ampak je tudi vplival na razvoj turizma, hotelirstva in gostinstva. Sodelovanje je v začetku devetdesetih teklo približno po istem vzorcu kot pri Tobačni tovarni, s strokovnim deležem, ki ga je prispeval muzej, in finančnim pokritjem, ki so ga prispevala podjetja.

Razen s tema podjetjema smo se dogovarjali še z dvema, s predvojno kozmetično tovarno in tovarno slaščic z izredno dolgo tradicijo.

Projekti niso bili realizirani. Z neodvisnostjo Slovenije leta 1991 in začetkom tako imenovane tranzicije so se lastninski odnosi začeli hitro spreminjati. V tem obdobju, ko je bila na tehtnico položena delitev nekdanjega tako imenovanega družbenega premoženja in se je začel proces privatizacije, so bili projekti varovanja dediščine in formiranja muzejskih zbirk znotraj posameznih gospodarskih podjetij v veliki meri postavljeni na stranski tir. Za prekinitve dogovorov in sporazumov je bila včasih usodna sprememba zakonodaje (osamosvojitve določenih delov tovarne v posebna podjetja, ki

jih niso več zavezovali prejšnji sporazumi) ali sprememba menedžmenta, lahko pa tudi prihod kapitala tujih vlagateljev, od katerih niti ne moremo pričakovati skrbi za varovanje dediščine, ki je za njih, kakor mi je rekel eden od predstavnikov tuje firme, izrecno strošek, oni pa vlagajo svoj kapital izključno zaradi dobička.

Gospodarska kriza, ki je spravila na kolena marsikatero podjetje z dolgo tradicijo, in proces denacionalizacije, vračanje lastnikom v obdobju socialistične revolucije odvzetega premoženja predvsem v naravi, pogojujeta takojšnji angažma posameznega muzeja glede reševanja potencialne industrijske dediščine. Tukaj so zajete tudi tovarne. Kot primer naj omenim staro ljubljansko tekstilno tovarno, ki jo je med prvimi dobil nazaj potomec bivšega lastnika. Tovarna je propadla, staro stavbo so prodali, jo razstrelili, na istem mestu danes rase novogradnja.

Kako se v takšnih razmerah zljaji in opredeliti strategijo varovanja industrijske dediščine, ni enostavno vprašanje. Muzejska stroka se je s to problematiko začela ukvarjati že pred časom, leta 1994 na posebni okrogli mizi in leta 1995 na zborovanju slovenskih muzealcev, kjer smo skušali opredeliti naloge in pristojnosti nacionalnega tehniškega muzeja kot matične hiše za tehniško in industrijsko premično dediščino in ostalih muzejev, ki na terenu skrbijo za več kot obsežno tovrstno dediščino. V tem trenutku nimamo pripravljene celovite nacionalne strategije, četudi že več let pričakujemo nacionalni kulturni program. Slovenski tehniški muzej po besedah njegovega direktorja prav tako še nima izdelane celovite strategije reševanja tehniške in industrijske dediščine, kar pa ne pomeni, da sam oziroma pristojni pokrajinski, mestni ali občinski muzeji ne rešujejo situacije na terenu. Ob koncu devetdesetih, ko so lastninska razmerja veliko bolj čista in jasno razvidna, se ponovno pojavlja večja skrb za varovanje tudi tovrstne dediščine, predvsem s stališča vodstev posameznih tovarn, ki ponovno, kakor že v preteklih letih, v tradiciji in nekdanjem ugledu tovarne vidijo eno od možnosti za samopotrditev in izkoriščanje v marketinški strategiji. Zaradi tega in zaradi angažmaja svojih kolegov zbiralne politike industrijske dediščine v prihodnjem tisočletju ne vidim kot problematične, kakor sem jo mogoče še pred nekaj leti.

Vsekakor je muzejska stroka, ki nastopa pogosto ločeno od zavodov za varovanje nepremične dediščine, ki skrbijo za stavbno dediščino in obratno, tista, ki bo morala čimprej celovito podati ugotovitve stanja na terenu in dolgoročno ter projektno opredeliti nadaljnje aktivnosti. Prvenstveno je zato prav gotovo od nje odvisno, ali bomo potencialno industrijsko in tehniško dediščino zaščitili v skladu s strokovnimi standardi ali pa se bomo v prihodnjih letih spraševali, kje smo bili v letih tranzicije in po njej ter kam se je izgubil del kulturne dediščine, ki bi jo bili dolžni zaščititi in ohraniti za zanamce.

RAZSTAVE, DELAVNICE EXHIBITIONS, WORKSHOPS

"JUNGERSKI ŠOMOŠTER" IZ TRŽIČA

Razstava ob 100-letnici rojstva Andreja Tišlerja,
čevlarskega mojstra in strokovnega učitelja iz Tržiča

151

V avli tovarne obutve Peko v Tržiču je bila od novembra 1998 do januarja 1999 odprta razstava Andrej Tišler (1898–1973), čevlarski mojster in strokovni učitelj iz Tržiča, ki sta jo v sodelovanju Zavoda za kulturo in izobraževanje v Tržiču in tovarne Peko pripravili kustosinji Tržiškega muzeja Tita Porenta in Nadja Gartner - Lenac. Čeprav skromna po obsegu in zaradi kroničnega pomanjkanja denarja, ki pesti muzejske institucije, tudi v oblikovanju, je razstava ob otvoritvi zbudila precejšnje zanimanje domačinov, ki so s pozornostjo spremljali avtoričini razlagi razstavljenega gradiva.

Razstava prikazuje življenjsko zgodbo tržiškega čevlarskega mojstra in strokovnega učitelja Andreja Tišlerja. Vpogled v rodbinsko deblo Tišlerjeve rodbine ponazarja rodovnik, ki ga je bilo mogoče izrisati s pomočjo matičnih knjig župnijskega urada v Tržiču. Tišlerjev rod izhaja iz Čadovelj pri Tržiču, od koder se je Jožef Tišler leta 1892 preselil v Tržič, se poročil in začel delati kot čevljar. V zakonu se mu je rodil sin Andrej, ki se je prav tako kot oče posvetil čevlarski obrti. Sinova odločitev za čevlarski poklic najbrž ni bila težka, saj se je poleg zgledovanja in vajeniške dobe pri mojstru Janezu Zaplotniku ozrl za čevlarsko izobrazbo tudi v okolju, v katerem je živel. Tržič je bil znano obrtniško čevlarsko mesto z bogato cehovsko tradicijo, ki je kasneje prerasla v industrijo obutve. Mesto je premoglo (tako kot veliko drugih večjih krajev) obrtno nadaljevalno šolo, v kateri je svoje obrtniško znanje pridobival tudi Andrej Tišler. Proti koncu prve svetovne vojne je bil mobiliziran in služil kot vojak najprej na Dunaju, nato v Galiciji in Italiji. Po prvi vojni je nadaljeval šolanje na tržiški obrtni šoli, se izpopolnjeval na tečajih in se leta 1930 na obrtni šoli tudi zaposlil kot honorarni strokovni učitelj praktičnega pouka - kot "jungerski šomošter". Leta 1933 je pri Zbornici za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani opravil čevlarski mojstrski izpit. Tudi po drugi svetovni vojni je vse do upokojitve nadaljeval svoje pedagoško delo na obrtni šoli kot strokovni učitelj. Poleg pedagoškega dela pa se je zanimal tudi za krajevno zgodovino, zato ni čudno, da ga najdemo med člani tržiškega muzejskega društva. Za bodočo muzejsko zbirko je Tišler s sodelavci vestno zbiral čevlarsko orodje, priprave ter pisne dokumente o zgodovini čevljarstva v Tržiču. V lokalnem časopisju in strokovnih revijah je objavljal prispevke o čevlarski problematiki, pedagoškem delu, pisal pa je tudi družbeno angažirane in avtobiografske članke.

Pot čevljarškega mojstra Andreja Tišlerja je bila očitno tako zanimiva, da je kot osebnost postal del tržiške zgodovine. S tem si je tudi pridobil zanimanje muzejskih delavcev, ki so znali ceniti njegova prizadevanja in zasluge za ohranitev tržiške čevljarške dediščine. Poleg rodbinskega debla, ki je na razstavi grafično nazorno prikazano na panoju, so v grafikonih obdelani tudi nekateri statistični podatki o Tišlerjevi rodbini (npr. starost posameznih članov, kdaj in s kom so se poročali, število otrok itd.). Na drugih panojih in v vitrinah so prikazani načrti Tišlerjeve hiše in njeni prostori, nekaj mojstrovega delovnega orodja, njegovih tehničnih risb čevljev in učbeniki, po katerih se je v šoli učil o čevljarški tehnologiji. Nadalje so prikazani mojstrove osebni predmeti, zlasti spričevala in listine o pridobitvi čevljarških nazivov, osebne fotografije in tudi predmeti iz obdobja med drugo svetovno vojno, ko je bil interniranec v nemškem koncentracijskem taborišču.

152

Razstava, ki je posvečena Andreju Tišlerju, zato ne odseva le njegove življenjske poti, ampak posredno prikazuje tudi razvoj tržiškega čevljarstva in obrtnega šolstva. Z etnološkega vidika nam razkriva Tišlerja kot osebnost, ki se je znala kljub svoji ozki poklicni usmerjenosti vključiti v širše družbeno dogajanje v Trziču in je do neke mere spodbujala in krepila domoznansko zavest someščanov. V tem smislu je razstava tudi nadvse pomembna za današnji čas - v Trzičanih naj bi krepila lokalno zavest oziroma pripadnost kraju in jih hkrati spodbujala, da bi tudi sami ohranjali in spoštovali čevljarško izročilo in krajevno zgodovino. Ob razstavi je izšla 35 strani obsegajoča brošura o Tišlerjevi življenjski poti, v njej pa je zbrana tudi njegova bibliografija. Publikacijo je izdal Zavod za kulturo in izobraževanje v Trziču.

Andrej Dular

NOVE PRIDOBITVE NEW ACQUISITIONS

NOVO V FOTOTEKI SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA

153

Fototeka je eden osrednjih fondov dokumentacije Slovenskega etnografskega muzeja in šteje približno 52.000 fotografij. Sem prištevamo tudi fotografije povojnih terenskih ekip, ki so nalepljene v albumih. Ostale fotografije so nalepljene na kartone in opremljene s podatki. Fototeka je urejena tematsko (drži se splošne etnološke sistematike), ponekod znotraj tem ločujemo še območne sklope.

V fototečnih predalih dokumentacije SEM najde vsako leto svoje mesto okoli 1500 novih fotografij. Zadnja leta so to večinoma fotografije, ki jih posnamejo kustosi na terenu, fotografije dogodkov v muzeju in fotografije predmetov iz zbirk. Fotografij, posnetih v preteklosti, je manj, vendar jih ljudje še hranijo, večinoma jih radi posodijo kustosom za izdelavo reprodukcij in muzej lahko z njimi neomejeno razpolaga.

Za fotografije, ki nimajo na hrbtni strani nobenih napisanih podatkov, je že po eni generaciji težko ugotoviti glavne podatke o fotografu, fotografiranih, dogodkih, krajih, datumih, situacijah, odnosih... Sicer se držimo pravila, da je tudi fotografija sama po sebi povedna z drugih vidikov, četudi ni opremljena z glavnimi podatki. Raziskovalcu je fotografija vir, ki pove mnogo več kot le splošni podatki, napisani na kartonu ob njej. Z nje razbira krajevne in časovne značilnosti, socialne razmere in druge podatke.

Sčasoma bo potrebno v fototeki SEM dopolniti še mnogo področij, ki ostajajo nepokrita – tako tematsko, kot krajevno. Pri tem delu žal nismo sistematični (razen pri projektih, kot so razstave ali katalogi zbirk) in smo prepuščeni naključjem. Leta 1999 je tako prišlo v fototeko nekaj zanimivih večjih sklopov fotografij, v glavnem z območja Primorske, ki sodi med slabše pokrita v naši fototeki.

Fotograf Stanko Ličen

Najobsežnejša in zanimiva pridobitev so fotografije Stanka Lična, po domače Piratovega, kmeta in amaterskega fotografa iz Branika (prej Rihemberka) na Vipavskem. Rojen je 30. januarja 1912 v Braniku in je oče dveh otrok. Kot kmet se je večinoma ukvarjal z vinogradništvom. Tradicijo nadaljuje sin Marijan, ki je tudi priznan vinogradnik. Stanko Ličen si je "fotoaparata na meh" znamke Kodak kupil "za časa Italije" (verjetno okrog leta 1931). Z njim je veliko snemal do približno leta 1960; predvsem "domače stvari". Aparat je imel samosprožilec, kar je vzrok, da se Ličen pojavlja na veliko fotografijah in je hkrati njihov avtor.

154 Najzgodnejša fotografija sega v čas njegove vrnitve s služenja vojaškega roka na Siciliji l. 1931. S fotografij razbiramo, da je bil sila družaben in radoživ človek, saj si je kljub delu na kmetiji vzel čas za številne izlete in druženja s prijatelji in sorodniki. Veliko je hodil v hribe, tako je npr. l. 1949 z večjo družbo osvojil Triglav. V hribe je vodil tudi mladino, sodeloval je v tamburaškem društvu, leta 1934 ga vidimo na smučeh v Godoviču... Predvsem pa je res fotografiral "domače dogodke", življenje svoje družine, sorodnike, vaške družine, prijatelje. Fotografiral je staro hišo, njeno rušenje, življenje družine na prostem v tem času in vse faze gradnje. Z njegovih fotografij razbiramo pomembne dogodke v življenju na kmetiji, kot so košnja, delo v vinogradu, trgatve, kuhanje žganja na skrivaj v gozdu (zaradi italijanske finančne policije – verjetno edinstveni posnetki te plati življenja pod Italijo), priprava drv za zimo, obiranje in prodaja sadja. Fotografiral je tudi notranjščino krojaške delavnice v domačem kraju.

Hud čas zanj, njegovo družino in vas v celoti je pomenila druga svetovna vojna. Vas so Nemci leta 1943 požgali (tudi novo Piratovo hišo), nekatere moške so nameravali ustreliti. V tej vrsti je stal tudi Stanko Ličen. Nemški oficir pa se je na veliko srečo ljudi zadnji trenutek premislil. Njegova družina je bila v celoti izgnana v Nemčijo, kjer so delali na zasebnem posestvu. Tu ga l. 1944 vidimo na motorju. Njegova sestra Pavla je tam rodila svojega prvega otroka, ki ga je fotografiral v vozičku. V nepredvidljivih časih leta 1943, ko se je ravno vrnil iz italijanske vojske in bil namenjen v partizane, je tik pred požigom Ličen v kanglico skril nekaj fotografij, velika večina pa jih je zgorela.

S fotografijami sledimo njegovi življenjski poti, posredno pa tudi širšim dogajanjem, ki so ga zadevala. Sledimo času, ko je pri opravilih na kmetiji sodelovalo veliko ljudi, vidimo, da jih je delo združevalo in tvorilo povezavo v družini in širši vaški skupnosti, kar je potem vodilo tudi v skupno preživljanje prostega časa. Vse to je želel Stanko Ličen ohraniti s fotografijami "za spomin". Tako je gledal na svoj hobi in fotoaparata rabil za ovekovečenje trenutkov v svojem življenju, ki so se mu zdeli pomembni. Bili pa so veseli, žalostni, vsakdanji...

Komentarje in pojasnila smo napisali z ljubeznivo pomočjo njegove soproge Sonje, doma iz bližnjih Kasovelj, in sestre Pavle. Vseh fotografij nismo uspeli razvozlati, a so prav tako uvrščene v fototeko. Vseh skupaj je 87 in so brez negativov, saj smo jih vrnili g. Ličnu in njegovi družini. Pri nadaljnji uporabi bo treba fotografije reproducirati.

Fotograf Milan Brinšek

S posredovanjem Vojka Čeligoja, upokojenega učitelja iz Ilirske Bistrice, smo od potomcev priznanega fotografa in železničarskega uradnika Milana Brinška pridobili reprodukcije 38-ih fotografij. Brinšek se je rodil l. 1872 v premožni trgovski družini iz Ilirske Bistrice, vendar se je po končani trgovski šoli in krajši zaposlitvi v domači trgovini odločil za železnico. S fotografijo, ki ga je spremljala vse življenje, se je srečal kot srednješolec v Ljubljani. V skrbno izdelanih albumih (last vnuka ing. Nikole Čubranića) sledimo njegovim življenjskim postajam: rodno Trnovo, službe na nekdanji Južni železnici, železniški uradnik in šef postaj na Matuljih, Št. Petru (Pivki) in Rakeku. Pred fašistično okupacijo se je preselil v Maribor. Kasneje se je vrnil v Postojno kot vodja Zastopstva jugoslovanskih državnih železnic. Poročil se je z Bistričanko in učiteljico Miroslavo Frico Martinčič, s katero sta si v Mariboru ustvarila dom. Tu sta se jima rodili hčerki Vlasta in Tatjana. Zadnja postaja Milana Brinška je bilo Grosuplje, kjer je l. 1959 umrl in tam je tudi pokopan.

155

Milan je za fotografijo navdušil verjetno tudi svojega osem let mlajšega brata Bogumila, ki ga je kasneje s svojo gorniško in jamarsko fotografijo malone prekobil.

Fotografije Milana Brinška imajo splošno gledano tri teme:

- tihožitja (npr. delovna miza s svetilko in predmeti – njegovo siceršnje delovno okolje),

- pokrajine okoli njegovega službenega mesta in kraja, kjer je živel, pri čemer sta človek in njegovo delo le del kompozicije pejzaža (pastir na paši, cigan z medvedom, vaška in trška okolja, znamenja, naselja, mlini, planinske kočee...),

- ljudje: njegova družina, otroci (pri kopanju v lesenem čeburu, na lesenem otroškem stolčku) in ljudje iz neposredne okolice (med kolegi v pisarni na železniški postaji, dogajanje na postaji), pogosto sorodniki.

Iz opusa Milana Brinška je pri njegovih sorodnikih ohranjenih še približno dvesto fotografij, ki čakajo na fotografskega strokovnjaka in primerno vrednotenje v smislu umetniške fotografije. Pri Brinšku gre seveda za fotografa umetniškega formata, vendar smo z lahkoto odbrali fotografije, ki povedo veliko tudi etnologom, ki jih zanima življenje ljudi.

Podatke so Vojku Čeligoju posredovali njegova vnuka ing. Nikola Čubranić in dr. Igor Demil, oba živeča v Zagrebu, ter nečakinja Bitka Perkan Brinšek iz Ilirske Bistrice.

Naj poudarimo, da je večina odbranih fotografij nastala okrog l. 1910.

Fotograf Franc Lipovž

Z vasi Lozice na Vipavskem smo si uspeli od potomcev amaterskega fotografa Franca Lipovža, zidarja in vaškega posebneža, pridobiti steklene negative in dati izdelati 31 fotografij. Njegove fotografije so portreti vaščanov in okoličanov v praznji noši, fotografiranih v improviziranem ateljeju. Rojen je bil l. 1882 na Lozicah. Ostal je neporočen in je umrl l. 1969. Vaščani vedo povedati, da si je fotoaparatus izdelal sam – v leseno škatlo je montiral kupljen objektiv. Poleg tega se je ukvarjal še z glasbo – igral je na mandolino; tovrstne instrumente naj bi tudi izdeloval. Njegov sloves je med Ložičani in okoličani živ še danes, saj (predvsem med starejšimi) še živijo njegove pripovedi in anekdote. Nekoč naj bi prišla v njegov atelje ženska iz sosednje vasi Orehovica. Ni bila ravno lepotica (po domače “grda baba”) in se je, ko je dobila fotografijo v roke, nad Lipovžem razburjala, kako grdo jo je naredil. On pa ji je odgovoril le: “Kar je vidlu, tu je nardilu.”

Negative na steklu smo dobili v dar od Lipovževe nečakinje Karle Girlinger, živeče v Trstu. Med domačini nam ni uspelo razkriti identitete niti enega portretiranca. Fotografije sodijo v dvajseta in trideseta leta tega stoletja, zato to niti ni nenavadno. Dragocene so predvsem zaradi podatkov o noši – ženski z dodatki, dekliški in fantovski, nekaj tudi moški, saj imamo fotografij noše iz tega obdobja in območja zelo malo.

Pozornost pa vzbudi še nekaj: po večini imajo portretirani prijazen izraz na obrazu v nasprotju z dejstvom, da se je sicer fotografiranje razumelo kot resnobno opravilo!

Fotografije iz družinskega albuma Jožefe Bajc

V vasi Podraga na Vipavskem smo našli pri Jožefi Bajc serijo fotografij, ki jih hrani “za spomin”, da se ne pozabi in ker je prijetno spominjati se. Še posebno rada se spominja mladosti, ljudi, ki jih je nekdaj srečevala, pa jih ni več. Sposodili smo si 15 fotografij, ki so se nam zdele zanimive in smo jih odbrali za reprodukcijo. Večinoma gre za fotografije domačih, vaščanov in prijateljev. Teh fotografij je tudi sicer največ in so bile posnete ob mejnikih v človekovem življenju – prvo sv. obhajilo, poroka, smrt, praznovanja. Takrat je bil na voljo tudi fotograf, da jih je izdelal. Med njenimi fotografijami smo našli tudi spomin na delo deklet v vinogradu po drugi vojni, ko ni bilo dovolj moške delovne sile in so dekleta opravljala vsa težaška dela. Zanimiva je tudi fotografija igre otrok pri potoku za vasjo, pa otroško rajanje (že uporabljena na razstavi Igrače, stare in nove, moje in tvoje). Jožefa Bajc ima shranjeno tudi fotografijo vaške porodne babice z začetka stoletja. Sicer sodijo fotografije v čas med vojnami in po drugi vojni. Kraji fotografiranja so domača Podraga ter bližnje Vrabče in Vrhpolje.

Gre za primer fotografij iz “družinskega albuma”, vendar brez kakršnih koli podatkov, ki bodo dostopni tudi kasneje, ko jih informatorka ne bo več mogla posredovati. Dodatne podatke smo dobili tudi pri sedaj že pokojni domačinki in vrstnici Jožefe Bajc Albini Božič.

Za vse podatke in napotke pri iskanju sledov za fotografijami se najtopleje zahvaljujemo Božu Premrlu.

Barbara Sosič

Johana Vidmar, Otlica (Gora nad Ajdovščino), okrog 1940. Foto Stanko Ličen.

Družina Čebtron, Tabor na Vipavskem, 1935. Foto Stanko Ličen.

Družina Pavlin, Komen, okrog 1935. Foto Stanko Ličen.

Pri okopavanju vinograda s "pekonicami". Vsak kopač je imel obvezno "kžantarco".
Branik, okrog leta 1935. Foto Stanko Ličen.

Praznovanje ("veselje") pri Tončkovih v Cvetrožu, 1934. Foto Stanko Ličen.

Marija, Ada in Sergij Birsa iz Trsta, Branik 1936.
Foto Stanko Ličen.

Vrhovščevi, Dornberk, okrog 1940.
Foto Stanko Ličen.

Stanko Ličen na smučeh,
Godovič, 1935. Foto Stanko Ličen.

Stanko Ličen s prijatelji.
Branik, 1936. Foto Stanko Ličen.

Maks Fidrotov in Lojze Bandeljnov kuhata žganje na skrivaj v gozdu. Za časa italijanske okupacije Primorske je bilo kuhanje žganja prepovedano, saj je imela država monopol nad prodajo alkohola. Finančna policija je strogo nadzorovala kmete še zlasti v jesenskem času po trgatvi. Zato so ljudje to počeli v gozdovih in skritih grapah. Branik, 30-a leta 20. stoletja. Foto Stanko Ličen.

“Ževke”, košnja na kraškem svetu na kamniti gmajni pri Skratlovcu nad Branikom, 1936. Foto Stanko Ličen.

Trgatev pri Pirotavih, Branik, 1950. Foto Stanko Ličen.

Ambrožičeva domačija z mlinom, Slovenska vas (prej Nemška vas) na Pivškem, okrog l. 1910.
Foto Milan Brinšek, reproduciral Matija Pavlovec.

Vas Petelinje na Pivškem, okrog l. 1910. Foto Milan Brinšek, reproduciral Matija Pavlovec.

Pastir s svojo čredo, Pivško ali Kras, okrog l. 1910. Foto Milan Brinšek, reproduciral Matija Pavlovec.

Družina in sorodniki Eleonore (srednja v prvi vrsti) in Miroslava (moški s klobukom v drugi vrsti) Martinčiča iz Ilirske Bistrice. Njihova hči Frica (druga z desne v drugi vrsti) je bila žena Milana Brinška (prvi z desne v drugi vrsti). Foto Milan Brinšek, reproduciral Matija Pavlovec.

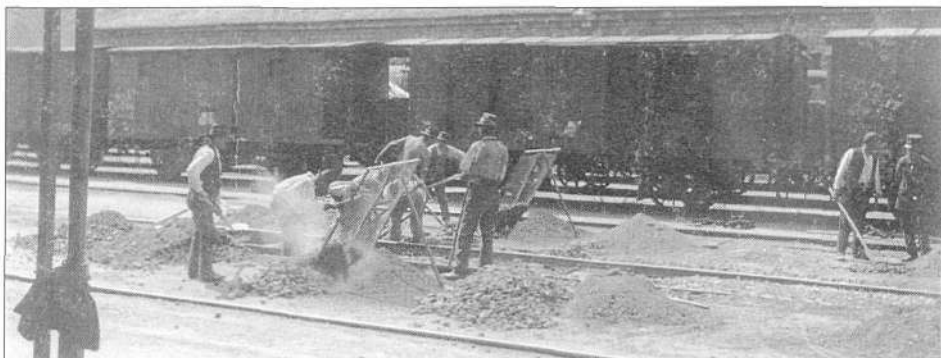

Znamenje na Planinskem polju ob poplavi Unca. Pogled s podnožja gradu Hassberg, okrog l. 1910.
Foto Milan Brinšek, reproduciral Matija Pavlovec.

"Cigan z medvedom" na železniški postaji na Pivki
(prej Št. Peter), okrog l. 1910. Foto Milan Brinšek, reproduciral Matija Pavlovec.

166

Delo na železniški postaji na Pivki (prej Št. Peter), okrog l. 1910. Foto Milan Brinšek, reproduciral Matija Pavlovec.

Balinanje pred železniško postajo na Pivki (prej Št. Peter), okrog l. 1910. Foto Milan Brinšek, reproduciral Matija Pavlovec.

Bajcova "babca", porodna babica, domačinka iz Podrage, fotografirana okrog leta 1910.
Reproduciral Matija Pavlovec.

Pogreb hromelega otroka Franceljna Fabčič, "Krtancovega" iz Podrage, 1943. Reproduciral Matija Pavlovec.

Podraški vaški otroci, na fotografiji je napis "Ringa raja rajamo, veseli smeh prodajamo". Petdeseta leta. Reproduciral Matija Pavlovec.

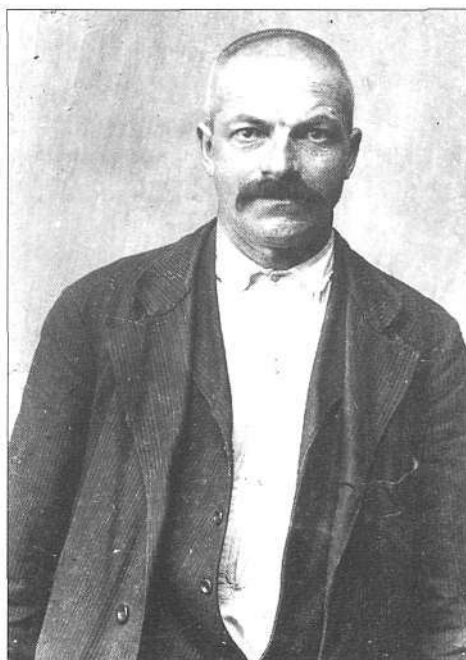
Otroci iz Podrage pri mostu za vasjo, po drugi svetovni vojni. Reproduciral Matija Pavlovec.

Prvo sveto obhajilo v Podragi, letniki 1939 in 1940, prva leta po vojni. Otroci so v dar dobili pletene štruce. Reproduciral Matija Pavlovec.

Ženska v praznji obleki, okolica Lozic na Vipavskem, po 1. svetovni vojni. Foto Franc Lipovž.

Moški v praznji obleki, okolica Lozic na Vipavskem, po 1. svetovni vojni. Foto Franc Lipovž.

Deklica s šopkom, okolica Lozic na Vipavskem, po 1. svetovni vojni. Foto Franc Lipovž.

Prijateljci, praznje oblečeni, okolica Lozic na Vipavskem, po 1. svetovni vojni. Foto Franc Lipovž.

Fant v praznji obleki, okolica Lozic na Vipavskem, po 1. svetovni vojni. Foto Franc Lipovž.

Fant, še deček, v praznji obleki, okolica Lozic na Vipavskem, po 1. svetovni vojni. Foto Franc Lipovž. Suknjič je isti kot pri fantu na prejšnji fotografiji.

“MAŠINCA ZA KORUZO SJAT”

Sejalnika za koruzo – “mašinci za koruzo sjat” sta ena izmed letošnjih novih pridobitev Slovenskega etnografskega muzeja. Muzej ju je pridobil kot donaciji Martina Novoseliča in Ivana Kvartuha iz Koritnega, p. Jesenice na Dolenjskem v oktobru, teden dni pred rokom oddaje prispevkov za Etnologa. Članek zato ne osvetljuje v celoti geografske in časovne razširjenosti sejalnikov za koruzo niti verjetno različnih tipov teh strojev¹. Pri pisanju sem se namreč opirala na informacije, ki sem jih dobila v vasi Koritno, in na hitro dosegljive vire v muzeju – terenske zapise in ostalo dokumentarno gradivo t.im. Orlovih ekip, na izdaje Etnoloških topografij slovenskega etničnega ozemlja ter na drugo osnovno literaturo s področja gospodarstva in poljedelstva. Kljub vsemu upam, da bo prispevek v pomoč bodočim raziskovalcem poljedelstva in poljedelskih strojev.

Setev koruze je do vsesplošne uveljavitve traktorskih priključkov za sejanje v različnih delih Slovenije potekala na različne načine. Najstarejši in najbolj razširjen način je bila setev “pod brazdo”, ko so koruzno seme posejali po njivi in jo še le nato preorali in pobranali. Pri takem načinu je šlo mnogo semena v nič, ker je bila koruza lahko posejana pregosto ali pregloboko. Drugi način je bilo sejanje v brazdo narejeno s plugom na že zorano in pobranano njivo; tako so sejali v težko, ilovnato zemljo. Setev “pod brazdo” je bila v mnogih krajih uveljavljena še v času raziskovanja Orlovih ekip. Tak način setve je narekovala kakovost zemlje, ko zaradi plitkosti niso mogli koruze osipati z osipalnikom (Gradež)², ali pa velikost površin, posejanih s koruzo, zaradi česar bi bila saditev prezamudna in pretežka (Mala vas, Tinjan)³.

Saditev koruze je setev marsikje popolnoma nadomestila ali pa so koruzo sadili le na določeni vrsti zemlje kot vmesno kulturo, npr. med trtami, kot samostojno kulturo pa so jo še vedno sejali (Tinjan)⁴. Pri saditvi koruze so običajno s črtalom pripravili po zorani in zbrnani njivi redi, v katere so za “čvelj” (Koritno)⁵ ali za “en komovec”

¹ Menda so obstajali tudi sejalniki, pri katerih se je odpirala “loputka”, ki je spuščala zrnje v zemljo. Ustna informacija Fanči Šarf, 12.10.1999.

² Terenski zapis. Teren 21, Škocjan, 1964. Arhiv SEM.

³ Terenski zapis. Teren 1, Šentjurij - Škocjan, 1948 in teren 3, Dekani, 1949. Arhiv SEM.

⁴ Terenski zapis. Teren 3, Dekani, 1949. Arhiv SEM.

⁵ Terenski zapis, 1999. Arhiv SEM.

Martin Novoselič z "mašinc" iz Koritnega (foto Alenka Simikič, oktober 1999, fototeka SEM).

(Vrhpolje)⁶ široko z motiko oz. sadilnim klinom napravili jamice, v katere so dali gnoj ter 5 do 6 koruznih semen (Škrljevac)⁷. Jamice so ali zakrili z ного (Gorenja vas)⁸ ali pa, kar je bilo bolj običajno, zagrebli z grabljami. Izpričano pa je tudi sajenje z okopalnikom, s pomočjo katerega so naredili plitve jamice, kamor so nato nametali zrnje (Velike Lipljene)⁹.

Sejalniki za koruzo so v literaturi omenjeni že leta 1875, v Umnem kmetovalcu, ki ga je izdala družba sv. Mohora v Celovcu, kot "stroji, ki seme v kupčkih sejejo"¹⁰. Omenjen in upodobljen je tudi v knjižici Viljema Rohrmana "Poljedelstvo, slovenskim gospodarjem v pouk", ki je izšla v Celovcu leta 1898¹¹; gre za stroj, ki je bil prirejen za setev v dveh vrstah, vendar sta njegova oblika in princip delovanja enaka kot pri strojih, ki jih še danes najdemo na terenu in so bili izdelani in v uporabi še do pred nekaj leti.

Kje vse je bil stroj razširjen in od kdaj, bi v tem trenutku zaradi pomanjkanja podatkov težko govorili. V izdajah Etnoloških topografij slovenskega etničnega ozemlja je v poglavju "Uvajanje novosti v kmečko gospodarstvo" navadno nerazvidno, za kakšne vrste sejalnikov gre, oz. ni jasno, ali so ti sejalniki samostojni stroji, ki jih je vlekla žival, ali pa so to že priključki za traktor. Nedvoumna uporaba sejalnikov za koruzo je omenjena

⁶ Terenski zapis. Teren 9, Šentjernej, 1952. Arhiv SEM.

⁷ Terenski zapis. Teren 4, Marežice, 1950. Arhiv SEM.

⁸ Terenski zapis. Teren 6, Mokronog, 1951. Arhiv SEM.

⁹ Terenski zapis. Teren 21, Škocjan, 1964. Arhiv SEM.

¹⁰ Franc Povše, Umni kmetovalec, I. snopič, Celovec 1875, str. 84.

¹¹ Viljem Rohrman, Poljedelstvo. Slovenskim gospodarjem v pouk, II. snopič, Celovec 1898, str. 182.

Cirniška "mašince" (foto Alenka Simikič, julij 1999, fototeka SEM).

le v topografijah občin Gornja Radgona, Lendava in Sevnica¹². V terenskih zapisih Orlovih ekip je uporaba "mašince za koruzo sjat" zabeležena v zvezkih 5. ekipe (Šentvid pri Stični), 6. ekipe (Mokronog) in 9. ekipe (Šentjernej). Obstaja tudi fotografija sejalnika iz 13. ekipe (Kostanjevica). Verjetno lahko pritrdimo Inji Smerdel, da je širjenje strojev pogojevala tako geografska lega posameznih slovenskih predelov ter soseščina razvitejših dežel kot tudi kakovost zemlje¹³. V Krogu pri Murski Soboti naj bi namreč sejalnik uporabljali že leta 1880¹⁴, sejalnik, ki ga hrani muzej, pa je prav tako iz Prekmurja, iz Veržeja, in ima letnico 1881. Tudi podatek, da je "mašince", ki jo je v Krški vasi pri Brežicah naredil kovač, stala 13 goldinarjev¹⁵, govori v prid tej tezi. Sejalniki za koruzo so se po dosedaj znanih podatkih močneje razširili v tridesetih letih oz. v času pred drugo svetovno vojno, kar bi lahko bila posledica agrarne reforme¹⁶.

Že omenjeni sejalnik za koruzo, ki ga hrani Slovenski etnografski muzej, ima inventarno številko EM 8325. Pridobljen je bil leta 1957. Muzej ga je kupil od Jakoba Fasa. Naredil ga je prodajalec stric Jože Horvat skupaj z bratom, ki je tak stroj videl na

¹² Fanči Šarf, Gornja Radgona, 1982, str. 68.

Fanči Šarf, Lendava, 1988, str. 119.

Moja Terčelj, Sevnica, 1989, str. 116.

¹³ Inja Smerdel, Prelomna in druga bistvena gospodarska dogajanja v zgodovini agrarnih panog v 19. stol. na Slovenskem, SE XXXIII.-XXXIV., 1988 - 1990, str. 55.

¹⁴ Terenski zapis, 1960. Arhiv SEM.

¹⁵ Terenski zapis. Teren 9, Šentjernej, 1952. Arhiv SEM.

¹⁶ Terenski zapisi, komentarji ob fotografijah v fototeki SEM. Arhiv SEM.

grofovskem posestvu v Beltincih¹⁷. Zaradi primerjave z "mašince za koruzo sjet", ki jo je muzeju podaril Martin Novoselič, Koritno 13, povzemamo inventarni zapis, ki ga je naredila Fanči Šarf leta 1958.

"Sejalnik za koruzo z letnico 1881. Narejen je iz dveh koles, osi, zaboja za koruzo in dveh ročic. Ročici, ki na sredi stojita na dveh nogah, se spredaj stikata, zadaj pa sta 54 cm narazen. Dolgi sta 1,77 m. Spredaj sta okovani, nanju je pritrjen železen kavelj, "hakelj", ki rabi za vprego. Ročici slonita na osi. Skoznje in skozi os je pretaknjen pločevinast lijak, po katerem gre koruza. Pred lijakom je spodaj pritrjen nekakšen majhen lemež, "motika", ki dela v zemlji red. Os je na sredini spremenjena v valj s štirimi luknjami, skozi katere pada koruza. Valj se vrti vzporedno s kolesi. Nad lijakom je "kišta" ali "grod", narejen iz štirih desk, zgoraj širši, spodaj ožji. Sejalnik je bil zeleno pobarvan, na grodu zadaj je s črno barvo napisana letnica 1881. Premer koles 61 cm, širina med kolesi 70 cm, dolžina sejalnika 177 cm."

174

Novoseličeva "mašince za koruzo sjet" je bila narejena šele leta 1959, torej v času, ko je muzej že hranil sejalnik iz Veržeja. "Mašince" ima na sprednjem delu "rudice", ki je dolga 79 cm, železen kavelj, za njem pa luknjo, skozi katero so pritrjili prvo kolo "kolca", katerega so po potrebi uporabljali tudi za "lanero" (črtalo). Višina kolesa se je lahko prilagajala potrebni globini sejanja. Na "rudici" sta tudi 32 cm dolg "nož", ki je rezal zemljo, in "rvač", na katerega je pritrjen "rorček". Dolžina "rvača" je 34 cm, "rorčka" 20 cm. Zadnja kolesa, "kolca", so povezana z "valčkom", ki nadomešča os, v katerem je pet luknjic. Razdalja med kolesom je 60 cm, premer koles 57 cm, dolžina "valčka" 17 cm, razdalja med luknjicami 3 cm, premer luknjic 1 cm. Na koncu "rudice" je 56 cm visoka "kišta" z odprtino 26 x 26 cm in 81 cm dolgi "ročki". Leseni deli – "rudica", zadnja "kolca" in "valček" so iz hruškovega lesa, "kišta" iz pocinkane pločevine, ostali deli so kovani, železni.

Sejalnika se torej ne razlikujeta bistveno med seboj. Veržejskemu manjka le sprednje kolo, dodani sta dve nogi, ročici pa nadomeščata "rudico", kar kaže le na malo preprostejšo izdelavo. Razlika je tudi v številu luknjic v valju, posledica česar je drugačen razmik med vsajenimi zrni. Princip delovanja je enak.

Sejalnik je vlekla živina po zorani, zbranani zemlji. V "kišto" so nasuli koruzno zrnje, ki je z vsakim vrtljajem kolesa padalo eno po eno v luknjico in nato skozi "rorček" v zemljo. Preprost izračun pokaže, da je glede na obseg kolesa in število luknjic "mašince" iz Koritnega na vsakih 36 cm padlo v zemljo eno koruzno zrno. Ker je bila razdalja med kolesi 60 cm, so tako posejali koruzo v razmaku 36 cm v vrstah, ki so bile 60 cm narazen. Na ta način posejano koruzo je bilo lahko okopavati in osipavati.

Če se povrnemo k "zgodbama" naših dveh "mašinc za koruzo sjet", naj povemo, da je bila Novoseličeva prva "mašince" v vasi. Zemlja na Koritnem je težka, ilovnata in so zato pred tem sejali koruzo "pod brazdo", kasneje pa so jo sadili z motikami na način, ki sem ga v uvodu že opisala. S prihodom "ta mlade" iz sosednje vasi Cirknik pa je prišla v vas tudi "mašince". Na Cirkniku so "mašince" začeli uporabljati že v tridesetih letih, ko so Cirkničani po agrarni reformi dobili nekaj zemlje v dolini, v okolici Čateža, ki

¹⁷ 7. inventarna knjiga predmetov.

je bila boljša in lažja za obdelovanje. Že omenjeni podatek, da je kovač v Krški vasi pri Brežicah naredil "mašino" za 13 goldinarjev, pa nam da misliti, da je bil v tem delu Slovenije sejalnik za koruzo že zgodaj v uporabi ter pred drugo svetovno vojno, po informacijah, ki sem jih dobila na terenu, razširjen skoraj v vseh vaseh k.o. Velika Dolina. Da ni bila vzrok pozne uporabe v Koritnem samo kakovost zemlje, bi nam dala misliti tudi izjava Novoseličevega soseda, starejšega kmeta, ki je ob prvi uporabi "mašince" dejal: "Petraški, vi pa letos ne boste kruha jeli." Razširjenosti strojev je poleg geografske lege in kakovosti zemlje vsekakor botrovala tudi naprednost kmetov.

Ko je Novoseličev tast videl, kako se trudijo s saditvijo koruze s pomočjo motike, pri čemer je najbolj trpel hrbet, je svojo "mašino" pripeljal iz Cirknika na posodo – enkrat, dvakrat – nato pa so se Novoseličevi odločili, da dajo narediti svojo. Lesene dele je naredil kolar Andrej Požgaj iz Laz, kovane kovač Franc Lazanski iz Nove vasi, pločevinasto škatlo pa Franc Bogovčič iz Laz. "Mašino" so kasneje tudi posojali. Z njo pa niso sejali samo koruze, temveč tudi repo in peso. Pri tem sejanju so seme pomalem spuščali v "kišto" ali pa so ga zmešali s fino, drobno zemljo. "Mašino" so uporabljali do leta 1979, ko so kupili priključek za traktor.

"Mašince", ki jo je podaril Ivan Kvartuh, Koritno 12, je ena od "vzornic" "mašinc" na Koritnem. Tudi tu je začetek zgodbe podoben kot pri Novoseličevih. Ivan Kvartuh se je leta 1962 poročil s Karolino Gajič iz Cirknika in "mašince" je romala iz Cirknika na Koritno in nazaj tri leta, dokler niso leta 1965 dali delati svoje. Cirkniška "mašince" je bila narejena pred drugo svetovno vojno, saj se Karolina Kvartuh spomni, kako presenečen je bil oče ob vrnitvi iz izgnanstva, ko je videl, da je ob sicer izropani domačiji "mašince" še vedno doma. V uporabi je bila še do pred petimi leti, in sicer za sejanje repe, kolerabe in pese, koruzo pa so z njo prenehali sejati pred desetimi leti.

Za muzej sta oba sejalnika dragocena pridobitev, saj ob vsesplošni mehanizaciji hitro izginjajo predmeti, ki so še do nedavnega bili v uporabi in so lajšali delo svojim lastnikom. Oba sejalnika in tisti, ki ga muzej že hrani, pomenijo, temelj nove, sedaj sicer maloštevilne zbirke, a želimo in upamo, da jo bomo lahko dopolnili s sejalniki iz drugih delov Slovenije. S prenehanjem uporabe se namreč vse pogosteje dogaja, da predmeti pristanejo v peči ali na smetišču; prič naše, še ne tako davne preteklosti, je tako žal vse manj.

Alenka Simikič

POROČILA REPORTS

POROČILO O DELU SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA V LETU 1998

177

Slovenski etnografski muzej je svoje prvo leto na novem naslovu preživel zelo intenzivno, ustvarjalno, izjemno delavno in tudi odmevno. Izpeljali smo vse načrtovane, prijavljene ter sofinancirane projekte in poleg teh še nekaj manjših akcij, ki jih je sprožala želja po kulturni živosti muzeja. Pričujoče poročilo ni popolna kronika vseh dogodkov v novi muzejski hiši. Izpostavlja le osrednje in pripoveduje o raznolikem delovnem utripu naše kulturne, znanstvene in izobraževalne ustanove.

RAZSTAVNA DEJAVNOST

Naši provizorični razstavní prostori (hodnik in še nenaseljeni fotografski atelje) so do začetka marca v okviru mednarodnega sodelovanja gostili razstavo risb arh. Petra Namičeva, kustosa Muzeja Makedonije iz Skopja, **Makedonija - podobe podeželske arhitekture**.

V sklop približevanja kultur drugih med nami živečih etnij je potem v aprilu sodila še razstava, ki smo jo izpeljali z zunanijma sodelavcema Nado Žgank, agronomko in fotografinjo, in dr. Svaniborjem Pettanom, etnomuzikologom in antropologom. 8. aprila smo odprli razstavo fotografij z naslovom **Hommage svetovnemu dnevu Romov**.

Od 20. maja do 15. junija smo razigrano odprli vrata razstavi ob petdesetem jubileju PIL-a, revije, ki jo bere velik del naših mladih obiskovalcev in s katero že več let uspešno sodelujemo na področju muzejskega pedagoškega dela. Ob razstavi "**Pil išče, Pil najde pet krat deset najstniških let**" smo skupaj z organizatorji pripravili nekaj živahnih delavnic.

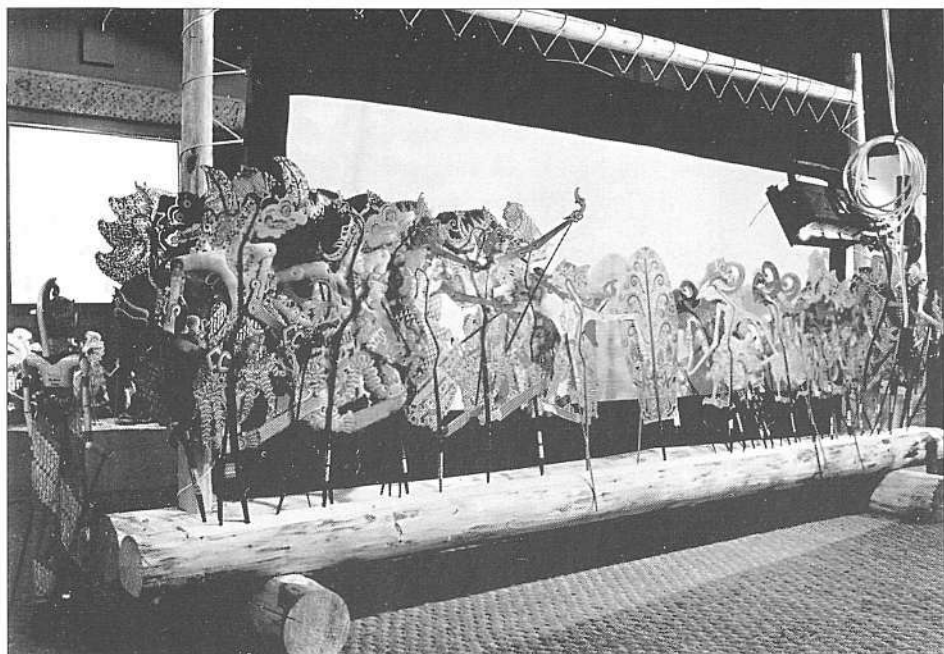
Naš osrednji razstavní dogodek v že naseljeni hiši na Metelkovi je bilo 23. junija slavnostno odprtje razstave "**Ciklus ljudskih noš**", akvareli Saše Šantla. Pripravili sta jo mag. Marjeta Mikuž in oblikovalka Mojca Turk kot vizualni del projekta izdaje mape izbranih reprodukcij Šantlovih akvarelov s spremnima študijama, ki smo ga snovali v sodelovanju z Narodno in študijsko knjižnico iz Trsta. Natis mape z reprodukcijami je bil realiziran že ob odprtju razstave, celotna publikacija je izšla v septembru.

Razstava Ciklus ljudskih noš, akvareli Saše Šantla (foto D. A. Gomez, junij 1998).

Razstava Angeli in demoni v delih poljskih ljudskih umetnikov Muche in Chelmovskega (foto B. Nučič, december 1998).

Razstava Iz dežele sončnega sijaja in mesečevih senc, Beblerjeva indonezijska zbirka SEM
(foto M. Turk, september 1998).

Naš najpomembnejši dogodek leta 1998 pa je bilo 16. julija slavnostno odprtje razstave z naslovom **“Iz dežele sončnega sijaja in mesečevih senc”**, Beblerjeva indonezijska zbirka SEM. Zahtevni razstavni projekt mag. Mojce Terčelj, ki je ob sodelovanju dveh mednarodnih strokovnjakov (za indonezijski tekstil in za senčne lutke) slovensko indonezijsko zbirko ovrednotil in jo kot eno izmed kvalitetnejših umestil na zemljevid sorodnih evropskih zbirk, smo povezali z za marsikoga nepričakovanim korakom; prodrli smo v prostore svoje razstavne hiše na Metelkovi (ki še čaka na prenovo) in v njih uredili začasno razstavišče za občasne razstave. Prenovo je v kar največjem možnem obsegu od februarja tega leta dalje izvajala ekipa naših konservatorsko-restavratorskih delavnic (razen grobih zidarskih popravil, beljenja, električnih in varnostnih napeljav, tlakov).

V jesen smo stopili z razstavo **“Več od zlata in srebra nam sadno drevje da”**, ki jo je v sodelovanju s Kmetijskim inštitutom Slovenije in s Slovenskim sadjarskim društvom pripravila kustodinja Polona Sketelj. Odprli smo jo 2. oktobra v okviru Slovenske razstave sadja v Cekinovem gradu. V tednu dni si jo je ogledalo deset tisoč obiskovalcev.

V hodniku domače muzejske hiše na Metelkovi smo po Šantlovih akvarelih od 8. do 22. oktobra gostili prodajno razstavo **Židovske izrezanke**, poljske slikarke Marte Golab iz Krakowa. Odprtje razstave del avtorice, ki se izraža s to starodavno tehniko, je podprlo Veleposlaništvo Republike Poljske v Sloveniji.

Jerca Merzel in mag. Inja Smerdel na kamnitih sedežih pod lipo pred SEM
(foto D. A. Gomez, junij 1998).

V sodelovanju s poljskim veleposlaništvom smo potem v novembru realizirali še eno poljsko gostovanje, razstavo **Angeli in demoni v delih poljskih ljudskih umetnikov Muče in Chelmovskega**, avtorice Bogne Jezernik (roj. Ciesielska). V prostorih razstavne hiše SEM je bila na ogled od 5. novembra do 7. decembra. Razstavo sta posredovala Pokrajinski muzej v Sieradzu in Zahodnokašubski muzej v Bytówu.

13. novembra smo odprli vrata Koroškim kulturnim dnevom v Ljubljani. V hodniku naše prenovljene muzejske hiše smo postavili gostujočo razstavo **Oblačilna kultura v Rožu**, avtorice dr. Marije Makarovič.

Razstavno leto 1998 smo 17. decembra sklenili s slavnostnim odprtjem prigodne razstave **SEM poldrugo leto na Metelkovi, vidni sadovi dela**. Razstava je svojstveno vizualno poročilo o delu muzeja: o njegovih razstavah, o novi celostni podobi, o založniški in pedagoški dejavnosti ter o novih pridobitvah – nakupih in donacijah.

Naša razstavna dejavnost je v tem letu segala tudi preko praga domače muzejske hiše. Sodelovali smo pri posameznih razstavah nekaterih drugih ustanov (npr. pri razstavi **Vrata** v Gradbenem centru Slovenije, pri razstavi o **Baragi** v Kočevskem muzeju), s svojo razstavo **Udomačena svetloba** (etnološki pogled na svetila...) avtorice Irene Keršič pa smo izvedli že drugo gostovanje v pokrajinskih muzejih. Iz Celja smo razstavo preselili v Mursko Soboto, kjer je bila odprta od 23. aprila do 21. septembra. V jeseni je predstavitev publikacije o Šantlu v Miklovi hiši v Ribnici spremljala štirinajstdnevna razstava vseh štiridesetih originalnih akvarelov "**Ciklusa ljudskih noš**". Eden izmed rezultatov našega dela v mednarodnem projektu *Linen on Net* (Raphael) je bila konec septembra tudi manjša skupna razstava **Long Life to Linen!** na Finskem. In potem je prišel še 2. december, ko smo za nekaj ur gostovali v vili Podrožnik, na novoletnem sprejemu gospe Štefke Kučan, na katerem je domačim in tujim gostjam spregovorila o nacionalnem kulturnem pomenu lipicancev. Pripravili smo razstavo votivnih figur z motivom konja, ki smo jo za tem prenesli še v našo muzejsko hišo na Metelkovi.

REDNA DEJAVNOST

**(raziskovalna, delo v muzejski dokumentaciji
in knjižnici, delo v konservatorsko-restavratorskih delavnicah,
pedagoške dejavnosti, nove pridobitve)**

V okviru že več let potekajočega "rednega" hišnega projekta sistematičnega urejanja zbirk in njihovega raziskovanja lahko za prvo polovico leta 1998 z veseljem izpostavimo uspešno dokončanje razprave o zbirki igrač v SEM, ki jo je za objavo v Knjižnici SEM do izteka tega leta pripravila (knjiga je v tisku) muzejska svetovalka Tanja Tomažič, in sistematično ureditev zbirke modrotiskov z vzporedno potekajočo raziskavo, ki jo mag. Andrej Dular pripravlja za objavo v naslednjem letu. V ta okvir nedvomno sodita tudi dokončani sistematičnega urejanja in raziskovanja zbirke Šantlovih akvarelov noš, Beblerjeve

indonezijske zbirke senčnih lutk in tekstila ter izida obeh katalogov. Mag. Janja Žagar pa je uredila in raziskala muzejsko zbirko namiznih prtov in otiračev (primerjalno, s predmeti iz zbirk nekaterih slovenskih pokrajinskih muzejev) in pripravila prispevek o tej zbirki za simpozij *Linen on Net na Finskem* ter za objavo v mednarodni publikaciji.

V sklopu raziskovalne dejavnosti je treba še posebej omeniti naše kontinuirano, vedno bolj detajlno delo na poti k stalni razstavi, ki se zaradi odlašanja s prenovo razstavne hiše sicer zdi iz dneva v dan bolj odmaknjena. V okviru tega dela ter na osnovi že izdelanega in objavljenega scenarija celote je dr. Gorazd Makarovič v poletnih mesecih dokončal besedilo scenarija za uvodno filmsko pripoved o "temeljnih okvirjih slovenskega etnosa", za Podobe preteklosti oziroma "Noč časa", in ga opremil z vsemi možnimi vizualnimi predlogami.

182

Naš **oddelek muzejske dokumentacije** je v prvih mesecih tega leta poleg rednega dela (inventariziranja fotografij, negativov in diapozitivov, urejanja fototečnega gradiva z dopolnjevanjem klasifikacijskega sistema ipd.) uspešno realiziral vzpostavitev računalniške mreže v muzeju in pripravljaj podatkovne baze za prenos iz starega programa Modes v novi kvalitetnejši program Promus (uveljavljen v posameznih hrvaških muzejih). Slednjemu smo se potem v jeseni odpovedali in se začeli dogovarjati za bolj izpopolnjeno različico, ki je v rabi v ljubljanskem Mestnem muzeju. Z njegovo nabavo bo lahko delo v mreži končno smiselno zaživelo. Za prenos v nov računalniški program je bil poenoten vpis krajev v predmetnih datotekah (22.000 zapisov) in klasifikacija iz prvih treh inventarnih knjig.

Zaradi dokajšnje angažiranosti obeh naših bibliotekark kot urednic znanstvene periodične publikacije *Etnolog* in knjižne zbirke *Knjižnica SEM* je bila v prvi polovici tega leta malce upočasnjena dokončna ureditev **muzejske knjižnice** (po selitvi s Prešernove 20 na Metelkovo 2). Knjižnica je sicer že odprta za javnost in njena čitalnica je živahno prizorišče strokovnih sestankov, društvenih srečanj, okroglih miz, predavanj ipd., le prost pristop do publikacij na knjižnih policah še ni dosledno izveden. Drugo redno knjižnično delo (nabave, izmenjave, vnašanje v Cobiss, urejanje hemeroteke, vodenje bibliografij ipd.) je v tem času sicer nemoteno potekalo. Med dejavnosti knjižnice SEM sodita tudi distribucija in popularizacija publikacij, ki jih izdajamo. Z namenom predstaviti to produkcijo čim širši javnosti smo od 25. do 29. novembra sodelovali na 14. Slovenskem knjižnem sejmu v Cankarjevem domu.

V naših **konservatorsko-restavratorskih delavnicah** so se v prvi polovici tega leta ubadali zlasti s prenavljanjem prostorov v razstavnih hiši, z redno skrbjo za predmete v depozu in s konserviranjem oziroma restavriranjem za oba razstavna projekta (Šantel, Indonezija). Še posebej kaže izpostaviti zahtevno restavriranje indonezijskih lutk in tekstila. Jeseni je sledilo restavriranje za razstavo o sadjarstvu in sodelovanje pri postavljanju ter podiranju gostujočih razstav. V predprazničnem času pa so se v delavnicah preizkusili tudi v izdelovanju replik posameznih predmetov za prodajo na

Delavnica izdelovanja pustnih mask
(foto S. Kogej Rus, februar 1998).

Delavnica izdelovanja cvetnonedeljskih butaric
(foto S. Kogej Rus, april 1998).

muzejskem Miklavževem sejmu (pred tem so replike treh različnih ptic – obeskov za drevo prvih dam sveta, drevo prijateljstva in razumevanja pred Knjižnico Richarda Nixona v Kaliforniji – izdelali za gospo Štefko Kučan). Naš izdelek, Sv. Duh v podobi goloba, je bil izbran za eno izmed najlepših replik.

Z vsemi razstavnimi projekti je bilo v celem letu povezano tudi delo naše **pedagoške službe** (izpostaviti kaže zlasti delavnice senčnih lutk in batika ob razstavi Beblerjeve indonezijske zbirke). Muzejska pedagoginja Sonja Kogej-Rus pa je še posebej uspešno izpeljala svoj napovedani letni cikel muzejskih delavnic, v katerem so se zvrstile delavnice: okraševanje sveč, izdelovanje pustnih mask, velikonočnih butaric, barvanje velikonočnih jajc, izdelovanje cvetja iz papirja, pletarska delavnica, delavnica učenja starih otroških iger, delavnice izdelovanja panjskih končnic, božičnih ter novoletnih okraskov in jasic iz testa. Tovrstno dogajanje v našem muzeju si je pridobilo lepo število že kar stalnih obiskovalcev, staršev z otroki (štirideset izmed njih jih je naprimer zaprosilo za osebno obveščanje), in poleg njih številen obisk najavljenih predšolskih in šolskih skupin. Vrata pa smo odprli tudi zunanji sodelavki ga. Vinki Miklavčič in njenemu projektu slikanja na lesene deščice, "panjske končnice", ki ga s predšolskimi skupinami iz ljubljanskih vrtcev od junija dalje izvaja v SEM.

V okviru redne dejavnosti je treba omeniti še **nove pridobitve muzejskih predmetov**. Poleg manjših nakupov je izstopajoča zlasti nova pridobitev za našo zbirko ljudske umetnosti, sedem izjemnih predmetov iz privatne zbirke gospoda Frančiška Podpečana.

Pletarska delavnica pod vodstvom Antonije Jemec (foto S. Kogej Rus, marec 1998).

Za njen nakup smo pridobili zadevna namenska sredstva MK. Zaradi drugih pomenskih razsežnosti pa izstopa tudi nekaj donacij, poklonjenih muzeju še posebej zaradi novih prostorskih možnosti na Metelkovi, in sicer donacija 800 predmetov iz fonda podjetja DOM (izmed katerih jih bo nekaj mogoče uvrstiti v naše zbirke, preostale pa kaže uporabljati v druge, manj zahtevne namene), donacija celotne domače urarske delavnice in donacija posameznih delov noš (peč), delov bale (spodnjih kril ipd.) in nekaj dokumentarnega gradiva, dar gospe Bogomile Avčin-Pogačnik in slikarja gospoda Marjana Pogačnika.

V okviru naše redne dejavnosti kaže navesti še študijska potovanja v Antwerpen (mag. Mojca Terčelj in mag. Inja Smerdel) in Manchester (mag. Marjeta Mikuž); udeležbo z referatom na mednarodni konferenci v Amsterdamu (dr. Nena Židov); aktivno udeležbo na Generalni konferenci ICOM-a v Avstraliji (Alenka Simikič, Nina Zdravič Polič); študijsko potovanje v muzeje igrač v Basel, Strassbourg in Colmar (Tanja Tomažič); pedagoško sodelovanje z Oddelkom za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete (vodeni obiski študentov po razstavah in depojih); sodelovanje (pisanje gesel) pri skupnem etnološkem projektu, Priročniku slovenske etnologije; predavanja posameznih kustosov v okviru Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture (od 7. do 11. julija) na temo Odsev slovenskih pokrajin in razmerij vas - mesto v svetu opredmetene dediščine; udeležbe posameznikov na različnih konferencah, okroglih mizah in raziskovalnih taborih (npr. Polona Sketelj, Rezija) in na koncu, čeprav ne najmanj pomembno, kreacijo naše domače strani na internetu, kjer nas je (čeprav še ne z vsemi željenimi podatki) mogoče najti na naslovu www.etno-muzej.si.

ZALOŽNIŠKA DEJAVNOST

Sedmi letnik naše znanstvene periodične publikacije **Etnolog**, ki mu zaradi ustreznega nivoja in uveljavljenosti tudi v tujini ne manjka člankov v uredniškem predalu, je – ponovno dokaj odebelen (517 strani) – izšel s petmesečno zamudo. Predstavili smo ga na tiskovni konferenci, ki je bila 18. maja.

Druga dva letošnja večja založniška podviga, izdaja mape Šantlovih akvarelov noš (avtorici mag. Marjeta Mikuž in Raffaella Sgubin) in kataloga ob razstavi Beblerjeve indonezijske zbirke, sta bila uspešno izpeljana v juniju oziroma v septembru in juliju. Tiskovni konferenci sta bili 18. septembra ob izidu prvega albuma nove knjižne zbirke **Likovne sledi, Ciklus ljudskih noš: akvareli Šaše Šantla** in 16. julija ob izidu kataloga **Iz dežele sončnega sijaja in mesečevih senc** 16. julija. 185

Poleg navedenega pa smo natisnili še publikacijo ob razstavi sadja **Več od zlata in srebra nam sadno drevje da** avtorice Polone Sketelj, katalog poljske gostujoče razstave **Angeli in demoni v delih poljskih ljudskih umetnikov Muche in Čełmowskega**, tri plakate (Šantel, Indonezija, Angeli in demoni), zloženko (Indonezija), informativne lističe ("vizitke") o muzeju in o votivnih figurah z motivom konja, muzejske vstopnice, vabila (Šantel, Indonezija, Angeli in demoni) ter razmnožili tudi nekaj drugega informativnega gradiva o dogajanju v naši ustanovi (Šantel, Hommage svetovnemu dnevu Romov, O kamnih pod lipo..., Židovske izrezanke).

Svojo založniško dejavnost smo (kot je bilo že omenjeno) med 24. in 29. novembrom predstavljali najširši javnosti na 14. Slovenskem knjižnem sejmu v Cankarjevem domu, kjer smo 26. novembra nastopili tudi na Odprtem odru.

MEDNARODNO SODELOVANJE

V sklopu mednarodnega sodelovanja sta nemoteno potekala oba večletna projekta, delo v etnološki delovni skupini za dokumentacijo v okviru CIDOC-a in delo v NET-u. Obe naši predstavnici (Alenka Simikič in Irena Keršič) sta se udeležili svojih delovnih sestankov (Antwerpen, Tallin, Melbourn in Krakow).

Naša uspešna prijava v lanskem oktobru pa nam je odprla sodelovanje v projektu EU **Raphael** na področju kulturne dediščine. Gre za tematski projekt z naslovom *Linen on Net – the Common Roots of the European Linen Patterns*, pri katerem smo enako-pravni partnerji s Finsko, Švedsko in Italijo, sodelujejo pa še Nemčija, Avstrija in (kot "nemi" partner) Rusija. Prvo delovno srečanje z italijanskimi partnerji smo imeli 1. marca, delovno srečanje vseh partnerjev pa je sledilo v zadnjih dneh marca in v prvih dneh aprila v Tolmezzu in v SEM v Ljubljani (s strokovno ekskurzijo v Belo krajino in ogledom zbirk v depoju v Škofji Loki). Projekt je financiran na sledeči način: na 50 %

prikazanega lastnega raziskovalnega in drugega rednega dela dobi ustanova 50 % sredstev EU. Prve delovne izsledke smo partnerjem in finski strokovni javnosti predstavili (mag. Janja Žagar, Ana Motnikar in mag. Inja Smerdel) 18. septembra na simpoziju na Wetterhoff School of Crafts and Design v kraju Hämeenlinna na Finskem. Besedila predavanj vseh partnerjev bodo v kratkem natisnjena v skupni knjigi.

DRUGO

186

V našem muzeju se je v letu 1998 poleg vsega navedenega, ki nikakor ne more biti popolno, saj so v poročilih sodelavcev SEM nanizana še mnoga bolj ali manj vidna delovna prizadevanja, še marsikaj dogajalo. Naša nedvoumna želja po ustvarjanju živahnega in prijaznega kulturnega okolja, ki bo s svojo dejavnostjo privabljalo različno radovedne obiskovalce, nas je vodila v organizacijo ali v soorganizacijo posameznih prireditev in v odpiranje vrat dejavnostim, kakršna so na primer delovna srečanja s predavanji kulturnega društva Folk Slovenija in društva čipkaric, delovna srečanja in ciklus predavanj članov skupine seniorjev Društva za prostovoljno in preventivno delo, sestanki članic Sile ipd.

V naši ustanovi ima od preselitve dalje svoj sedež tudi Slovensko etnološko društvo, ki poleg svojih strokovnih sestankov mesečno prireja javne, vsebinsko različno obarvane "Etno večere".

Med različnimi prireditvami, ki so se v preteklem letu zvrstile v naši hiši, naj navedemo vsaj Prešernu po Prešernu (10. februar), koncert ljudskih pesmi v izvedbi Bogdane Herman, spremljan s predavanjem dr. Marka Terseglava; okroglo mizo o avtorskih pravicah izvajalcev ljudske glasbe (27. maj) v soorganizaciji s kulturnim društvom Folk Slovenija; predavanje dr. Svaniborja Pettana o romskih glasbenikih s Kosova (8. aprila) in lutkovno predstavo Tobija (6. septembra dopoldan in popoldan) v sklopu festivala Lutke 98.

Posebej kaže izpostaviti našo soorganizacijo (dr. Nena Židov) mednarodnega simpozija *Etnološki in antropološki vidiki preučevanja smrti/Ethnological and Anthropological Approaches to the Study of Death*, ki je odmevno potekal v SEM od 5. do 9. novembra. Referati s simpozija bodo objavljeni v devetem letniku Etnologa.

Med "drugo" konec koncev sodi tudi naš simpatični projekt "Kamni pod lipo pred SEM", ki smo ga izpeljali v juniju, ob izjemnem navdušenju posameznih slovenskih kamnarjev in kamnolomov nad idejo svojske, s tradicijo zaznamovane predstavitve slovenskih naravnih kamnov.

NEKAJ SKLEPNIH BESED

V Slovenskem etnografskem muzeju v letu 1998 ni bilo malo narejenega. Opazni so zelo pozitivni odmevi na naše delovanje, najsi gre za medije ali za posameznike. Pozitivni odmevi prihajajo tudi iz tujine. V poletnih mesecih so nas na primer obiskali trije eminentni evropski kolegi: prof. dr. Alexander Fenton, direktor European Ethnological Research Centre iz Edinburgha, prof. dr. Gaetano Forni in dr. Francesca Pisani, direktorica svetovno znanega milanskega Museo Lombardo di storia dell'agricoltura, francoski kolegi pa so nas kot posebej vabljene prosili za predstavitev nastajajočega muzeja v prvi številki kvalitetne nove revije L'Alp, ki od jeseni izhaja v Grenoblu.

187

Napredovanje projekta prenove Slovenskega etnografskega muzeja vzbuja nemajhno pozornost. Tako smo bili konec julija preteklega leta obveščeni, da predsednik Republike Slovenije g. Milan Kučan "z veseljem sprejema častno pokroviteljstvo nad projektom novega Slovenskega etnografskega muzeja". Ob koncu leta 1998 smo s 25% finančnim deležem MOL v okviru akcije prenavljanja fasad (Ljubljana moje mesto) in s 75% finančnim deležem MK začeli s prenovo objekta 27., naše razstavne hiše. "Obsojeni" na čakanje na celovito prenovo smo kot dobri gospodarji začeli pri strehi, s tako imenovano peto fasado, ki je bila pred nekaj dnevi že končana.

O problemih v tem besedilu ne nameravam pisati. Kot kaže, bo potrebno vedno znova opozarjati na nujno čimprejšnje prenove naše razstavne hiše. Menim, da bi pri določanju prioritet na področju investicij v kulturi glede tega ne smeli pozabljati na eno izmed nedvoumno zapisanih obvez novega zakona o varstvu dediščine – na *zagotavljanje njene javne dostopnosti*.

Inja Smerdel

POROČILO O DELU SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA od januarja do julija 1999

Ko znova sedam pred svetleče prazen računalniški ekran, da bi nanj ubesedila zadnjih šest mesecev delovnega utripa v Slovenskem etnografskem muzeju, se sprašujem, zakaj pisati o nečem, kar je bilo vendar vidno, kar je bilo celo odmevno in o čemer najbolj oprijemljivo priča kup natisnjenih publikacij, plakatov, vabil in zabeleženih vtisov? Odbija me občutek neobhodnega ponavljanja posameznih stavkov in nekaterih že večkrat zapisanih ugotovitev. Odbija me tudi večna dilema med "povedati vse" – kar ni niti potrebno in bi ne bilo niti smiselno, čeprav šele "vse" sestavlja celostno podobo raznolike muzejske dejavnosti – in "povedati selekcionirano", izpostaviti le bistveno.

Slovenski etnografski muzej je nedvomno tudi prvo polovico svojega drugega leta na Metelkovi "preživel zelo intenzivno, ustvarjalno in izjemno delavno". Izpeljali smo vse načrtovane, prijavljene in sofinancirane projekte in poleg teh še nekaj manjših akcij, kakršne kot živahna in odprta kulturna ustanova, ki se z občutkom odziva na ustrezne pobude, z veseljem sprejemamo v svoje okrilje.

RAZSTAVNA DEJAVNOST

Tudi z letošnjim razstavnim ciklusom smo poskušali čimbolj slediti naši programski usmeritvi, v skladu s katero v vsakokratnem ciklus umeščamo poleg osrednje, domače, "hišne" muzejske razstave vsaj po eno razstavo (ali kak drug kulturni dogodek), ki je plod sodelovanja z zamejskimi ustanovami; tako, ki prihaja iz katere izmed drugih evropskih dežel; tako, ki približuje kulturno dediščino ali način življenja med nami živečih pripadnikov drugih etnij in še razstavo oziroma dogodek z zunajevropskimi vsebinami.

Razstavna hiša SEM, začasno razstavišče

Ciklus leta 1999 je 4. marca (do 28. marca) odprla razstava **Vonj po morju** (kustodinja razstave Polona Sketelj, postavitve Mojca Turk, video Nadja Valentinčič), o slovenskem morskem ribištvu med Trstom in Timavo skozi stoletja. Pripravil jo je zamejski

Tiskovna konferenca ob odprtju razstave Vojn po morju, o slovenskem morskem ribištvu med Trstom in
Timavo skozi stoletja (foto B. Mučič, marec 1999).

Odprtje razstave Vojn po morju, o slovenskem morskem ribištvu med Trstom in Timavo skozi stoletja
(foto B. Mučič, marec 1999).

Razstava Vonj po morju, o slovenskem morskem ribištvu med Trstom in Timavo skozi stoletja
(foto B. Mučič, marec 1999).

Odprtje razstave Pisane kraslice, pirhi z Moravske (foto B. Mučič, april 1999).

Odprte razstave Pisane kraslice, pirhi z Moravske (foto B. Mučič, april 1999).

samohodec Bruno Volpi Lisjak (in ne katera izmed tamkajšnjih ustanov), pomorščak in ponosen Slovenec, zaljubljen v kulturno dediščino svojega okolja. Na razstavi smo javnost med drugim seznanjali tudi z edinstveno muzealijo iz naših zbirk, s čupo, z drevakom izjemnih mer, oblike in namembnosti, ki čaka na svoj prostor v še vedno neprenovljeni razstavnih hiši. Vonj po morju se je v aprilu preselil v Tehniški muzej Slovenije.

V okviru gostovanj iz posameznih evropskih dežel so s pomladjo, od 1. aprila do 16. maja, prišle k nam **Pisane kraslice, pirhi z Moravske** (kustodinja razstave Bojana Rogelj Škafar, postavitev Mojca Turk in Jaroslava Mrhačova). Razstavo avtorice dr. Eve Večerškove, kustodinje Moravskega muzeja v Brnu, je "omogočil" 20. člen Programa sodelovanja v kulturi, izobraževanju in znanosti med Vlado Republike Slovenije in Vlado Češke Republike za leta 1998-2002.

Poleg gradiva iz Moravskega muzeja so si obiskovalci lahko ogledovali še zbirko devetdesetih čeških (med njimi tudi moravskih) *kraslic* iz zapuščine slovenskega arhitekta Ivana oziroma Johna Jagra (1871-1959) in njegove kolorirane risbe moravskih pirhov, ki jih hranijo v biblioteki Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Razstavili smo jih v sodelovanju s kolegico Sinjo Zemljič Golobovo z Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

3. junija smo slavnostno in razigrano odprli našo osrednjo razstavo leta 1999, **Igrače - stare in nove, moje in tvoje**, avtorice Tanje Tomažič (postavitev Jurij Kočbek, zvok Boštjan Perovšek). Z njo igrivo stopamo proti izteku predzadnjega in v začetek

Transparent na Dalmatinovi ulici, ki vabi na razstavo Igrače, stare in nove, moje in tvoje (foto B. Mučič, julij 1999).

Odprtje razstave Igrače, stare in nove, moje in tvoje (foto B. Mučič, junij 1999).

Razstava Igrače, stare in nove, moje in tvoje (foto B. Mučič, julij 1999).

Razstava Igrače, stare in nove, moje in tvoje (foto B. Mučič, julij 1999).

zadnjega leta tega tisočletja, saj bo na ogled do konca januarja leta 2000. Poleg ogleda razstavljene zbirke, ki je zvočno oživiljena, smo našim najmlajšim, mladim in tudi malo manj mladim obiskovalcem omogočili sproščeno igro v opremljeni muzejski igralnici. Okoliškim in vsem drugim otrokom pa smo v parku pred vhodom v razstavno hišo uredili še pravo otroško igrišče z gugalnicami in vrtiljakom.

Upravna hiša SEM, razstavišče v hodnikih

194 Do srede marca tega leta si je bilo mogoče na hodnikih naše upravne hiše ogledati prigodno razstavo **SEM poldruho leto na Metelkovi, vidni sadovi dela** (postavitev Mojca Turk), ki smo jo ponosno odprli tik pred iztekom leta 1998, 17. decembra. Z njo smo vizualno poročali o delu muzeja: o naših razstavah, o novi celostni podobi, o založniški in pedagoški dejavnosti ter o novih pridobitvah – nakupih in donacijah.

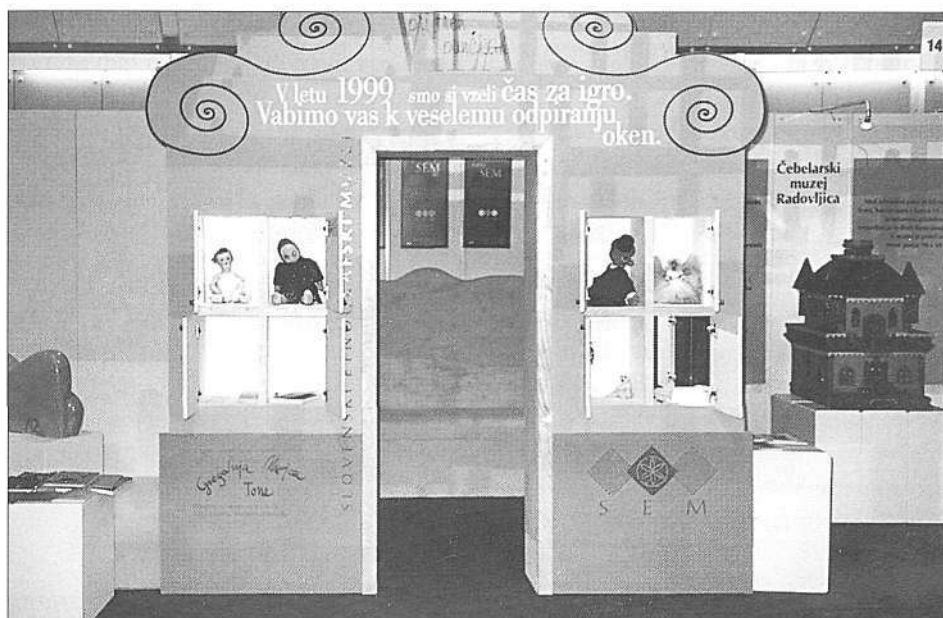
Med 25. marcem in koncem aprila smo sprejeli pod streho vznemirljivo fotografsko razstavo **...pozdravite mi Sarajevo**. Postavili so jo študentje Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF v Ljubljani, ki so v sklopu seminarja "Etnologija Balkana" lani decembra obiskali Bosno in Hercegovino in potem pripravili predstavitev svojih tamkajšnjih povojnih fotografskih impresij.

8. aprila smo se ponovno poklonili svetovnemu dnevu Romov. Naš Hommage svetovnemu dnevu Romov je bila prigodna razstava **Romi, kako jih vidimo?** z večerom romske poezije (v sodelovanju z Zvezo romskih društev). Razstavili smo povedne risbe dvanajstih srednješolk (dijakinj Srednje vzgojiteljske šole in gimnazije Ljubljana), ki so upodobile svoje predstave o Romih.

In ob Mednarodnem dnevu pregnancev, 16. junija, smo odprli vrata še fotografski razstavi **Fildžan** (do 18. julija), s katero je skupina bosansko hercegovskih študentov pregnancev, članov Fotoklepetalnice (dela projekta "Pregnanci" KUD-a France Prešeren), upodobila nekaj elementov njihove tradicijske kulture.

Izven domače muzejske hiše

S svojo razstavno dejavnostjo smo seveda stopali tudi preko praga domače muzejske hiše. Med 13. in 19. majem smo se pisano predstavljali na letošnjem Muzejskem sejmu v Cankarjevem domu, na temo Moj najljubši predmet. Z **Vilo "pri treh punčkah"**, z razstavno sejemsko stojnico, oblikovano kot hišica za punčke (postavitev Mojca Turk, zamisel I. S.), in z izborom najljubših predmetov muzejske svetovalke Tanje Tomažič, smo napovedovali njeno in našo razstavo Igrače – stare in nove, moje in tvoje. Junija pa je nastopil čas za veliko selitev, za že lep čas dogovorjeno mednarodno gostovanje razstave **Udomaćena svetloba** (etnološki pogled na svetila...) avtorice Irene Keršič (postavitev Mojca Turk, video Nadja Valentinčič, zvok Lado Jakša) v Etnografskem muzeju v Zagrebu. Slavnostno odprtje je bilo 29. junija.

Stojnica SEM na 4. Slovenskem muzejskem sejmu v Cankarjevem domu (foto L. Benigar, maj 1999).

Obisk

V obeh muzejskih hišah na Metelkovi si je naše razstave do konca junija ogledalo 7.884 obiskovalcev. Skupaj s predavanji, Etno večeri (Slovenskega etnološkega društva) in raznimi sestanki je imel muzej 9.066 obiskovalcev.

REDNA DEJAVNOST

(raziskovalna dejavnost, delo v muzejski dokumentaciji in knjižnici, odnosi z javnostmi, pedagoška dejavnost, delo v konservatorsko-restavratorskih delavnicah, nove pridobitve)

Raziskovalno delo posameznih kustodinj in kustosov je povečini sledilo več let potekajočemu, že kar stalnemu, "rednemu" hišnemu projektu sistematičnega urejanja zbirk in njihovega raziskovanja. Mag. Andrej Dular je spomladi v tem okviru končal katalog zbirke *modelov za modri tisk*. Zdaj piše sklepna poglavja razprave o tej obrtni dejavnosti na Slovenskem in do izteka leta bo oboje pripravil za objavo v Knjižnici SEM. Mag. Janja Žagarjeva je urejala zbirki pokrival in perila ter začela z raziskovanjem in s pripravami na objavo zbirke *pokrival*. Bojana Rogelj Škafarjeva pa je preučevala zbirke predmetov, ki so bili v rabi kot ljubezenska darila (trniči in pisave za trniče, preslice,...), ter napisala razpravo o ljubezenskih darilih v slovenski tradicijski kulturi za katalog razstave *Ljubezen je v zraku* (odprli jo bomo februarja leta 2000). In sklenjeno je bilo, da naj vsaka kustodinja oziroma kustos – neglede na objavo (ki je odvisna od ritma

izhajanja Knjižnice SEM) in še posebej z mislimi na stalno postavitev študijskih zbirk, na naš "Urejeni svet predmetov" oziroma "Enciklopedijo stvari" – letno (odvisno od obsega zbirke) sistematično uredi in preuči vsaj eno zbirko. Kontinuirano, čeprav bolj umirjeno (zaradi nam neljubega odlašanja s prenovo razstavne hiše), je teklo tudi drugo delo za stalno razstavo, zlasti izdelava še bolj detailnega scenarija "Zgodbe o preživetju in o razkošju", muzejske upodobitve slovenske tradicijske kulture skozi življenjsko zgodbo o posamezniku in njegovih družbenih vlogah (mag. Janja Žagar).

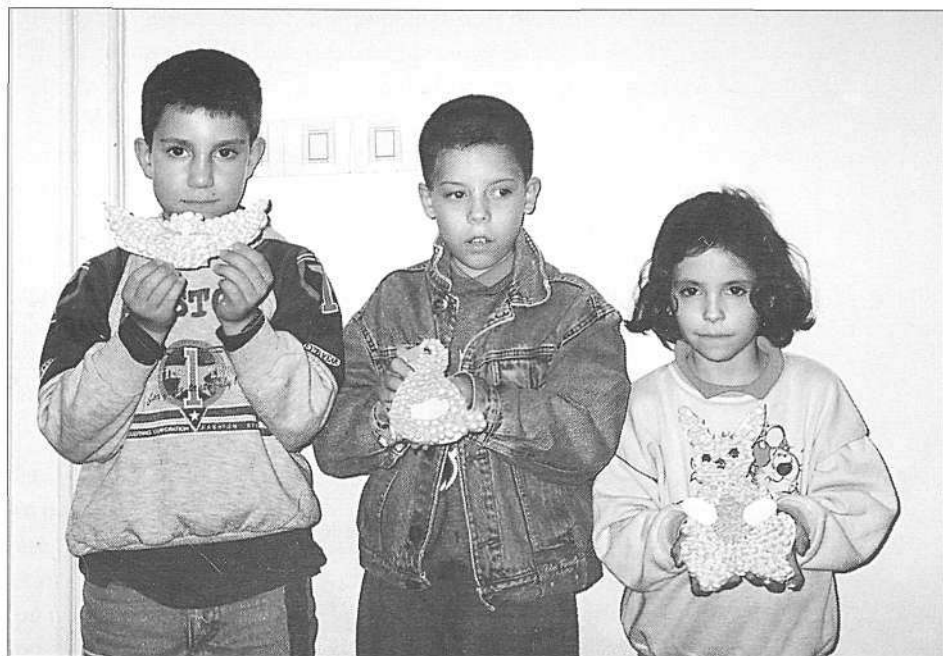
196

V našem oddelku muzejske dokumentacije se se v prvi polovici tega leta intenzivno ubadali s sistemskimi rešitvami (še posebej z usklajevanjem z mednarodnimi etnološkimi standardi) za vnos našega dokumentacijskega sistema v program, ki so ga razvili v Mestnem muzeju. Po poročilu vodje oddelka Alenke Simikič je tako prilagojen program zdaj tik pred testiranjem. V okviru rednega dela je bilo inventariziranih 1000 fotografij z negativi in 384 diapozitivov. Pridobljen je bil celoten hišni arhiv (25 listin) iz Posavja in več kot 40 starih fotografij.

V muzejski knjižnici je nemoteno potekalo redno knjižnično delo: sprotna katalogizacija monografij (80 enot), sprotna katalogizacija periodičnih publikacij, izdelovanje bibliografij delavcev muzeja (60 enot), izdelovanje bibliografije revije Etnolog (26 enot), iskanje po elektronskih virih za potrebe kustodinj in kustosov in izdelovanje hemeroteke. Opravljeni sta bili retrospektivna katalogizacija monografij (55 enot) in inventura ter retrospektivna katalogizacija periodičnih publikacij (60 naslovov oz. 1190 letnikov). Med dejavnosti naše knjižnice sodita tudi distribucija in popularizacija publikacij, ki jih izdajamo. Knjižnična študijska čitalnica je tako tudi v prvi polovici tega leta gostila vse hišne tiskovne konference. Vodja knjižnice dr. Nena Židov pa je razmeroma dosti časa posvečala uredniškemu delu pri izdaji nove knjige v zbirki Knjižnica SEM (Tanja Tomazič, Igrače) in pripravi prvega zvezka naslednjega letnika Etnologa (referati mednarodnega simpozija Etnološki in antropološki vidiki preučevanja smrti).

Delo službe za odnose z javnostmi je potekalo v najbolj neposredni povezavi z vsemi razstavnimi projekti in drugim javnim muzejskim delovanjem. Poleg koordinacije projektov, marketinga, protokola in organizacije odprtij, oglaševanja in obveščanja, dopolnjevanja spletnih strani muzeja (skupaj s Tonetom Pircem), pisanja vlog, pisem in zahvalnih pisem pokroviteljem, priprave gradiv in sporočil za tisk, organizacije tiskovnih konferenc ipd., je Nina Zdravič Poličeva, vodja službe za odnose z javnostmi, sodelovala še pri organizaciji letošnje konference EMYA v Ljubljani.

Z razstavnimi projekti je bilo prvih šest mesecev tega leta povezano tudi delo naše pedagoško-andragoške službe. V tem okviru so se zvrstile vedno živahno obiskane delavnice izdelovanja vozlov in barčic iz orehovih lupin (ob razstavi Vonj po morju), pirhov in velikonočnih živalic (ob razstavi Pisane kraslice, pirhi z Moravske) ter "četrtkove delavnice" (ob razstavi Igrače) *Ekate bekate, Naredi si zmaja, Jaz možiček kopitjaček, Punčka iz cunj – igrača naših babic, Prstne lutke, Moda iz kartona, Naredi si svojo vas in*

Delavnica izdelovanja živalic – velikonočnih simbolov (foto S. Kogej Rus, april 1999).

Poslikavanje lesenih deščic – panjskih končnic (foto S. Kogej Rus, maj 1999).

Igralnica na razstavi igrač (foto S. Kogej Rus, junij 1999).

Prehitimo šolski zvonec. Poleg popoldanskih delavnic je muzejska pedagoginja Sonja Kogej Rusova realizirala še več delavnic za predšolske in šolske skupine, ki jih je obiskalo 950 otrok. Z najmlajšimi je izdelovala zajčke iz papirja, gugalne konjičke in poslikane lesene deščice – “panjske končnice” (slednje v sodelovanju z zunanjo sodelavko Vinko Miklavčič), s šolarji pa cvetice iz papirja, pustne maske, “panjske končnice”, pisanice, vozle in možičke kopitljačke. V prvih poletnih dneh je izpeljala tudi delavnico slikanja “panjskih končnic” za udeležence 35. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture. Več kot štirideset udeležencev in organizatorji seminarja so navdušeno sprejeli tako neposredno seznanjanje z dediščino. “Bili so navdušeni in tudi nas veseli, da so lahko ob odhodu v svoje države s seboj odnesli tako pristen dokaz slovenske kulturne dediščine, ki so ga tudi sami oblikovali.”

V naših **konservatorsko-restavratorskih delavnicah** so bili v prvi polovici tega leta – poleg redne skrbi za konservatorsko vzdrževanje predmetov v depojju – zaposleni še posebej z delom za vse razstavne projekte. Poleg konserviranja oziroma restavriranja množice predmetov (med njimi tudi številnih novih pridobitev) za razstavo Igrače – stare in nove, moje in tvoje, so izdelali ali predelali razstavne opreme za razstave: Vonj po morju, Pisane kraslice in Igrače ter skupaj s **tehnično službo** sodelovali pri njihovem postavljanju in podiranju. Njihovo delo (v sodelovanju s tehnično službo) je bila tudi ureditev podstrešja razstavne hiše za naš likof ob dokončanju prenove strehe – “pete fasade”. Najbolj zamuden delovni zalogaj ekipe konservatorsko-restavratorskih delavnic (in tehnične službe) pa je bilo obnavljanje celotne opreme razstave Udomačena svetloba pred njenim gostovanjem v Zagrebu.

Onovih pridobitvah muzejskih predmetov tokrat ni mogoče kaj dosti napisati. Poleg manjših sprotnih nakupov posameznih kustodinj in kustosov (npr.: žrmlje, sadni mlin, nekaj oblačilnih kosov,...) kaže omeniti le številne novo pridobljene igrače (podarjene in kupljene), ki so v času nastajanja razstave smiselno dopolnile obstoječo zbirko.

V okviru naše redne dejavnosti pa je treba omeniti vsaj še sodelovanje v izobraževalnem programu Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete (vodeni obiski študentov po razstavah in depojih, v muzejskih prostorih realizirana tematska predavanja kustodinj in kustosov SEM-a v okviru splošnega seminarja za slušatelje četrtega letnika in podiplomskega študija), sodelovanje v izobraževalnem programu Univerze za tretje življenjsko obdobje (premostitev etnoloških predavanj v prostore muzeja, predavanja kustodinj in kustosov SEM-a), sodelovanje (pisanje gesel) pri skupnem etnološkem projektu, Priročniku slovenske etnologije, in udeležbe posameznikov na različnih konferencah, strokovnih sestankih ipd.

ZALOŽNIŠKA DEJAVNOST

200

Osmi letnik naše znanstvene periodične publikacije *Etnolog*, ki je vsako leto bolj obsežna (z lanskih 517 smo jo poredili na 558 strani) in zato z izidom vedno malce zamuja, smo predstavili na *tiskovni konferenci 18. marca*. Posvetili smo ga nekdanjemu direktorju dr. Ivanu Sedeju in ga vsebinsko zamejili s področji ljudske umetnosti, stavbarstva, konservatorstva in notranje opreme, ki se jim je Sedej največ posvečal. Drugi večji muzejski založniški podvig, izdajo nove knjige v naši zbirki Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja, dela Tanje Tomažič *Igrače*, smo realizirali v maju in predstavili na *tiskovni konferenci 2. junija*. Poleg navedenega smo natisnili še zloženko ob razstavi **Vonj po morju** (*tiskovna konferenca 4. marca*), zloženko ob razstavah **Igrače - stare in nove, moje in tvoje** in **Udomačena svetlost**, katalog češke gostujoče razstave **Pirhi na Moravskem** (*tiskovna konferenca 1. aprila*), tri plakate (**Vonj po morju**, **Pisane kraslice...**, **Igrače...**), vabila (**Vonj po morju**, **Pisane kraslice...**, **Igrače...**) ter razmnožili tudi nekaj drugega informativnega gradiva o dogajanju v naši ustanovi (delavnice, predavanja, obe fotografski razstavi) in nekaj vabil na posamezne dogodke (Hommage svetovnemu dnevu Romov, likof na podstrešju razstavne hiše,...). Junija pa nas je razveselil še dolgo pričakovani izid tudi našega zbornika **Linen on Net** (tristo izvodov smo odkupili s pomočjo MK), s katerim smo reprezentančno sklenili mednarodni projekt *Linen on Net - the Common Roots of the European Linen Patterns*, ki je v preteklem letu potekal v okviru programa EU Raphael. Prispevki piscev iz vseh partnerskih držav so objavljeni v materinščini – v finščini, švedščini, italijanščini, slovenščini – in v angleščini.

MEDNARODNO SODELOVANJE

V sklopu mednarodnega sodelovanja je v prvi polovici tega leta nemoteno potekalo naše delo v NET-u, Mreži evropskih etnografskih muzejev. Slovenska dopisnica Irena Keršičeva je sodelovala pri organizaciji tretje generalne konference Mreže evropskih etnografskih muzejev v Namurju v Belgiji (od 10. do 12. februarja 1999). Aktivno se je udeležila in pripravila slovenski del skupne fotografske razstave na temo starosti (ki jo je realiziralo dvanajst evropskih muzejev, med njimi tudi SEM). Pisne prispevke na teme šestih okroglih miz so napisale še Tanja Tomažič, Nina Zdravič Polič, Bojana Rogelj Škafar in mag. Inja Smerdel. Referati konference bodo objavljeni v zborniku, ki ga bomo uredili v SEM-u in natisnili v Ljubljani.

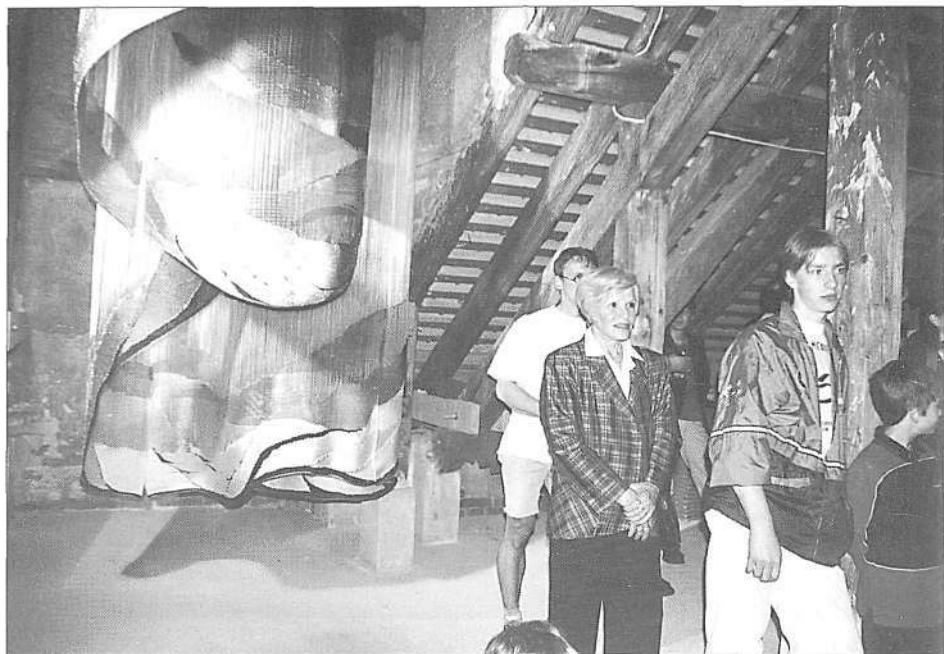
Naš Raphaelov projekt *Linen on Net* se je zaradi subjektivnih težav finskega koordinatorskega z januarjem leta 1999 končal, čeprav smo vsi partnerji že načrtovali novo prijavo in oblikovali izhodišča za nadaljevanje projekta. Marca 1999 pa je sledilo vabilo znanega koordinatorskega, ETN, European Textile Network, k novemu Raphaelovemu projektu *Virtual European Textile Heritage Sites 'Itineraries'* (Virtualni vodniki za potovanja po mestih evropske tekstilne dediščine). Evropska komisija je namreč podaljšala program Raphael in razpisala njegovo "Action III" za projekte, ki bodo trajali od junija 1999 do decembra 2001. V skupini je deset dokaj različnih evropskih muzejskih ustanov:

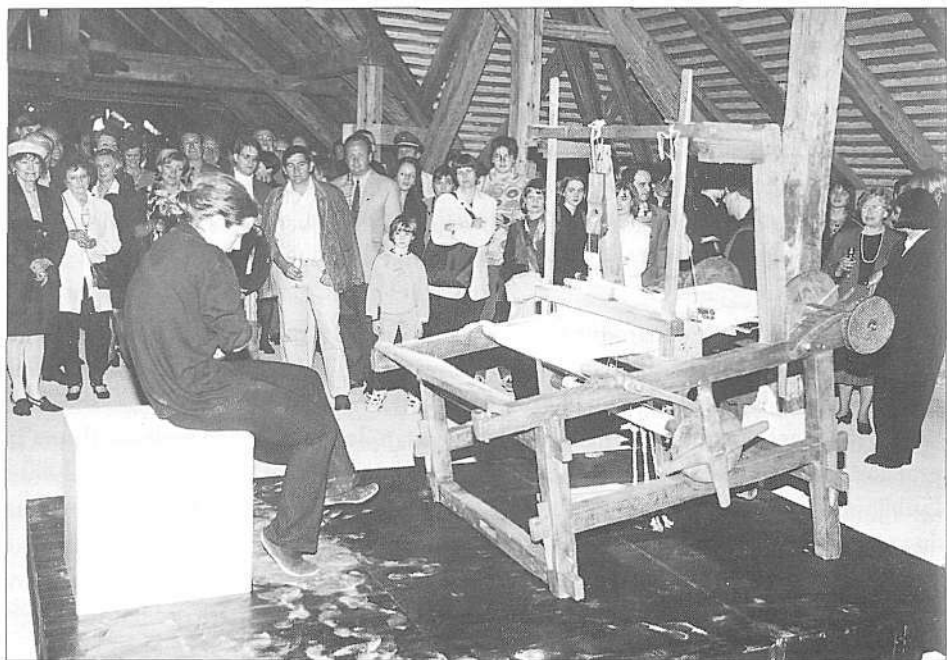
Udeleženci republiškega srečanja mladih zgodovinarjev ZPMS pred muzejem (foto S. Kogej Rus, maj 1999).

Nizozemski tekstilni muzej v Tilburgu, italijanska fondacija Tekstilni muzej v Chieriju, Nemški muzej tehnike in znanosti v Berlinu, Finski muzej obrti v Jyväskylä, muzej Rubensova hiša v Antwerpnu, Avstrijski etnografski muzej na Dunaju, Nacionalni muzej noš v Lisboni, Embroiders' Guild Museum v Londonu, Ruski etnografski muzej v St. Petersburgu in Slovenski etnografski muzej v Ljubljani. Prvega delovnega sestanka partnerskih ustanov v St. Petersburgu (25. in 26. junija) sva se udeležili mag. Janja Žagar in mag. Inja Smerdel. Sredi julija nam je koordinator sporočil, da je Evropska komisija predlog sprejela. Tako se za nas začne delo na novem, skoraj triletnem mednarodnem projektu, s katerim Slovenski etnografski muzej (kot izbrana kontaktna informativna točka za jugovzhodni del Evrope) tokrat ne bo razkrival in promoviral le svojega gradiva, temveč bo na zemljevid evropske tekstilne dediščine, ob pričakovanem sodelovanju, vnašal tudi tekstilne zbirke drugih slovenskih muzejev.

V okvir našega mednarodnega sodelovanja sodi še junijski obisk (19. 6.) prof. dr. Patricie Lysaght z Oddelka za irsko folkloro Univerze v Dublinu, predsednice Mednarodne komisije za etnološko preučevanje hrane, ki je prišla na ogled ustanov (SEM-a, ISN ZRC SAZU) in lokacij, gostiteljic in prizorišč 13. mednarodne konference na temo Hrana in praznovanje – od posta do preobilja. Konferenca bo med 5. in 11. junijem leta 2000 v Ljubljani, Preddvoru in Piranu, s slavnostnim odprtjem in prvima dvema delovnima dneva v Slovenskem etnografskem muzeju.

Odprtje prenovljene strehe razstavne hiše (foto B. Zupancič, maj 1999)

Odprtje prenovljene strehe razstavne hiše (foto B. Zupančič, maj 1999)

DRUGO

V našem muzeju se je tudi v prvih šestih mesecih tega leta "poleg vsega navedenega, ki nikakor ne more biti popolno, saj so v poročilih sodelavcev SEM-a nanizana še mnoga bolj ali manj vidna delovna prizadevanja, še marsikaj dogajalo". Naj omenim le delovna srečanja in predavanja kulturnega društva Folk Slovenija in društva čipkaric, delovna srečanja in ciklus predavanj članov skupine seniorjev Društva za prostovoljno in preventivno delo, sestanke članic Sile, sestanke in Etno večere Slovenskega etnološkega društva. Med 14. januarjem (prvo muzejsko predavanje za t.im. "tretjo univerzo", predstavitev muzeja in razstave, mag. I. Smerdel, mag. J. Žagar) in 27. majem (javno predavanje mag. Veronike Aplenc o zgodovinskem razvoju ameriške etnologije) se je v SEM-u tako zvrstilo kar 26 različnih predavanj (dr. Gorazda Makaroviča, dr. Matjaža Kmecla, dr. Marka Terseglava, dr. Vita Hazlerja, dr. Ivana Šprajca, mag. Mojce Terčelj, mag. Janje Žagar, mag. Andreja Dularja, Polone Sketelj, Marina Kranjaca, Daria Marušiča,...).

204

Pod prenovljeno streho razstavne hiše smo od 26. do 30. maja gostili Labirint "Križanke", skrivnostno predstavo v okviru festivala Exodos, v režiji Gabriela Hernandeza (produkcija ŠOU Ljubljana). Naša posebno slavnostna in malce nenavadna osrednja prireditev tega polletja pa je bilo deset dni pred tem **odprtje prenovljene strehe in podstrešja sicer še neprenovljene razstavne hiše**, nevsakdanji likof v čast "peti fasadi". Veseli, da smo spet nekaj premaknili, in željni s prenovo naše tako pričakovane razstavne hiše čimprej nadaljevati od temeljev proti vrhu, smo likof priredili na predvečer Mednarodnega dneva muzejev, 17. maja, in nanj povabili gospoda Milana Kučana, predsednika Republike Slovenije, častnega pokrovitelja projekta novega Slovenskega etnografskega muzeja. V zadnjem trenutku se je opravičil s prijaznim pismom ter zamudil šarmanten večer, množico vznemirjenih, praznično in optimistično razpoloženih ljudi in naslednji kulturni program: muziciranje *Ante Upedanten bande* s Pivke, enodnevno razstavo barvitih tkanih teles samostojne umetnice *Ete Sadar Breznik*, njenih *Imaginarnih prostorov*, in nastop *Polone Janežič*, študentke pri Studiu za pantomimo Andresa Valdesa, ki je pri razstavljenih statvah – krosnah iz Bele krajine iz 19. stoletja, iz zbirk Slovenskega etnografskega muzeja – *tkala čas*.

Med "drugo" je mogoče uvrstiti tudi tri protokolarne obiske muzeja: 31. marca obisk soproge portugalskega finančnega ministra, 10. aprila obisk Jožefa Školčca, ministra za kulturo, in 15. aprila obisk Viktorije Potočnik, ljubljanske županje.

In na koncu, vendar ne kot najmanj pomembna, med "drugo" sodi še majska podelitev Valvasorjeve nagrade in priznanja za dosežke v muzealstvu, saj so bile dobitnice letošnjega (skupnega) priznanja kar tri sodelavke Slovenskega etnografskega muzeja: kustodinji mag. Mojca Terčelj in Polona Sketelj ter muzejska svetovalka mag. Marjeta Mikuž.

Muzejsko igrišče (foto S. Kogej Rus, junij 1999).

NA KRATKO O INVESTICIJAH IN VZDRŽEVANJU

Do konca junija smo realizirali odobreni nakup opreme za naš avdiovizualni laboratorij (delno) in fotografski atelje, kupili odobreno opremo za Muzej grad Goričane in izpeljali zamenjavo žlebov na goričanskem upravno-depojskem posloplju.

Projekt naše razstavne hiše in drugih objektov na jugu Metelkove je kljub vloženi energiji že nekaj časa v nerazumljivem in nerazumnem mrtvem teku. Po uspešnih pogajanjih z nagrajenima projektantoma smo že skoraj pol leta "tik pred podpisom pogodbe". Objekti, ki nas obdajajo, medtem vidno propadajo. Dobivamo občutek, da smo moteč urejen element v cenemem odprtem filmskem studiu z naravno povojno sceno.

Po majski novici, da so za to leto na razpolago sredstva za nadaljevanje prenove dvorca Goričane, pa ponovno odpiramo to zastalo gradbišče. Do konca junija smo pregledali staro dokumentacijo in pogodbe, izbirali ter v juliju izbrali inženiring, v sodelovanju z občino Medvode sestavili strokovno komisijo za izbor izvajalca in 20. avgusta objavili javni razpis.

IN ZA KONEC

Poslovali smo pozitivno - z dodatnimi sredstvi v višini polletne izgube iz leta 1998, ki še vedno niso vključena v dvanajstine in pomenijo le polovico dodatnih sredstev, potrebnih za delovanje muzeja po preselitvi v lastno muzejsko hišo na Metelkovi. Naše lanskoletne zadevne ugotovitve in utemeljitve primanjkljaja so tako še vedno aktualne.

Inja Smerdel

JUBILEJI
ANNIVERSARIES

OB ŽIVLJENJSKEM JUBILEJU
PROF. DR. VILKA NOVAKA

207

Prof. dr. Vilko Novak (prvi z leve v zadnji vrsti) s terensko ekipo, Šentjurij – Škocjan, 1948
(fototeka Slovenskega etnografskega muzeja).

S prof. dr. Vilkom Novakom, pravzaprav z njegovim delom, sem se prvič srečala kot gimnazijka, ko mi je oče podaril njegovo knjigo Slovenska ljudska kultura. Takrat še slutila nisem, da bo čez nekaj let moj profesor na fakulteti. Pravzaprav je bil profesor na univerzi kar dvema generacijama kustosov Slovenskega etnografskega muzeja, najprej tisti, ki se je začela zaposlovati v njem v petdesetih in šestdesetih letih in je že odšla v pokoj, ter tisti mlajši, ki se je zaposlovala v sedemdesetih in osemdesetih letih.

Prof. Novak je kot osrednja osebnost slovenske etnologije povezan z delom in razvojem našega muzeja več kot pol stoletja, ne le kot pedagog, mentor in vzornik generacijama kustosov-etnologov, temveč tudi kot ploden znanstveni sodelavec: najprej pri Županičevem nato Ložarjevem Etnologu, od 1948 dalje pa pri Orlovem in Matičetovem Slovenskem etnografu. V Kuharjevem Slovenskem etnografu se je redkeje oglašal, takrat je že začel izhajati Traditiones in prof. Novak je postal njegov sodelavec. Po dolgih letih pa se je ponovno oglasil v novem Etnologu: najprej 1992 z razmišljanjem ob njegovi oživitvi, 1993 s Pripombami k "antropološki tradiciji na Slovenskem" in leta 1995 z razpravo "Življenje, osebnost, raziskovalno delo in pomen Nika Kureta za slovensko etnologijo in kulturo".

S svojim širokim zanimanjem in znanjem je dolga leta seznanjal bralce naše osrednje etnološke muzejske revije s študijami o posameznih temah predvsem materialne kulture. Bralcem je s številnimi razpravami in članki približal Prekmurje, jih nadalje seznanjal z madžarsko, hrvaško in drugimi etnografijami pa tudi s pomembnimi ljudmi in njihovim delom s širšega evropskega prostora. V naši reviji je objavil razpravo o metodologiji proučevanja etnoloških tem in tako etnologe in tudi druge seznanjal z novimi pogledi, ki so spremenili dotedanjo etnološko raziskovalno dejavnost v Evropi. Prof. Novak je v sedemdesetih letih predstavil našo revijo tudi tujini ("Slovenski etnograf I – XX", v: Ethnologia Slavica II, Bratislava 1970).

V tako rekoč treh muzejskih revijah: v Etnologu, Slovenskem etnografu in ponovnem Etnologu je prof. Novak objavil sedeminpetdest prispevkov. V njih je kritično presojal in ovrednotil mnogo dotlej prezrtih zakladov naše kulturne dediščine in nas seznanjal z etnologijo ostalih narodov. Kot je dejal akademik dr. Milko Matičetov v enem od intervjuju z njim, je bil prof. Novak dolga leta eden od stebrov naše revije.

Prof. dr. Vilko Novak je bil v letih po drugi vojni povezan tudi z ekipnimi raziskavami Etnografskega muzeja. Sodeloval je v prvi terenski ekipi l. 1948 Šentjurij – Škocjan. Pritegnila ga je materialna kultura. Navduševal se je za proučevanje stavbarstva. Nato se je priključil terenski ekipi l. 1949 v Dekanih in tam proučeval prehrano in opremo hiše. Leta 1950 se je udeležil 5. terenske ekipe v Šentvidu pri Stični, kjer je proučeval gospodarstvo in naselja. Leta 1952 pa je sodeloval še v 8. ekipi v Trenti in tam proučeval stavbarstvo in živinorejo. Ta konec Slovenije mu je še posebej pri srcu. Radi se spominjamo nepozabne študentske ekskurzije v Trento, ko nas je prof. Novak vodil po njemu zelo ljubih krajih ob Soči in nas opozarjal na kulturne značilnosti tega prostora.

V knjigi Raziskovalci slovenskega življenja (Ljubljana 1986) je prof. Novak med drugimi predstavil tudi etnološko delo muzejskih delavcev: Nika Županiča, Stanka Vurnika, Rajka Ložarja, Borisa Orla in Milka Matičetovega. Poseben odnos je imel do prvega asistenta in nato kustosa Stanka Vurnika, ki je postavil temelje strokovnega

muzejskega dela, z njim se je seznanil leta 1928 ali spomladi 1929 in je z njim sodeloval vse do Vurnikove prezgodnje smrti leta 1932. Prof. Novak je še posebej natančno ocenil njegovo etnološko znanstveno delo.

Ko smo prof. Novaka po preselitvi našega muzeja povabili na novo lokacijo na Metelkovi in mu ponosni razkazali svoje novo domovanje ter mu razkrili svoje načrte za naprej, se je resnično veselil z nami, ker je Slovenskemu etnografskemu muzeju končno uspelo priti do lastne zgradbe, saj je dobro poznal sanje in prizadevanja vseh pred nami, ki te možnosti niso imeli. Od blizu je spremljal več kot petdesetletna prizadevanja etnologov muzealcev za lastne prostore. Tisti kolegi, ki ga dalj časa nismo videli, se ob njegovem obisku v muzeju niso mogli načuditi, kako zelo iskriv je v razgovoru, kako asociira, kako presenetljiv spomin ima in kako zvedav zna biti. Prav gotovo drži, kar je ob njegovi osemdesetletnici zapisal prof. dr. Slavko Kremenšek: "Kot da se ga leta ne tičejo." Njegovo življenje vseskozi spremljajo izredna volja, izredna vedoželjnost, ter velika disciplina in delavnost. Vse te kvalitete ga tudi ohranjajo v odlični kondiciji in tudi zato tako dobro nosi svoja leta. V Slovenskem etnografskem muzeju upamo in želimo, da bo še dolgo tako.

OJ LEPA MOJA REZIJA

80 let Milka Matičetovega

210

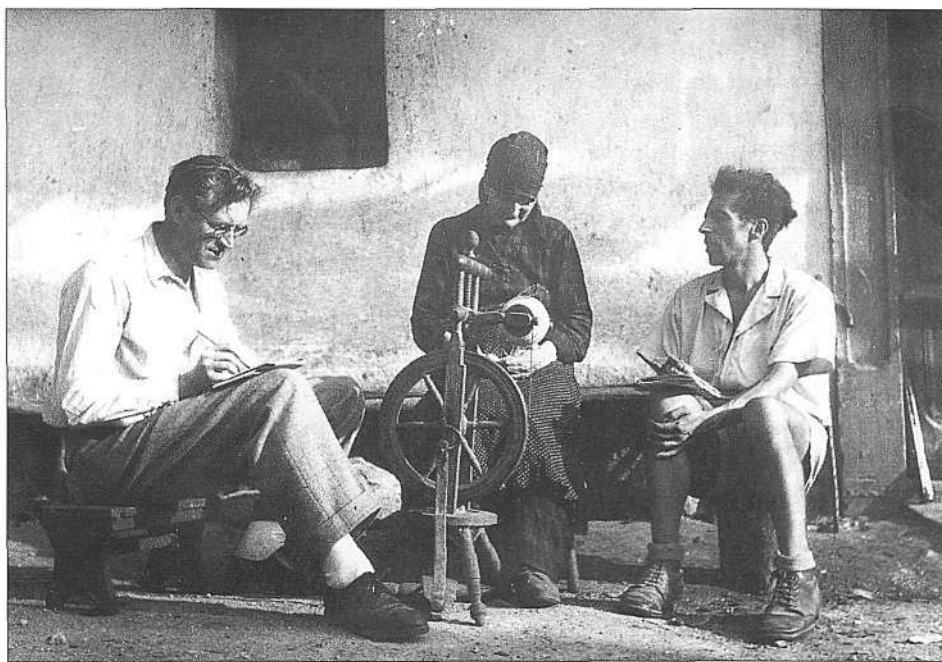
“Oj lepa moja Rezija, / kako ti lepe gore imaš!” / Al Milku je posebno všeč / prav gora ta Kaninova, / robovi strmi so mu všeč, / veliki doli prav tako, / ob rožicah kaninovih / rumene še pogačice, / pa zraven kakšna šmarnica / in vsake vrste pesmice.

Tako se glasi nekaj pristrčnih stihov, prevedenih v knjižni jezik iz pesmi, ki jo je rezijanska pevka Cirila Preščina zapela akademiku dr. Milku Matičetovemu, ko so ga na Ravanci imenovali za častnega občana Rezije. To je bil redek in dragocen dar, ki pa se je zdel slovenskim razumnikom, očaranim od njegovih knjig o zverincah in rožicah, in ob védenju, da štejejo njegovi zapisi ustnega slovstva iz Rezije nad 3000 enot, kar nekako samoumeven.

Od takrat je minilo komaj pet let in letos že praznuje Matičetov osemdesetletnico rojstva. V naši zavesti je tesno povezan zlasti z Rezijo, to presunljivo lepo slovensko gorsko dolino, ki mu je neizčrpen rudnik ustnega slovstva od leta 1962, ko jo je začel sistematično raziskovati. Čeprav je prizadevno delal tudi v drugih slovenskih pokrajinah, je v znanstvenem svetu kajpak bolj znan po rezultatih raziskav pripovednih motivov, ki jim primerjalno prostorsko sledi po številnih evropskih deželah in časovno do antičnega sveta (sežgani in prerojeni človek, razmejitveni tek, godec pred peklom, opijanjeni divji mož, Prometejev in Odisejev motiv in drugo) ter po ugotovitvah o slovenskih bajnih bitjih (Škopnjek, Duhovin, Godovčičaci, Čas in druga). Vendar je celotno njegovo strokovno in znanstveno delo tematsko zelo pestro in številno; šteje nad poltristo bibliografskih enot, od katerih je skoraj tretjina objavljena v inozemskih publikacijah. Ustreza široki erudiciji, obzorju in zlasti zanimanju; zdi se, da kot čebela leta na zelo različne cvetove. Med znanstveno najplodnejšim zanimanjem naj omenim samo imena. Za narciso je na Slovenskem nabral nad sto imen, kar spričuje izjemen estetski odnos podeželskega prebivalstva do te cvetice, ker je z utilitarnega vidika nekoristna; podobno je bera več kot poldrugsto slovenskih zvezdnih imen odprla nov pogled na odnose do neba. Temeljno vodilo mu je kriterij znanstvene resnice, kar ga vodi tudi v polemike; tako je npr. že pred več kot pol stoletja zavrnil zemljepisno etnično omejeno substratno razlago pripovednih motivov, podobno je ovrgel romantična mitologiziranja o poprtniku,

o Kurentu kot bajnem bitju, izven strokovnih krogov je ironično reagiral na narodnjaško motivirane diletantske etnogenetske fantazije o Slovenetih. V standardno obzorje slovenskega družboslovnega oziroma humanističnega izobraženstva trdno sodijo trije sintetični pregledi, ki jih je Matičetov napisal o slovenskih ljudskih ugankah, pregovorih in prozi, o bajnih bitjih na Slovenskem in o etnografiji in folklori zahodnih Slovencev.

Slednji pregled je Matičetov objavil leta 1948, ko je delal v muzeju; ker je kot muzealec manj znan, naj v nekaj vrsticah omenim tudi to plat njegovega dela in izobrazbenega profila. Septembra 1945 je bil nastavljen kot kustos pripravnik v Etnografskem muzeju v Ljubljani. Tedaj je bil 26 let star, v Padovi diplomirani filolog. Naenkrat je bil postavljen pred odgovorne naloge kustosa; reševal jih je skupaj z Borisom Orlom, ki je prav tedaj postal vršilec dolžnosti muzejskega ravnatelja. Te naloge sta opravljala za celotno muzejsko zbirko, ki je zajemala muzealije, pričevalne za številna in zelo različna področja. Delo kustosa oz. kustosinje je nasploh silno kompleksno: obsega skrbništvo za materialno, pravno in moralno varstvo, evidenco in dokumentiranje muzealij ter dopolnjevanje zbirke. Ob tem je potrebno omogočati raziskovalcem dostop do muzealij in njihovo razstavljanje. Da je takšno delo sploh mogoče zadovoljivo opravljati, je treba seveda nenehno slediti rezultatom v znanstveni literaturi, raziskovati muzealije in področja, za katera so pričevalna, treba si je pridobivati obsežna antikvarna znanja o objektih in vsaj temeljna tehnična znanja o muzejskem deponiranju, transportiranju, konserviranju, restavriranju, prepariranju, razstavljanju in dokumentalistiki. Naša muzealca sta se natanko zavedala odgovornosti in zahtevnosti muzejskega dela. Zlahka si predstavljamo njune hude težave; tedaj ni bilo skoraj

Dr. Milko Matičetov in dr. Radoslav Hrovatin z informatorko na Polici l. 1949 (fototeka SEM).

nobenega denarja za muzejske stroške, bilo pa je tudi hudo pomanjkanje najnujnejšega, kot so papir in svinčniki.

Mnogo boljše je bilo z znanjem. Dober kustos je vedno tudi raziskovalec in Matičetov je že kot gimnazijec hodil po rodnem Krasu z odprtimi očmi in radovednostjo raziskovalca; poznal je že nekaj ustnega slovstva in marsikaj iz kulture Kraševcev sploh; v muzejski knjižnici pa je takoj postal domač. Rast njegovega muzejskega izobraževanja odraža obstoječa inventarizacija muzealij, ki vsebuje etnološko in muzealno relevantne podatke; opravljal jo je kmalu po prihodu v muzej. Inventariziral je nekaj muzealij, ki sta jih največ pridobila skupaj z Orlom. To so: 78 tekstilnih kosov oziroma delov noš, 26 kosov keramike, 24 pletarskih in suhorobarskih izdelkov, 12 miklavževskih in božičnih papirnih reliefnih podob, 7 poljedelskih oziroma kmečkih orodij, 5 mask, 4 tobačne pipe in 1 cigarni ustnik, 4 votivi, 3 lesene plastike, 2 dožnjeka, 1 sani in 1 kamnit možnar; ob tem pa še muzealije izjemno pomembne in redke pričevalnosti: gambela s Ptujskega polja, ženitovanjska krona iz Nove vasi, voz s križevatimi kolesi iz Ortneka, pletena krošnja z letnico 1825 iz Ortneka, poslikana vrata z letnico 1782 iz Vodice in čupa, deblak slovenskih morskih ribičev iz Nabrežine. Seveda je muzej pridobil še neprimerno več drugih predmetov, toda inventarizacijo so prevzeli drugi, čeprav je Matičetov muzealije še pridobil in študiral. Nenavadno muzejsko zrelost kaže omenjeni pregled etnografije in folklore zahodnih Slovencev, ki je presenetljivo izčrpen in zajema dobro orientacijo tudi med predmeti, ki so lahko muzealije; izšel je v prvem letniku Slovenskega etnografa leta 1948, napisan pa je bil že dve leti prej. Seveda pa je prava ljubezen Matičetovega ustno slovstvo. Tudi kot muzealec, udeleženec skupinskih terenskih ekip, se je posvečal predvsem zapisovanju pesništva in pripovedništva, kategorije, ki je za ekipne udeležence pomenila ljudske pesnike, pesmi, pregovore, uganke, pravljice, pripovedke, šaljive prigode, ljudske napise, ljudsko dramatiko in ljudski jezik. Sicer pa Matičetov poskuša postavljati stvaritve ustnega slovstva v življenjsko okolje, ko se pripoveduje in poje, in zato sploh ne misli, da je mogoče ostro razmejevati folkloristiko in etnologijo, ki so jo v njegovih muzejskih časih imenovali etnografija. Med letoma 1948 in 1951 se je udeležil sedmih muzejskih terenskih ekip; aprila 1952 je odšel v službo na Inštitut za slovensko narodopisje, vendar se je udeležil še petih ekip. Podobno je skupaj z Borisom Orlom kot muzejski uslužbenec uredil štiri letnike Slovenskega etnografa; kot član Inštituta pa spet skupaj z Orlom še enajst letnikov tega pomembnega glasila. Seveda pa je tedaj veljalo, da je to "osrednje strokovno glasilo vseh raziskovalcev slovenske ljudske kulture"; strokovni interesi so daleč prevladovali nad formalističnimi pomisleki. Matičetov ima važen uredniški delež tudi pri zborniku *Traditiones*; uredil je dvanajst letnikov te publikacije, ki tvori skupaj z obema *Etnologoma* in Slovenskim etnografom pglavitni tezavrus etnologije in folkloristike Slovencev.

Jubilantov opus je pretkan z radostmi odkrivanja in ustvarjanja; želimo mu še mnogo takšnega dela.

Vsakomur se enkrat zgodi, tudi če si za to ne prizadeva. Vendar ne kaže obupavati, ampak slaviti. Če pa koga tako rekoč doleti sedemdesetletnica sredi običajnega dela, to ne more biti nihče drug kot dr. Boris Kuhar.

Že površen pogled na prehojeno pot slavjenca, ki je 31. avgusta 1999 dopolnil sedemdeset let, pokaže, da so mu sojenice v zibelko položile radoživost in voljo do življenja. Otroška leta in zgodnja mladost so mu minevala v nemirnih časih druge svetovne vojne in pogojih, ki niso bili najbolj idealni za študij. Po osvoboditvi in kratkem šolanju v Beogradu se je vrnil v Ljubljano in se vpisal na Oddelek za etnologijo na ljubljanski Filozofski fakulteti. Medtem je bil zaposlen pri Slovenskem poročevalcu, kjer se je, milo povedano, vsaj za takratne čase loteval zelo nenavadnih tem. Še zdaj se z veseljem spomni na odmeve, ki jih je med ljubljanskimi prebivalci vzbudil feljton o nočnem življenju v glavnem mestu. Dasiravno skriti za tujimi imeni, so se med opisanimi osebami prepoznavali pravi in nepravi. Ampak to je bila le kratka epizoda na poti, ki ga je v letu 1963 privedla v Slovenski etnografski muzej, na mesto ravnatelja, kjer je nasledil umrlega dr. Borisa Orla.

Z doktorsko disertacijo o propadanju tradicionalnega kmečkega življenja, ki so mu milostni udarec zadale socialne spremembe po drugi vojni, se je potrdil kot etnolog. Prav tako je v muzeju še isto leto pripravil zelo odmevno razstavo o slovenskih ljudskih maskah. Tako je zaključil svoje nekajletno raziskovanje po slovenskih pokrajinah. Razstavljene maske so bile v večini rekonstrukcije in so obiskovalcem razstave v tistih letih res prvič razkrile bogastvo in razkošje, ki je bilo posebno v letih po koncu vojne večinoma prikrito in poznano le domačinom.

Z imenom dr. Borisa Kuharja je neizbrisno povezan tudi muzej neevropskih kultur v gradu Goričane pri Medvodah. Srečni okoliščini, da je bila v gradu leta 1934 partijska konferenca, gre pripisati dejstvo, da je bil v letu 1964 grad (s spominsko sobo) priključen Slovenskemu etnografskemu muzeju in tako dobil status muzejske zbirke. Najprej so vanj postavili t.i.m. Skuškovsko zbirko, zbirko pohištva, oblačil in drugih umetnoobrtnih predmetov, katerih lastnica je bila Japonka Tsuneko Konda-Kavase, por. Skušek. Goričanski depoji so hranili še ostale predmete, ki so bili nabrani na neevropskih

Dr. Boris Kuhar leta 1963 na terenu v Vitanju (fototeka SEM).

ozemljih. Kasneje pa je grad zaživel predvsem z razstavami, ki so bile vezane na neevropska ljudstva in se je s svojimi zelo številnimi predstavitvami vtisnil v spomin obiskovalcem. Politika neuvrščenosti je večkrat pomagala tudi muzeju, dostikrat pa je pomenila coklo za stroko, česar se je dr. Kuhar prav gotovo tudi dobro zavedal in skušal pač krmariti med Scilo in Karibdo.

Tudi v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani je organiziral živahno razstavno dejavnost. V to je bil prisiljen, saj je muzeju kronično primanjkovalo razstavnih prostorov. Povečal je število kustosov in restavratorjev, zadolženih za predmete, ki so prihajali v muzej s terena. Še nekaj let je ohranil kolektivno terensko delo, ki ga je bil uvedel že njegov predhodnik dr. Boris Orel.

Dasiravno je bil Slovenski etnografski muzej v stalni stiski s prostorom, tako razstavnim kot upravnim, in so potekala včasih bolj, drugič manj intenzivna pregovarjanja z oblastmi, je dr. Kuharju uspelo pridobiti za muzejske depoje le prostore v Škofji Loki. Čas za kaj več je očitno dozorel kasneje.

Dr. Boris Kuhar je imel vedno poseben občutek za pogovore z javnostmi. Postal je znan kot etnolog že v tistih časih, ko je bilo treba še marsikomu pojasnjevati, kaj besedi "etnolog" ali "etnograf" pomenita. S predavanji, s sodelovanjem pri raznih "kmečkih" prireditvah, s pisanjem različnih poljudnih člankov v časopisje je širil znanje o muzeju in etnologiji. Čestokrat je dejal, da ga ime izdaja. In med terenskimi raziskavami se je šalil, češ da so si etnologi iz muzeja pripeljali svojega kuharja kar s seboj.

Za popularizacijo muzeja je storil veliko. Svojim kolegom je bil vodja, a jim je, posebno pri strokovnem delu in nasploh pri izbiri dela, pustil proste roke. Imel je nekakšen simpatičen čut za skupnost, za muzejce. Tako imenovani kolektiv Slovenskega etnografskega muzeja je bil znan tudi po proslavah, ki so vzbujale "zavisti" pri muzejskih sosedih.

Ko se zadnja leta, že upokojen, loteva kulinarčnih popotovanj po slovenskih gostilnah, združuje koristno s prijetnim. Zdaj se lahko piše Kuhar in kuhar. Ustavlja se v različnih gostilnah, zbira podatke, jih predalčka in ureja, dokler se mu jih ne bo nabralo spet dovolj za novo knjigo. Resno delo in hobiji se mu združujejo tako na hitro, da nima časa pomisliti na obletnice. Samo v toliko, da jih primerno proslavi.

Zato naj mu tudi bivši in zdajšni muzejci zaželimo: Še na mnoga leta!

Tanja Tomažič

V SPOMIN IN MEMORIAM

OB STOTI OBLETNICI ROJSTVA FRANJA BAŠA (Kamneče pri Braslovčah 22. 1. 1899 – Ljubljana 30. 4. 1967)

216

O Franju Bašu je bilo ob njegovi prerani smrti mnogo napisanega. Posebno izčrpna je študija njegovega sopotnika in nekdanjega ravnatelja Študijske knjižnice v Mariboru Janka Glazerja v Časopisu za zgodovino in narodopisje iz leta 1969¹. Prav v omenjeni reviji je tudi Baševa izčrpna bibliografija, ki jo je z vso vnemo sestavila in pripravila za objavo Ivanka Žmavc-Baran². O njem in njegovem delu so v omenjeni reviji pisali tudi drugi avtorji³. Pregledno in poglobljeno ga je predstavil Sergij Vilfan v Slovenskem etnografu⁴, njegovo etnološko delo pa je obdelal Vilko Novak⁵. Kljub navedenemu pa lahko zapišemo, da bo prava vrednost dela prof. Baša jasna šele po poglobljeni raziskavi njegovega znanstveno-raziskovalnega in etnološkega delovanja.

Savinjčan Franjo Baš, rojen v kmečki družini v dolini zelenega zlata, je bil vseskozi navezan na okolje, iz katerega je izhajal in se je v njem tudi najbolj počutil. Prav zaradi tega mu je bila naša stroka blizu. Predmet etnologije je bila v njegovem času kmečka kultura, pozneje tudi kultura prebivalstva neagrarnih naselij na podeželju in v mestih.

Baš je sodil med tiste naše izobražence rojene konec 19. in v začetku 20. stoletja, ki so prišli s podeželja, prežeti z narodno zavestjo tistega časa. Njegova nacionalna zavest se je še poglobila, ko je pred prvo svetovno vojno z očetom obiskal shod dr. Antona Korošca na bližnji gori Oljki. Odlični govornik je očaral mladega Franja in ga za vedno zaznamoval kot Slovenca. Korošec ga je navdušil za slovenstvo in odpor zoper nemško

¹ Janko Glazer, Franjo Baš (Očrt življenja in nekaj spominov), Časopis za zgodovino in narodopisje 5 (XL), Bašev zbornik, Maribor 1969, str. 5-35.

² Ivanka Žmavc – Baranova, Delo profesorja Baša, prav tam, str. 36-72.

³ V isti številki Časopisa za zgodovino in narodopisje so o Bašu pisali sledeči avtorji: Eman Pertl, Spomini na profesorja Franja Baša, str. 73-82, Roman Savnik, Baševo mesto v naši geografiji, str. 83-86, Niko Kuret, Etnografu Franju Bašu v spomin, str. 87-88, Stanko Pahič, Arheološka dejavnost Franja Baša, str. 89-107, Bogo Teply, Franjo Baš – muzealec, str. 108-112, Antoša Leskovec, Franjo Baš in mariborski arhiv, str. 113-118, Melita Pivec-Stele, Franjo Baš in zborovanja slovenskih zgodovinarjev, str. 119-121, Franjo Sevnik, Spomini gozdarja na profesorja Baša, str. 122-124, Albert Struna, V spomin profesorju Bašu, str. 125-126.

⁴ Sergij Vilfan, Franjo Baš kot etnograf, Slovenski etnograf XXI-XXII, Ljubljana 1970, str. 129-140.

⁵ Vilko Novak, Etnološko delo Franja Baša, Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju, izbral in uredil Angelos Baš, Ljubljana 1984, str. 351-364.

Franjo Baš okrog leta 1935 (Pokrajinski arhiv Maribor)

nadvlado. Baševa narodna zavest se je še poglobila, ko je bil leta 1913 zaradi pretepa na nogometni tekmi (z lato je poškodoval nemškega sošolca) izključen iz celjske gimnazije.

V letih 1913 do 1917 je nadaljeval šolanje na kranjski gimnaziji. Kot šestošolec je moral 10. marca 1917 k vojakom. V bitki za Piavo je bil ranjen; od 4. novembra 1918 do 2. februarja 1920 je bil v italijanskem vojnem ujetništvu v Neaplju. Po vrnitvi iz Italije je marca 1920 maturiral v Kranju.

V študijskem letu 1920/21 je študiral na Dunaju zgodovino, geografijo in etnologijo, kjer je visoko cenil predavanja avstrijskega etnologa Michaela Haberlandta. V letih 1921 do 1925 je študiral zgodovino in geografijo na ljubljanski univerzi, kjer je leta 1925 diplomiral.

218 Jeseni 1925 je nastopil službo kot suplent v Mariboru, kjer se je hitro vključil v delo Zgodovinskega (in Muzejskega) društva in postal 9. februarja 1931 tajnik Muzejskega društva. Ob njegovem prihodu v mesto ob Dravi je bilo tu malo ljudi, ki so se ukvarjali z znanstvenim delom. Možnosti so bile v tem času v Mariboru skromne, saj so bile prve tovrstne ustanove še v povojih, poklicnih delovnih mest v njih pa še ni bilo. Baš je bil od leta 1932 prvi znanstvenoraziskovalni in poklicni delavec s področja muzejstva in arhivistike v Mariboru. Z veliko vnemo mu je uspelo pridobiti za potrebe muzeja mariborski grad.

Postavitev etnološke zbirke v Pokrajinskem muzeju v Mariboru je bila po Baševi zaslugi ena prvih v Sloveniji, kjer je bilo razstavljeno gradivo določeno po krajevnem izvoru in po funkciji, ki jo je v primarnem okolju opravljalo. Vodilna misel pri postavitvi mu je bila vključiti posamezen predmet v njegovo organsko okolje. Pri postavitvi zbirke so ga vodili štirje funkcionalni in štirje materialni vidiki, med prve štejemo selišča, zgradbe, opremo in proizvodnjo, med druge pa glino, les kovino in tkanine. Izredno spretno pa je rešil vprašanje prehoda iz arheološke v etnološko zbirko, saj tega skoraj ni opaziti. Ureditev in postavitev celotne zbirke z manjšimi posegi še danes deluje prepričljivo.

Od leta 1952, ko je Baš postal ravnatelj Tehniškega muzeja Slovenije v nastajanju, je s svojim znanjem in prakso pomagal z nasveti in delom pri ustanavljanju "industrijskih" muzejev ali njihovih zametkov v Kropi, na Ravnah na Koroškem, v Velenju in še bi lahko naštevati. Neprecenljive zasluge pa mu moramo pripisati tudi pri začetnem in nadaljnjem razvoju Tehniškega muzeja Slovenije.

S svojim delom je Baš segal na več znanstvenih področij. Nista mu bili tuji ne arheologija ne zgodovina, najbližji pa sta mu bili etnologija in zgodovina. Geografska ali bolje rečeno antropogeografska izhodišča pa so pri njegovem znanstvenoraziskovalnem delu vedno v ospredju. Baš je namreč dobro poznal Cvijićevo antropogeografsko šolo v Beogradu, kjer je bila etnologija skoraj v ospredju, saj je imela v Srbiji že močno tradicijo. Prepričanje srbskih kolegov, češ da je slovenska materialna kultura le del alpske ali avstrijske, je demantiral z dvema študijama, ki ju je objavil v Glasniku etnografskega muzeja (GEMB) in sicer leta 1928 Vetretnjače u Sloveniji in dve leti kasneje še K vprašanju štajerske preše.

S svojo usmeritvijo in študijsko naravnanoostjo je bil prvi slovenski etnolog (etnograf, kajti za poimenovanje etnološke vede je uporabljal termina narodopisje in etnografija),

ki ni bil najprej umetnostni zgodovinar ali slavist, kar je bila večina ostalih preučevalcev in ljubiteljev slovenske ljudske kulture (Rajko Ložar, Matija Murko, France Kotnik, Stanko Vurnik, Ivan Grafenauer in drugi).

Baš ni pisal načelnih teoretičnih spisov o etnologiji, so pa njegova načela vidna v njegovem delu. Nanj so vsekakor vplivala enoletna predavanja na dunajski univerzi, kjer je bil njegov profesor že omenjeni Michael Haberlandt. Dobro je poznal graške etnološke, med katerimi je visoko cenil poleg Meringerja in Murka še Geramba, ki mu je bil zaradi obravnavanja slovenske dimnične hiše gotovo najbližji. Prav zato je pri svojem delu uporabljal avstrijsko gradivo kot primerjavo predvsem pri raziskovanju stavbarstva. Pri omenjenih študijah je upošteval izsledke Murka, Sidaritscha in pozneje tudi v tistem času najboljšega poznavalca pohorske Poštele Walterja Schmida. Delovni pripomočki pri njegovem znanstveno-raziskovalnem delu so bili terenski zapiski (bil je namreč neumorni terenski delavec), arhivski viri, muzejski predmeti in tisk. Vse navedene vire je obvladoval enako spretno, jih kritično ovrednotil, ustrezno analiziral, jih razvrstil po pomembnosti in uporabil za osvetlitev določene problematike. Pri svojem znanstvenem delu je vedno težil k večji nazornosti in prepričljivosti. Vsako posameznost je obravnaval v širšem kontekstu in razvojni povezavi. Prav zaradi omenjenega ni pretirano trditi, da je bil Franjo Baš začetnik kompleksnega obravnavanja zgodovinskih pojavov. Nikdar ni obdeloval detajlov zaradi njih samih, temveč jih je vedno opazoval in prikazoval v njihovi vzročni povezavi. Nadalje lahko pritrdimo misli Sergija Vilfana, ki je v razpravi Franjo Baš kot etnograf zapisal, da se je po njegovem mnenju Baš motil, ker je proti koncu svojega znanstvenega delovanja samokritično trdil, da je po delovni metodi pozitivist⁶.

Zelo je poudarjal terensko delo. Neštetokrat je peš prehodil območje svojega raziskovanja, predvsem severno Slovenijo. "Kar sem delal in tudi napisal, za vse sem dobil pobudo na mojih peš potovanjih", je izjavil leta 1960⁷. Po drugi svetovni vojni je Baš uvedel v Mariboru nov, kolektiven način dela, formiral je terenske delovne ekipe, s katerimi je v poletnih mesecih 1948 (od marca do oktobra) v besedi in podobi povzel vrsto značilnih primerov domačij, gospodarskih poslopij, žag in mlinov, pa tudi kmečkega inventarja. Šest terenskih ekskurzij Zgodovinskega društva v Mariboru je bila novost terenskega dela v Sloveniji. Ekipe so delovale na terenu še leta 1949, nato pa je bilo s tovrstnim delom, verjetno tudi zaradi Baševega odhoda v Ljubljano leta 1950, na mariborskem območju žal konec.

Omenimo še Baševo delo v Komisiji za ugotavljanje vojnih zločinov, kjer je deloval od pomladi 1945 do 1947. Bil je najboljši izvedenec za narodne razmere na Slovenskem Štajerskem med drugo svetovno vojno in pred njo. Za imenovano komisijo je napisal vrsto elaboratov, ki pa v večini niso objavljeni. Poleg tega je sodeloval tudi v Komisiji za restitucijo (od konca pomladi leta 1945-1949)⁸.

⁶ Sergij Vilfan, nav. delo, str. 219.

⁷ Janko Glazer, nav. delo, str. 34 op. 179.

⁸ Angelos Baš, O mojem očetu, Franjo Baš 1889 - 1967, spominska razstava, Muzejski listi 15, Pokrajinski muzej Maribor, 1999, str. 5. Razstava je bila odprta od 19. oktobra 1999 do 22. januarja 2000.

Baš vse do konca ni izgubil delovnega elana in zanosa. Tik pred odhodom v pokoj je večkrat izjavil slovenskemu etnologu Niku Kuretu: "Zdaj bom šel v pokoj, zdaj bom spet delal!"⁹

Prvega februarja 1963 se je upokojil, a ga je že 24. marca istega leta zadela možganska kap. Odtlej ni mogel ne govoriti, ne brati, ne pisati. Tako je bilo s 64. leti konec njegove zanstvenoraziskovalne, muzejske in druge dejavnosti. Po tretji kapi 30. aprila 1967 je sklenil svoje bogato in razgibano življenje. Baševa zapuščina je bogata in vsestranska, zato upam, da ne zveni preveč samozavestno in frazersko, če za zaključek zapišem: Bil je bister Savinjščan, ponosen Štajerec in predvsem velik Slovenec.

Tone Petek

⁹ Niko Kuret, nav. delo, str. 87.

OBVESTILA
CURRENT INFORMATION

7. KONGRES SIEF-A LETA 2001 V BUDIMPEŠTI – prvo obvestilo

221

Od 23. do 28. aprila 2001 bo v Budimpešti potekal 7. mednarodni kongres SIEF-a (Societe Internationale d'Ethnologie et de Folklore). Mednarodni organizacijski odbor je za kongres izbral naslov **Časi - prostori - prehodi**, krovna tema kongresa pa bo **Etnološki pristopi v novem tisočletju**.

Kongres bo imel šest osrednjih tem:

Čas konca: preteklost, zgodovina in spomin

Etnologija držav: narod, transnacionalizem in globalizacija

Teorije in politika kulturne identitete: etničnost, spol in okolje

Urbana preobrazba in urbana etnologija

Ustvarjanje lokalnega: strategije kulture in moči

Ustvarjanje etnološkega védenja: terensko delo, publikacije, javna folklorica in muzeji

Glavne teme bodo dopolnjevala posebna zasedanja in okrogle mize. V prvi fazi organizatorji prosijo za predloge za posebna zasedanja. Predloge z opisom na eni strani pošljite predsedniku Mednarodnega programskega odbora na naslov:

prof. dr. Konrad Köstlin

Department of European Ethnology

University of Vienna, Hanuschgasse 3

A-1010 Dunaj, Avstrija

do 1. novembra 1999. Končni izbor bo Mednarodni programski odbor opravil do konca decembra 1999. Po izboru zasedanj bosta Mednarodni programski odbor in organizacijski odbor do konca januarja 2000 objavila drugo obvestilo z izbranimi temami in z vabilom za prispevke ter s podrobnimi informacijami o prijavi in o nastanitvi.

Na kongresu bodo sodelovali etnologi, antropologi, folkloristi, pa tudi zgodovinarji in sociologi. Kongres bo podprla Madžarska akademija znanosti, organiziral pa ga bo lokalni organizacijski odbor, ki ga bo vodil prof. dr. Attila Padali-Kovach, direktor

Etnografskega inštituta na Madžarski akademiji znanosti.

Uradni jeziki kongresa bodo angleščina, francoščina in nemščina.

Nadaljnje informacije najdete na <http://www2.rz.hu-berlin.de/inside/sief> in na naslovu:

Odbor SIEF-a - Inštitut za etnologijo
Madžarska akademija znanosti
p. p. 29
H - 1250 Budimpešta

Tel./Fax: 3613556665
e-mail: sief@neprajz.mta.hu

KRITIČNA IN INFORMATIVNA BIBLIOGRAFIJA BIBLIOGRAPHY

223

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

BOOK REVIEWS

BIBLIOGRAFIJE

Bibliografija delavcev
Slovenskega etnografskega
muzeja za leto 1998

BIBLIOGRAPHIES

Bibliographies of the Slovene
Ethnographic Museum's
staff in 1998

NAVODILA AVTORJEM

INSTRUCTIONS FOR THE AUTHORS

SODELAVCI

CONTRIBUTORS

KRITICNA IN INFORMATIVNA BIBLIOGRAFIJA
ANALIZNA I INFORMATIVNA BIBLIOGRAFIJA

Uredništvo: ...
Mladinska akademija ...
p. p. 29
H-1256 Budimpeša

224

009453106 xiv/fol
BOOK REVIEWS

BIBLIOGRAPHY
Bibliography of the Slovene
Ethnographic Museum's
staff in 1998

INSTRUCTIONS
FOR THE AUTHORS

CONTRIBUTORS

KRITIKNA POROČILA IN OCENE

BIBLIOGRAFIJE
Bibliografska delovna
Skupnina etnografskega
muzeja od leta 1998

NAVODILA AVTORJEM

SODELAVALCI

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

225

ZMAGO ŠMITEK: *KRISTALNA GORA : MITOLOŠKO IZROČILO SLOVENCEV*.
– Ljubljana : Forma 7, 1998, 199 str. : ilustr.

V letu 1998 smo Slovenci spet dobili knjigo, posvečeno mitološki problematiki - tokrat izpod peresa prof. dr. *Zmaga Šmitka*, rednega profesorja za neevropsko etnologijo in antropologijo religije na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo ljubljanske Filozofske fakultete. Šmitek, ki se je v zadnjih letih intenzivno ukvarjal z mitološkim izročilom Slovencev (zlasti v svojih člankih, objavljenih v *Traditiones*) – in sicer predvsem z njenim odnosom do indo-iranske mitologije oziroma v kontekstu primerjalne indoevropske mitologije, je svoja raziskovanja dopolnil in povezal v smiselno zaokroženo celoto, knjigo z naslovom *Kristalna gora, Mitološko izročilo Slovencev*.

Šmitkova knjiga sledi zgradbi, ki si jo je avtor postavil kot nekakšno ogrodje, v katerega je smiselno vpletel sledove mitičnih predstav in junakov slovenske duhovne kulture in jih primerjal s sledovi pri drugih indoevropskih narodih ter z izsledki primerjalne indoevropske mitologije. V prvem poglavju knjige *Stvarjenje sveta* avtor predstavi različne vrste svetovnih mitov o stvarjenju sveta, nastanku zemlje, pokrajine, človeka ipd. (pa tudi njihovem koncu) ter primerja z njimi slovenske bajke in povedke, v katerih najdemo isto vsebino. Na podlagi paralel, ki se kažejo med njimi, pride do zelo zanimivih rezultatov: ne samo, da uspe motive iz slovenskega izročila umestiti v indoevropski okvir (dvig peščenega zrna iz morja, vročina pri stvarjenju sveta, kozmično jajce, enotnost mikro- in makrokozmosa, vesoljni potop itd.), temveč mimogrede na ta način tudi potrdi verodostojnost Trdinove mengeške in šišenske bajke, glede katerih so se mnenja do sedaj kresala.

V drugem poglavju z naslovom *Zemlja in onstranstvo* avtor knjige prikaže različne predstave o onstranstvu v slovenskem izročilu. Pri tem razlikuje med “profano-utopičnimi predstavami” (svet se razteza le v dve dimenziji) in “kultno-utopičnimi” (svet obsega zemeljsko, nebesno in podzemeljsko sfero). V podpoglavjih postopoma prikaže predstave o onstranstvu v podzemlju, na nebu, na zemlji in končno velik del tega poglavja nameni še predstavam o svetovni osi (gori, drevesu ipd.), ki vse tri sfere med seboj povezuje. Pri tem se avtor dotakne mnogih motivov, ki so posredno povezani s strukturo sveta: duše-ptice, vode-ločnice med svetovoma živih in mrtvih, vrbe na meji med svetovoma, mostu itd.

V naslednjih dveh poglavjih se ukvarja z dvema prebivalcema svetovne gore: Vedomcem in Kresnikom (ki se deloma med seboj tudi prepletata). O teh dveh mitičnih bitjih je bilo že mnogo napisanega, vendar pa Šmitek na novo interpretira, oziroma opozori na nove možne interpretacije obeh. V poglavju *Gorski demon: Vedomec* najprej prikaže heterogenost pojavnih oblik in izročil o Vedomcih, v nadaljevanju pa ga zanima predvsem izročilo o Vedomcu, ki prebiva na vrhu svetovne gore, saj se to izročilo pač povezuje z imaginarno geografijo onstranstva, ki jo obdeluje v tej knjigi. Vedomca primerja z bajeslovnimi pticami, ki bivajo na vrhu sveta/koncu neba – pridobitev zlatih peres te ptice (oziroma las, kadar gospodar gore nastopa v podobi človeka) predstavlja tudi jedro pravljič o stekleni gori. Kasneje, a že v predkrščanskem obdobju, se je božanski vladar gore spremenil iz solarnega, človeku naklonjenega bitja v sovražnega htonskega demona. Pri tem naj bi se po Šmitkovem mnenju z izvorno vsebino mešali zlasti spomini na grifona in Gorgono, zato nadaljuje z iskanjem paralel med Vedomcem in Gorgono, ki jih najde tudi v slovenskem izročilu o Pehtri.

Naslednje, najobširnejše poglavje knjige je namenjeno Kresniku, bitju, ki mu je Šmitek v zadnjem času namenjal največ pozornosti. Na začetku prikaže dosedanje razlage tega skrivnostnega bitja, ki so govorile o njem kot o varuhu zemljišča, sončnem bogu ali njegovem sinu, gromovniku, božanstvu plodnosti in vegetacije... Najprej razdeli izročilo o Kresniku na dva relativno različna ciklusa: starejšega (mitološki Kresnik) in mlajšega (ekstatični Kresnik). V pričujoči knjigi se zatem posveti prvenstveno starejšemu ciklusu – po točkah prikaže najpomembnejše značilnosti Kresnika in ga nato od točke do točke primerja z “indoiranskim prototipom Kresnika”, ki ga ponazarjata staroiranski Yima in njegov staroindijski dvojnik Yama. Avtor se na koncu ne odloči za enoznačno interpretacijo Kresnika, pač pa ugotovi, da izročilo o njem kaže skupne poteze tako z osnovnim indoevropskim mitom o boju junaka s kačjim demonom, kot tudi z mitom o vsakoletnem vračanju in svatbi božanstva vegetacije in plodnosti (Jurija/Jarila).

V naslednjem poglavju o *Deveti deželi izobilja* avtor odkriva motive in izvore slovenske ljudske pesmi o Sv. Tomažu – pri tem se zlasti osredotoči na vplive religiozne in mitološke tradicije o zlati dobi, rajskem vrtu, obljubljeni deželi itd.

S poglavjema *Atila, bič božji* in *Uničenje in preroditev sveta* pa knjigo, začeto s stvarjenjem sveta, smiselno zaokroži z motivom apokalipse, koncem sveta.

Kristalna gora je prva knjiga, ki govori o kozmogoniji in strukturi sveta na podlagi slovenskega gradiva. Njena vrednost je torej najprej v tem, da je avtor slovensko izročilo uspel trdno umestiti v kontekst indoevropske mitologije. Pri tem si je pomagal z deduktivno primerjalno analizo, izsledki etimologov in, nenazadnje, s svojim širokim in bogatim, skorajda osupljivim poznavanjem starejših in novejših raziskav na področju indoevropske mitologije. Pri tem pa morda pogrešamo trdnejše umeščanje posameznih motivov, ki jih najdemo na slovenskem območju, tudi v slovansko duhovno izročilo. Šmitek resda navaja dela najpomembnejših preučevalcev slovanske mitologije, vendar pa se zdi, da mu je bila slovanska mitologija bolj obrobna kot druge, zlasti indijska in perzijska. Vprašanje je sicer, ali ni morda ta “bližnjica” od Slovencev do indoevropske kulture upravičena - avtor namreč pravi: “*Ker črpamo pri izviri, ni toliko pomembno sistematično preverjanje te dediščine pri drugih slovanskih narodih.*” Kljub temu pa bi

verjetno dodatna osvetlitev nekaterih motivov/junakov pri drugih slovanskih narodih pripomogla k bolj natančni predstavi o primarni vsebini, poreklu, podobi, okviru, znotraj katerega so se pojavljali, ipd. le-teh, saj bi na ta način lažje eliminirali balast, ki je posledica substrata, vpliva predstav sosednjih ljudstev, krščanske ideologije itd. Pa vendar je s knjigo avtor opravil zelo pomembno delo, zbral ogromno podatkov, ki bi nam brez njega ostali neznani, in glavno, še enkrat: povezal duhovno izročilo Slovencev z duhovno kulturo Indoevropejcev.

Mirjam Mencej

BREDA ČEBULJ SAJKO: *ETNOLOGIJA IN IZSELJENSTVO*. – Ljubljana : Slovensko etnološko društvo, 1999, 182 str. (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva ; 29)

Knjiga *Etnologija in izseljenstvo* je nastala na osnovi prvega dela doktorske naloge z naslovom *Posledica dvojne identitete v vsakdanjem življenju avstralskih Slovencev*, ki jo je avtorica, dr. Breda Čebulj Sajko, zagovarjala na Filozofski fakulteti konec januarja 1995. V knjigi nas dr. Breda Čebulj Sajko precizno popelje skozi zgodovino etnološkega raziskovanja slovenskega izseljenstva, tematike, kateri je posvetila vse svoje dosedanje plodno raziskovalno delo. Gotovo je najboljša poznavalka tega segmenta etnološkega raziskovanja pri nas. Nenazadnje, to je že njena druga knjiga s tega področja, njena doktorska disertacija pa doslej prva in edina v slovenski etnologiji s področja izseljenstva.

Zato smo te knjige lahko veseli najprej vsi tisti, ki se s tem področjem tudi sami ukvarjamo, saj smo dobili na enem mestu strnjen in analiziran pregled dosedanjega raziskovanja izseljenstva v slovenski etnologiji, in sicer po vseh slovenskih etnoloških institucijah od leta 1926 pa vse do leta 1993. Knjigo lahko smatramo za osnovno in nepogrešljivo (tudi študijsko) gradivo za vsakogar, ki se v slovenski etnologiji ukvarja s slovenskim izseljenstvom, saj je avtorica v njej vse dosedanje (razdrobljeno) raziskovanje strnila v pregledno celoto. Iz nje so zato lahko jasneje razvidna že raziskana področja, metodologija, zlasti pa tudi vse tisto, kar v okviru slovenskega izseljenstva še ni raziskano, saj nas avtorica ves čas tudi vestno opozarja na še neizčrpen vir možnosti in tudi potrebe tovrstnega etnološkega raziskovanja in nas tako hkrati spodbuja za naše lastno raziskovalno delo.

V knjigi *Etnologija in izseljenstvo* je avtorica na kratko, a povedno povzela vsebine raziskav in razprav iz etnološke strokovne periodike, iz izbranih (tematsko ustreznih) etnoloških monografij in topografij, iz seminarских in diplomskih nalog študentov etnologije ter raziskovalnih taborov, iz revialnega tiska slovenskih izseljencev ter iz periodike tistih institucij, ki pri nas pokrivajo področje slovenskega izseljenstva. Deloma je posegla tudi na predstavitev rezultatov pomebnejših raziskav drugih družboslovnih disciplin, tako da bralec iz celotnega gradiva lahko razvidno razbere, v kateri raziskavi dobi določeno informacijo ali metodološki napotek, dobi skratka sliko etnološke

preučnosti slovenskega izseljenstva in se zato v svojem delu tudi sam lažje usmeri.

Če se sedaj na kratko ozremo na zgodovinski pregled etnološkega preučevanja slovenskega izseljenstva, kot nam ga v pričujoči knjigi ponuja avtorica, potem bi kot prvo omenila velik pomen antropologa Boža Škerlja, katerega prispevek k raziskovanju slovenskega izseljenstva, ugotavlja avtorica, je ohranil aktualnost vse do današnjih dni tako v problemskem kot v metodološkem in metodičnem pogledu. Gre zlasti za dve njegovi deli, knjigo *Neznana Amerika* iz leta 1955 ter esej *Nekaj akulturacijskih pojavov med ameriškimi Slovenci*, objavljen v *Slovenskem etnografu* (SE 10/1957). Avtorica mu da pravo težo, saj na več straneh pozitivno ovrednoti njegova raziskovanja akulturacije, nepatetične ocene stanja slovenske emigracije v Združenih državah, njegovo zavzemanje za odpiranje in raziskovanje problemov sodobnega časa, poudarjanje metode osebnega intervjuja pri raziskovanju načina življenja izseljencev itd. ter sklene predstavitev z ugotovitvijo, da so Škerljevi metodološki temelji kasneje postali temelj za etnološko raziskovanje slovenskega izseljenstva.

Do prelomnice v etnološkem raziskovanju slovenskega izseljenstva pa je prišlo sredi 70-ih let. Sprožila jo je izdaja prvega, uvodnega zvezka *Etnološke topografije slovenskega izseljenstva* (1976), nato pa dve leti kasneje še izdaja sedmega zvezka vprašalnic, z vprašalnico pod naslovom *Interetnični odnosi, medkrajevni odnosi in zdomstvo* (1978). Raziskovanje slovenskega izseljenstva je postalo precizneje strokovno definirano.

V začetku 80-ih let pa je preučevanje slovenskega izseljenstva postalo tudi sestavni del pedagoškega programa na Oddelku za etnologijo Filozofske Fakultete. Začel je delovati Seminar za etnološko raziskovanje slovenskega izseljenstva, ki ga je vodila Mojca Ravnik in sama tudi jasno načrtovala študijski program na tem področju. Menila je, da je treba najprej razjasniti izseljeniško metodologijo (pokazala se je neustreznost ločevanja med izseljenci, zdomci, delavci na začasnem delu v tujini), določiti izhodišča etnologovega opazovanja (to je posameznik in njegova družina na ravni vsakdanjosti) ter zanimanja (to so tiste kulturne sestavine, ki v določenem času in prostoru oblikujejo vsakdan). Da bi metodološka izhodišča obrodila prave raziskovalne sadove, se je kot najbolj učinkovita metoda dela pokazala metoda (seveda ob preučitvi vseh ostalih, pisnih itd. virov) lastne udeležbe in opazovanje etnologa na terenu.

Seveda lahko pritrdimo dr. Bredi Čebulj Sajko, ki ugotavlja, da pomeni obdobje delovanja tega Seminarja metodološko in po danih raziskovalnih rezultatih najbolj plodno obdobje v etnološkem raziskovanju slovenskega izseljenstva doslej; da je škoda, da je bilo delovanje Seminarja prekinjeno, saj se je kontinuiteta tovrstnega raziskovanja zato prekinila, kakovost pa nazadovala.

Kakšna je torej danes, po ugotovitvah avtorice pričujoče knjige, dr. Brede Čebulj Sajko, stopnja etnološke preučnosti slovenskega izseljenstva ter metode tovrstnega raziskovanja?

Terensko delo z izseljenci je pokazalo, da je bila avtobiografska metoda tista, ki je bila kot vir in način dela najpogosteje uporabljena v primeru raziskovanja izseljenstva (pa ne le v slovenski etnologiji, temveč tudi v drugih vedah). Avtorico je ravno raziskovanje načina življenja Slovencev v Avstraliji spodbudilo k poglobljeni analizi uporabe avtobiografske metode v etnologiji. Na podlagi lastnega terenskega dela z njimi je postal

pomen te metode še bolj navzoč, zato nam jo v knjigi obširneje predstavi (stran 108-154), tako da analizira tovrstne raziskave v slovenski in tujih etnologijah, antropologijah in etnografijah kot tudi v sorodnih družboslovnih in humanističnih znanstvenih disciplinah (sociologiji, psihologiji in psihoanalizi, zgodovini - zlasti v oralni zgodovini). Pregled je obsežen in temeljit in zato zelo dober vir za vse tiste, ki želijo to raziskovalno metodo uporabiti tudi pri svojem delu.

Primarno zanimanje slovenske etnologije je veljalo izseljevanju v Ameriko, kar je tudi v povezavi z najštevilnejšim odhajanjem domačega prebivalstva v ta del sveta. V knjigi se lahko natančno poučimo o obravnavanih krajih v ZDA, o stopnji proučenosti slovenskih pokrajin, od koder so se tja izseljevali (najmanj raziskano je področje Notranjske, Primorske, Ljubljane z okolico, Porajba ter Gorenjske). Tako (posredno) tudi dobimo napotke, kje bi bilo smotrno izvajati raziskovalno delo v bodoče. Pri raziskovanju izseljevanja po letu 1945 pa se je pozornost etnologov usmerila na raziskovanje Slovencev v Avstraliji, zlasti raziskovanje izseljevanja iz Prekmurja, Primorske in Gorenjske na avstralski kontinent.

V dosedanjih raziskavah so zajete razmere doma, ki so pogojevale izseljevanje, razmere v vselitvenih državah, potek izselitve izseljencev do njihovega prihoda v vselitveno državo, življenje izseljencev v vselitveni državi (najbolj raziskani segmenti načina življenja v novi državi so društva in cerkev, delo in zaslužek, družinsko-sorodstvene zveze, stiki z domovino). Med kulturnimi sestavinami, ki oblikujejo duhovno kulturo Slovencev na tujem, ima jezik primarno vlogo. Etnologi so ugotavljali načine in smeri komuniciranja znotraj in izven slovenske skupnosti glede na ohranjenost slovenščine, znanje tujega jezika in mešanje obeh v posameznih generacijah. V celoti gledano je tudi sicer skupno vsem avtorjem, da so na osnovi elementov materialne, socialne in duhovne kulture skušali ugotoviti načine izražanja etnične identitete in ohranjenosti slovenske kulture v tujini.

Nadalje avtorica ugotavlja, da je bil v vseh obdobjih raziskovanja izseljevanja Slovencev največji poudarek na kmečkem prebivalstvu, manj na delavstvu in najmanj na inteligenci. V vselitveni državi je bilo vedno zelo dobro raziskano društveno in versko dogajanje in zato ne gre spregledati dejstva, da so etnologi vključevali v svoje raziskave predvsem informatorje, ki so bili obiskovalci in člani slovenskih društev in verskega življenja (cerkvenega dogajanja), **medtem ko so v tem smislu izključeni izseljenci iz slovenske skupnosti ostali na robu etnološkega zanimanja** (poudarila D. H.).

Avtorica na splošno ugotavlja, da bo že doseženo stopnjo v etnološkem raziskovanju slovenskega izseljenišтва potrebno vsebinsko še nadgraditi, ob tem, da je tudi neobdelanih tem še veliko, tako časovno kot prostorsko. V metodologiji raziskovanja bi se po avtoričinem mnenju kazalo odmakniti od opisovanja folklorizma med slovenskimi izseljenci in se približati globalnim analizam vzrokov za pojavljanje etnične identitete Slovencev v tujem okolju, in sicer takšne, kot je, in ne takšne, kot jo morda pričakujemo. Pri odgovoru na vprašanje, kako bo naša stroka to dosegla, pa avtorica ni optimistična, saj ugotavlja, da etnologija tega segmenta pri nas ne razvija in tovrstnega raziskovanja ne spodbuja. Ugotavlja, da je danes v okviru študijskega procesa na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo raziskovanje izseljenišтва prepuščeno samoiniciativnosti

študentov etnologije v okviru **neevropske etnologije** (poudarila D. H.). S prenehanjem delovanja Seminarja za etnološko preučevanje slovenskega izseljenstva se je namreč prekinilo sistematično vključevanje izseljeniške problematike v pedagoški proces, zato je bilo to raziskovanje v svojem razvoju prekinjeno. Obstoječe stanje je kakovostno pravzaprav šibkejše, kot je bilo pred leti.

Zato pa lahko z veseljem dopolnimo avtorico, ki je napisala, da se zgolj s teoretičnega vidika obeta nekoliko večje vključevanje slovenskega izseljenstva v bodoče delo Slovenskega etnografskega muzeja, v katerem ima slovensko izseljenstvo sicer še postransko vlogo. V septembru 1999 je v Slovenskem etnografskem muzeju začel delovati kustodiat za slovenske izseljence, zamejce, pripadnike narodnih manjšin ter drugih etnij v Sloveniji. S tem je osrednja nacionalna etnološka muzejska ustanova dala ustrezno mesto raziskovanju in muzejski predstavitvi kulturne dediščine in narodne identitete slovenskih izseljencev ter vplivov izseljevanja na matični slovenski prostor. Verjamem, da bomo dosedanje delo na tem segmentu, ki je, kljub nekaterim neugodnim okoliščinam, vendarle dalo veliko pozitivnih rezultatov, v Slovenskem etnografskem muzeju strokovno kakovostno nadgradili.

230

Daša Hribar

CULTURAL PROCESSES AND TRANSFORMATIONS IN TRANSITION OF THE CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN POST-COMMUNIST COUNTRIES (uredila Rajko Muršič in Borut Brumen). – Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, 1999, 156 str. (Etnološka stičišča = Ethnological contacts = Zbiežnosti etnologiczne; 9) (Zbirka Županičeva knjižnica ; št. 3)

Ne glede na opozorila v zgodovini slovenske etnologije v 50-ih letih (Novak) in 60-ih letih (Kremenšek), da je potrebno etnološko proučevanje sodobnosti, so tovrstne študije na Slovenskem še vedno precej redke, vsekakor preredke. Tudi pobude za proučevanje sodobne družbene problematike iz leta 1978, s posvetovanja in zbornika Slovenskega etnološkega društva z naslovom Etnologija in sodobna slovenska družba, so izzvenele precej v prazno. Toliko bolj se lahko torej razveselimo pričujočega zbornika, ki obravnava obdobje transformacije¹ postsocialističnih dežel po letu 1989, saj predstavlja poskus spoprijemanja s sodobno družbeno problematiko z etnološke in antropološke perspektive.

Zbornik je nastal v sklopu že tradicionalnih stičišč, srečevanj s poljskimi kolegi z Oddelka za etnologijo Univerze v Lodžu na Poljskem, sodelovali pa so tudi nekateri

¹ Za postsocialistično obdobje uporabljam izraz transformacija, ki se mi zdi, tako kot mnogim drugim avtorjem in avtoricam, primernejši od izraza tranzicija. Slednji namreč izvira iz latinščine: *transitio (-onis)* pomeni prehod iz enega stanja v drugega, medtem ko prav tako latinska beseda *transformare* pomeni spreminjati obliko, spremembo, preobrazbo. Za postsocialistično obdobje Srednje in Vzhodne Evrope je torej primernejši izraz transformacija kot tranzicija, saj pravzaprav ne gre preprosto za prehod iz socializma v kapitalizem, temveč pravzaprav vemo le to, da gre za določene spremembe in ne vemo, kam vodijo (prim. Verdery 1996).

zunanji sodelavci in sodelavke. Urednika zbornika sta Rajko Muršič in Borut Brumen.

Za večino člankov je značilno pomanjkanje teoretskega vmeščanja problematike transformacije v širši prostor (in čas) Srednje in Vzhodne Evrope ter pomanjkanje primerjalnega vidika. Literatura, ki jo naštevajo avtorji in avtorice, je precej skopa, niti enkrat namreč nista navedena kot referenci dva izmed vodilnih avtorjev in avtoric antropološkega proučevanja transformacije Verdery in Buchowski, tretji pomemben avtor Hann je naveden kot referenca le v enem članku.

Muršičev tekst se odlikuje po kakovostni literaturi. Obravnava področje popularne glasbe, globalizacije in vplivov Zahoda. Članek je najobetavnejši na tistih delih, ko avtor piše o popularni glasbi, saj je specialist za to področje in ima tudi izkušnje s terena. Manj prepričljivi se mi zdijo tisti deli, ko piše posplošitve o obdobju transformacije, kot na primer, da predstavlja ljudem nekakšno "življenje po življenju". Vemo namreč, da marsikdo tudi pogrēša socializem in da se odnos do obdobja transformacije razlikuje med različnimi socialnimi, profesionalnimi, starostnimi in drugimi skupinami kot tudi od posameznika do posameznika. Metaforo faze liminalnosti za obdobje transformacije, ki jo uporabi Muršič, je prvi uporabil Bauman.

V zanimivem tekstu Židove, ki govori o alternativni medicini na Slovenskem, pogrēšamo tudi kaj o pristopih medicinske antropologije kot antropološke poddiscipline k proučevanju alternativne medicine, vendar bi za to verjetno potrebovali dodaten članek.

Rihtman-Avguštinova piše o spreminjanju in konstrukciji novih nacionalnih simbolov na Hrvaškem, ki je značilno za devetdeseta. Osredotoča se na praznovanje in simbolne pomene dedka Mraza in Božiča.

Tekst Ramšakove o bivalnih pogojih Viničarjev v obdobju pred drugo svetovno vojno je sicer deskriptivno zanimiv, vsekakor pa bi bil za kontekst zbornika še bolj, če bi vseboval primerjavo bivalnih pogojev obdobja pred drugo svetovno vojno z obdobjem devetdesetih. Tako pa avtorica zgolj omeni, da so njihovi problemi v zadnjem desetletju spet aktualni.

Člankom poljskih kolegov in kolegic (z izjemo Modnicke, ki piše o spreminjanju etničnih stereotipov na Poljskem pred in po transformaciji) bi lahko očitali metodološko neustreznost (zlasti Dziecielski in Eichstaedt, Piatkowska in Nowina-Sroczyńska). Prehod iz folkloristično naravnane etnologije v antropologijo, ki je ambicija njihovih člankov, zahteva namreč tudi dopolnitev in pogosto spremembo konceptualnega aparata, ki pa je omenjeni avtorji in avtorice še niso opravili, zato so manj uspešni pri spoprijemanju s sodobno družbeno problematiko. Piatkowski, na primer, piše o mitu, vendar izvajanja ne poveže z obdobjem transformacije, medtem ko Paluchu to uspe v večji meri, ko piše o konceptu telesa v postmodernizmu.

Članek Halperna o antropološkem pogledu na konflikt v Bosni in Hercegovini ne prinaša nič novega in bolj spada v kak drug kontekst, medtem ko članki Bitušikove (o sociokulturnih vidikih transformacije na Slovaškem), Kürtija (o Žametni revoluciji v delavskem predelu Budimpešte Csepel) in Carmichaelove preučujejo obdobje transformacije v večji meri. Pri tem bi izpostavila članek Carmichaelove, ki govori o jeziku in nacionalni identiteti v spreminjajoči Evropi in piše, da so v obdobju transformacije v tem predelu sveta spremenjene nacionalne in kulturne meje, saj je na tem območju v zadnjem desetletju nastalo 15 novih držav. Zlasti se mi zdi zanimiva trditev avtorice, da

prihaja v Evropi do paradoksnega fenomena: do opuščanja in ponovnega nastanka nacionalizma (1999: 134). Kürti v svojem članku dobro uresniči potencial nekoga, ki je "doma" na terenu in ima zaključeno šolanje na Zahodu. Njegov članek je tista kombinacija terenskega dela in teorije, ki bi si jih želeli še več.

Zbornik, ki ga predstavljam, je torej pogumen poskus soočanja s sodobno družbeno problematiko; pokazal je, da je tovrstno proučevanje zelo kompleksno področje, ki bo stroki prineslo soočenje same s sabo, s tem pa tudi refleksijo, ki je nujno potrebna za kakovostno raziskovalno delo.

Vsekakor lahko pozdravimo novo Županičevo knjižnico na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, v okviru katere je zbornik *Cultural Processes and Transformations in Transition of the Central and Eastern Post-Communist Countries* izšel. Mislim, da si lahko od nje še veliko ometamo.

Natalija Vrečer

BIBLIOGRAFIJE BIBLIOGRAPHIES

BIBLIOGRAFIJA DELAVCEV SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA ZA LETO 1998

233

Ralf Čeplak-Mencin

ČLANKI IN SESTAVKI

Objavljeno predavanje na strokovni konferenci

Nacionalna razprava o slovenski kulturi : (osnove za razpravo) / Taja Čepič, Peter Kos, Ralf Čeplak-Mencin. V: Kulturna politika v Sloveniji / [urednika Vesna Čopič, Gregor Tomc]. – Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 1998. – (Zbirka Teorija in praksa). – Str. 165–167.

Drugi članki in sestavki

Peščena mandala v Ljubljani : od 3.9. do 19.9. [1998] v Gradu Tivoli / [Ralf Čeplak-Mencin] ; Mednarodni grafični center, Društvo za podporo Tibetu, Muzej grad Goričane in Tenzin Kunga [in] Phuntsok Thuchen. – Ljubljana : Društvo za podporo Tibetu, [1998]. – [1] zloženka

Andrej Dular

ČLANKI IN SESTAVKI

Izvirni znanstveni članek

Obrtni dom v Metliki / Andrej Dular. V: Zgodovinski časopis (ISSN 0350–5774), letn. 52, št. 3 (1998), str. 353–358. Ilustr. – Summary. – Opombe z bibliografijo

Poljudni članek

Urarska delavnica mojstra Jožeta Praznika / Andrej Dular. V: Etnolog. [Nova vrsta] (ISSN 0354–0316), 8=59 (1998), str. 469–472. Ilustr.

Sestavek v enciklopediji

Stiskalnica / A. Dul. V: Enciklopedija Slovenije / [glavni urednik Marjan Javornik]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987–<1998>. – Zv. 12: Slovenska n – Sz (1998), str. 318–319. Ilustr.

Svečarstvo / A. Dul. V: Enciklopedija Slovenije / [glavni urednik Marjan Javornik]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987–<1998>. – Zv. 12: Slovenska n – Sz (1998), str. 379–380. Ilustr.

234

Irena Keršič

ČLANKI IN SESTAVKI

Objavljeno predavanje na strokovni konferenci

Stalne postavitve v evropskih etnografskih muzejih na pragu novega tisočletja = Ethnographic museums and permanent collections at the threshold of the new century / Irena Keršič. V: Etnolog. [Nova vrsta] (ISSN 0354–031), 8=59 (1998), str. 375–380. – Bibliografija: str. 377. – Vsebuje tudi: Beseda o avtorici

Sestavek v enciklopediji

Svetilo / I. Ker. V: Enciklopedija Slovenije / [glavni urednik Marjan Javornik]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987–<1998>. – Zv. 12: Slovenska n – Sz (1998), str. 390–391. Ilustr. – Bibliografija: str. 391

Objavljena recenzija, prikaz knjige, kritika

Pohištvo na Hrvaškem : etnološki pogled na notranjo ureditev doma : razstava Etnografskega muzeja v Zagrebu / Irena Keršič. V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva (ISSN 0351–2908), 38, št. 3/4 (1998), str. 101. Ilustr.

Drugi članki ali sestavki

Tretja generalna konferenca Mreže evropskih etnografskih muzejev / Irena Keršič. V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva (ISSN 0351–2908), 38, št. 1/2 (1998), str. 62.

Sonja Kogej-Rus

ČLANKI IN SESTAVKI

Strokovni članek

Slovenski etnografski muzej v letu 1997 / Sonja Kogej-Rus. V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva (ISSN 0351-2908), 38, št. 1/2 (1998), str. 68-73.

Objavljena recenzija, prikaz knjige, kritika

Janez Bogataj: Smo kaj šegavi? Leto šeg in navad na Slovenskem... / Sonja Kogej Rus. V: Etnolog. [Nova vrsta] (ISSN 0354-031), 8=59 (1998), str. 523-524.

235

Gorazd Makarovič

ČLANKI IN SESTAVKI

Izvirni znanstveni članek

Kosijeva hiša v kritični podobi vzhodnoslovenskega hišnega tipa / Gorazd Makarovič. V: Etnolog. [Nova vrsta] (ISSN 0354-031), 8 (1998), str. 21-76. Ilustr. – Bibliografija: str. 52-57. – Summary. – Resumé. – Vsebuje tudi: Beseda o avtorju

Polona Sketelj

ČLANKI IN SESTAVKI

Strokovni članek

Več od zlata in srebra nam sadno drevje da... : samostojna razstava Slovenskega etnografskega muzeja na Slovenski razstavi sadja v Cekinovem gradu od 2. do 11. oktobra / Polona Sketelj. V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva (ISSN 0351-2908), 38, št. 3/4 (1998), str. 66.

O šegah in navadah skozi letni koledar / Polona Sketelj. V: Kmečki glas (ISSN 0350-4093), let. 55, 19 (13. maj 1998), str. 22.

Slikarjevi akvareli in njegovo življenje / Polona Sketelj. V: Kmečki glas (ISSN 0350-4093), let. 55, 33 (19. jul. 1998), str. 22.

Slovensko prosvetno društvo Radiše / Polona Sketelj. V: Koroški vestnik (ISSN 1318-1866), let. 32, št. 1 (1998), str. 29-32.

Namen ustanovitve Slovenskega kulturnega društva v Globasnici in njegovo delovanje v letih po ustanovitvi / Polona Sketelj. V: Koroški vestnik (ISSN 1318-1866), let. 32, št. 1 (1998), str. 33-35.

- Posojilnica / Bank Ludmannsdorf / Bilčovs od prvih začetkov do danes / Polona Sketelj. V: Koroški vestnik (ISSN 1318–1866), let. 32, št. 1 (1998), str. 36–41.
- Pehtra baba / Polona Sketelj. V: Koroški vestnik (ISSN 1318–1866), let. 32, št. 2 (1998), str. 49–51.

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Katalog razstave

- Več od zlata in srebra nam sadno drevje da – : ob Slovenski razstavi sadja 1998 / [Polona Sketelj ; prevod Marjanka Panker–Černoš]. – Ljubljana : Slovenski etnografski muzej, 1998. – 104 str.

236

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

Radijski in TV prispevki

- LJUDJE in zemlja : Slovenska razstava sadja : TV prispevek v oddaji nacionalne TVS–1 / Matej Stopar ... [et al.]. – Ljubljana : TVS–1, 11. okt. 1998

Razstava

- Več od zlata in srebra nam sadno drevje da / [razstavo je pripravila] Polona Sketelj. – Ljubljana, Cekinov grad : Slovenski etnografski muzej, 2.–9. okt. 1998

Organiziranje znanstvenih in strokovnih sestankov

- Mednarodno posevetovanje o etnološkem delu pri Slovencih v Avstriji, Italiji, na Madžarskem in Hrvaškem / [posvetovanje je pripravilo] Slovensko etnološko društvo ; [organizacija in koordinacija] Polona Sketelj. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 15.–16. okt. 1998

Druga dela

- Bralne navade koroških Slovencev / [predavala je] Polona Sketelj. – Petelinova dvorana, Trst, 12. okt. 1998
- Velikonočne šege / [predavala je] Polona Sketelj. – Ljubljana : Osnovna šola Vič, maj 1998

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednica

- TAKO smo živeli : življenjepisi koroških Slovencev. 6 / [izdajatelj] Krščanska kulturna zveza in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu ; uredila Marija Makarovič ; življenjepise so napisali ali pripovedovali Marjana Bister ... [et al.] ; življenjepise so zapisovale Mojca Ramšak, Polona Sketelj in Marija Makarovič ; besedila je priredil France Vrbinc ; fotograf portretov Franci Tomažič, [ostale] fotografije so iz privatnih arhivov pripovedovalcev]. – Celovec ; Dunaj ; Ljubljana : Mohorjeva družba, 1998. – 195 str.

Oseba, ki intervjuva

Marjana Bister / Marjana Bister ; [življenjepis je zapisala] Polona Sketelj. V: Tako smo živeli. 6 / [izdajatelj Krščanska kulturna zveza in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu. – Celovec ; Dunaj ; Ljubljana : Mohorjeva družba, 1998. – Str. 9–24.

Magdalena Einspieler / Magdalena Einspieler ; [življenjepis je zapisala] Polona Sketelj. V: Tako smo živeli. 6 / [izdajatelj Krščanska kulturna zveza in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu. – Celovec ; Dunaj ; Ljubljana : Mohorjeva družba, 1998. – Str. 67–87.

Inja Smerdel

237

ČLANKI IN SESTAVKI

Strokovni članek

Ljubljana réinvente son musée ethnographique / Inja Smerdel. V: Gens de l'Alpe. – Grenoble : Glénat, 1998. – (L'Alpe ; nu. 1). – (1998), str. 106–107. Ilustr.

Objavljeni povzetek predavanja na znanstveni konferenci

From bed to cemetery : the story of a hearse / Inja Smerdel. V: Book of abstracts / International symposium: Ethnological and anthropological approaches to the study of death, November 5–8, 1998 Slovene Ethnographic Museum Ljubljana. – Ljubljana : Slovene Ethnographic Museum [etc.], 1998. – str. [14].

Predgovor, spremna beseda

Prvim likovnim sledem na pot = Auguri alla prima pubblicazione delle orme figurative = Launching our first art traces / Inja Smerdel. V: Ciklus ljudskih noš / [besedilo Marjeta Mikuž, Raffaella Sgubin ; fotografije Boris Gaberščik ; prevod Franc Smrke ... et al.] – Ljubljana : Slovenski etnografski muzej, 1998. – (Likovne sledi ; album 1). – Str. 3–4, 37–38, 73–74.

Drugi članki ali sestavki

O kamnitih sedežih pod lipo pred Slovenskim etnografskim muzejem / Inja Smerdel. V: Etnolog. [Nova vrsta] (ISSN 0354–031), 8=59 (1998), str. 497–8. Ilustr.

The Slovene Ethnographic Museum / Inja Smerdel. V: Raphael project Linen on Net. – [Ljubljana : Slovenski etnografski muzej, 1998. – F. 2–5.

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

Predavanje – gostovanje na tuji univerzi

Slovenia, its cultural heritage and the Slovene Ethnographic Museum / [predavala je] Inja Smerdel. – Hameenlinna : Wetterhoff School of Crafts and Design, 17. sep. 1998

The Slovene linen-making tradition / [predavala je] Inja Smerdel. – Hameenlinna : Wetterhoff School of Crafts and Design, 18. sep. 1998

Prispevek na konferenci, brez natisa

Od postelje do pokopališča : zgodba o mrlškem vozu / [predavala je] Inja Smerdel. – Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo : Slovenski etnografski muzej : Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 6. nov. 1998

238 **Bojana Rogelj-Škafar**

ČLANKI IN SESTAVKI

Strokovni članek

Dr. Stanko Vurnik (1898–1932) : ob stoletnici rojstva / Bojana Rogelj Škafar. V: Etnolog. [Nova vrsta] (ISSN 0354–031), 8=59 (1998), str. 441–461. Ilustr. Opombe z bibliografijo. – Summary ; Resumé. – Bibliografija: str. 459. – Vsebuje tudi: Beseda o avtorici

Poljudni članek

Stoletnica rojstva dr. Stanka Vurnika (1898–1932) / Bojana Rogelj Škafar. V: Rast (ISSN 0353–6750), let. 40, št. 5 (59) (oktober 1998), str. 524–525. Fotografija.

Sestavek v enciklopediji

Slovenski etnografski muzej / B. R. Š.. V: Enciklopedija Slovenije / [glavni urednik Marjan Javornik. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987–<1998>. – Zv. 12: Slovenska n. – Sz (1998), str. 31–32

Predgovor, spremna beseda

Uvodna beseda = Preface = Introduction / Bojana Rogelj Škafar. V: Etnolog. [Nova vrsta] (ISSN 0354–031), 8=59 (1998), str. 11–18. Ilustr.

Drugi članki ali sestavki

Zbirka ljudske umetnosti Slovenskega etnografskega muzeja bogatejša za sedem predmetov / Bojana Rogelj Škafar. V: Etnolog. [Nova vrsta] (ISSN 0354–031), 8=59 (1998), str. 481–483. Ilustr.

Podelitev Murkovega priznanja in listine / Bojana Rogelj Škafar. V: Etnolog. [Nova vrsta] (ISSN 0354–031), 8=59 (1998), str. 495–496.

Dr. Ivan Sedej : bibliografija s področij etnologije, muzeologije in konservatorstva za obdobje 1961–1997 / Bojana Rogelj–Škafar. V: Etnolog. [Nova vrsta] (ISSN 0354–031), 8=59 (1998), str. 525–537.

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednica

Etnolog. Nova vrsta. Rogelj–Škafar, Bojana (glavna urednica 1997–). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1991–. ISSN 0354–0316.

Marija–Mojca Terčelj

239

ČLANKI IN SESTAVKI

Pregledni znanstveni članek

Iz dežele sončnega sijaja in mesečevih senc : Beblerjeva indonezijska zbirka Slovenskega etnografskega muzeja = From the land of the shining sun and moon shadows : The Bebler Indonesian Collection of the Slovene Ethnographic Museum / Marija–Mojca Terčelj. V: Iz dežele sončnega sijaja in mesečevih senc / [[urednica kataloga] Marija–Mojca Terčelj ; prevajalci Franc Smrke in Amidas ; foto Diego Andrés Gómez]. – Ljubljana : Slovenski etnografski muzej, 1998. – Str. 3–6, 58–88. – Besedilo v slov. in angl. – Bibliografija: str. 6, 88

Strokovni članek

Baragova zbirka[!] in njen pomen za neevropsko etnologijo v Slovenskem etnografskem muzeju = The Baraga collection and its significance to non-European ethnology in the Slovene Ethnographic museum / Marija Mojca Terčelj. V: Etnolog. [Nova vrsta] (ISSN 0354–031), 8=59 (1998), str. 267–283. – Opombe z bibliografijo. – Vsebuje tudi: Beseda o avtorici

Poljudni članek

Pokol v Chiapasu / Marija–Mojca Terčelj. V: Mladina (ISSN 0350–9346), št. 6 (10. feb. 1998), str. 32–36. Ilustr.

Zdravilstvo mehiških Indijancev. 1, Prostor in čas / Marija–Mojca Terčelj. V: Slovenske novice (ISSN 0354–1088), let. 8, št. 23 (29. jan. 1998), str. 14.

Zdravilstvo mehiških Indijancev. 2, Srce kot rdeči paradižnik / Marija–Mojca Terčelj. V: Slovenske novice (ISSN 0354–1088), let. 8, št. 35 (12. feb. 1998), str. 14.

Zdravilstvo mehiških Indijancev. 3, Varovanje zdravja in zdravljenje / Marija–Mojca Terčelj. V: Slovenske novice (ISSN 0354–1088), let. 8, št. 47 (26. feb. 1998), str. 15.

Zdravilstvo mehiških Indijancev. 4, Zakaj "berejo" kri? / Marija–Mojca Terčelj. V: Slovenske novice (ISSN 0354–1088), let. 8, št. 59 (12. mar. 1998), str. 15.

- Zdravilstvo mehiških Indijancev. 5, Bel kolibri v zraku / Marija-Mojca Terčelj. V: Slovenske novice (ISSN 0354-1088), let. 8, št. (26. mar. 1998), str. 15.
- Zdravilstvo mehiških Indijancev. 6, Ženska je zemlja, moški sejalec / Marija-Mojca Terčelj. V: Slovenske novice (ISSN 0354-1088), let. 8, št. (9. apr. 1998), str. 15.
- Zdravilstvo mehiških Indijancev. 7, Kako zdraviti preplah in tesnobo / Marija-Mojca Terčelj. V: Slovenske novice (ISSN 0354-1088), let. 8, št. (23. apr. 1998), str. 15.
- Zdravilstvo mehiških Indijancev. 8, Odideš zdrav, domov se vrneš bolan / Marija-Mojca Terčelj. V: Slovenske novice (ISSN 0354-1088), let. 8, št. (7. maj 1998), str. 15.

Objavljeni povzetek predavanja na znanstveni konferenci

240

- Concepts of death in ancient Mexico and religious syncretism in present-day Mexican death rituals / Marija-Mojca Terčelj. V: Book of abstracts / International symposium: Ethnological and anthropological approaches to the study of death, November 5-8, 1998 Slovene Ethnographic Museum Ljubljana. - Ljubljana : Slovene Ethnographic Museum [etc.], 1998. - Str. [44].

Objavljeni intervju

- Življenje kakor barka : iz dežele sončnega sijaja in mesečevih senc / [pogovor z Marijo-Mojco Terčelj ; pogovor je vodila] Tatjana Svete. V: Astro novice (ISSN C500-2567), let. 7, 215 (17. sep. 1998), str. 9.
- Ženska kruha med ljudmi koruze? : pogovor z Marijo-Mojco Terčelj / Marija-Mojca Terčelj ; [pogovarjala se je] Ksenija Kvas. V: Aura (ISSN 1318-0959), št. 103 (1998), str. 2-5.
- Sončni sij, mesečeve sence : razstava razkriva zbirko in začasno "odpira" prostore v razstavni hiši / [pogovor z Marijo-Mojco Terčelj ; pogovor je vodila] Irena Brejc. V: Dnevnik (ISSN 0350-753X), let. 48, št. 190 (15. jul. 1998), str. 24.

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

Razstava

- Iz dežele sončnega sijaja in mesečevih senc : Beblerjeva indonezijska zbirka = From the land of the shining sun and moon shadows : the Bebler Indonesian Collection : 16.VII.-18.X.1998 / [avtorica razstave] Marija-Mojca Terčelj. - Ljubljana : Slovenski etnografski muzej, 16. jul. - 18. okt.1997

Predavanje - gostovanje na tuji univerzi

- Identidad étnica y diálogo intercultural. 1, Metodología de la antropología aplicada / [predavala je] Marija-Mojca Terčelj. - Asunción : Centro de Investigaciones y Estudios Superiores de Antropología Aplicada, Museo Etnográfico "Andrés Barbero", 26. okt. 1998

- Identidad étnica y diálogo intercultural. 2, Metodología de la antropología aplicada / [predavala je] Marija-Mojca Terčelj. – Asunción : Centro de Investigaciones y Estudios Superiores de Antropología Aplicada, Museo Etnográfico "Andrés Barbero", 2. nov. 1998
- Magia de la Sangre : del simbolismo a la terapéutica / [predavala je] Marija-Mojca Terčelj. – Asunción : Fundación la Piedad (Asociación Indigenista del Paraguay, Museo Etnográfico "Andrés Barbero"), 9. okt. 1998
- Magia y Ciencia como dos modelos interpretativos y dos modelos aplicativos / [predavala je] Marija-Mojca Terčelj. – Asunción : Fundación la Piedad (Asociación Indigenista del Paraguay, Museo Etnográfico "Andrés Barbero"), 7. okt. 1998
- Metodología de la investigación en antropología académica / [predavala je] Marija-Mojca Terčelj. – Asunción : Centro de Investigaciones y Estudios Superiores de Antropología Aplicada, Museo Etnográfico "Andrés Barbero", 6. okt. 1998

241

Prispevek na konferenci, brez natisa

- Etnična identiteta skozi obredje : kultura Soke, Chiapas, Mehika : predavanje s predvajanjem etnološkega video-filma / [predavala je] Marija-Mojca Terčelj. – Celje : Knjižnica, 7. dec. 1998
- Naš praznik ; Obredje rodovitnosti pri Indijancih Soke iz Chiapasa v Mehiki / [predavala je] Marija-Mojca Terčelj. – Koper : Zavod za odprto družbo, Mladinski kulturni center, 21. nov. 1998
- Pojmovanje smrti v stari Mehiki in religiozni sinkretizem zdajšnjih mehiških obredov smrti / [predavala je] Marija-Mojca Terčelj. – Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo : Slovenski etnografski muzej : Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 8. nov. 1998

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednica

- Iz dežele sončnega sijaja in mesečevih senc : Beblerjeva indonezijska zbirka Slovenskega etnografskega muzeja / [[urednica kataloga] Marija-Mojca Terčelj ; prevajalci Franc Smrke in Amidas ; foto Diego Andrés Gómez]. – Ljubljana : Slovenski etnografski muzej, 1998. – 136 str.

Oseba, ki intervjuva

- "Vsi smo Marcos!" : pogovor s škofijskim vikarjem v San Cristóbalu de las Casasu, Gustavom Andradejem in poveljniki Vrhovnega komiteja EZLN v Chiapasu v Mehiki / [Andrade Gustav] ; [pogovarjala se je] Mojca-Marija Terčelj. V: Mladina (ISSN 0350-9346), št. 6 (10. feb. 1998), str. 35-36.

Tanja Tomažič

ČLANKI IN SESTAVKI

Poljudni članek

O igračah v srcu, trgovinah in muzejih : [feljton] / Tanja Tomažič. V: Dnevnik (ISSN 0350-753X), let. 48, št. 325-330 (30. nov. 1998 – 5. dec. 1998), str. 20. Ilustr. – Izhajalo v nadaljevanjih

Otroške igračke zmeraj med nami / Tanja Tomažič ; fotografije Igor Sitar. V: Prešernov koledar (ISSN 0556-1418), (1998), str. 200-208. Ilustr.

242 Pust ima svoj prav : o nekaterih starih pustnih maskah in pustnih šegah na slovenskih tleh / Tanja Tomažič. V: Prešernov koledar (ISSN 0556-1418), (1999), str. 92-101

Spomini naše mladosti / Tanja Tomažič. V: Škrat (ISSN Y500-7313), 5/6 (1998), str. 8-10. Ilustr.

Ziljsko štehvanje / Tanja Tomažič. V: Škrat (ISSN Y500-7313), 7/8 (1998), str. 7-9. Ilustr.

Ko je bilo igrač premalo / Tanja Tomažič. V: Škrat (ISSN Y500-7313), 9/10 (1998), str. 7-9. Ilustr.

Nekoč so oglaševali tako— / [Tanja Tomažič]. V: Škrat (ISSN Y500-7313), 11/12 (1998), str. 27-29. Ilustr.

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

Radijski in TV prispevki

Frizerji : Radio Slovenija, II. program : oddaja Gymnasium / Tanja Tomažič ; [oddajo je vodila] Petra Taškar. – Ljubljana : Radio Slovenija, 2. apr. 1998

Igrače : Radio Slovenija, I. program : oddaja Ringaraja / Tanja Tomažič ; [oddajo je vodila] Petra Taškar. – Ljubljana : Radio Slovenija, 13. jan. 1998

Janja Žagar-Grgič

ČLANKI IN SESTAVKI

Poljudni članek

Podobe čipk / Janja Žagar. V: Čipkarski bilten (ISSN 1408-3256), št. 3 (1998), str. 8-18. – Bibliografija

Objavljeno predavanje na strokovni konferenci

Images of linen fabrics in Slovenia / Janja Žagar. V: Linen on Net / European Commission's Raphael Programme. – [Hämeenlinna : s.n.], 1998. – [14] f. – Bibliografija: f. [13-14]

Drugi članki ali sestavki

- Plašč in perilo / Janja Žagar. V: *Etnolog*. [Nova vrsta] (ISSN 0354-031), 8=59 (1998), str. 473-476.
- Projekt Raphael: "Linen on Net – The common roots of the European linen patterns" / Janja Žagar. V: *Etnolog*. [Nova vrsta] (ISSN 0354-031), 8=59 (1998), str. 485-488.
- O "anarhiji" tudi tako / Janja Žagar. V: *Etnolog*. [Nova vrsta] (ISSN 0354-031), 8=59 (1998), str. 477-480. Ilustr.
- Tkani vzorci Evrope : o mednarodnem projektu Raphael "Linen on net" / Janja Žagar. V: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* (ISSN 0351-2908), 38, št. 3/4 (1998), str. 95.

Nevenka-Nena Židov

ČLANKI IN SESTAVKI

Pregledni znanstveni članek

- Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja : od priručne do moderne specialne knjižnice / Nena Židov. V: *Informatica museologica* (ISSN 0350-2325), 29, 1/2 (1998), str. 78-82. Ilustr. Bibliografija: str. 81-82
- Alternativna oziroma komplementarna medicina v Sloveniji / Nena Židov. V: *Zdravniški vestnik* (ISSN 1318-0347), letn. 67, št. 6 (1998), str. 369-371. 19 ref.

Objavljena recenzija, prikaz knjige, kritika

- Mirjam Mencej: Voda v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti / Nena Židov. V: *Etnolog*. [Nova vrsta] (ISSN 0354-031), 8=59 (1998), str. 501-503.
- Vrednotenje življenjskih pričevanj = Evaluation of Biographies (uredili M. Makarovič in M. Ramšak), Pisa 1997 / Nena Židov. V: *Etnolog*. [Nova vrsta] (ISSN 0354-031), 8=59 (1998), str. 511-514.
- Račič-Simončič Mojca, Slovenska etnološka bibliografija 1986-1990, Ljubljana, Slovensko etnološko društvo, 1997, 317 str., Knjižnica Slovenskega etnološkega društva, 25 / Nena Židov. V: *Traditiones* (ISSN 0352-0447), 27 (1998), str. 300-302.

Drugi članki ali sestavki

- BIBLIOGRAFIJA sodelavcev Slovenskega etnografskega muzeja za leto 1997 / Nena Židov. V: *Etnolog*. [Nova vrsta] (ISSN 0354-031), 8=59 (1998), str. 538-543.

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

Razstava

- Angeli in demoni v delih poljskih ljudskih umetnikov Muche in Chelmovskega / Nena Židov. – Ljubljana : Slovenski etnografski muzej, 5. nov. –7. dec. 1998

Organiziranje znanstvenih in strokovnih sestankov

Etnološki in antropološki vidiki preučevanja smrti = Ethnological and anthropological approaches to the study of death / [članica organizacijskega in programskega odbora] Nena Židov. – Ljubljana : Slovenski etnografski muzej, 5.–9. nov. 1998

Prispevek na konferenci, brez natisa

Life histories of healers and examining of alternative medicine / [referat je prebrala] Nena Židov. – Amsterdam : European Social Science History Conference, 5.–7. mar. 1998

244

Druga dela

Alternativna medicina v Sloveniji / [predavala je] Nena Židov. – Dom slovenskih zdravnikov, Ljubljana : Pogovor o zdravilstvu, 12. maj 1998

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednica

ANGELI in demoni v delih poljskih ljudskih umetnikov Muche in Chelmowskega : vodnik po razstavi : 5. 11. – 7. 12. 1998 / [uredila Božidar Jezernik in Nena Židov ; [avtorji besedil Bogna Jezernik ... [et al.] ; prevodi Božidar Jezernik (slovenščina), Franc Smrke (angleščina) in Leszek Hensel (poljščina)]. – Ljubljana : Slovenski etnografski muzej, 1998

Etnolog. Nova vrsta. Židov, Nena (glavna urednica 1997–). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1991–. ISSN 0354–0316.

Sestavil Marko Drpič

NAVODILA AVTORJEM

245

Besedila, namenjena za objavo v Etnologu, morajo biti oddana do konca maja v letu objave. Vse prispevke preberejo uredniki oziroma recenzenti. Ti se odločijo, če je prispevek sprejemljiv za objavo, oziroma ga po potrebi s pripombami vrnejo avtorju v dopolnitev.

Vsa besedila naj bodo na disketi, napisana v programu Word ter natisnjena na papirju. Velikost pisave naj bo 12 pik, razmik med vrsticami pa 1,5. Po dogovoru z uredništvom lahko pošljete prispevke tudi po elektronski pošti na naslova: bojana.rogelj@etno-muzej.si ali nevenka.zidov@etno-muzej.si.

Znanstveni in strokovni članki naj ne presegajo obsega ene in pol avtorske pole (45 000 znakov). Vsebujejo naj še:

- izvleček (v obsegu 100-120 besed),
- povzetek (v obsegu 400-500 besed),
- besedo o avtorju (v obsegu 100-150 besed),
- ključne besede (5).

Če besedilo vsebuje tudi slikovne priloge, jih označite s številkami in na koncu besedila pripišite pripadajoče podnapise, v izpisu pa označite, kam sodijo posamezne priloge.

Citiranje avtorjev med besedilom naj bo "oklepajsko" (Douglas, 1985: 56). Opombe, ki bodo v besedilu pod črto, naj bodo avtomatizirane.

Seznam literature in virov naj bo urejen po abecednem redu. Priimek avtorja naj bo izpisan z velikimi tiskanimi črkami, sledi naj ime, nato leto izida, naslov, kraj izdaje in založba. Pri navedbi člankov iz revij in zbornikov naj bodo poleg vira označene tudi strani.

SODELAVCI

Veronica APLENC, mag., 2224 Spruce St., apt. 2R, Philadelphia, Pa 19103, ZDA

Taja ČEPIČ, direktorica, Mestni muzej Ljubljana, Gosposka 15, 1000 Ljubljana

Marko DRPIČ, absolvent bibliotekarstva in umetnostne zgodovine,
Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Andrej DULAR, mag., muzejski svetovalec, Slovenski etnografski muzej,
Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Daša HRIBAR, mag., kustodinja, Slovenski etnografski muzej,
Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Irena KERŠIČ, muzejska svetovalka, Slovenski etnografski muzej,
Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Gorazd MAKAROVICH, dr., muzejski svetnik, Slovenski etnografski muzej,
Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Mirjam MENCEJ, mag., mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno
antropologijo, Filozofska fakulteta, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Mira OMERZEL TERLEP, dr., etnologinja in muzikologinja,
samostojna etnomuzikologinja, Melikova 52, 1000 Ljubljana

Tone PETEK, višji kustos, Pokrajinski muzej Maribor, Grajska ulica 2, 2000 Maribor

Tita PORENTA, kustodinja, Tržiški muzej, Muzejska 11, 4290 Trzin

Bojana ROGELJ ŠKAFAR, kustodinja, Slovenski etnografski muzej,
Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Tanja ROŽENBERGAR ŠEGA, kustodinja, Muzej novejšje zgodovine Celje,
Muzejski trg 1, 3000 Celje

Alenka SIMIKIČ, muzejska svetovalka, Slovenski etnografski muzej,
Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Inja SMERDEL, mag., direktorica, Slovenski etnografski muzej,
Metelkova 2, 1000 Ljubljana

247

Barbara SOSIČ, kustodinja dokumentalistka, Slovenski etnografski muzej,
Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Tanja TOMAŽIČ, muzejska svetovalka, Slovenski etnografski muzej,
Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Vladimir VILMAN, kustos, Tehniški muzej Slovenije, Parmova 33, 1000 Ljubljana

Natalija VREČER, mag., raziskovalka, Mirovni inštitut, Metelkova 6, 1000 Ljubljana

Nina ZDRAVIČ POLIČ, vodja službe za komunikacije, Slovenski etnografski muzej,
Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Etnolog

Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja

Letnik 9 (60), leto 1999, št. 2

ISSN 0354-0316

UDK 39(497.4)(05)=163.6+=111U=133.1

248

Lektura (slovenščina) / Slovene language editing: Maja Cerar

Prevodi / Translation: Franc Smrke

Oblikovanje / Design: Mojca Turk

Tehnična ureditev, stavek / Layout: Nomina d.o.o.

Izdal in založil / Published by: Slovenski etnografski muzej
zanj mag. Inja Smerdel

Tisk / Printed by: Tiskarna Ljubljana, d.d.

Naklada / Print run: 600 izvodov / copies

Ljubljana 1999

